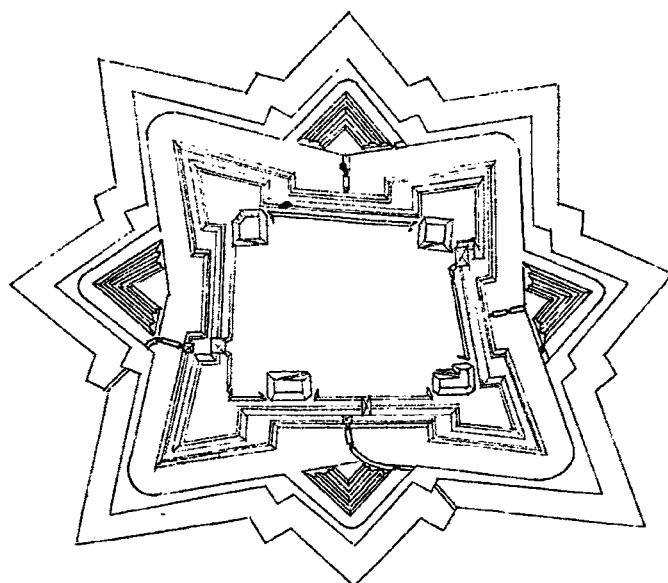

PODRAVINA

Časopis za multidisciplinarna istraživanja
Scientific Multidisciplinary Research Journal

Izlazi dva puta godišnje
A Semi-annual Issue

www.podravina.org

Uredničko vijeće Editorial board

Prof. dr. sc. Nikola BENČIĆ, dopisni član HAZU (Željezno/Eisenstadt), akademik Vladimir BERMANEC (Zagreb), prof. dr. sc. Neven BUDAK (Zagreb), akademik Ivan CIFRIĆ (Zagreb), dr. sc. Damir DEMONJA (Zagreb), Zvonimir DESPOT (Zagreb), Milivoj DRETAR (Ludbreg), prof. dr. sc. Josip FARIČIĆ (Zadar), Đuro FRANKOVIĆ (Pečuh), dr. sc. Boris GOLEC (Ljubljana), akademik Ivan GOLUB (Zagreb), Zoran HOMEN (Križevci), prof. dr. sc. Karl KASER (Graz), prof. dr. sc. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir KOLESARIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Zvonko KOVAČ (Zagreb), Željko KRUSELJ (Koprivnica), mr. sc. Julio KURUC (Koprivnica), dr. sc. Mijo LONČARIĆ (Zagreb), mr. sc. Mladen MATICA (Koprivnica), mr. sc. Ivan OBADIĆ (Firenca), Vesna PERŠIĆ KOVAČ (Koprivnica), mr. sc. Dražen PODRAVEC (Virje), akademik Tomislav RAUKAR (Zagreb), dr. sc. Tajana SEKELJ IVANČAN (Zagreb), dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ (Zagreb), akademik Milivoj SOLAR (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir STRUGAR (Bjelovar), akademik Nikša STANIĆ (Zagreb), akademik Vladimir STIPETIĆ (Zagreb), akademik Franjo SANJEK (Zagreb), prof. dr. sc. Nevio ŠETIĆ (Pula-Zagreb), član suradnik HAZU Željko TOMIĆIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Antun TUCAK (Osijek), dr. sc. Saboles VARGA (Pečuh), mr. sc. Eduard VARGOVIĆ (Varaždin), akademik Nenad VEKARIĆ (Dubrovnik), prof. dr. sc. Jaroslav VENCALEK (Ostrava), mr. sc. Dinko VRGOČ (Koprivnica), akademkinja Alica WERTHEIMER BALETIĆ (Zagreb), dr. sc. Dejan ZADRAVEC (Ptuj)

Uredništvo Editorial Staff

Član suradnik HAZU Dragutin FELETAR (Koprivnica), doc. dr. sc. Andrej HOZJAN (Maribor), dr. sc. Mario KOLAR (Molve), prof. dr. sc. Lučka LORBER (Maribor), doc. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ (Koprivnica/Zagreb), dr. sc. Geza PALFFY (Budimpešta), mr. sc. Vladimir ŠADEK (Koprivnica), Marijan ŠPOLJAR (Koprivnica), dr. sc. Zlata ŽIVAKOVIĆ KERŽE (Osijek)

Urednici Editors-in-chief

Dr. sc. Dragutin FELETAR
e-mail: meridijani@meridijani.com
Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ
e-mail: h.petric@inet.hr

Tajnik uredništva Staff secretary Mario KOLAR

Prijelom Layout Saša BOGADI

Nakladnik Publisher

MERIDIJANI, 10430 Samobor,
Obrtnička 17, p.p. 132,
tel. 01/33-62-367, faks: 01/36-30-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnik Co-publisher POVIJESNO DRUŠTVO Koprivnica

Za nakladnike Journal directors Peta SOMEK Ružica ŠPOLJAR

Dodatne adrese uredništva Additional mailing address

Dr. sc. Dragutin FELETAR
48000 Koprivnica, Trg mladosti 8
+385-48-626-780, +385-98-249-804
Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ
48000 Koprivnica, Vinka Vošickog 5
+385-48-671-989, +385-98-622-548
www.podravina.org

Uz potporu With support

GRAD KOPRIVNICA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA

Časopis izlazi uz pripomoć Ministarstva znanosti,
obrazovanja i sporta RH

Na naslovnici Front cover

Gradnja drvene kompe za mlin na Dravi
(Novo Virje, oko 1950.)

Tisak Print by

BOGADIGRAFIKA, Koprivnica,
300 primjeraka, studeni 2013.

www.podravina.org

ISSN 1333-5286 (tisak)
ISSN 1848-8854 (online)

PODRAVINA se referira u sekundarnim časopisima

1. SCOPUS, Bibliographic databases
2. ABSTRACTS JOURNAL, All-russian institute of scientific and technical information, Moscow
3. HISTORICAL ABSTRACTS AND AMERICA, History & Life, EBSCO, Santa Barbara, California, USA
4. THE HISTORY JOURNALES GUIDE, Deutschland
5. Članci su uvršteni u bazu HRČAK, Zagreb, te na www.podravina.org

U Popisu znanstvenih časopisa Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa "Podravina" je klasificirana oznakom "a" te se uzima u obzir pri izboru u znanstvena zvanja autora (Narodne novine 84 od 11. srpnja 2005.)

K A Z A L O

TEMA BROJA: NEKE EKOHISTORIJSKE ZNAČAJKE NIZINE DRAVE

Dragutin FELETAR

GEOGRAFSKO-DEMOGRAFSKE ZNAČAJKE REGIONALNOG PARKA MURA-DRAVA

*GEOGRAPHIC AND DEMOGRAPHIC SIGNIFICANCE OF THE REGIONAL
MURA-DRAVA PARK* 5

Robert ČIMIN

SLUČAJNI ARHEOLOŠKI NALAZI IZ PODRAVSKIH ŠLJUNČARA U MUZEJU GRADA KOPRIVNICE
*ACCIDENTAL ARCHEOLOGICAL FINDS IN PODRAVINA'S GRAVEL EXPLOITATION
ARTIFICIAL PONDS, ON EXHIBIT AT KOPRIVNICA TOWN MUSEUM* 22

Ranko PAVLEŠ

LJUDI I RIJEKA DRAVA U SREDNJEM VIJEKU NA SJEVEROZAPADU KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE
*PEOPLE AND DRAVA RIVER IN THE MIDDLE AGES IN THE NORTHWEST OF
KRIZEVCI COUNTY* 46

Nikola CIK

"NACRT PODRAVJA OD HLEBINA DO MEDJE ŽUPANIJE VIROVITIČKE UZ OZNAKU
VODOGRADNJE" IZ 1780. GODINE
*"PLAN OF PODRAVJE FROM HLEBINE TO THE FRONTIER OF VIROVITICA'S COUNTY
WITH THE MARK OF HYDRAULIC ENGINEERING PROJECT" FROM THE YEAR 1780* 57

Nataša KOLAR

NARAVNA IN KULTURNA DEDIŠČINA OB REKI DRAVI MED PTUJEM IN SREDIŠČEM OB
DRAVI NA PRIMERU ZGODOVINOPISJA PTUJSKO-ORMOŠKEGA OBMOČJA
*NATURAL AND CULTURAL HERITAGE AT THE DRAVA RIVER BETWEEN PTUJ AND SREDIŠČE
OB DRAVI ON THE EXAMPLE OF HISTORIOGRAPHY OF THE PTUJ-ORMOŽ AREA* 74

Dubravka BOŽIĆ BOGOVIĆ

DRAVA U OPISIMA VLASTELINSTVA BELJE U DRUGOJ POLOVICI 18. I POČETKOM
19. STOLJEĆA
*DRAVA RIVER IN DOCUMENTS OF BELJE NOBILITY OF THE 18TH CENTURY SECOND
HALF AND EARLY 19TH CENTURY* 86

Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE

TRŽIŠTE I NJEGOV UTJECAJ NA REGULACIJU DRAVE I ODVODNNU
SLAVONSKO-DRAVSKE NIZINE (OSVRT NA 19. STOLJEĆE)
*THE MARKET AND ITS INFLUENCE ON THE REGULATION OF THE DRAVA RIVER AND
DRAINAGE OF THE SLAVONIAN-DRAVA PLAINS (LOOKING BACK AT THE 19TH CENTURY)* 97

Đuro FRANKOVIĆ

DRAVA, KAO CRTA RAZGRANIČENJA DVAJU PROSTORA - OVOZEMALJSKOG I
ONOZEMALJSKOG - MITSKA DOGAĐANJA OKO RIJEKE U PREDAJAMA PODRAVSKIH
HRVATA U MAĐARSKOJ
*DRAVA RIVER, AS DEMARCATON LINE BETWEEN THE WORLDLY AND ETHEREAL,
UNEARTHLY SPACE - MYTHOLOGICAL EVENTS OF/AROUND THE RIVER IN DRAVA
VALLEY CROATS IN HUNGARY* 112

Vladimir MIHOLEK

DRAVSKE VODENICE I MLINOVI POTOČARI ĐURĐEVEČKE PODRAVINE OD POLOVICE
18. DO POLOVICE 20. STOLJEĆA
*DRAVA WATER MILLS AND THE BROOK MILLS OF THE ĐURĐEVEC PODRAVINA REGION
FROM THE MID 18TH TO THE MID 20TH CENTURY* 120

Vladimir ŠADEK

PRILOZI O UTJECAJU RIJEKE DRAVE NA ŽIVOT STANOVNIKA KOPRIVNIČKE I ĐURĐEVAČKE PODRAVINE OD 1918. DO 1941. - POPLAVE, REGULACIJE, PROMETNI I KOMUNIKACIJSKI PROBLEMI

CONTRIBUTIONS TO DRAVA RIVER INFLUENCE ON LIFE OF KOPRIVNICA AND ĐURĐEVAC POPULATION IN DRAVA VALLEY FROM 1918 TO 1941 - FLOODING, WATER REGULATION, TRAFFIC AND COMMUNICATION PROBLEMS 141

Goran KOS, Petar FELETAR, Matija OREŠIĆ

PROMETNA I TURISTIČKA VALORIZACIJA PODRAVSKE MAGISTRALE

TRANSPORT AND TOURISM SIGNIFICANCE OF THE PODRAVINA HIGHWAY 150

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA / REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

Znanstveni skup i izložba Krešimir Filić - Varaždin i varaždinske teme (M. Špoljar)	166
Podravski zbornik 39/2013 (B. Anić)	167
Dragan Gaži se vratio u Hlebine (H. Kušenić)	170
Dragutin Feletar: Belupo - ususret naših pola stoljeća (P. Feletar)	171
Virje na razmeđu stoljeća, zbornik, broj 7 (P. Feletar)	172
Dražen Podravec: Sjećanja - autobiografski zapisi jednog učitelja (P. Feletar)	173
Mijo Kovačić: Čudesnost iz Gornje Šume (H. Kušenić)	174
Anna Megyeri: A földre építék, az égben bízom (D. Feletar)	175
Ivan Večenaj: O životu u Goli kroz dvjesto godina (M. Kolar)	176
Mira Kolar i Podravina: Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 80. obljetnice prof. dr. sc.	178
Mire Kolar-Dimitrijević (M. Ištvan)	178
Vida Pavliček: Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije 1774-1778 (H. Petrić)	181
Izložba Hrvatska knjiga 18. i 19. stoljeća iz knjižnične zbirke stare i rijetke knjige Muzeja grada Koprivnice (B. Anić)	182
UPUTE SURADNICIMA / A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS	184

U DVADESETČETVRTOM BROJU ČASOPISA PODRAVINA SURAĐUJU:

Dragutin FELETAR, član suradnik HAZU, Koprivnica

Robert ČIMIN, arheolog, Muzej grada Koprivnice

Ranko PAVLEŠ, Podravka, Koprivnica

Nikola CIK, student povijesti, Filozofski fakultet Zagreb

Nataša KOLAR, kustos, Pokrajinski muzej, Ptuj-Ormož

Dubravka BOŽIĆ BOGOVIĆ, docent, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Osijek

Zlata ŽIVAKOVIĆ KERŽE, znanstveni savjetnik, Hrvatski institut za povijest Zagreb, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod

Đuro FRANKOVIĆ, pisac i povjesničar književnosti, Pečuh, Mađarska

Vladimir MIHOLEK, INA-Naftaplin, Đurdevac

Vladimir ŠADEK, povjesničar, Koprivničko-križevačka županija, Koprivnica

Goran KOS, docent, Institut za turizam, Zagreb

Petar FELETAR, doktorand-asistent, Fakultet prometnih znanosti, Zagreb

Matija OREŠIĆ, magistar prometa, Touring Croatia, Zagreb

Hrvoje PETRIĆ, docent, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb

Marijan ŠPOLJAR, ravnatelj, Muzej grada Koprivnice

Božica ANIĆ, knjižničarka, Muzej grada Koprivnice

Mario KOLAR, doktor povijesti književnosti, Molve

Helena KUŠENIĆ, kustos, Muzej grada Koprivnice

Matej IŠTVAN, student, Hrvatski studiji, Zagreb (Molve)

GEOGRAFSKO-DEMOGRAFSKE ZNAČAJKE REGIONALNOG PARKA MURA-DRAVA

GEOGRAPHIC AND DEMOGRAPHIC SIGNIFICANCE OF THE REGIONAL MURA-DRAVA PARK

Dragutin FELETAR

Član suradnik HAZU

Trg mladosti 8

Koprivnica

meridijani@meridijani.com

Primljeno/Received: 10. 9. 2013.

Prihvaćeno/Accepted: 8. 11. 2013.

Pregledni znanstveni rad

Review

UDK/UDC 94-084.3 (497.5 Drava 05)

SAŽETAK

Vlada Republike Hrvatske je početkom veljače 2011. proglašila područje uz rijeke Muru i Dravu regionalnim parkom, što je u skladu s europskim nastojanjem očuvanja prirodnog okoliša ovoga područja. Regionalni park Mura-Drava usko je holocene područje uz Muru i Dravu, koje se proteže na 83 km donjega toka Mure, te na 323 km srednjega i donjega toka Drave. Zaštićeno područje obuhvaća 877 četvornih kilometara. Uz Nacionalni park Drava-Dunav sa sjeverne strane u Mađarskoj, naš Regionalni park Mura-Drava je po kilometraži najdulje zaštićeno područje u Europi. U strukturi lokalne uprave RP Mura-Drava proteže se kroz 5 županija, djelomice zahvaća područje 8 gradova i čak 46 općina. U RP Mura-Drava nalazi se i 20 naselja u kojima je 1857. živjelo 5.348 stanovnika, zatim najviše 1948. godine 14.921 žitelj, te uz procese depopulacije u 2011. živi 5.513 duša.

Ključne riječi: Regionalni park Mura-Drava, Podravina, rijeka Mura, rijeka Drava, prirodna staništa, zaštita prirode, ekologija

Key words: Mura-Drava Regional Park, Podravina, Mura River, Drava River, natural habitat, nature conservation, ecology.

UVOD

Već gotovo četvrt stoljeća provode se intenzivne aktivnosti za očuvanje rijeka Mure i Drave u Hrvatskoj. Izgradnja velikog broja hidroelektrana na Dravi (22) i Muri (11) bitno je izmjenila prirodno stanje voda i prirodnog živog svijeta, te izgled pejzaža. Do 1989. na Dravi su i u Hrvatskoj izgrađene tri hidroelektrane (HE Varaždin, HE Čakovec i HE Dubrava), s velikim umjetnim jezerima i dugim derivacijskim kanalima. Tada su postavljeni planovi i za nastavak izgradnje hidroelektrana na Muri i Dravi, sve do Osijeka. Hrvatska, a osobito mađarska i europska ekološka javnost, aktivno su ustale protiv realizacije ovih projekata, s valjanim argumentima o nasušnoj potrebi očuvanja Drave i Mure u sadašnjem prirodnom stanju. I hrvatski ekološki pokret, koji se razvio u sjevernoj Hrvatskoj upravo od 1989. godine, uspio je neoborivim argumentima spriječiti izgradnju tada planirane megalektrane HE Đurđevac, što bi bilo pogubno za prirodni okoliš u tom području.

Okoliš i stanje prirodnog živog svijeta na Dravi i Muri u Austriji i Sloveniji potpuno je izmijenjen. Najveći dio tokova rijeka u tim je zemljama kanaliziran i izbetoniran. Efekte takve razvojne politike vidimo i kod nas, na dijelu toka Drave kroz Varaždinski kraj i Međimurje. Uz tri uzastopne akumulacije i strojarnice na derivacijskim kanalima fizionomija vodotoka bitno je pojednostavljena. Nasipi, umjetna jezera, derivacijski kanali, tokovi za prikupljanje okolnih voda i drugi objekti čine novi krajolik, bitno drugačiji od nekadašnjeg. Staro korito Drave sačuvano je jedino između akumulacija, te djelomice u starim tokovima. Zbog smirivanja matice Drave u akumulacijskim jezerima u tim zonama

Slika 1. Ekološka poljoprivreda u poloju Drave - odvozi se sijeno s livada kod Novoga Virja

Slika 2. Sječa hrasta Adam kraj Mure 1925. godine

nema više nekadašnje intenzivne morfološke dinamike. Veći dio voda teče derivacijskim kanalima, dok je nakon brana u starim koritima ostalo malo vode, tek biološki minimum. Sve te promjene znatno utječu na živi svijet u rijeci i oko nje. Život uz rijeku i s njom bitno se promjenio i za priobalno stanovništvo.

Priobalje Mure i Drave u Hrvatskoj i Mađarskoj predstavlja jednu još rijetko očuvanu oazu prirodnog okoliša u srednjoj Europi, pa je stoga i razumljivo veliko zanimanje europske i hrvatske ekološke javnosti za njegovo očuvanje. Konkretnе aktivnosti na ekološkoj zaštiti toga područja osobito su aktivirane tijekom prepristupnih procesa Hrvatske u Europsku uniju početkom 21. stoljeća. To je dio nastojanja Hrvatske, koja je izuzetno bogata prirodnim vrijednostima, da očuva barem sadašnje stanje za slijedeće generacije. Nakon izrade temeljnih stručnih podloga i rasprave, a uz sudjelovanje i europskih stručnjaka, u Hrvatskoj je u listopadu 2007. donijeta odluka o proglašenju Nacionalne ekološke mreže (Narodne novine broj 109/2007.). Tom mrežom obuhvaćeno je čak 47 posto kopnenog teritorija Hrvatske, što samo po sebi govori o visokoj ekološkoj svijesti. Ulaskom Hrvatske u Europsku uniju (1. srpnja 2013.) primjena europskih ekoloških standarda u našoj je zemlji dobila još veću potporu i u stvarnoj realizaciji.

Ministarstvo kulture proglašilo je početkom 2008. godine preventivnu zaštitu koridora Mure i Drave i to u kategoriji regionalnog parka, čime je nastupila i obveza da se u roku od tri godine izrade sve potrebne studije i izvrše pripreme za proglašenje Regionalnog parka Mura-Drava. To je u roku i izvršeno, te je u veljači 2011. godine park i službeno proglašen. Osim što je time zaštićen prirodni okoliš Mure i Drave, proglašenje Regionalnog parka Mura-Drava omogućit će i stvaranje boljeg života stanovništvu koje u njemu živi. Naime, proglašenjem parka neće biti zakočen gospodarski razvoj. Svrha zaštite je očuvanje tipova staništa ugroženih i posebnih vrsta bilja i životinja, zatim krajobraznih vrijednosti i kulturno-tradicijalne baštine. Ova razina zaštite dopušta uglavnom sve dosadašnje gospodarske aktivnosti na području parka. Dapače, otvaraju se i nove razvojne mogućnosti, prije svega vezane uz razvoj ekološke poljoprivrede, ekoturizma, rekreacije i kulturnih djelatnosti. I u svim županijama uz Dravu osnovane su profesionalne ustanove za upravljanje prirodnim vrijednostima, koje su vrlo aktivne i doprinose poštivanju zakona o zaštiti prirode, vrše stručna istraživanja, ali uvelike pridonose i popularizaciji tih područja, te njihovoj turističkoj valorizaciji.

Regionalni park, kao stupanj zaštite, povoljan je oblik za ulazak u sufinanciranje iz međunarodnih fondova Europske unije, što dodatno unapređuje istraživanja i život uz Muru i Dravu. Kao primjer takvog uspešnog projekta možemo navesti NATREG, projekt koji financira transnacionalni program suradnje u jugoistočnoj Europi. Taj program treba pridonijeti koheziji, stabilnosti i konkurentnosti toga područja. Proglašenje RP Mura-Drava bio je i veliki korak prema proglašenju toga područja (i dijela Dunava) rezervatom biosfere, a u sklopu projekta UNESCO-a. Planirano je da se čitavo porječje Drave i Mure proglaši kao biosferni rezervat, koji bi se protezao u Italiji, Austriji, Sloveniji, Mađarskoj, Hrvatskoj i Srbiji. Biosferni rezervat Mura-Drava-Dunav uklapa se u svjetski program Čovjek i biosfera (Man and Biosphere, MAB), koji teži stvaranju skladnog života čovjeka i prirode. Rezervat biosfere, dakle, ne znači nova ograničenja u korištenju prostora, nego promoviranje toga područja kao prirodno čistog i atraktivnog. Taj prirodni brand čiste i očuvane prirode mnogo bi značio za razvoj turizma i poljoprivrede. U Hrvatskoj je zasad u okviru toga programa UNESCO-a rezervatom biosfere proglašena cijela planina Velebit, a u svijetu je dosad proglašeno 529 biosferskih rezervata u 105 država. Ministri kulture Hrvatske i Mađarske potpisali su 2009. godine izjavu o uspostavljanju prekograničnog rezervata biosfere Mura-Drava-Dunav. Taj je rezervat i stvarno proglašen 2013. godine, ali samo za područje Mure, Drave i dijela Dunava u Hrvatskoj, Mađarskoj i Srbiji. Time je zaštita i ekološka važnost Mure i Drave još znatno povećana.

OBUHVAT RP MURA-DRAVA I DEMOGRAFSKE ZNAČAJKE

Regionalni park Mura-Drava obuhvaća razmjerno usko holocene područje uz ove rijeke. S južne, hrvatske strane Mure na području Međimurja taj je položaj nešto širi i proteže se u dužini od 83 kilometara, od naselja Čestijanec na ulasku Mure u Hrvatsku do sutoka u Dravu kod Legrada. Položaj uz Dravu od Dubrave Križovljanske na zapadu do Aljmaša na istoku zaštićen je u dužini od 323 kilometra. Zaštićeni položaj uz Dravu je nešto uži, a na nekoliko se mjestu prostorni kontinuitet prekida. Uкупna površina zaštićenoga područja Regionalnoga parka Mura-Drava proteže se na oko 877 četvornih kilometara, što je nešto više od ukupne površine Međimurja. Sa sjeverne, mađarske strane Drave uski holoceni položaj proglašen je 1996. Nacionalnim parkom Drava-Dunav (od Legradske gore, odnosno Ertiloša na zapadu do područja oko Dunava u Mađarskoj), pa dakle ima viši stupanj zaštite. Uz taj mađarski nacionalni park, naš Regionalni park Mura-Drava po kilometraži najdulje je zaštićeno područje u Europi.

Od 1961. do 2001. godine neki manji dijelovi u današnjem RP Mura-Drava već su službeno zaštićeni, uz različiti stupanj zaštite. To je u Međimurju Značajni krajobraz uz rijeku Muru, zatim u Varaždinskoj županiji Perivoj dvorca Križovljani-grad i Stabla bijele topole kod Varaždina, u Koprivničko-križevackoj županiji Veliki Pažut i Stabla hrasta lužnjaka u Repašu, te Čambina, potom u Virovitičko-podravskoj županiji Skupina stabala Noskovačka Dubrava, Križnica, Jelkuš, Širinski Otok i Močvarno stanište Vir, te u Osječko-baranjskoj županiji Podpanj (Tablica 1.).

Karta 1. Zaštićeno područje
Regionalnog parka Mura-Drava u
Hrvatskoj

Tablica 1. Dosad zaštićena područja u Regionalnom parku Mura-Drava

Naziv područja	Vrsta zaštite	Županija	Površina ha	Godina proglašenja
1. Značajni krajobraz rijeke Mure	Značajni krajobraz	Međimurska	15.000	2001.
2. Perivoj uz dvorac Križovljan-grad	Spomenik parkovne arhitekture	Varaždinska	32	1961.
3. Dravska šuma kod Varaždina	Park-šuma	Varaždinska	87	2001.
4. Stabla bijele topole kod Varaždina	Spomenik prirode	Varaždinska	2	2001.
5. Stabla hrasta lužnjaka u Repašu	Spomenik prirode	Koprivničko-križevačka	0,1	1997.
6. Skupina stabala Noskovačka Dubrava	Spomenik prirode	Virovitičko-podravska	1	1969.
7. Veliki Pažut	Posebni zoološki rezervat	Koprivničko-križevačka	1000	1998.
8. Čambina	Značajni krajobraz	Koprivničko-križevačka	50	1999.
9. Križnica	Značajni krajobraz	Virovitičko-podravska	50	2001.
10. Jelkuš	Značajni krajobraz	Virovitičko-podravska	250	2001.
11. Širinski otok	Značajni krajobraz	Virovitičko-podravska	186	2001.
12. Močvarno stanište Vir	Značajni krajobraz	Virovitičko-podravska	2	2001.
13. Podpanj	Posebni rezervat	Osječko-baranjska	85	1998.

Izvor: Studija o Parku Državnog zavoda za zaštitu prirode, 2010.

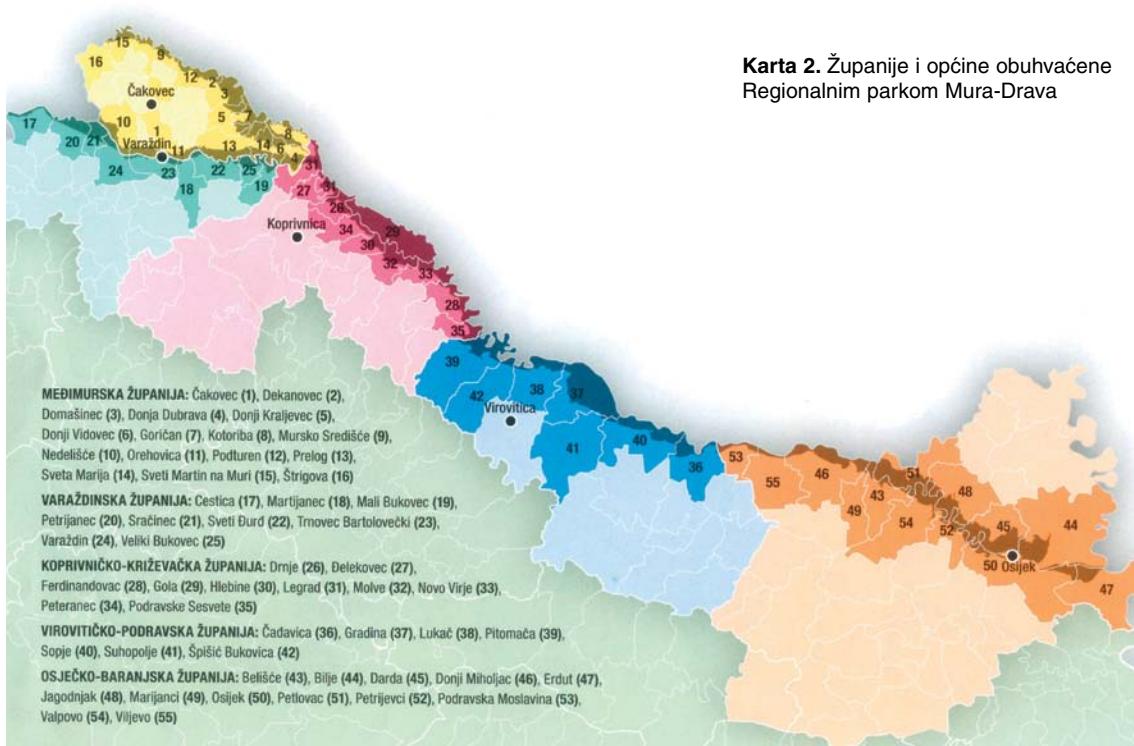

Slika 3. Snaga zime i leda na Dravi - snimljeno kod starog drvenog mosta na Dravi kod Donje Dubrave 1963. godine

Slika 4. Vodenice na Muri snimljene oko 1950. godine (kod Kotoribe)

U okviru aktualnoga teritorijalnog ustroja Hrvatske, RP Mura-Drava proteže se kroz 5 sjevernohrvatskih županija, odnosno kroz dijelove teritorija 8 gradova i 46 općina. Od ukupno 87.680,52 hektara površine, na području Međimurske županije nalazi se 19,40 posto RP Mura-Drava, zatim na području Varaždinske županije 11,23 posto, Koprivničko-križevačke županije 19,19 posto, Virovitičko-podravske županije 20,35 posto i Osječko-baranjske županije 29,84 posto (Tablica 2.). U Međimurskoj županiji dijelovi RP Mura-Drava zahvaćaju poloje u općinama Dekanovec, Domašinec, Donja Dubrava, Donji Kraljevec, Donji Vidovec, Goričan, Kotoriba, Nedelišće, Orehovica, Podturen, Sveti Marija, Sveti Martin na Muri i Štrigova, te gradovima Čakovcu, Murskom Središću i Prelogu. U Varaždinskoj županiji dijelovi parka nalaze se u općinama Cestica, Martijanec, Mali Bukovec, Petrijenec, Sraćinec, Sveti Đurđ, Trnovec Bartolovečki i Veliki Bukovec, te gradu Varaždinu. U Koprivničko-križevakoj županiji park zahvaća dijelove općina Drnje, Đelekovec, Ferdinandovec, Gola, Hlebine, Legrad, Molve, Novo Virje, Peteranec i Podravske Sesvete, a u Virovitičko-podravskoj županiji dijelove općina Čađavica, Gradina, Lukaš, Pitomača, Sopje, Suhopolje i Špišić Bukovica. U Osječko-baranjskoj županiji park se dijelom proteže na području općina Bilje, Darda, Erdut, Jagodnjak, Marijanci, Petlovac, Petrijevci, Podravska Moslavina i Viljevo, te gradova Belišće, Donji Miholjac, Osijek i Valpovo.

Tablica 2. Površina Regionalnog parka Mura-Drava

Županija	Hektara	Posto od površine parka	Posto od površine županije
Međimurska	16.962,54	19,40	23,27
Varaždinska	9.809,81	11,23	7,78
Koprivničko-križevačka	16.780,85	19,19	9,60
Virovitičko-podravska	17.801,96	20,35	8,80
Osječko-baranjska	26.102,49	29,84	6,28
Ukupno Park	87.680,52	100	-

Izvor: Studija o Parku Državnog zavoda za zaštitu prirode, 2010.

Regionalni park Mura-Drava (s ranije zaštićenim lokalitetima) proglašen je i zbog specifičnih demografskih značajki ovoga područja, odnosno poradi sraslosti čovjeka i prirode. Simbioza i stoljetno međusobno prilagođavanje prirode i čovjeka uz Muru i Dravu, na ovom su području stvorile specifičnu i vrijednu spomeničku i narodnu baštinu, te karakterističan humanizirani pejzaž. I raster naseljenosti u parku je specifičan: to su razbacana mala sela i zaseoci, vrlo često i usamljena kućanstva (konaki u zapadnom dijelu i majuri ili salaši na istoku parka). Na području RP Mura-Drava registrirano je 169 naseljenih mjesta, koja su grupirana u 20 statističkih naselja.

Ako analiziramo kretanje ukupnog broja stanovnika tih 20 naselja u dugom razdoblju od 1857. do 2011. godine, onda se može zaključiti da su se zbivale promjene slične onima u ostalim selima južno od parka, ali ipak s većim intenzitetom. Uz manja odstupanja, broj stanovnika u 20 sela u parku kon-

Slika 5. Dravu se stoljećima prelazio skelom (brodom) - snimljeno kod Drenovice u Podravini oko 1980. godine

Slika 6. Specifično zanimanje na dravskim sprudovima - ispiranje zlata. Snimljeno kod Donje Dubrave 2013. godine

tinuirano je rastao do početka 20. stoljeća (u rjeđima i do polovice toga vijeka), a potom slijedi stagnacija i opadanje. U zadnjih 40-ak godina proces depopulacije tih naselja ima znatno ubrzanje, tako da su mnoga sela uz Dravu već ušla i u fazu demografskog odumiranja. Razlog tomu je stalna migracija u gradove, te tradicionalno vrlo niski natalitet.

Na području RP Mura-Drava živjelo je 1857. godine 5.348 stanovnika, zatim je maksimalan broj zabilježen u popisu 1948. godine - 14.921 stanovnik. Potom slijedi proces depopulacije, odnosno posttranzicijsko demografsko razdoblje, tako da se do popisa 2011. godine broj stanovnika opet smanjio na broj od prije stoljeće i pol - tada je u 20 naselja parka živjelo 5.513 duša (Tablica 3.). Udaljena od glavnih prometnica i centralnih funkcija gradova, uz emigraciju i izrazito niski natalitet, naselja uz Dravu osuđena su na odumiranje (a neka su već izbrisana s geografske karte). Primjerice, broj stanovnika od 1953. do 2011. godine u Gornjem Predrijevcu (općina Sopje) smanjio se čak 82,4 posto, u Detkovcu (općina Gradina) za 78 posto, u Noskovačkoj Dubravi (općina Čađavica), za 76,6 posto, u Vladimirevcima (općina Čađavica) za čak 88,2 posto, a takvih primjera ima mnogo. Nešto je niža stopa depopulacije u većim naseljima koja se nalaze na transverzalnim prometnicama, kao što su Zrinj Lukački, Gola, Terezino Polje, Brezovica i druga, ali i u njima se u zadnjih pola stoljeća broj stanovnika smanjio za oko 40 posto. Godine 1857. gustoća naseljenosti na području parka iznosila je 6,1

Tablica 3. Kretanje broja stanovnika u naseljima u regionalnom parku Mura-Drava od 1857. do 2011. godine

		1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	2011./1953.	
																		Broj	Posto
Statističko naselje																			
Općina Gola	2.394	2.902	3.813	5.548	5.789	6.415	6.280	6.026	5.592	5.281	4.719	4.163	3.609	3.165	2.760	2.416	-2.865	-54,3	
1. Gola	1.270	1.420	2.044	2.546	2.205	2.061	1.991	1.881	1.688	1.554	1.397	1.254	1.137	1.102	995	881	-673	-43,3	
2. Gotalovo	454	515	629	729	761	826	880	839	815	798	733	629	572	478	404	336	-462	-57,9	
3. Novačka	-	-	-	-	714	782	1.340	1.151	1.105	982	910	789	644	517	428	396	-530	-58,2	
4. Otočka	-	-	-	-	477	566	534	591	530	472	425	377	313	310	247	234	-238	-50,4	
5. Ždala	670	967	1.140	1.469	1.564	1.622	1.724	1.610	1.577	1.547	1.375	1.259	1.070	847	718	585	-962	-62,2	
Općina Molve																			
6. Čingi Lingi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	9	
7. Repaš	-	-	-	-	646	884	1.141	1.042	1.046	1.073	979	917	821	692	576	539	469	-510	-52,1
Općina Lukać																			
8. Katinka	-	-	-	-	-	-	-	114	94	102	122	121	128	91	81	65	53	40	
9. Terezino Polje	226	405	264	342	345	423	358	538	516	499	505	426	370	350	332	268	-231	-46,3	
10. Veliko Polje	-	-	165	152	196	233	207	962	1.130	1.128	990	714	620	538	422	342	-786	-69,7	
11. Zrinski Lukčki	-	-	172	211	195	163	132	182	212	214	215	188	174	150	151	131	-83	-38,8	
Općina Pitomača																			
12. Križnička	-	-	174	154	174	179	195	194	405	428	396	271	174	136	123	128	-300	-70,1	
Općina Gradina																			
13. Brezovica	704	687	684	704	747	718	758	921	1.033	1.100	1.118	1.051	895	777	698	587	-513	-46,6	
14. Budakovac	350	692	683	684	685	674	647	756	816	797	686	537	411	338	299	251	-565	-69,2	
15. Detkovac	465	604	560	718	833	818	823	1.368	1.426	1.512	1.438	986	704	539	377	307	-1.119	-78,5	
16. Novi Gradac	240	254	564	537	471	488	466	597	596	531	501	456	323	258	196	165	-431	-72,3	
17. Vladimirovac	-	80	132	226	222	253	267	447	508	504	488	341	226	166	89	60	-448	-88,2	
Općina Sopje																			
18. Gornje Predrijevo	418	449	521	526	605	563	579	638	516	499	461	332	235	168	119	88	-411	-82,4	
Općina Čadavica																			
19. Noskovačka Dubrava	-	-	9	44	155	146	139	205	197	252	249	158	105	78	68	59	-193	-76,6	
20. Noskovići	551	671	610	650	717	821	795	826	779	772	721	557	427	305	237	193	-579	-75,0	
UKUPNO	5.348	7.214	8.351	11.052	12.018	13.149	12.782	14.808	14.921	14.617	13.532	11.092	9.046	7.590	6.467	5.513	-9.104	-62,3	

Izvor: Popisi stanovništva od 1857. do 2011. godine, Državni zavod za statistiku Zagreb

stanovnik na četvorni kilometar, zatim najviše 1948. godine - 17 stanovnika, da bi se do 2011. opet smanjila na samo 6,3 žitelja na km².

Uz procese depopulacije stalno se pogoršava i kvalitativna struktura stanovništva. Mlado i školo-vano stanovništvo odlazi, zatvaraju se škole i slabih gospodarski i društveni život. Danas je mladog stanovništva vrlo malo - samo 7 posto (do 19 godina starosti). Zato je sve više staroga stanovništva, čak nešto više od 45 posto (starijeg od 65 godina)! Zbog takvih demografskih kretanja, danas je teško govoriti o uspješnijoj revitalizaciji poloja Drave. Može se eventualno održati sadašnji broj žitelja ili ublažiti pad, ali uz iznimne napore i posebnu brigu. Za nadati se da će zadržavanje sadašnje razine naseljenosti podržati i proglašenje Regionalnog parka Mura-Drava, koji otvara nove mogućnosti valorizacije toga prostora (rekreacija, turizam, kultura, ekološka poljoprivreda i slično). Jer, bez stanovništva i njegovih djelatnosti ni RP Mura-Drava neće biti ono što je danas.

NEKE PRIRODNOGEOGRAFSKE ZNAČAJKE

U priobalju Mure i Drave u Hrvatskoj (i Mađarskoj) očuvane su mnoge iskonske prirodne značajke pejzaža. Živeći i djelujući stoljećima na toj prirodnjoj osnovi i uz nju, čovjek je i ovdje stvorio specifičan i vrlo vrijedan humanizirani krajobraz. Prostor niskih poloja uz Muru i Dravu još i danas čine prirodno vrijedni i idilični krajobrazi u kojima se izmjenjuju poplavne bjelogorične šume, vlažni travnjaci, polja išarana bezbrojnim parcelama, napuštena korita i meandri, mrtvi rukavci koji se zatravljuju, izduženi sprudovi i pijesci, odronjene strme obale nagrijene bujicama i bogata staništa bilja, ptica, divljači i riba. Takve prirodne pejzaže, koji se redaju u dužini od 420 kilometara, rijetko se može naći u Europi.

U geološkom smislu to je područje Murske i Dravske potoline, koja je na mjestima tercijarnim (paleogenim) naslagama utonula u stariju paleozojsko-mezozojsku Panonsku platformu duboko i do 5-6 kilometara (kako to svjedoče bušotine, primjerice, kod Kalinovca i Staroga Graca). Murska, a osobito Dravska potolina transverzalno su prošarane pragovima na kojima je stara masa nešto bliže površini (kao na primjer, legradski prag). Ove potoline uzdužno i osobito poprečno prate brojni rasjedi, tako da je bilo i određenih izljeva dubinskih stijena, a dolazi i do pojave potresa, kao i pravoga bogatstva termalnih voda (Sveti Martin na Muri, Draškovec, Kutnjak, Bizovac itd.).

Za današnje stanje prirodnoga krajobraza najvažniji su kvartarni nanosi (neogen), kao što je često kontinentski les, eolski pijesci, pleistocene-holoceni šljunak i pijesak, te geološki gotovo recentni organogenobarski sedimenti i deluvijalno-proluvijalni nanosi. Gornji sloj petrografski se sastoji uglavnom od naslaga šljunka i pijeska, koji je ovdje nataložen prije 9 do 12 tisuća godina, dakle na prijelazu iz pleistocena u holocen. Tada su bujice, a dijelom i olujni vjetrovi, donijeli goleme količine ovoga materijala iz svojeg alpskog, izvorišnog dijela (gdje se otopila pleistocena ledena kapa). Ponegdje su naslage transportiranoga šljunka i pijeska debele i više od stotinu metara. Od tada, dakle tijekom holocena, trajnim hidromorfološkim procesima, pa i stoljetnim djelovanjem čovjeka, formira se i stalno mijenja površinski pejzaž na polojima Mure i Drave. Recentnim nanosima, korita Mure i Drave uzdižu se nešto i iznad susjednih niskih poloja, te često plave okolne niže terene.

Taj prirodni proces i ritam djelovanja voda znatno su nagrizli i promijenili zahvati čovjeka na Muri i Dravi - osobito zadnjih stotinu godina (regulacije, izgradnja nasipa, hidroelektrane i slično). Sada više rijeke ne mogu transportirati materijal iz gornjeg toka (jer je bujica ukročena akumulacijama i branama), pa nose šljunak i pijesak samo nizvodno od zadnjih elektrana. Na taj se način ukopavaju u vlastito korito, prirodna fluktuacija vode je poremećena, te je sve niža, što nepovoljno utječe na biljni i životinjski svijet na površini (pa i na izdašnost ratarskih površina). Pedološkim procesima tijekom holocena stvorena su karakteristična nizinska tla za mursko-dravske poloje. Prevladavaju močvarno-glejna tla (oko 28 posto), zatim aluvijalna tla kao što je fluvisol (oko 26 posto), posebna aluvijalna tla branjena od poplava (oko 22 posto), aluvijalna livadna tla (oko 6 posto), te lesivirana tla na krpama lesnih naslaga (oko 5 posto), dok oko 13 posto RP Mura-Drava zauzimaju vodene površine rijeka, ribnjaka, bara, jezera i rukavaca.

Slika 7. Drava je nekad služila i kao važna prometnica - trgovina drvom na splavima (fijojsima). Snimljeno kod Donje Dubrave oko 1922. godine

Slika 8. Građenje drvene kompe za mlin na Dravi - snimljeno kod Novoga Virja oko 1950. godine

Na formiranje tla, ali dakako osobito i na biljni i životinjski svijet, kao i na djelatnosti čovjeka, velik utjecaj i na području parka imaju specifične klimatske karakteristike. Ovdašnja klima ima izražene kontinentalne značajke, s određenim mijenama od zapada prema istoku. Prosječna godišnja temperatura na zapadnom dijelu parka kreće se u siječnju na oko minus 1°C, a na istoku oko nule. Srpanj je na zapadu prosječno vruč oko 20°C, a na istoku dva stupnja više. Međutim, za život pejzaža i čovjeka bitni su ekstremi koji su ovdje vrlo izraženi. Godišnja temperturna amplituda zna doseći i 65°C, što znači da se živa ljeti zna podići i na 40°C a zimi spustiti i na minus 25°C. Kiše nose uglavnom zapadni vjetrovi, pa na zapadu parka prosječno godišnje padne od 900 do 950 mm padavina po četvornom metru, a na istoku samo 700 mm. Cijelo područje parka uglavnom pripada zajednici hrasta lužnjaka (*quercus robur*) i pripadajućih prirodnih biljnih vrsta, a na istoku (prema Vojvodini) park već graniči i sa stepskom vegetacijom.

U orometrijskom smislu, i Mura i Drava imaju karakteristike nizinskih rijeka (Drava osobito od ušća Ždalice nizvodno). Riječni profil Drave je razmjerno strm sve do Repaša, pa je tu erozija znatno intenzivnija (posebice u vremenu od izgradnje hidroelektrana). Nizvodno od Repaša riječni profil se nivelira i umravljuje erozija. Od Belavara i Križnice Drava nizvodno više nema snage gurati šljunak, nego samo pijesak. Drava ulazi u Hrvatsku kod Dubrave Križovljanske na nadmorskoj visini od 208

Slika 9. Šume i šumarnici u poloju Mure između Goričana i Kotoribe

Slika 10. Na početku najveće akumulacije u Hrvatskoj - Dubravskog jezera kod Preloga

Tablica 4. Područja Hrvatske ekološke mreže u Regionalnom parku Mura-Drava**VAŽNA PODRUČJA ZA DIVLJE SVOJTE I STANIŠNE TIPOVE**

R. br.	Šifra područja	Naziv područja
1.	HR2000729	Kopački rit - livade
2.	HR 2001090	Noskovački vrbak - šuma vrba i topola
3.	HR 2001091	Predrijevački vrbak
4.	HR 2001092	Noskovački vrbak - šuma bijele vrbe
5.	HR 5000013	Šire područje Drave
6.	HR2000364	Mura
7.	HR2000373	Kotoriba - šuma
8.	HR2000377	Totovec - nalazište crnkaste sase
9.	HR2000393	Ribnjaci Donji Miholjac
10.	HR2000395	Podpanj
11.	HR2000396	Dravske šume
12.	HR2000399	Veliki Pažut
13.	HR2000400	Repaš
14.	HR2000401	Ušće Plitvice i Bednje
15.	HR2000402	Čambina
16.	HR2000403	Ješkovo
17.	HR2000404	Rukavac kod Đelekovca
18.	HR2000405	Lepa Greda
19.	HR2000407	Širinski otok
20.	HR2000408	Jelkuš
21.	HR2000409	Križnica
22.	HR2000410	Bakovci
23.	HR2000411	Osredek
24.	HR2000575	Budakovec
25.	HR2000576	Predrijevačka bara
26.	HR2000577	Noskovci
27.	HR2000578	Rukavac Križovljangrad
28.	HR2000613	Stari tok Drave I
29.	HR2000614	Stari tok Drave II
30.	HR2000618	Murčak - šuma
31.	HR2001004	Stari Gradac - Lendava
32.	HR2001006	Županijski kanal (Gornje Barje - Zidina)
33.	HR2001018	Sopjanska bara
34.	HR2001020	Šoderica

Izvor: Studija o Parku Državnog zavoda za zaštitu prirode, 2010.

metara, a u Aljmašu se ulijeva u Dunav na 82 metra. Prema tomu prosječni pad korita iznosi 40 cm/km. Razlika u uzdužnom profilu korita Drave do ušća Ždalice i toka nizvodno, vrlo je izražena. Po kilometru od Dubrave Križovljanske do ušća Ždalice pad korita po jednom kilometru iznosi 80 cm, a nizvodno do Aljmaša prosječno se kreće na samo 20 cm po kilometru. Dakako, u toj značajki profila Drave krije se osnovni razlog za planove hidroenergetskog iskorištavanja uzvodno od Repaša.

Zbog manjih prirodnogeografskih specifičnosti, ali i poradi različitog intenziteta transformacije pejzaža od strane čovjeka, Regionalni park Mura-Drava može se (uvjetno) podijeliti u 4 karakteristične cjeline. Na zapadu je **(1.) područje Mure i akumulacija na Dravi**. Krajobraz uz Muru posebna

Slika 11. Pogled na Dravu kod Donje Dubrave

Slika 11. Pogled na Legrad i sutok Mure u Dravu

je priča, prije svega zbog brojnih murskih meandara i rukavaca, kao i vrijednih poplavnih šuma. U kolopletu vlažnih bjelogoričnih šuma i livada, šumaraka i živica, ističe se prostrano područje Murščak između Podturena i Kotoribe, kao i vrijedna prirodna staništa u meandrima sjeverno od Svetog Martina na Muri. Iako je poloj Drave od Dubrave Križovljanske do Donje Dubrave bitno izmijenjen (devastiran) gradnjom triju hidroelektrana, akumulacija i dugih derivacijskih kanala, u parku se još nalazi obilje prirodnih vrijednosti i modificiranih prirodnih krajobraza. To se osobito odnosi na djeleomice očuvana stara korita Drave u koje se pušta biološki minimum voda iz akumulacija. Danas na umjetnim jezerima (pogotovo Ormoškom) zimuje i gnjezdi i više od 20.000 ptica. Vode su znatno bogatije ribom nego ranije. Drava je opet postala ekološki čista rijeka, čemu svjedoči i nazočnost dabra, vidre, pastrve i drugih vrsta.

(2.) **Gornji tok Drave od Donje Dubrave do Terezinog Polja** krije mnoge krajobraze i druge vrijednosti. Počinje hidrografskim čovrom Mure i Drave kod Legrada i posebnim zoološkim rezervatom Veliki Pažut, a nastavlja se većim brojem idiličnih dravskih meandara, koji se polako zatravljaju. Takve stajaće vode, koje u svojim vodama i na obalama vežu raritetan biljni i životinjski svijet, osobito su atraktivne kod Đelekovca, na Šoderici, kod Gotalova, Gabajeve Grede, Ješkova, Repaša, Čambine, Crnca, Kingova, Bakovca, Podravskih Sesveta, pa sve do znamenitih velikih meandara u Križnici. Krajobrazi Šfvanja, Repaš, Jelkuš, Križnica i Širinski otok spadaju među najtipičnije ostatke znamenitih velikih pridravskih vlažnih šuma hrasta lužnjaka i drugih bjelogoričnih vrsta.

(3.) **Srednji tok Drave od Terezinog Polja do Donjeg Miholjca** karakterističan je po smirivanju toka rijeke, pješčanim nanosima, ali i nastavkom pejzaža kojim dominiraju napušteni menadri, šumarići i livade. Izmjenjuju se poplavne šume, močvare, poplavne livade i kompleksi kultiviranih polja na nešto ocjeditijim terenima. Osobito su idilični i vrijedni prirodni krajobrazi oko mrtvih meandara Liman, Neteča, Dravica (Detkovac), Budakovačka bara, Marčina jama, Rječina, Vaška ada, Sopjanska bara, Predjevačka bara, a tu su i znameniti šumski rariteti Noskovačke Dubrave i drugih lokaliteta.

(4.) **Donje Podravlje od Donjeg Miholjca do Aljmaša**, uz smireno korito Drave, obiluje osobito vrijednim močvarnim i poplavnim šumama i livadama, s bujnim raslinjem i karakterističnim životinjskim svijetom. Ovaj dio parka počinje prostranim ribnjacima kod Donjeg Miholjca, a završava u izmaglici Kopačkoga rita. Tu su kompleksi hrasta lužnjaka i sastojina vrbe i topole, kao što su primjerice vlažna staništa Zelentor, Jugovača, Stara Drava, Kolešad bara, Obreška bara, Žuta bara, a potom s baranjske i slavonske strane rijeke Švajcerova ada, Dugačko jezero, Veliki Bajar, Općinski rit, Bjelobrdska stara Drava, Đavolje grede, Aljmaški rit itd.

BIOLOŠKA RAZNOLIKOST EUROPSKE VRIJEDNOSTI

Uz geomorfološku i drugu raznolikost krajobraza, vlažne poloje uz Muru i Dravu valja zaštитiti i čuvati i zbog iznenađujuće biološke raznolikosti, uz postojanje brojnih rariteta. Staništa uz Muru i Dravu bujaju životom, a tu su i staništa brojnih ptica selica. Svaka devastacija toga prostora izravno je zadiranje u hrvatski i europski sustav prirodnih krugova života. Simbioza: prirodni krajolik - flora i fauna - čovjek uz Muru i Dravu srećom ovdje još ima svoje iskonsko značenje i snagu.

Da se ta simbioza ostvaruje, dovoljno je vidjeti gnijezda bregunica (*Riparia riparia*) u strmim odronjenim lesolikim dravskim obalama, ili pak nailazak i tragovi dabra (*Castor fiber*) ili vidre (*Lutra lutra*). U polojima Mure i Drave sreće se još desetak vrsta sisavaca koji su zakonom znaštičeni, jer im se broj netragom smanjuje. Spomenimo, primjerice, širokouhog mračnjaka (*Barbastella barbastellus*), velikog hrčka (*Criocetus cricetus*), europskog zeca (*Lupus europaeus*), patuljastog miša (*Micromys minutus*), dugokrilnog pršnjaka (*Miniopterus schreibersi*), puha orašara (*Muscardinus avellanarius*), velikouhog šišmiša (*Imyotis bechsteini*), močvarnu rovku (*Neomys anomalus*), velikog potkovnjaka (*Rhinolophus ferrumequinum*), vjevericu (*Sciurus vulgaris*) itd.

Posebne su ornitološke vrijednosti parka, uz brojne raritetne vrste ptica. Uz Muru i Dravu obitava čak 177 vrsta ptica, od kojih su 42 vrste raritetne ili ugrožene. U parku možemo, primjerice, sresti i maloga vranca (*Phalacrocorax pygmaeus*), brezovog zviždaka (*Phylloscopus trochilus*), orla štekavca

Slika 13. Najveći kompleks šume hrasta lužnjaka sačuvan uz Dravu - Repaška šuma ima površinu od 4500 hektara

Slika 14. Ušće Drave u Dunav kod Aljmaša

(*Haliaetus albicilla*), malu čigru (*Sterna albifrons*), vlastelicu (*Himantopus himantopus*), bukavca (*Botaurus stellaris*), žutu čaplju (*Ardea purpurea*), bijelu čaplju (*Egretta alba*), crnu rodu (*Ciconia nigra*) i druge ptice. Donedavna su se te rijetke ptice sve manje gnijezdile na pridravskom području, ali njihov se broj, zahvaljujući povećanoj brizi čovjeka, zadnjih godina počeo blago obnavljati i povećavati.

Od brojnih vrsta vretenaca koji žive na području parka, njih 25 se nalazi na popisu rijetkih i zaštićenih. Primjerice, spomenimo vretence: zeleni kralj, žuti ban, mali car, istočna djevica, velika crnoorkica, grof skitnica, rogati regoč, jantarni strijelac itd. Na vlažnim livadama uz rijeke vlada pravo šarenilo svijeta leptira - 20 vrsta leptira nalazi se na popisu zaštićenih. Neki od tih leptira doista su rijetki i pripadaju u raritete europske kolekcije - na primjer, ljubičastorubi vatreni plavac, mali kiseličin vatreni plavac, šumski okaš, močvarna riđa, sedefasti debeloglavac, topolnjak, crni apolon, uskršnji leptir i drugi.

Posebna vrijednost parka su ribe, a ribolov i porobljavanje oduvijek je jedno od najmilijih zanimanja stanovnika uz Muru i Dravu. Dosadašnja istraživanja ihtiologa u vodama parka zabilježila su 73 vrsta riba. Zaštita se provodi nad 41 vrstom riba, od kojih je 37 zbog ugroženosti uvršteno u Crvenu knjigu riba Hrvatske. Ihtiološka istraživanja u parku se redovito provode, riblji fond se održava, a u pojedinim vrstama i povećava. Od zaštićenih vrsta riba u parku, valja spomenuti sabljarku (*Peleceus cultratus*), bolena (*Aspius aspius*), piškora (*Misgurnus fossilis*), crnku ili gavčicu (*Umbra krameri*) itd.

Na vlažnim staništima mursko-dravskih poloja buja biljni svijet sa stotine vrsta. U šumama i šumarcima najzastupljenije su zajednice hrasta lužnjaka, vrbe i topole. Na popisu ugroženih vrsta vaskularne flore nalazi se njih pedesetak - primjerice, sivkasta gladica, vlasulja bradica, jezernica, kebrač, crnkasta sasa, patuljasti rogoz, čekinjasti šaš, bijela čemerika, kukuljasti kačun, dugolisna čestoslavica, smeđi šilj, zimska preslica, žuta perunika, klupčasti oštrik i druge vrste. Bogat je i svijet gljiva, a među zaštićene vrste pripadaju uskolisna pilašica, golema podvijenka, crnobijeli smrčak, topolova krivonoška, češka smrčkovica, ljupka prekrasnica, prstasta smrčkovica, hrastova glatkočaška itd.

IZVORI I LITERATURA

- BABIĆ Željko, O geologiji kvarternih naslaga porječja rijeke Drave, Geološki vjesnik, 30/1, Zagreb 1978., 43-61
- BERAKOVIĆ Milan, Režim voda rijeke Drave, Hrvatska elektroprivreda, 117, Zagreb 2002., 7-15
- BOGNAR Andrija, Geomorfološke značajke bazena porječja Drave, Geografski horizont, 1/1996., Zagreb 1996., 21-27
- DEVČIĆ Tomislav, Rezervat biosfere Mura-Drava-Dunav, Hrvatska vodoprivreda, 105, Zagreb 2005., 32-33
- DUNAV-Drava nemzeti park, topografska karta 1:60000, Szentendre 2000.
- EKOHISTORIJA rijeke Drave, zbornik, Povjesno društvo Koprivnica i Meridijani, Koprivnica 2011.
- FELETAR Dragutin, Demographisch-wirtschaftliche Beziehungen im Drautalgebiet zwischen Kroatien und Ungarn, XII. Hungaro-Croatian Geographical Colloquium, Nagykörü-Hortobagy, 19.-22. svibnja 2006., referat
- FELETAR Dragutin, Regionalni park Mura-Drava, Meridijani, 155, Samobor, svibanj 2011., 22-35
- FELETAR Dragutin, Podravina, geografsko-povjesna monografija, Podravka, Koprivnica 1973.
- GOLUB Siniša, Regionalni park Mura-Drava, Hrvatska vodoprivreda, 190/191, Zagreb 2009., str. 95-98
- GOLUB Siniša, Rijeka Mura u 77 fotografija, Čakovec 2006.
- KRANJČEV Radovan, Priroda Podravine, Mali Princ, Koprivnica 1995.
- KRANJČEV Radovan, Drava - živa rijeka, Hrvatski zemljopis, 44, Zagreb 1997., 5-9
- KRANJČEVIĆ Jasenka, KLARIĆ Zoran, Prirodna resursna osnova i razvoj turizma u Regionalnom parku Mura-Drava u Koprivničko-križevačkoj županiji, Institut za turizam, Zagreb, 14. 12. 2010., elaborat
- MAGAŠ Damir, Geografija Hrvatske, Meridijani i Sveučilište u Zadru, Zagreb 2013.
- MARĐETKO Ljudevit, GOLUB Siniša, Od prašume do Regionalnog parka Mura-Drava, Javna ustanova za upravljanje zaštićenim vrijednostima Međimurske županije, Čakovec 2011.
- M.B., Regionalni park i rezervat biosfere, Varaždinske vijesti, Varaždin, 28. 9. 2010.

MLETIĆ P., URUMOVIĆ K., CAPAR A., Hidrogeologija prvog vodonosnog horizonta porječja Drave na području Hrvatske, Geološki vjesnik, 24, Zagreb 1971.

PETRIĆ Hrvoje, Utjecaj rijeke na pogranična područja, Ekonomski i ekohistorija, 1, Zagreb 2005., 37-62

REGIONALNI park Mura-Drava na području Koprivničko-križevačke županije, NATREG, Javna ustanova za upravljanje zaštićenih prirodnih vrijednosti Koprivničko-križevačke županije, Koprivnica 2010.

STRUČNA podloga za proglašenje područja Mure i Drave u Republici Hrvatskoj regionalnim parkom, Državni zavod za zaštitu prirode, Zagreb 2009., elaborat

ŠAFAREK Goran, Drava - Koprivnička Podravina, Bogadigrafika, Koprivnica 2005.

ŠIMUNKO Josip, Pronaden kompromis za proglašenje parka prirode, Međimurske novine, Čakovec, 10. 2. 2011.

ŠPOLJAR A., PETROVIĆ D., KOLAR Ž., STOJANOVIĆ M., Zaštićeni ekosustavi Koprivničko-križevačke županije i mogućnosti njihova korištenja, Agronomski vjesnik, 6, Zagreb 2007., 497-514

TRENC N. i drugi: Predloženi rezervat biosfere Mura-Drava-Dunav, Državni zavod za zaštitu prirode, Zagreb 2008., elaborat

SUMMARY

In February 2011, the Government of the Republic of Croatia proclaimed the area along the Mura and Drava Rivers a regional park, in line with European efforts to preserve the natural environment of this region. The Mura-Drava Regional Park is a narrow Holocene age belt along the Mura and Drava Rivers, extending along 83 km of the lower course of the Mura River, and 323 km of the central and lower course of the Drava River. The protected area encompasses 877 square kilometres of land. Alongside the Drava-Danube National Park in Hungary to the north, the Mura-Drava Regional Park is the longest protected area in Europe in terms of its length in kilometres. With regard to the structure of the local administration, the Mura-Drava Regional Park is situated in five counties, and lies in the territory of eight towns and 46 municipalities. A total of 20 settlements lie within the park bounds. The population of these settlements was 5348 in 1857, climbing to its maximum of 14,921 in 1948, which was followed by a depopulation process, resulting in a population of 5513 in 2011.

SLUČAJNI ARHEOLOŠKI NALAZI IZ PODRAVSKIH ŠLJUNČARA U MUZEJU GRADA KOPRIVNICE

ACCIDENTAL ARCHEOLOGICAL FINDS IN PODRAVINA'S GRAVEL EXPLOITATION ARTIFICIAL PONDS, ON EXHIBIT AT KOPRIVNICA TOWN MUSEUM

Robert ČIMIN

Muzej grada Koprivnice
Trg dr. Leandera Brozovića 1
HR - 48000 Koprivnica
arheo@muzej-koprivnica.hr

Primljeno/Received: 12. 8. 2013.

Prihvaćeno/Accepted: 8. 11. 2013.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK/UDC 904 (497.5 Drava) 653

SAŽETAK

Podravina obiluje umjetnim šljunčarama, odnosno antropogenim jezerima na kojima čovjek eksplotira geološki materijal (šljunak, pijesak) za građevinske potrebe, a u nekim od njih pronađena je veća količina arheoloških predmeta iz različitih povijesnih razdoblja. Gledajući sam arheološki materijal dalo bi se zaključiti kako su to najbogatiji ili barem najkompleksniji lokaliteti u Podravini, ili barem uvjetno rečeno "lokaliteti", budući da se svi pronađeni predmeti nalaze izvan konteksta i jedina mogućnost jest zabilježiti njihovo postojanje u vremenu i prostoru. Tako nalaz postaje izuzetno vrijedan muzejski predmet, dok je arheološkoj struci zanimljiv u okviru određenih znanstvenih analiza, kartiranja pojedinih predmeta i drugih usporedbi. Pored toga, bitno je reći kako sve te predmete nisu pronašli arheolozi, već radnici na eksploracijskim poljima koji su tek u iznimnim situacijama neki predmet ustupili koprivničkom muzeju, a u većini su slučajeva pronađeni predmeti završili u obiteljskim zbirkama do kojih je ponekad gotovo nemoguće doći. Svakako treba spomenuti pojedine privatne sakupljače koji su vrlo otvoreni za suradnju s arheologima (Ivan Zvijerac, Josip Cugovčan, Milan Laklja). Upravo stoga, u ovom se radu donosi tek uži izbor pronađenih arheoloških predmeta iz podravskih šljunčara koji se danas čuvaju u Muzeju grada Koprivnice sa ciljem širenja svijesti o očuvanju kulturne baštine, duboko se nadajući kako će doći do ustupanja nekih novih nalaza u Muzej grada Koprivnice, ustanovu gdje se predmetu može pružiti valorizacija kakvu i zaslужuje.

Ključne riječi: rijeka Drava, šljunčara, slučajni arheološki nalaz, paleontologija, pretpovijest, antika, srednji i novi vijek

Key words: Drava river, gravel exploitation artificial pond, archeological finds, paleontology, prehistory, antiquity, Middle and Modern ages

1. UVOD

Rijeka Drava oduvijek je bila važan čimbenik u životu ljudi podravskog kraja, a kao prirodna barijera ponekad je ljude spajala, ponekad pak razdvajala, no gotovo uvijek privlačila na osnivanje naselja u neposrednoj blizini i potom na njenu eksploraciju na najraznolikije moguće načine. Od prvih poznatih kultura na panonskom prostoru mnogi su narodi upravo u nizinama rijeke Drave podizali naselja, ali gotovo nikada na samoj obali rijeke budući da je tijekom prošlosti ona ostala neukroćena i nekako svojeglava pa je vrlo često mijenjala svoje korito i tok. I u današnje se vrijeme čovjek suočava sa sličnim problemima, pokušavajući ju zadržati unutar njenih koritom zadanih okvira, a u posljednjih nekoliko godina svjedoci smo sve učestalih prijetnji izlijevanja rijeka na području sjeve-

rozapadne Hrvatske, poglavito u Turopolju i Međimurju, a katkad i u podravskom kraju. Promjenom toka i ili izljevanjem iz korita tijekom dužeg perioda rijeka u podravskom krajoliku za sobom ostavlja brojna tresetišta, močvarišta, stare rukavce i mrtvice. Te pojave događaju se ponajprije u zimskim i proljetnim danima kada, uslijed otapanja snijega i leda u prialpskom području, vodostaj Drave naglo nabuja i velikom snagom kreće nizvodno prema Dunavu. S istim su se problemima suočavali i nekadašnji stanovnici Podravine, pa su sukladno tome podizali naselja na otvorenim blago povиšenim brežuljcima čime bi se donekle osigurali od poplava, a ona bi se češće nalazila u blizini dravskih pritoka koji se s obronaka Bilogore spuštaju prema većoj rijeci. Rječice i potoci poput Gliboki, Komarnice ili Zdelje ljudima bi osiguravali svježu i čistu izvorsku pitku vodu, određeni ulov, ali i vodu potrebitu za stoku i poljoprivredne kulture, a najbolji primjeri tih naselja su: Vratnec 2 i Cerine 7 kod Koprivnice, Grede kod Delova, Volarski breg sjeverno od Virja ili Koprivnički Bregi - Seče.

U radu se donosi kratak pregled¹ najznačajnijih slučajnih arheoloških (većinom metalnih) nalaza pronađenih na podravskim šljunčarama,² odnosno umjetnim antropogenim jezerima nastalih ljudskim iskorištavanjem geoloških naslaga šljunka i pijeska od sredine 20. st. pa sve do današnjih dana: Jegešnici kod Legrada, Šoderica kod Botova i Prosenice kod Gabajeve Grede. Pronađeni predmeti pričaju i upotpunjaju spoznaje o životu nekadašnjih ljudi, a kako rijeka Drava predstavlja jedan od najvažnijih prometnih pravaca između jugoistočnog alpskog područja i donjeg Podunavlja (srednje Europe i južne Panonije), istovremeno ukazuju i na određene kontakte i utjecaj kulturnih skupina prilično udaljenih krajeva.

Predstavljeni predmeti dio su fundusa Muzeja grada Koprivnice koji je nastajao još od njegova osnivača dr. Leandera Brozovića (1945. - 1962.), a njegovim putem nastavili su Sonja Kolar (1963. - 1976.), Zorko Marković (1978. - 2000.) i Igor Kulenović (2000. - 2004.). Posebice treba istaknuti vrlo vrijedne vanjske suradnike Muzeja Martina Nemeca i Ivana Zvijerca, koji su tijekom posljednjih 30-ak godina 20. st. znatno obogatili muzejski fundus te im se ovim putem još jednom zahvaljujem.³ Arheološki predmeti potječu iz razdoblja pretpovijesti, antike, srednjeg i novog vijeka, a određeni broj nalaza pripada paleontološkom materijalu, koji čine predmete od izuzetnog značaja za proučavanje najstarijih razdoblja života u Podravini. Predmeti su prikazani kronološkim slijedom, krenuvši od najstarijih predmeta koje Muzej grada Koprivnice posjeduje kameno doba (paleontološki nalazi, 12000. - 8000. g. pr. Kr.), preko bakrenog (3500. - 2100. g. pr. Kr.), brončanog (2100. - 800. g. pr. Kr.) i željeznog doba (800. g. pr. Kr. - 0. g.), pa sve do antike (1. - 5. st.), srednjeg (8. - 16. st.) i novog vijeka (17. - 18. st.).

¹ Autor teksta prvi put se susreo s količinom i bogatstvom nalaza iz podravskih šljunčara prilikom izrade arheološke studije za potrebe "Studije o utjecaju eksploatacije građevnog pijeska i šljunka na eksploatacijskim poljima Mlad i Šoderica kod Botova te Prosenica I i Prosenica II kod Gabajeve Grede" za naručitelja SPP d.o.o. Varaždin u proljeće 2009. g..

² Sličan rad objavio je i Zorko MARKOVIĆ, "Arheološki nalazi iz šljunčara otkrivaju najstariju povijest Podravine", *Hrvatske vode IX/36*, Zagreb, 2001, 295-300., a Ivan Zvijerac u nekoliko je navrata dotaknuo arheološke nalaze iz podravskih šljunčara: Zorko MARKOVIĆ, Ivan ZVIJERAC, "Arheološko-povijesni slijed naseljavanja Torčeca i okolice", u: Hrvoje PETRIĆ (ur.), *Povijest Torčeca*, Koprivnica, 2000, 44-59; Ivan ZVIJERAC, "Iz najstarije delekovečko-imbriovečke prošlosti", u: Dragutin FELETAR, Hrvoje PETRIĆ (ur.), *Općina Đelekovec. Povjesno-zemljopisna monografija*, Đelekovec, 2008, 57-90; Ivan ZVIJERAC, "Arheološka topografija područja općine Molve", u: Mario KOLAR, Hrvoje PETRIĆ (ur.), *Molve - ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju (1658.-2008.)*. *Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 350-te obljetnice osnivanja današnjeg sela Molve*, Molve, 2010, 10-29.

³ U nekoliko navrata Zorko Marković objavljivao je pojedinačne, većinom metalne, slučajne nalaze pronađene u podravskim šljunčarama, a tijekom 80-ih godina 20. st. autor je i triju izložaba slične tematike (Zorko MARKOVIĆ: 1.) *Kako je živjelo prehistoricko stanovništvo koprivničkog kraja*, OOUR Muzej grada Koprivnice, Koprivnica, 1981; 2.) *Metal s arheoloških nalazišta Podravine*, OOUR Muzej grada Koprivnice, Koprivnica, 1989; 3.) *Izbor iz zbirke Zvijerac*, Koprivnica, 1995). Pored toga, pojedinačni nalazi u više su navrata izazivali interes arheologa iz Arheološkog muzeja Zagreb (Zdenko Vinski, Željko Demo) i Instituta za arheologiju (Željko Tomičić, Daria Ložnjak-Dizdar, Tajana Sekelj Ivančan, Dunja Glogović), te su ih objavljivali u brojnim stručnim i znanstvenim radovima.

2. KAMENO DOBA

Tijekom čitavog pleistocena (1,6 milijuna godina do prije 10.000 godina) na euroazijskom području učestalo su mijenjani životni uvjeti u kratkim vremenskim intervalima koji su uzrokovali migracije i brze promjene u sastavu biljnog i životinjskog svijeta. Ledeni pokrivač tako je u gornjem pleistocenu (125000 - 8000 g. pr. Kr.) zahvaćao alpske i karpatske planinske vrhove, kao i one na istočnom Balkanu te je tako okruživao čitavo Panonsko područje koje nije bilo okovano snijegom i ledom. Upravo stoga, nastala je mogućnost stvaranja umjerene klime s mnoštvom travnatih stepa i različitih tipova šumske vegetacije što je činilo posljednje utočište životinjskog svijeta koji je obilovalo vrstama čiji se nasljednici i danas mogu susresti na sličnim staništima. Stanovnici stepa na području Hrvatske i susjednih područja bili su: mamut, bizon, pragovedo, golemi jelen, nosorog i druge životinje (hijena, ris, vuk, medvjed, lav, dabar),⁴ a ostaci većine kojih je potvrđena⁵ uz rijeku Dravu te se mogu vidjeti u bogatim paleontološkim zbirkama obitelji Zvijerac (Torčec) i Josipa Cugovčana (Podravske Sesvete).⁶

Prestankom ledenog doba neke životinjske vrste u potpunosti nestaju, a za neke se pretpostavlja da je važnu ulogu u njihovom nestanku imao čovjek. Prema tome, razlog nestajanja nisu samo promijenjeni uvjeti života kojima se pojedine životinje nisu uspjеле prilagoditi, već i čovjek koji je određene vrste vjerojatno prekomjerno izlovljavao. U vrijeme posljednjeg ledenog doba krajem gornjeg pleistocena, led s Alpa naglo se otapa i mnoge se rijeke pretvaraju u velike bujice koje sa sobom prenose i velike količine geološkog materijala. Materijal se uslijed slabljenja vodene snage postepeno sedimentira uz tok rijeke Drave uslijed čega nastaju deblji geološki slojevi,⁷ a pored geoloških sedimenata, naplavine donose i životinjske ostatke koji su se očuvali u postojanim uvjetima čuvanja gdje je izolacija šljunka, pijeska i gline stvorila uvjete potrebne za fosilizaciju (nedostatak svjetla i kisika, stalni pritisak, sterilni uvjeti, postojana vlažnost i temperatura).⁸

Najčešći stanovnik Podravine (prema količini koštanih ostataka) bio je vunasti mamut (*Mammuthus primigenius*, Blumenbach 1799)⁹ koji je živio diljem Europe, Azije i Sjeverne Amerike. Tijelo mu je bilo pokriveno gustim krznom ispod kojeg se nalazio debeli sloj masnog tkiva kao zaštita od hladnoće. Visine do nekoliko metara (4-5 m) mogao je težiti i preko 5 tona. Kljove su mu bile jače uvijene (duge do 3 m), a koristile su mu za razgrtanje snježnih nanosa pri traženju hrane (zimzeleno raslinje, mlada vrba, breza, trava). Našim područjima kretali su se unutar većih krda u nizinama uz rijeke pa se tako u riječnim naplavinama pronalaze brojni primjeri kosti i Zubiju. Među najznačajnijim nalazištima mamuta u Europi treba izdvojiti lokalitet Nosak u nekadašnjoj delti rijeke Morave kod Kostolca u Srbiji gdje je u posljednjih nekoliko godina (2009. - 2012.) u debelom lesnom nanosu pronađen veći broj jedinki mamuta što se tumači dvjema teorijama: ili je riječ o potvrđi neke prirodne katastrofe

⁴ Sanja VIDOVIC, *Ledenodobni sisavci*, Muzej Slavonije Osijek (katalog izložbe), Osijek, 2010, 8-9.

⁵ Svi su ti koštani i okamenjeni nalazi slučajnog porijekla, pronađeni u šljunčarama ili uz korito rijeke Drave, a treba napomenuti kako je jedino arheološko iskopavanje paleontološke životinje provedeno kod Ludbrega 1982. g. pod vodstvom Marine Šimek (Gradski muzej Varaždin), prigodom čega je istražen veći dio skeleta vunastog nosoroga (*Coelodonta antiquitatis*), a prigodom istraživanja uzet je i gipsani otisak nalaza. Marina ŠIMEK, "O važnom paleontološkom nalazu nedaleko Ludbrega", *Muzejski vjesnik* 7, Čakovec, 1984, 65-80. To je jedini nosorožac koji se ikada prilagodio hladnim klimatskim prilikama na otvorenim ravnicama i tundramu sjeverne Europe i istočne Azije.

⁶ Ivan ZVIJERAC, "Iz starije prošlosti koprivničko-durđevačke Podravine", *Scientia Podraviana* XV/17, Koprivnica, 2003, 21-22; ZVIJERAC, 2008, 62.

⁷ Na tim mjestima tijekom 20. st. nastaju brojna eksploratorska polja šljunka i pijeska.

⁸ Ivan ZVIJERAC, "Faunističke zajednice starijeg i srednjeg kamenog doba koprivničke Podravine", u: Hrvoje PETRIĆ (ur.): *Povijest Torčeca*, Torčec, 2000, 39-43.

⁹ Osnovni podatci i opis životinje preuzeti iz kataloga izložbe održane u Muzeju Slavonije Osijek. VIDOVIC, 2010, 11-13.

Slika 1. Kljova vunastog mamuta pronađena u šljunčari Gabajeva Greda 1994. g. (fototeka Muzeja grada Koprivnice).

ili je pronađeno prvo groblje mamuta na svijetu!¹⁰ Usput rečeno, i u Hrvatskoj je između 1995. i 2001. g. na gliništu Ljeskovac - Dren kod Vinkovaca pronađen veći broj mamuta (4 kostura).¹¹

U Muzeju grada Koprivnice čuva se svega 20-ak primjeraka ostataka vunastog mamuta, a najvećim dijelom riječ je o ulomcima zubiju i kljova. Krajem siječnja 2013. g. u Muzej je dopremljena okamenjena kost dužine 65 cm (Tab. 1-1) koju je bez naknade donirao Željko Markov iz Novog Virja, a pronašao ju slučajno uz obalu rijeke Drave koja je tamo "izbačena" nakon naglog otapanja veće količine snijega u prialpskom prostoru. Odmah po dopremanju predmeta ustanovljeno je kako se radi o nadlaktičnoj kosti vunastog mamuta koji je tako upotpunio najmanju muzejsku Zbirku paleontologije, kao jedini takav primjerak. Pored te kosti, u Muzeju postoji još i veći dio donje čeljusti s kutnjacima (Tab. 1-3) te veći broj lamela kutnjaka (Tab. 1-4) pronađenih u raznim šljunčarama (Gabajeva Greda, Šoderica kod Botova, Čingi-Lingi). U listopadu 1994. g. u Gabajevu Gredi pronađena je mamutova kljova,¹² koja je već prigodom pronalaska bila u stanju raspadanja, a ubrzo potom je nažalost uslijed neadekvatne pohrane i smještaja u potpunosti propala.¹³ Kljova je bila dužine oko 1,20 m, gornja širina čeljusne strane kosti oko 13 cm, a donja oko 8 cm. Druga kljova mamuta (Tab. 1-2) nepoznatog je porijekla i mnogo manjih dimenzija (dužina tek 61 cm) te je na vrijeme očuvana i danas čini jedini koprivnički primjerak.

Sjeverna Hrvatska obiluje pretpovijesnim arheološkim nasljeđem, a na području koprivničko-đurđevačke Podравine iznimno doprinos dao je Zorko Marković koji se od prvih dana u Muzeju grada Koprivnice posvetio istraživanju najstarijih pretpovijesnih lokaliteta na kojima je potom sustavno

¹⁰ Teorija je donesena pod pretpostavkom da su mamuti iste porodice ili obitelji, vjerojatno kao i današnji slonovi, imali običaj umiranja na jednom posebnom mjestu do kojeg su prevaljivali izuzetno velike udaljenosti.

¹¹ Ivana ISKRA-JANOŠIĆ, "Nalaz mamuta u Novom selu kod Vinkovaca", *Obavijesti - Hrvatsko arheološko društvo XXXIII/3*, Zagreb, 2001, 56-59.

¹² Zorko MARKOVIĆ, "Nekoliko prinova u zbirkama Muzeja grada Koprivnice", *Scientia Podraviana VII/11*, Koprivnica, 1995, 4.

¹³ U proljeće 2009. g. radnici na šljunčari Šoderica kod Botova autoru teksta pokazali su nekoliko ulomaka mamutovih kutnjaka u vrlo lošem već trusnom stanju, a uslijed nepoznavanja čuvanja sličnih nalaza, odnosno prepustanjem naglom sušenju, vjerujem da je na isti način izgubljeno još mnogo paleontoloških ostataka. Prema riječima Josipa Cugovčana, prilikom eksploatacije materijala na šljunčari Pjeskara kod Podravskih Sesveta plovećim bagerom je prije nekoliko godina izvadena čitava lubanja mamuta koja je nekoliko trenutaka nakon vadenjaradnicima ponovno skliznula u šljunčaru i nikada više nije pronađena. Poznavajući pristup pronalazača takvih nalaza, možda je i bolje da se upravo to i dogodilo umjesto da propadne nakon nekoliko dana.

radio više od dva desetljeća.¹⁴ Tragovi naseljavanja iz vremena najranijih neolitičkih kultura na podravskom području zabilježeni su na lokalitetima Podvratnec kod Đelekovca, Poljane kod Delova i Vlaškom polju kod Gole, ali u Muzeju ne postoji arheološki predmet iz šljunčara koji bi pripadao tom razdoblju.

3. BAKRENO I BRONČANO DOBA

U vrijeme eneolitika ili bakrenog doba u većem se obliku pojavljuje stočarstvo, odnosno nastaje njegova postupna prevlast nad zemljoradnjom, a u isto se vrijeme pojavljuje i prva metalurška djelatnost iskorištavanjem prirodne bakrene rude. Najznačajnije središte u Podravini u to vrijeme svakako jest lokalitet Seče kod Koprivničkih Bregi koji je Marković istraživao duži niz godina i gdje je uvidio određene posebnosti u odnosu na stariji brezovljanski tip sopske kulture i mlađu lasinjsku kulturu. Posljednja faza eneolitika uglavnom je vezana uz vučedolsku kulturu, koja je na našem području potvrđena višegodišnjim istraživanjima lokaliteta Koprivnička Rijeka - Rudina.

Razdoblju bakrenog doba možda bi se mogla pripisati bakrena kalupasta sjekira (Tab. 2-2) jezičastog oblika bez otvora za dršku (njem. *Flachbeil*). Vrlo je dobro sačuvana, dužine 19,1 cm, širine 6,1 cm i najveće debljine oko 1 cm. Potječe iz Šoderice kod Botova, a Muzeju ju je 1953. g. prodao Ivan Heri iz Đelekovca (MGKc 8). Iako je takav predmet vrlo teško sa sigurnošću vremenski odrediti, po načinu izrade mogla bi se smjestiti u kasno bakreno ili rano brončano doba (2500. - 1700. g. pr. Kr.).¹⁵

Brončano doba u Hrvatskoj obilježeno je značajnim tehnološkim napretkom u metalurgiji,¹⁶ ali i pojavom novih stepskih nomadskih populacija koje sa sobom donose i novinu u sahranjivanju pokojnika putem spaljivanja i polaganja u keramičku urnu (kultura polja sa žarama). Vrijeme je to kada su učestale ostave u kojima se odlaze veća količina oružja, oruđa, konjske opreme ili nakita poput ostave s lokaliteta Poljane kod Delova.¹⁷ Od arheološki istraživanih lokaliteta posljednja faza brončanog doba zabilježena je na lokalitetima Cerine 7 kod Koprivnice i Volarskom bregu kod Virja.¹⁸ Nešto starijem razdoblju pripisuje se lokalitet Koprivnički Ivanec - Piškorica i veže se uz pojavu licenske keramike u razdoblju ranog i srednjeg brončanog doba.

Vrlo vrijedan predmet tog razdoblja čini oštrica brončanog mača (Tab. 2-1) koji je u Muzej donio Vlado Prlog iz Koprivnice 1994. g. (MGKc 5818) te dao podatak o njegovu pronalasku u Gabajevoj Gredi.¹⁹ Predmet je dužine sječiva 37,2 cm, širine 4,1 cm i najveće debljine na rebru oko 0,9 cm. Po sredini se nalazi neznatno asimetrično i šiljato rebro, kojeg omeđuje po jedan dublji žlijeb (brazda) širine oko 1 mm, a pri kraju (dnu) oštrice nalazi se još jedan žlijeb usporedan s unutarnjim (dugi 13 cm). Mač pripada brončanodobnoj Kulturi polja sa žarama i datira u šire vremensko razdoblje od

¹⁴ Vidi doktorsku disertaciju: Zorko MARKOVIĆ, *Sjeverna Hrvatska od neolita do brončanog doba*, Koprivnica, 1994.

¹⁵ Zorko MARKOVIĆ, "Novi prilozi poznavanju preistorije u Podravini", *Podravski zbornik* '81, Koprivnica, 1981, 200, T. 8/sl.1.

¹⁶ Dodavanjem kositra u bakar dobivena je nova legura nazvana broncom.

¹⁷ Ostava se čuva u Zbirci Alečković u Hlebinama, a pronađena je prilikom terenskog pregleda lokaliteta Poljane u proljeće 1999. g. Igor KULENOVIĆ, Miralem ALEČKOVIĆ, "Novi nalaz ostave brončanih predmeta s lokaliteta Poljane", *Opvscvla arcaeologica* 27, Zagreb 2003, 157-163.

¹⁸ Istraživanja oba lokaliteta provodio je Muzej grada Koprivnice; Cerine 7 u više navrata, a posljednji put 2001.-2001. g. (Igor KULENOVIĆ, "Arheološka istraživanja na naselju Cerine VII kod Koprivnice", *Podravski zbornik* 30, Koprivnica, 2004, 315-328), a Volarski breg u proljeće 2010. (Robert ČIMIN, *Zaštitna arheologija višeslojnih nalazišta Virje - Volarski breg (2008., 2010.) i Delovi - Grede I* (1982.), Muzej grada Koprivnice (katalog izložbe), Koprivnica, 2011).

¹⁹ Ivan Zvijerac sumnja u točnu lokaciju tog predmeta i prepostavlja kako je ipak riječ o Jegenišu kod Legrada. MARKOVIĆ, 1995, 11.; Zorko MARKOVIĆ, "Tri zanimljiva pretpovijesna predmeta iz Podravine", *Muzejski vjesnik* 20, Varaždin, 1997, 8.

Slika 2. Koprivnički zubar Martin Nemec u privatnoj arheološkoj zbirci (fototeka Muzeja grada Koprivnice).

1200. - 1000. g. pr. Kr. na temelju analogija sličnih mačeva u Austriji, sjevernoj Dalmaciji ili velikoj ostavi Brodski Varoš kod Slavonskog Broda.²⁰

Drugi brončani mač (Tab. 2-5) iz Šoderice kod Botova predstavlja jedini koprivnički primjerak mača tipa Annenheim.²¹ Dobro je očuvan, iako mu nedostaje sam vrh oštice, a u Muzej je dospio posredovanjem Franje Lucha iz Koprivnice 1959. g. (MGKc 9). Drška mu je u obliku jezičca, a posjeduje tri rupe za pričvršćivanje, dok se još po dvije rupe nalaze na ramenu mača. Ukupna duljina iznosi 39,8 cm, širina ramena 5 cm, a širina sječiva 3,3 cm. Presjek sječiva ima blago elipsoidni oblik, a od ramena prema vrhu oštice protežu se dva usporedna žlijeba. Mač je datiran 2. fazu Kulture polja sa žarama, odnosno kroz čitavo 12. i 11. st. pr. Kr.²²

Brončano kopljje (Tab. 2-3) iz Šoderice kod Botova u Muzej je donio Ivan Heri iz Đelekovca 1953. g. (MGKc 10). Kopljje ima listoliki oblik, po čijoj se sredini proteže rebro kružnog presjeka koje je u stvari svojevrstan nastavak tuljca ili nasadnika za motku. Duljine je 21,6 cm, najveća širina lista iznosi 4,5 cm, a sam tuljac ima dužinu od 3,1 cm.²³ Prema analogiji i sličnosti s većim brojem kopalja iz ostave u Tenji može se datirati u 2. fazu Kulture polja sa žarama, odnosno kroz čitavo 12. st. pr. Kr.,²⁴ a moguće je da je dio iste ostave kao i prethodno opisani mač jer je pronađen u njegovoj blizini.

²⁰ Ksenija VINSKI-GASPARINI, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Zadar, 1973, T. 54-1,10; MARKOVIĆ, 1997, 8-9.

²¹ Prema saznanjima autora teksta u Podravini se po jedan primjerak istog tipa mača nalazi se u Zbirci Zvijerac u Torčecu i privatnom vlasništvu Zorana Kovačića iz Drnja.

²² VINSKI-GASPARINI, 1973, T.26-1; MARKOVIĆ, 1981, 200, T. 8/sl.2.

²³ MARKOVIĆ, 1981, 200, T. 8/sl.3.

²⁴ VINSKI-GASPARINI, 1973, T. 31-32.

Brončani bodež s položaja Preložnički berek²⁵ (Tab. 2-4) između Đurđevca i Severovaca pronađen je prilikom dublje poljoprivredne obrade zemljišta 1962. g., a u Muzej ga je donio Đuro Jančijev 1965. g. (MGKc 599). U gornjem je dijelu prelomljen, a sačuvana dužina oštice iznosi 25,3 cm i najveće je širine 2,8 cm. Po sredini sjećiva prolazi vrlo naglašeno rebro ovalnog presjeka. Slični se bodeži pronalaze na lokalitetima Vukovar - Desna bara i Tomašica, a datiraju u kasnu fazu srednjeg brončanog doba (14. - 13. st. pr. Kr.).²⁶

Predočeni su svi brončanodobni nalazi iz fundusa Muzeja grada Koprivnice, a od ostalih poznatih nalaza trebalo bi svakako barem spomenuti nekoliko vrlo značajnih predmeta koji se nalaze u Zbirci Zvijerac, poput brončanog kotlića iz Gabajeve Grede datiranog oko 1100. g. pr. Kr. ili brončanog bodeža iz šljunčare Vidak kod Torčeca.²⁷ Predmeti su to koji arheolozima čine izuzetno vrijedne nalaže prilikom proučavanja brončanog doba sjeverne Hrvatske.

4. ŽELJEZNO DOBA

I početak željeznog doba povezuje se uz napredak metalurgije, odnosno korištenje željeza kao novog metala na europskim prostorima.²⁸ Usپoredno s time, pojavljuju se novi narodi u vidu konjačkih populacija poput tzv. trako-kimerijske skupine uz koju se povezuje pojava kneževskih tumula kao novi oblik sahranjivanja vidljiva u hrvatskoj kulturnoj grupi Martjanec - Kaptol. Vrlo značajan lokalitet u Podravini jest Sveti Petar Ludbreški²⁹ gdje je arheološkim istraživanjima prije više od 30 godina potvrđena metalurgija željeza. Početkom 4. st. pr. Kr. započinje mlađe željezno doba dolaskom keltskih ratničkih populacija koji donose visoku tehnologiju obrade metala, kovanje vlastitog novca, novu modu odijevanja i nakit, ali i uznapredovalu tehnologiju proizvodnje kvalitetne keramike primjenom brzovrtećeg lončarskog kola. Vrlo značajan nalaz za to razdoblje jest ostava novca iz Svete Ane na položaju Kostanj (svrstana u zaseban đurđevački tip novca), a od latenskih su lokaliteta istraživani položaji Volarski breg kod Virja i Grede i kod Delova.³⁰

U Muzeju grada Koprivnice čuva se veći broj kopalja koja bi se mogla pripisati željeznom dobu, a među kojima tek jedno posjeduje odlike razdoblja starijeg željeznog doba ili halštata (Tab. 3-1). To je dugačko željezno koplje u obliku lovorođog lista, s jako istaknutim rebrom, na vrhu malo povijeno. Sa strane lista su rebrena ojačanja koja na tuljcu naglašavaju žljebove. Rebro završava prije vrha lista, tvoreći žljebove. Pri dnu je kružni tuljac za nasad motke s ostacima dvaju zakovica za njeno pričvršćivanje. Ukupna dužina iznosi 40,8 cm, dužina tuljca 12,5 cm, a njegov je promjer 3,8 cm. Nije sasvim poznato da li je koplje pronađeno u Šoderici ili Jegenišu, a u Muzej ga je vjerojatno donio Martin Nemec (MGKc 5819).

Druga koplja pripadaju mlađem željeznom dobu,³¹ a ovdje se donosi izbor od sedam primjeraka. Uskliko željezno koplje malo savijenog lista (Tab. 3-2) potječe iz jedne od podravskih šljunčara, a u Muzej ga je donio Marijan Levatić iz Križevaca 1996. g. (MGKc 5816). Na listu je vidljivo blago

²⁵ Na tom su prostoru već dugo poznate naslage geološkog materijala, a tvrtka Segrad d.d. iz Đurđevca pokrenula je postupak ishođenja dozvole njegove eksploracije (Studija utjecaja na okoliš izrađena je 2010.), no do danas ti radovi nisu započeti. Upravo je stoga i predmet uvršten u ovaj rad.

²⁶ MARKOVIĆ, 1981, 200, T. 8/sl.4.

²⁷ Daria LOŽNJAK DIZDAR, "Brončani kotlić iz Drave kod Koprivnice", *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 24, Zagreb, 2007, 69-78.); Dunja GLOGOVIĆ, Slobodan MIKO, "Nekoliko brončanodobnih nalaza iz okolice Torčeca pokraj Koprivnice i njihova spektrometrijska analiza", *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 18, Zagreb, 2000, 103-111.

²⁸ Željezo je na Bliskom istoku korišteno mnogo ranije, a pretpostavlja se kako se na području današnjeg Irana koristilo već u 5. tisućljeću pr. Kr., a negdje između 3. i 2. tisućljeća pr. Kr. pronalaze se ostaci obrađenog željeza u područjima Mezopotamije, Anatolije i Egipta.

²⁹ Marina ŠIMEK, "Sv. Petar Ludbreški - nalaz metalurške radionice", *Podravski zbornik '79*, Koprivnica, 1979, 106-119.

³⁰ ČIMIN, 2010.

³¹ MARKOVIĆ, 1981, 200-201, T. 9.

Slika 3. Izvadena antička nadgrobna stela na plovećem bageru i pronalazač Ivan Zvijerac (desno), Gabajeva Greda, ljeto 2001. g. (snimio: Zoran Homen, Gradski muzej Križevci).

naglašeno rebro čime u presjeku dobiva oblik romba, a tuljac je facetiran. Ukupna dužina iznosi 32,7 cm, sam tuljac 10 cm, a list je širine 3,3 cm. Takva se koplja često nalaze u kasnolatenskim grobovima, a slični primjerici koji se datiraju većinom u Lt D stupanj, odnosno 1. st. pr. Kr., pronalaze se u Kupinovu, Novim Banovcima, Sotinu, Vučedolu,³² Gospodincima u Srijemu³³ i Vučjak Kamenskom u požeškoj kotlini.³⁴ Za manje koplje (MGKc 5821) s kraćim usadnikom i slabije naglašenim središnjim rebrom poput kratkog listolikog koplja iz Šoderice ili Jegeniša (Tab. 3-9) analogije se pronalaze na Karaburmi i ponovno u Gospodincima u Srijemu.³⁵ Koplje je dužine 36,8 cm, sam tuljac 15,3 cm, a njegov promjer 3,1 cm. Isto je i s kopljem iz Šoderice (Tab. 3-7) koje je 1966. g. u Muzej donio Josip Petrović iz Drnja (MGKc 598). Koplje je dužine 24 cm i širine 3 cm, ali prilično oštećeno.³⁶

Dva koplja većih dimenzija s dužim usadnikom (tuljcem) i blago naglašenim središnjim rebrom i dugačkim listom (Tab. 3-3,8) nepoznatog su porijekla, ali mogla bi potjecati iz Šoderice ili Jegeniša. Prvo (MGKc 916) je dužine 41,8 cm, sam tuljac 13 cm, a širina lista je 4,5 cm i u Muzej ga je donio Franjo Horvat 1966. g., a drugo (MGKc 5820) je vjerojatno donio Martin Nemec (dužina 36,8 cm,

³² Nives MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, *Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu*, Vinkovci, 1970, T. XIII/11, T. XIV/10, T. XXVIII/1, T. XXXIV/3,4, T. LI/2.

³³ Marija KNEŽEVIĆ-JOVANOVIĆ, "Keltsko oružje iz razorenih ratničkih grobova sa teritorije Srema i Bačke", *Opvscvla arcaeologica* 27, Zagreb, 2003, 287-309, T. IV/8.

³⁴ Marko DIZDAR, Hrvoje POTREBICA, "Latenska kultura na prostoru Požeške kotline", *Opvscvla arcaeologica* 26, Zagreb, 2002, 111-131, T.7/1.

³⁵ KNEŽEVIĆ-JOVANOVIĆ, 2003, 298, T. IV/7.

³⁶ Prvo koplje u Muzej je vjerojatno donio Martin Nemec.

Slika 4. Pronalazak drvenog čamca monoksila u Gabajevoj Gredi 1998. g. (fototeka Muzeja grada Koprivnice).

sam tuljac 15,3 cm, a širina lista iznosi 3,1 cm). Slični primjeri pronalaze se u Boljevcima, Kupinovu³⁷ i Obrežu u Srbiji.³⁸

Dva veća koplja s kratkim usadnikom i vrlo dugim i uskim listom i naglašenim središnjim rebrom imaju brojne analogije na širem području koje je naseljavalo pleme Skordiska. Jedno (Tab. 3-4) je pronađeno na Jegenišu (nalaznik Martin Nemec; MGKc 1617) - dužine 49,7 cm, sam tuljac 7,2 cm, a širina lista 4,4 cm; a drugo ((Tab. 3-5) je u Muzej donio Franjo Turčin iz Drnja 1952. g. (MGKc 535) - dužina 57,3 cm, sam tuljac 8,3 cm, a širina lista 3,5 cm. Nasadnici oba koplja su facetirana i posjeduju izrazito uski list te vjerojatno datiraju u posljednje stoljeće prije Krista, a budući da su koplja za razliku od ostale bojne opreme bila najmanje podložna oblikovnim promjenama, to je njihovo kronološko određivanje tim teže ukoliko, kao u slučaju slučajnih podravskih nalaza, nije poznat cjelokupan arheološki kontekst nalaza.

Iznimno velik broj kopalja³⁹ pronađen u šljunčarama Šoderica kod Botova i Jegenišu kod Legrada daje ukazati na mogućnost postojanja kasnolatenskog groblja ili nekoliko grobalja u neposrednoj blizini prijelaza preko rijeke Drave. Naime, koplje je, pored mača, bilo najčešći grobni prilog keltskog stanovništva diljem sjeverne Hrvatske i srednje Europe.

Izuvez kopalja, mlađem željeznom dobu mogli bi vjerojatno pripisati još dva predmeta: nožić (Tab. 3-10) i srp (Tab. 3-6). Nožić (MGKc 1618) je pronađen na Jegenišu (donio ga je Martin Nemec) - dužine 8,8 cm i širine 2,6 cm, a mogao bi pripadati i rimskom razdoblju. Željezni srp ili kosa (MGKc 1872) iz Šoderice u Muzej je 1968. g. donio Valent Doktorović iz Drnja. Na širem dijelu malo je zaobljena, a na kraju zavinuta u oštar i jak šiljak kojim je bila pričvršćena za dršku. Željezo je prilično

³⁷ MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1970, T. II/4, 8, T. XIII/1, 2, 3 i T. XIX/5.

³⁸ KNEŽEVIĆ-JOVANOVIĆ, 2003, 292-293, T. I/3,4.

³⁹ I u Zbirci Zvijerac u Torčecu nalazi se određeni broj primjeraka latenskog oružja pronađen u obližnjim šljunčarama. ZVIJERAC, 2008, 73.

izjedeno korozijom, a na vrhu je šiljak vjerojatno bio zavijen, pa je naknadno ravnan tako da postoji opasnost od loma. Dužine je 39 cm i širine oko 5 cm. Slični su srpovi korištena kroz duže vremensko razdoblje tako da postoji mogućnost kako je i mlađeg porijekla.

5. ANTIKA

U savsko-dravski međuprostor Rimljani dolaze početkom nove ere te ga vrlo brzo podjarmaju i ovladavaju nad zatečenim supstratom autohtonog i keltskog stanovništva. Uvodi se savršeno organizirana vojno-civilna uprava, grade se ceste i podižu prva veća urbana (*Siscia* - Sisak, *Mursa* - Osijek), manja upravna središta (*Iovia Botivo* - Ludbreg), a uz ceste se podižu i manja stajališta/prenoćišta (*Sunista* - Kunovec Breg, *Ad Piretis* - Draganovec, *Lentulis* - Virje) i groblja od kojih su u Podravini djelomično istražena ona u Kunovec Bregu i položaju Gradina u Novački te Vlaško polje u Goli.

Mramorno krunište s lavljim parom pronađeno 2001. g. u Gabajevoj Gredi⁴⁰ smješteno je u lapidariju Muzeja grada Koprivnice i predstavlja jedan od najvrjednijih arheoloških predmeta u njegovu fundusu.⁴¹ Zapravo je riječ o pokrovnoj ploči nadgrobнog spomenika - stele s prikazom dva lava između kojih je smješten prikaz glave ženskog lika na prizmatičnom stubu koji se interpretira kao Kibela ili Meduza. Čitava je kompozicija vezana uz širenje sinkretičkih kultova rimskim provincijama tijekom ranog carstva (1. - 3.st.), a predmet pokazuje karakteristike visoke umjetničke kvalitete (160 x 68 x 44 cm). Spomenik je nedovršen te se može zaključiti kako se ovakva kruništa izrađuju kao element proizveden za tržište ili posebnog naručitelja koji se tek u posljednjoj fazi prilikom dolaska na odredište dovršava integracijom pojedinih dijelova i završava finom klesarskom obradom. Porijeklo bi mu vjerojatno trebalo tražiti u slovenskom Pohorju (*Poetovio* - Ptuj), odakle se plovnom rijekom Dravom zaputio prema konačnom odredištu (*Mursa* - Osijek, *Sirmium* - Srijemska Mitrovica), ali je nažalost prilikom plovidbe ispano na prostoru Gabajeve Grede.⁴²

Bakreni kotlić (Tab. 4-1) iz Jegeniša jajolikog je oblika i profiliranog oboda sličan kasnoantičkim keramičkim posudama. Dobro je očuvan; visine 29,3 cm, promjer otvora 22 cm, a promjer dna 16 cm. Nedostaje mu jedna ataša te ručka. Kotlić (MGKc 4238) je otkupljen od Martina Nemeca. Drugi bakreni kotlić⁴³ manjih je dimenzija (visina 18 cm), a potječe iz Gabajeve Grede. Oba tipa kotlića čest su nalaz u podravskim šljunčarama, što možemo vidjeti i u Zbirci Zvijerac,⁴⁴ a treba reći kako se slični koriste i u vrijeme mlađeg željeznog doba.⁴⁵

U Šoderici kod Botova prilikom eksploracije šljunka Josip Petrović iz Drnja pronašao je 1967. g.⁴⁶ rimskodobnu brončanu kaserolu⁴⁷ s ugraviranim natpisom HELVI (Tab. 4-3). Čitavo dno i krajnji završetak drške uništeni su budući da su ti dijelovi izvedeni od tanjeg lima, a preostali je dio (obod)

⁴⁰ Više o nalazu vidi Igor KULENOVIĆ, Miona MUŠTRA, "Novi nalaz kruništa s lavljim parom s lokaliteta Gabajeve Greda kod Koprivnice", *Opvscvl arcaeologica* 26, Zagreb, 2002, 143-152.

⁴¹ Pronašli su ga radnici šljunčare na plovećem bageru, a u Muzej je dopremljen u organizaciji Ivana Zvijerca iz Torčeca i tadašnjeg ravnatelja Muzeja grada Koprivnice Zvonka Hitreca. Tijekom 2012. g. izrađen je 3D model predmeta (Vektra d.o.o. Varaždin) čime je dobiven veći broj podataka potrebnih za precizniju dataciju i interpretaciju, a tiće se najprije onih detalja koji prostim okom nisu vidljivi (određivanje središnjeg ženskog lika). Robert ČIMIN, "Novi duh triju koprivničkih muzealija", *Podravski zbornik* 38/2012, Koprivnica, 2012, 204-209.

⁴² Autor teksta je doznao kako na području Gabajeve Grede postoje još barem 2 primjerka sličnih predmeta u jednoj privatnoj zbirci.

⁴³ Taj je kotlić (k.ul.1109) tek usputno objavljen u radu Zorka MARKOVIĆA, "Arheološka nalazišta u hlebinskoj Podravini", u: Ivan PAKASIN (ur.), *Hlebinski almanah 1. Hlebine - od Struge do danas*, Koprivnica, 1984, 8.

⁴⁴ ZVIJERAC, 2008, 79.

⁴⁵ Nives MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, "Kasnolatenski keltski grobovi iz Sotina", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3. s. VI-VII, Zagreb, 1974, 55-71, T. 1/6.

⁴⁶ Navodno je predmet izvađen s dubine od 15 do 20 metara. U Muzeju grada Koprivnice čuva se pod brojem MGKc 1873, Zbirka antike.

⁴⁷ Kaserola je pojam koji se koristi za dublju zdjelicu s jednom drškom.

dobro očuvan. Zdjelica je u promjeru široka 15 cm, a dužina drške 13 cm. Masivni obod lagano je zakošen prema van, ispod kojeg se nalaze urezani horizontalni žljebovi. Drška je ukrašena rubnim nizovima ugraviranih točkica, a po sredini se nalazi dublja urezana brazda. Drška završava ptičjim protomama za koje je Sonja Kolar smatrala kako se radi o labudovima, a prema natpisu korijenu riječi HELVI pretpostavila je kako potječe iz Galije.⁴⁸ Malo je vjerojatno da je posuda služila za kuhanje, već je veća mogućnost kako je služila za prelijevanje i serviranje tekuće hrane. Preciznije datiranje u ovom trenutku nije moguće, ali najvjerojatnije datira 2. ili 3. st..

Željezna kutinja (Tab. 4-4) pronađena je 1973. g. u Jegenišu kod Legrada, a u Muzej ju je donio Zvonko Miketić (MGKc 2091). Sastoji se od dugačke tordirane drške (31,5 cm) koja završava s tri manja šiljka koji zajedno tvore oblik srca. Tijelo predmeta je kružnog oblika, dobro očuvano i promjera 10,5 cm.⁴⁹ Iako se smješta u antičko razdoblje, treba napomenuti kako su slični predmeti korišteni i u latenskom razdoblju.⁵⁰

Željezni kratki mač s trnom za nasad drvene drške (Tab. 4-5) 1952. g. poklonio je Narodni odbor općine Koprivnica (MGKc 14), a pronađen je nekoliko godina ranije u Šoderici kod Botova. Hrapave je i oštećene površine te izlizanih rubova oštice sjećiva. Vrh oštice nedostaje, ali je u principu dobro uščuvan: dužina 32 cm, dužina samog trna 11,7 cm, a širina oštice proteže se od 2,4 do 4 cm. Kratki mač je možda tipa *gladius* (ili njegove inačice) kojim su se rimski legionari koristili u bliskoj borbi.

Rimljani su u borbama koristili i kopinja, bilo da je riječ o kopljima s uskim listom i dužim nasadnikom (Tab. 4-6) ili sulicama s vrhom u obliku lastina repa (Tab. 4-7,8). Za sva tri kopinja nije poznato točno da li su pronađena u Šoderici kod Botova ili Jegenišu kod Legrada. Prvo kopilo (MGKc 5822) je u Muzej donio Martin Nemeć, a dužine je 27,6 cm, od toga tuljac 12,5 cm, čiji je promjer 2,3 cm. Sličnih kopinja ima u još nekoliko primjera u obiteljskoj Zbirci Zvijerac u Torčecu.⁵¹

Jedna od prvih muzejskih akvizicija arheološke građe jesu željezne osti ili trozub na tuljcu (Tab. 4-9) s većom okaminom riječnog šljunka. Godine 1948. donijela ih je uprava šljunčare Šoderica kod Botova (MGKc 24), gdje je predmet i pronađen, a datira u šire vremensko razdoblje od 2. do 4. st. pr. Kr..

6. SREDNJI VIJEK

Slomom rimskog carstva započinje mračno doba srednjeg vijeka, a prostorom Podравine u kratkom su razdoblju prohujali su brojni narodi (Huni, Langobardi, Goti itd.) sve do stvaranja tzv. avaro-slavenskog saveza (6.-8. st.). Franačka prevlast nad domaćim knezovima (Borna) ogleda se u bogatom kneževskom grobu iz Medvedičke kod Molvi, a nekako u isto vrijeme svoja naselja osnivaju slavenska plemena na prostoru Torčeca⁵² i Volarskog brega kod Virja (gdje je potvrđena i talionička djelatnost željeza).⁵³ Sve do kraja 11. st. povijesni podaci o tom području su vrlo skromni, a u Đelekovcu na lokalitetu Ščapovo istražen je dio nekropole tzv. bjelobrdske kulture s uobičajenim načinom pokapanja na redove i prisutnošću nakita kao dijela nošnje. Po dolasku Tatara sredinom 13. st. počinje pojava i razvoj gradišta (zbjegova) pred sličnim opasnostima koja se razvijaju sve do pojave Osmanskih opasnosti kao što su npr. Gradić kod Torčeca, a potom i burgova (Kamengrad u Starigradu) i

⁴⁸ Sonja KOLAR, "Arheološki lokaliteti u općini Koprivnica", *Podravski zbornik* '76, Koprivnica, 1976, 108; Zorko MARKOVIĆ, "Nekoliko neobjavljenih arheoloških nalaza iz Torčeca i šljunčara", *Muzejski vjesnik* 17, Kumrovec, 1994, 40.

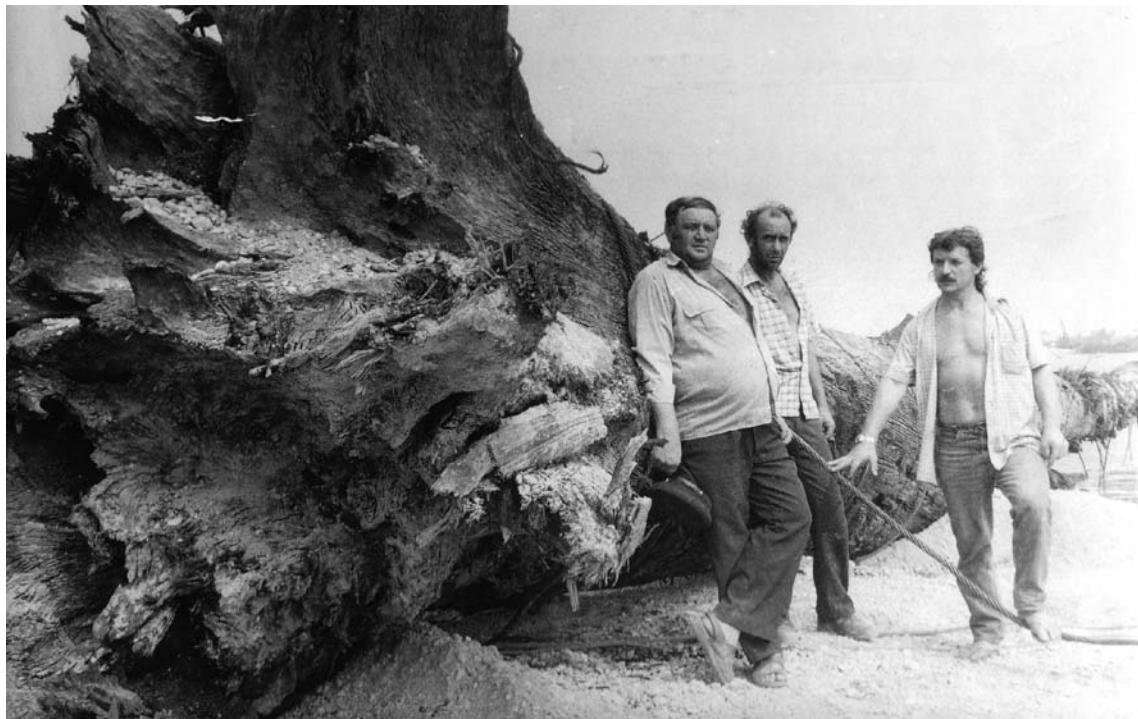
⁴⁹ KOLAR, 1976, 108; MARKOVIĆ, 1994, 40.

⁵⁰ MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1974, T. 1/7.

⁵¹ ZVIJERAC, 2008, 79.

⁵² Tajana SEKELJ IVANČAN, *Podravina u ranom srednjem vijeku. Rezultati arheoloških istraživanja ranosrednjovjekovnih nalazišta u Torčecu*, Zagreb, 2010.

⁵³ Tajana SEKELJ IVANČAN, "Talionička djelatnost u ranom srednjem vijeku u okolini Molva", u: Mario Kolar, Hrvoje Petrić (ur.), *Molve - ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju (1658.-2008.). Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 350-te obljetnice osnivanja današnjeg sela Molve*, Molve, 2010, 30-45.

Slika 5. Stari hrast izvađen iz Šoderice kod Botova i radnici na šljunčari Stjepan Lončarić, Josip Edut i Stjepan Mikulec (snimio T. Boršo, 1989, fototeka Muzeja grada Koprivnice).

tvrđava (Koprivnica). Vrijeme je to razvoja vlastelinskih posjeda i početak nekih novih odnosa: župa - grad - selo (selište).

Željeznu kacigu zajedno sa 65 komada četvrtastih limenih lorika (Tab. 5-2,3) Muzeju je poklonio Martin Nemec iz Koprivnice u rujnu 1969. g. (MGKc 2098, 2099), a potječe iz šljunčare Jegeniš kod Legrada. Kaciga je visine 18,5 cm i promjera 20,5 cm, a lorike su različitih dimenzija od 3 x 6 cm do 3,5 x 11,5 cm.⁵⁴ Zdenko Vinski⁵⁵ kacigu svrstava u kategoriju tzv. istočne skupine željeznih kaciga, a izgledom je donekle stožasta oblika i iskrivljenim šupljim šiljkom na vrhu za umetanje neke vrste perjanice. Budući da je kaciga prilikom te objave bila povezana s korodiranim lorikama na kojima postoje rupice za opšivanje remenjem i za prišivanje kožne podstave, Vinski zaključuje kako je kaciga pripadala nekom istaknutom langobardskom ili ranoavarskom ratniku krajem 6. ili u 7. st..

Na području Podravine pronađeno je još nekoliko izuzetno važnih ranosrednjovjekovnih ili rano-karolinških nalaza. Prije svega valja spomenuti u literaturi dobro poznat pojedinačni ratnički grob iz Medvedičke kod Đurđevca datiran oko 800. g.,⁵⁶ a potom i neke druge pojedinačne nalaze poput dva željezna koplja s krilcima pronađena u šljunčari Jegeniša ili sax iz Šoderice kod Botova.⁵⁷ Ti bi se nalazi mogli povezati s ratnim pohodima Karla Velikog protiv panonskih Avara.

⁵⁴ Svi su predmeti očišćeni i konzervirani u restauratorskoj radionici Arheološkog muzeja u Zagrebu 1972. g..

⁵⁵ Zdenko VINSKI, "Šljem epoha seobe naroda nađen u Sinju", *Starohrvatska prosvjeta* 3.ser. sv. 12, Split, 1982, 14-15, Tab. XV/1-la.; DEMO, 1984, 217.

⁵⁶ Zdenko VINSKI, "Novi karolinški nalazi u Jugoslaviji, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3. s. X-XI (1977-1978), Zagreb, 1978, 166, 178, T. X/1-2; Zdenko VINSKI, "O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji", *Starohrvatska prosvjeta* 11, Split, 1981, 26, 32.

⁵⁷ Tajana SEKELJ IVANČAN, "Ranokarolinško koplje s krilcima iz šljunčare Jegeniš", *Priozzi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 21, Zagreb, 2004, 109-128; Tajana SEKELJ IVANČAN, "Još jedan nalaz ranokarolinškog koplja s krilcima iz šljunčare Jegeniš kraj Koprivnice", *Priozzi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 24, Zagreb, 2007, 419-427.

Željko Demo svojevremeno je objavio rad o mačevima iz koprivničkog muzeja gdje je pored jedne ranosrednjovjekovne karolinške spate, obuhvaćeno još pet kasnosrednjovjekovnih mačeva.

Ranosrednjovjekovni željezni mač (spata) iz Jegeniša (Tab. 5-1) u Muzej je 1969. g. donio Martin Nemeč (MGKc 2097), a 1973. g. mač je konzerviran u restauratorskoj radionici Arheološkog muzeja u Zagrebu. Mač je dvosječan i s jednoručnim oštećenim rukohvatom, a oštećenja su vidljiva i na gornjem dijelu drške gdje nedostaje jabučica. Tijekom konzervatorskih zahvata na dršci su bili vidljivi ostaci drvene obloge, odnosno opalte. Nakrsnica je prilično kratka (10 cm), konkavnog oblika i romboidnog presjeka. Sječivo dužine 99 cm pokazuje izuzetnu kvalitetu izrade putem damasciranja, a lagano se nazire plitki i široki kanal po njenoj sredini. Mačevi tog tipa okvirno se datiraju u 10. st. diljem čitave Europe, a pretpostavljeno trajanje te varijante karolinških mačeva jest sve do prvih godina 11. st.⁵⁸ Vrlo sličan mač bez nakrsnice i jabučice (Tab. 6-2) pronađen je u Šoderici kod Botova (detaljniji podatci nisu poznati, MGKc 5815). Ukupne je dužine 94,6 cm, a po sredini sječiva (82,5 x 5,1 cm) vidljiv je blagi kanal/žlijeb za otok krvi. Mač završava trnom za nasad drške koji ima jednu rupu za zakovicu. Mač je tako nagrižen korozijom, ali je restauriran i konzerviran (Branko Šimek, Gradski muzej Varaždin). Nešto manjih dimenzija, ali vrlo sličnog oblika jest i mač (Tab. 6-1) pronađen u Šoderici 1964. g. kada ga je poklonio Miloš Dobrinić iz Mučne Reke (MGKc 86). Dužine je oko 70 cm i najveće širine 4 cm, a posjeduje žig s natpisom COS.N.S što bi moglo značiti CONSTANT⁵⁹ a prema tome je moguće i nešto starijeg porijekla (antika?).

Mač pod oznakom MGKc 532 iz Šoderice poklonjen je od strane Gradskog narodnog odbora Koprivnica 1952. g. (Tab. 6-3). To je dvosječni mač s jednoručnim rukohvatom koji je pri vrhu sječiva slomljen. Polukružna jabučica zaobljena je i proširena u donjem dijelu, a postavljena je na kratku dršku koja se širi prema ravnoj nakrsnici dugoj 22 cm i četvrtastog je presjeka te na rubovima sužena. Sječivo posjeduje širok kanal za otok krvi. Na 6,5 cm ispod nakrsnice uočava se ukrasno polje od 10,5 cm u čijoj se sredini nalazi inkrustiran štakasti križ (*crux patibulata*) veličine 0,5 cm, a na drugoj strani sječiva 5 cm podno nakrsnice postoji trostruki niz inkrustiranih gusto nanizanih točkica u ukrasnom polju veličine 13,5 cm. Demo mač datira na osnovu većeg broja elemenata (jabučica, sječivo sa širokim kanalom, drška bez jezičca, duga nakrsnica šiljatih završeta) okvirno u 11. st., uvažavajući pri tome obilježja kasnog 10. st..⁶⁰

Mač s oznakom MGKc 5814 (Demo navodi oznaku MGKc 3254 i A-127) pronađen je u Šoderici kod Botova 1981. g. (Tab. 7-1) otkupljen je od Zlatka Petkovića iz Botova. Mač je prelomljen na donjem dijelu sječiva. Jabučica je diskoidna s konusnim centralnim dijelom zakоšenih stranica i naglašenim konusnim ispuštenjem. Široka jednoipodržna drška koso se širi prema nakrsnici, pri čijem se dnu pojavljuje jezičac kanala za otok krvi sa zaobljenim završetkom. Duga i ravna nakrsnica širine 23 cm ima zaobljen presjek s lagano proširenim i poligonalno oblikovanim i zaobljenim krajevima. Sječivo je dugo 61,5 cm, a ukupna uščuvana dužina mača 83,5 cm. Po sredini sječiva prolazi uski kanal za otok krvi koji se sužava prema vrhu predmeta, a oko 17 cm pod nakrsnicom urezan je manji stilizirani motiv srca što je vjerojatno oznaka kovača. Prema srodnim analogijama mač vjerojatno datira drugu polovinu 13. ili prvu polovinu 14. st.⁶¹ O romaničkim mačevima u Hrvatskoj detaljno su se pozabavili Zdenko Vinski i Željko Tomićić.⁶²

⁵⁸ Željko DEMO, "Srednjovjekovni mačevi u Muzeju grada Koprivnice", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3. s. XVI-XVII (1983-1984), Zagreb, 1984, 216-218, T. 1/1. Zdenko Vinski u svom radu taj mač pogrešno smješta u Šodericu: Zdenko VINSKI, "Ponovno o karolinškim mačevima u Jugoslaviji" *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3. s. XVI-XVII (1983-1984), Zagreb, 1984, 197-198, Sl. 6.

⁵⁹ Mač je Sonja Kolar uputila na konzervaciju 1965. g. u restauratorsku radionicu Arheološkog muzeja u Zagrebu.

⁶⁰ DEMO, 1984, 212-213, 218-225, T. 1/2..

⁶¹ DEMO, 1984, 214, 228, T. 1/3..

⁶² Zdenko VINSKI, "Razmatranje o poslijekarolinškim mačevima 10. i 11. stoljeća u Jugoslaviji", *Starohrvatska prosvjeta* 3.ser. sv. 13., Split, 1983, 7-64; Željko TOMIĆIĆ, "Romanički mač iz rijeke Save kraj Jasenovca", *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 19, Zagreb, 2002, 149-164.

Mač iz Šoderice (Tab. 7-2) s oznakom MGKc 43 1952. g. Muzeju je donirao g. Jazvec iz Drnja. Mač je dvosječan s dugim dvoručnim rukohvatom, a u donjem dijelu je prelomljena. Masivna jabučica posjeduje obostrano kružno ispuštenje s jače urezanim motivom jednostavnog grčkog križa (*crux immissa, crux quadrata*), a u gornjem dijelu jabučice nalazi se zakovica za pričvršćivanje. Duga drška (19,5 cm) lagano se širi prema nakrsnici četvrtastog presjeka, proširenih i četvrtastih rubova (21 cm). Široko sječivo (4,9 cm) i uski kanal za otok krvi sužavaju se prema prijelomu. Desetak centimetara pod nakrsnicom tauširanjem je izведен prikaz vuka u trku (4,5 cm). Takav mač dominantan je u naoružanju krajem 14. i tijekom 15. st.⁶³

Dvosječni mač s dvoručnim rukohvatom (Tab. 7-3) iz Šoderice kod Botova u Muzej je 1952. g. donio Franjo Turčin iz Drnja (MGKc 533). Oštrica dužine 66 cm, stanjena je pri vrhu gdje je i prelomljena. Na bočnim stranama zaobljene jabučice postoji po jedno okruglo ispuštenje s plitko urezanim križem jednakih krajeva, a u gornjem dijelu postoji zakovica za pričvršćivanje drvene oplate drške. Dugačka drška (25 cm) koso se širi prema četvrtastoj nakrsnici (21 cm). Kanal za otok pruža se duž sredine sječiva do trećine mača (očuvana dužina sječiva jest 66,5 cm, a ukupna dužina mača 91,5 cm). Svega 8 cm s jedne strane pod nakrsnicom nalazi se prikaz jednorogog konja (?) u trku veličine 6,5 cm, a s druge prikaz vuka u trku (iste veličine). Mač je izgledom i načinom izrade vrlo sličan prethodnom, pa bi ga shodno tome trebalo slično i datirati.⁶⁴

Sablju (Tab. 6-4) iz šljunčare Torčec - Grab 1937. g. (ili Šoderica?) Muzeju je poklonila Milčica Grgurić iz Koprivnice 1947. g. (MGKc 42). Sablja je jednosječna s jednoiporučnom drškom, a sječivo je prelomljeno u donjoj trećini. Jabučica ima oblik nepravilnog četverokuta u čijoj se sredini obostrano nalazi okruglo ispuštenje. Drška duga 21 cm u presjeku je trobridna te se lagano širi prema nakrsnici koja ima oblik slova S u četvrtastom presjeku (15,7 cm). Sječivo je dužine 65,5 cm i u presjeku trobrido. Takve su sablje karakteristične za prvu polovinu 15. st. diljem Europe.⁶⁵

Pored mačeva, postoji i određeni broj potkova koje je iznimno teško precizno determinirati. Potkovama su se u Hrvatskoj ozbiljnije pozabavili Branka Vikić i Ernest Walter,⁶⁶ gdje su iznijeli detaljnu analizu i opću problematiku nalaza potkova u arheološkoj struci. Potkova (Tab. 7-6) iz Šoderice kod Botova u Muzej je stigla 1953. g. (MGKc 41). Lukovičastog je oblika i u promjeru 11 cm, posjeduje plosnate švarke (dužina 3 cm) i 8 četvrtastih rupa za potkivanje. Slična je željezna potkova pronađena 1982. g. prilikom iskopavanja kasnosrednjovjekovnog burga Kamengrad, a datira⁶⁷ najkasnije u sredinu 15. st., pa bi tako nekako trebalo datirati i ovu potkovu. Željezna papučasta potkova (Tab. 7-7) ovalno-okruglog oblika iz Šoderice došla je u Muzej (MGKc 40) istovremeno s prethodnom potkovom. Na temelju analogija s potkovama u Hrvatskoj, Vojvodini i Mađarskoj vjerojatno datira u 14., a najkasnije u 15. st.⁶⁸

Razdoblju ranosrednjovjekovlja moglo bi se pripisati još nekoliko zanimljivih predmeta, prvenstveno željezne sjekire. Željeznu bojnu sjekiru (Tab. 5-1) s ušicom trapezoidnog oblika Muzeju je 1966. g. prodao Branko Šokčević iz Botova (MGKc 914). Dužine je 15,5 cm, širina oštice 7,5 cm, a promjer ušice 2,5 cm. Slična je sjekira iz Šoderice (Tab. 5-8) koju je u Muzej 1958.g. donio Stjepan Vršak iz Koprivnice - dužina 32,2 cm, širina 12,8 cm (MGKc 12). Negdje između te dvije trebalo bi smjestiti i sjekiru iz Jegeniša (Tab. 5-5) koja kao i ostale ima proširenje na ušici, a u Muzeju se nalazi

⁶³ DEMO, 1984, 214, 228-229, T. 2/1.

⁶⁴ DEMO, 1984, 214, 228-230, T. 2/2.

⁶⁵ DEMO, 1984, 214-216, 231-232, T. 2/3.

⁶⁶ Branka VIKIĆ, Ernest WALTER, "Zbirka potkova u Arheološkom muzeju u Zagrebu", *Starohrvatska prosvjeta* 3. ser. sv. 4, 1955, 23-84.

⁶⁷ Željko DEMO, "Castrum Keukaproncha/Kuwar - počeci istraživanja", *Podravski zbornik '84*, Koprivnica, 1984, 332, Sl. 9/4.

⁶⁸ VIKIĆ, WALTER, 1955, 53, Sl. 8.

od 1969. g. (MGKc 2089) - dužina 19,5 cm, širina oštice 6 cm. Ante Milošević⁶⁹ obrađujući slučajni nalaz srednjovjekovne željezne bojne sjekire iz Vodraša kod Trilja u Dalmaciji, donosi kratak pregled tipoloških oblika sjekira u razdoblju od 7. do 10. st., među kojima se analogije pronađale i gore opisane koprivničke primjerke, ali iza još jednu željeznu sjekiru (Tab. 5-6) iz Jegeniša (u Muzej donio Alojz Pašić iz Koprivnice, MGKc 2090). Iako nema značajnije proširenu ušicu, oštrica (dužina 10,5 cm, širina 3-5,5 cm) po svemu izgleda sjekirama jednostrano proširenog sjećiva ili tzv. bradatim sjekirama poput primjera iz Novog Čiča⁷⁰ ili slovenskih primjeraka iz rijeke Ljubljanica ili Maribora koje datiraju u šire razdoblje od 2. polovine 7. do 9. st.,⁷¹ a pretpostavlja se kako su korištene u obradi drvene građe (rezbarenje). Predmet iz Jegeniša s oznakom MGKc 1877 (Tab. 5-9) u Muzej je pod nepoznatim okolnostima došao 1971. g., a po obliku ušice i njenim proširenjima mogli bi ga također datirati u razdoblje ranog srednjeg vijeka, a vjerojatno je riječ o oruđu za obradu zemlje (dužina 23 cm, širina oštice 8 cm).

Iznimno velik broj drugih srednjovjekovnih i novovjekovnih nalaza sjekira iz podravskih šljunčara koje se čuvaju u fundusu Muzeja grada Koprivnice zaista iziskuje posebnu analizu, a ovim putem ukazuje se tek na najosnovnije oblike. Bojna sjekira (Tab. 6-5) sa širokom oštrom ima s jedne strane žig u obliku istokračnog križa s opisanom kružnicom. Dužine je 22 cm i širine sjećiva 15,2 cm. Potječe iz Šoderice, a nalaznik je nepoznat, kao i način nabave (MGKc 534). Sjekira za obaranje (Tab. 6-6) s velikom ušicom za nasad, masivna i teška. Vrlo je dobro očuvana, dužine 23 cm, a širina oštice 9,7 cm. Pronađena je u Šoderici, a u Muzej ju je 1952. g. Jazvec iz Drnja (MGKc 76). Bojna sjekira (Tab. 7-4) s oštećenim tuljcem za nasad također je pronađena u Šoderici. Dužine je 17,5 cm, sam tuljac 10,5 cm, a širina oštice 11,5 cm. U Muzej ju je 1955. g. donio Nikola Prvić iz Koprivničkih Bregi (MGKc 45). Sve se te sjekire mogu datirati u šire vrijeme od 13. do 15. st., što nije slučaj sa sjekirom (Tab. 5-7) većih dimenzija (dužina 32,5 cm, širina oštice 22 cm) koju je u Muzej 1962. g. donio Josip Puž iz Koprivnice (MGKc 23). Za nju je Sonja Kolar pretpostavila kako potječe iz rimskog razdoblja, premda se slični oblici pojavljuju i tijekom ranog novog vijeka.⁷²

7. NOVI VIJEK

Odlaskom Osmanlijske opasnosti život se polako počinje vraćati u svoje normalne okvire što dovodi do postupnog razvijanja urbanih i ruralnih dijelova Podravine. Usporedno s time, tehnološki se usavršavaju neke djelatnosti, o čemu nam svjedoči i jedan zaista poseban muzejski predmet. Naime, krajem lipnja 1998. g. u šljunčari Prosenica I kod Gabajeve Grede prilikom eksploracije građevnog materijala plovećim je bagerom izvađen drveni monoksil.⁷³ Na prvi je pogled bilo vidljivo kako je riječ o jedinstvenom predmetu znatnih dimenzija (hrast lužnjak - lat. *Quercus robur*, 12 m dug i 1,7 m širok) pa se sukladno tome njegovom vađenju pristupilo na vrlo profesionalan način, a koje je predvodio Ivan Zvijerac. Savjetujući se sa stručnjacima (muzealci i konzervatori) odlučeno je kako će se monoksil tijekom jedne godine prirodno konzervirati u pličini šljunčare, a u međuvremenu su stvoreni uvjeti za njegovo preseljenje i trajnu pohranu u Muzej grada Koprivnice.⁷⁴ Na Institutu

⁶⁹ Ante MILOŠEVĆ, "Ranosrednjovjekovna bojna sjekira iz Vodraša kod Trilja i drugi nalazi sjekira tog vremena na području Hrvatske", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3. s. XX, Zagreb, 1987, 107-128.

⁷⁰ MILOŠEVĆ, 1987, Sl. 3/6.

⁷¹ Timotej KNIFIC, "Early mediaeval hoards of iron items in Slovenia", *Archaeologia Adriatica* IV, Zadar, 2010, 90, Pl.2/3.

⁷² Velik broj srednjovjekovnih sjekira nalazi se i u Zbirci Zvijerac u Torčecu. ZVIJERAC, 2008, 83-85.

⁷³ Pod pojmom monoksil u literaturi se podrazumijeva plovilo izdubljeno od jednog stabla.

⁷⁴ Do jeseni 1999. g. u velikom muzejskom dvorištu dovršen je drveni bazen i nadstrešnica za potrebe konzervatorskih radova koje su izveli Ivan i Zlatko Zvijerac te Ivan Kukec. Konzervatorske radove proveli su Hrvoje Malinar iz Zagreba i djelatnici Muzeja grada Koprivnice. Hrvoje MALINAR, "Konzerviranje arheološkog drva", *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 29/2005-30/2006, Zagreb, 2007, 85-110; ČIMIN, 2012, 206-208.

"Ruđer Bošković" u Zagrebu izrađeno je više radiokarbonskih analiza drva za utvrđivanje starosti koje su ponudile starost od 160 do 300 godina, a kako su na kartama iz 1780-ih godina na prostoru Gabajeve Grede ucrtane lokacije dravskih mlinova (pojedinačnih ili grupnih), dalo se zaključiti kako je riječ o dijelu plovećeg mлина. Treba napomenuti kako je mlinarenje bila djelatnost koja je imala vrlo važnu ulogu u životu Podravaca te je bila jedan od važnijih elemenata ljudske egzistencije, a istovremeno i biljež identiteta Podravaca.⁷⁵

8. ZAKLJUČAK

U radu se pokušao prezentirati sav reprezentativan materijal (izbor nalaza) iz podravskih šljunčara koji se čuva u Muzeju grada Koprivnice. Prikazani su najstariji paleontološki ostaci izumrlih prapovijesnih životinja (vunasti mamut) te arheološki nalazi iz barenog, brončanog i željeznog doba, Rimskog Carstva, te na kraju srednjeg i novog vijeka; dakle nalazi od prvih povijesnih kultura pa do nedavnih vremena. Većim je dijelom riječ o metalnim nalazima (željezo, bronca, bakar) koji su vrlo dobro očuvani iz razloga što su na neki način tijekom proteklih stoljeća bili prirodno konzervirani duboko pod naslagama pijeska i šljunka. Namjera rada nije bila dublja znanstvena analiza predmeta, već je predočen materijal koji bi arheolozima trebao poslužiti za dalju raspravu oko pojedinih nalaza, a ostalim čitateljima za upoznavanje s bogatom ostavštinom podravskih šljunčara. Posebna pozornost posvećena je poimence svim poznatim nalaznicima bez kojih bi muzejski fundus bio daleko skromniji, a velik broj predmeta vjerojatno zauvijek izgubljen. Upravo stoga, rad ujedno čini i svojevrsnu posvetu svim tim nalaznicima koji su od 40-ih godina prošlog stoljeća naovamo u Muzej dopremili preko 200 izuzetno vrijednih muzejskih predmeta, a najveći broj dopremili su koprivnički zubar Martin Nemec i Ivan Zvijerac iz Torčeca. Posljednja donacija ostvarena je početkom veljače 2013. g. posredstvom Krunoslava Sabolića iz Hlebina, a čini ju 8 željeznih predmeta iz Šoderice kod Botova: listoliko latensko koplje, dvije manje ranosrednjovjekovne sjekire, dvije kasnosrednjovjekovne sjekire, dvije novovjekovne sjekire i vremenski neodrediva oštrica mača. Spomenuti primjer akvizicije za svaku je pohvalu, budući da je donator bio svjestan kako ne posjeduje potrebno znanje kojim bi "svoje" predmete očuvao. U većini takvih slučajeva, željezni (i drugi) predmeti mogu vrlo brzo propasti ukoliko ih se na vrijeme kvalitetno ne tretira i pravilno pohrani. Pokušaji amaterske improvizirane konzervacije korištenjem različitih lako dostupnih materijala, mogu ponekad i ubrzati samo propadanje pa bi takve radove ipak trebalo prepustiti stručnjacima koji sigurno mogu kvalitetno procijeniti i potom provesti potrebne konzervatorsko-restauratorske zahvate.

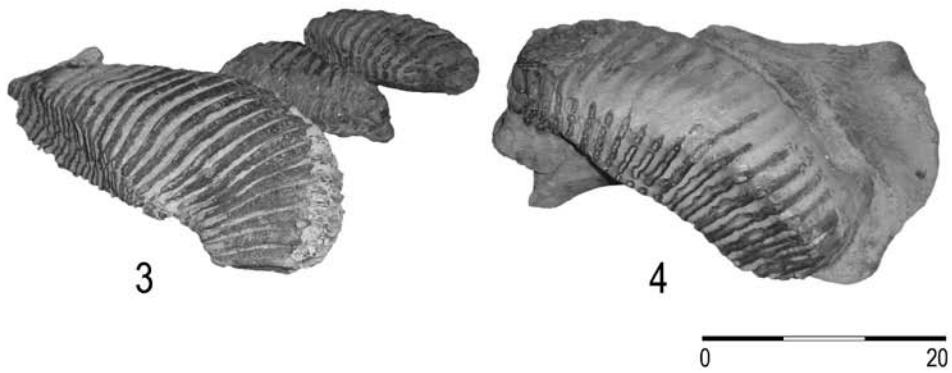
SUMMARY

Podravina is abundant with artificial ponds, made in gravel exploitation, now anthropogenic lakes that are used for geological material exploitation (gravel, sands) for building and construction purposes. In some of these ponds were found large numbers of archeological finds from different historical periods.

Looking at the archeological material found, it's safe to conclude they're the richest, or at least the most complex, localities in Podravina. Or, should we say, conditionally they're the locality sites', since all the found artifacts are out of context, serving only to verify the very existance in time and space. Such findings have become highly valuable museum objects; to archeology science they're interesting strictly within certain scientific research, analyses, mapping of individual objects and making various comparisons. Besides, it's important to stress that these artifacts were not found by

⁷⁵ Željko HOLJEVAC, "O mlinovima i mlinarenju na Dravi potkraj 18. i početkom 19. stoljeća", *Ekonomika i ekohistorija* VII/7, Koprivnica, 2011, 111-115.

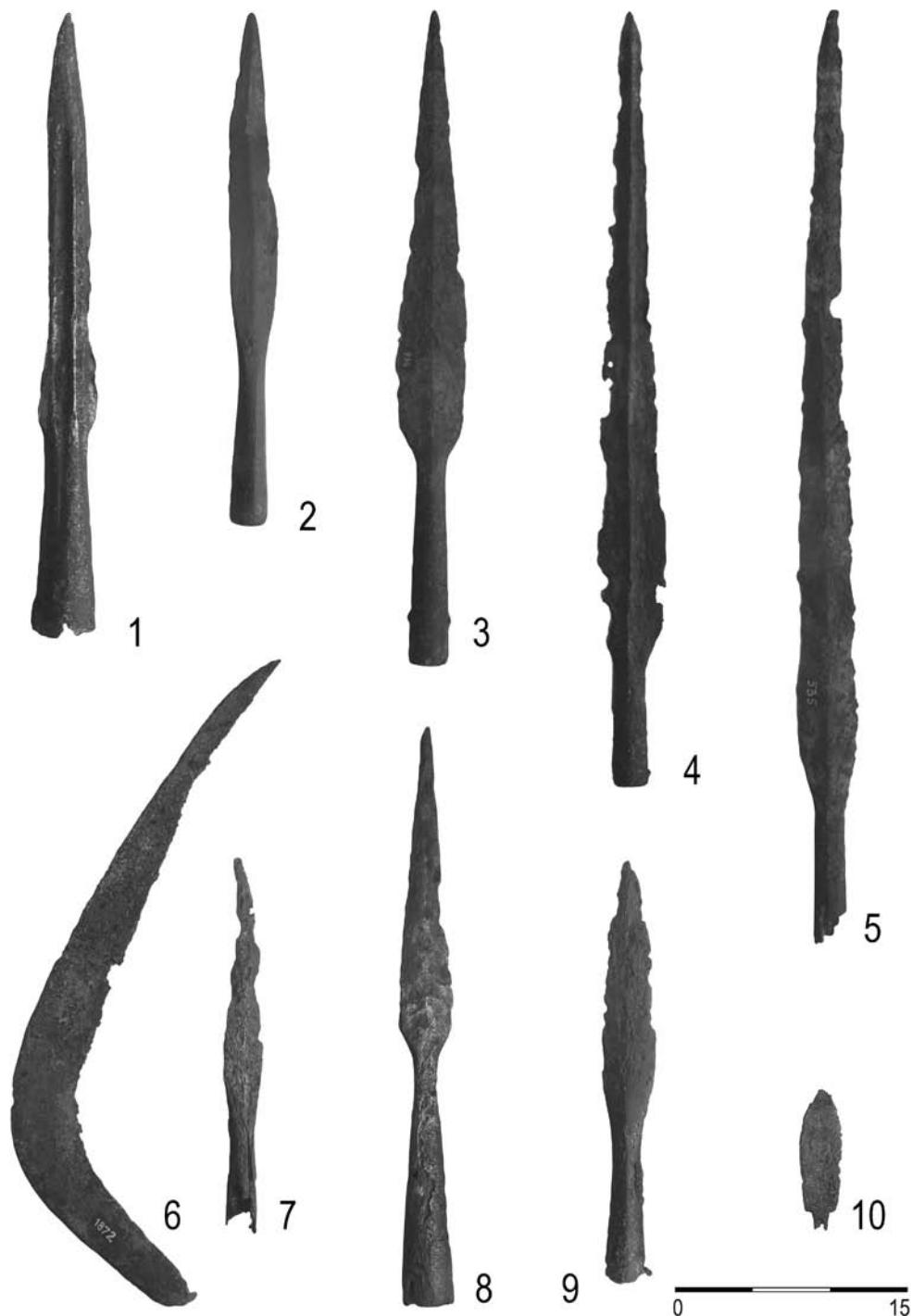
archeologists, but gravel exploitation workers in their work process. Only in exceptional cases such finds were donated to the museum; on most cases, the artifacts were kept in private collections. Sometimes these items are impossible to get hold of; however, some private collectors have been very interested and open to cooperation with archeologists (Ivan Zvijerac, Josip Cugovčan, and Milan Laklja). This is why this paper covers only a shortlisted selection of found archeological artifacts from Podravina gravel exploitation artificial ponds that are in the possession of Koprivnica town museum. These artifacts help the preservation of local heritage and the build awareness why it's so important. Certainly we hope there will be new donations of archeological finds to Koprivnica town museum, the only place such artifacts can achieve scientific evaluation and recognition they deserve.

Tabla 1. Paleontološki nalazi (izradio: Robert Čimin).

Tabla 2. Arheološki nalazi iz brončanog doba (izradio: Robert Čimin).

Tabla 3. Arheološki nalazi mlađeg željeznog doba (izradio: Robert Čimin).

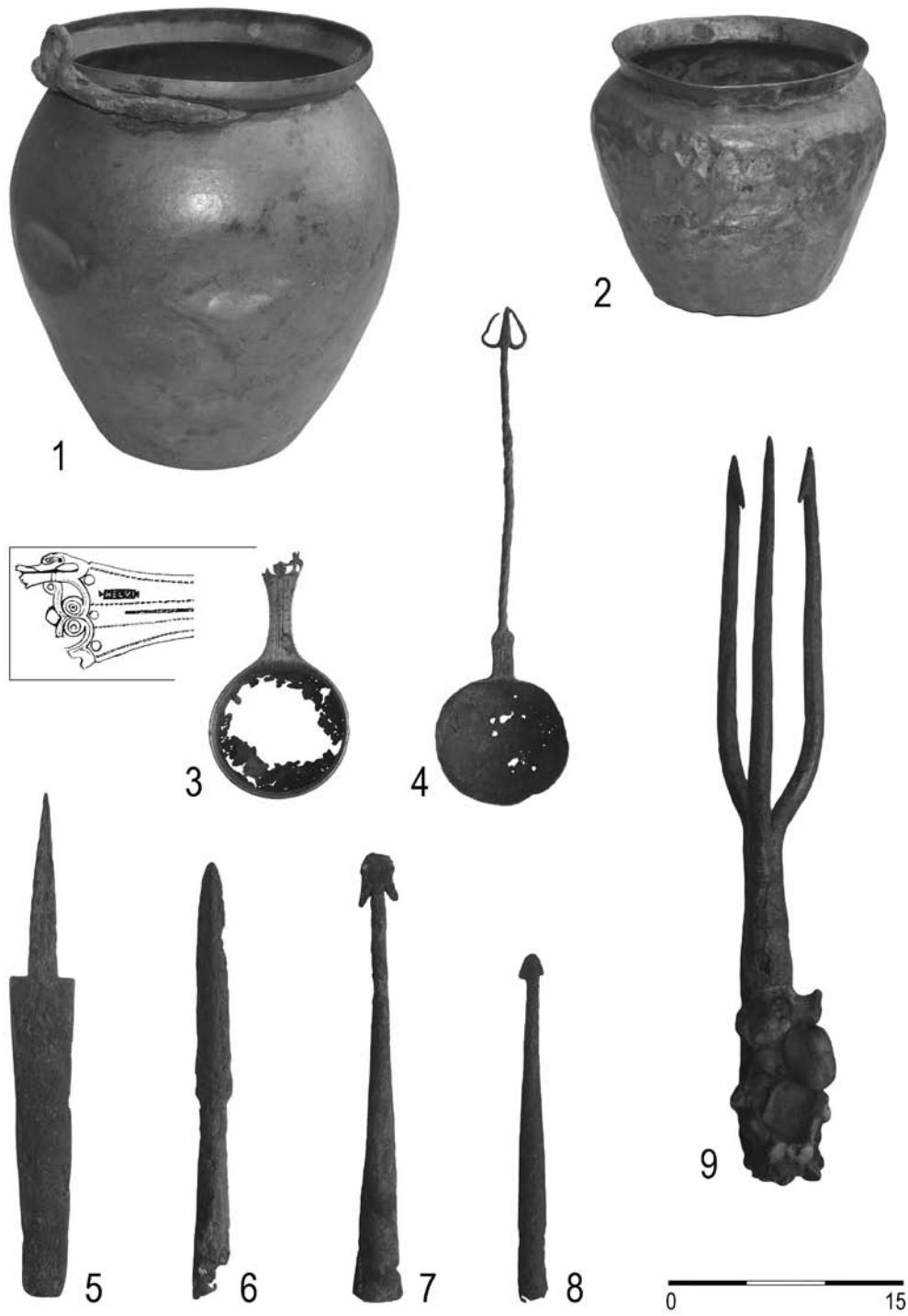

Tabla 4. Arheološki nalazi iz razdoblja Rimskog Carstva (izradio: Robert Čimin).

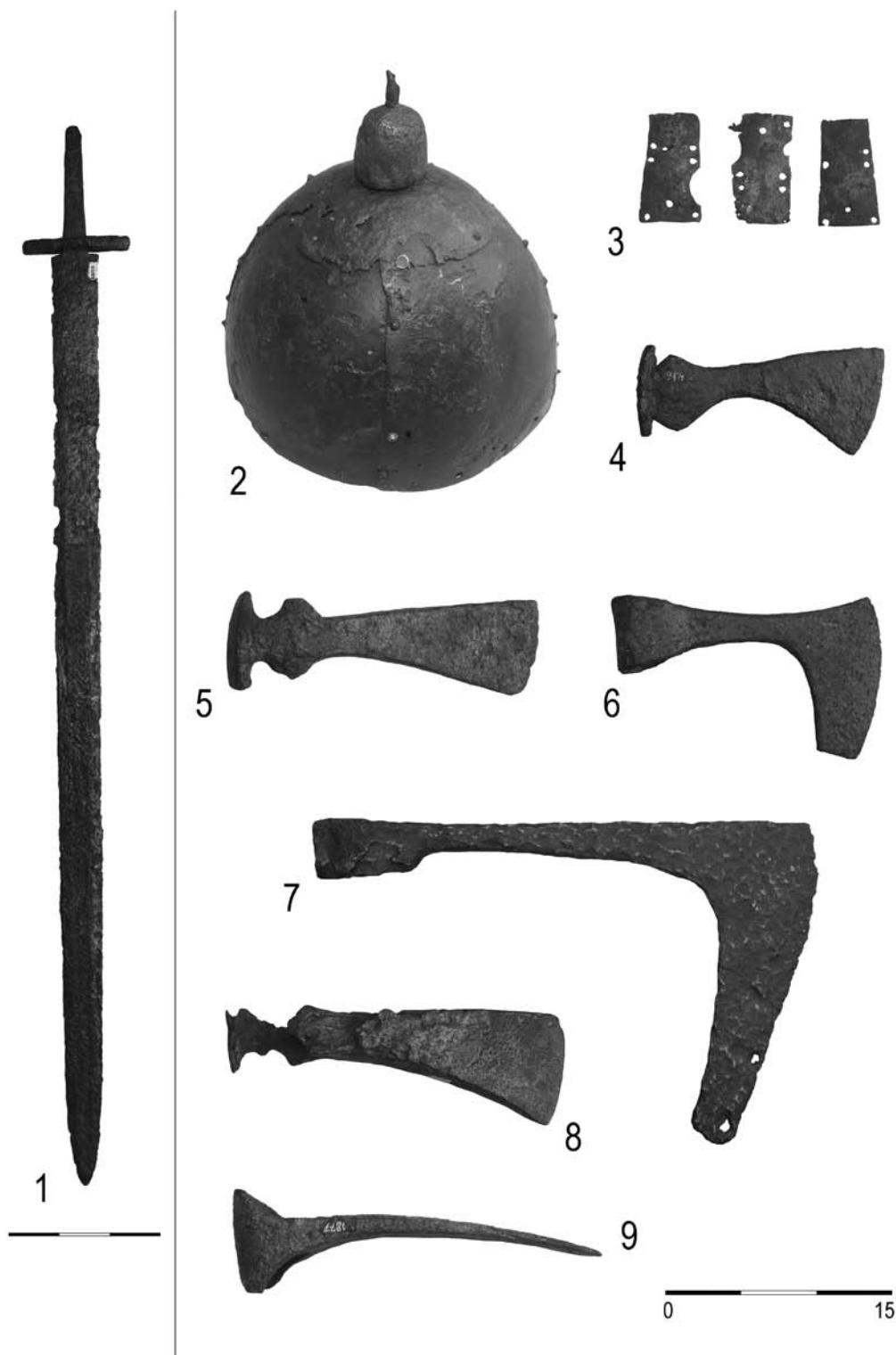

Tabla 5. Arheološki nalazi ranog srednjeg vijeka (izradio: Robert Čimin).

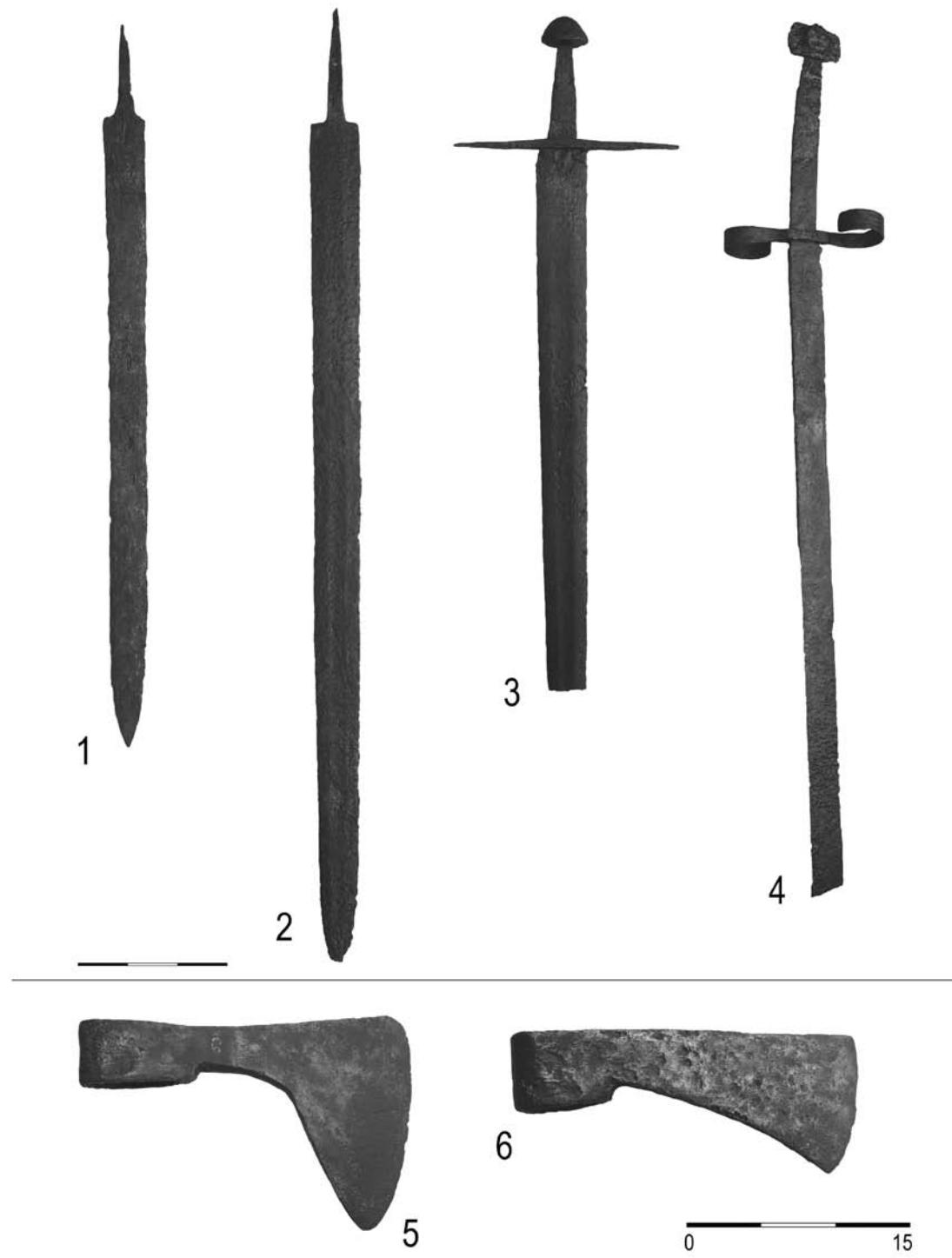

Tabla 6. Arheološki nalazi srednjeg vijeka (izradio: Robert Čimin).

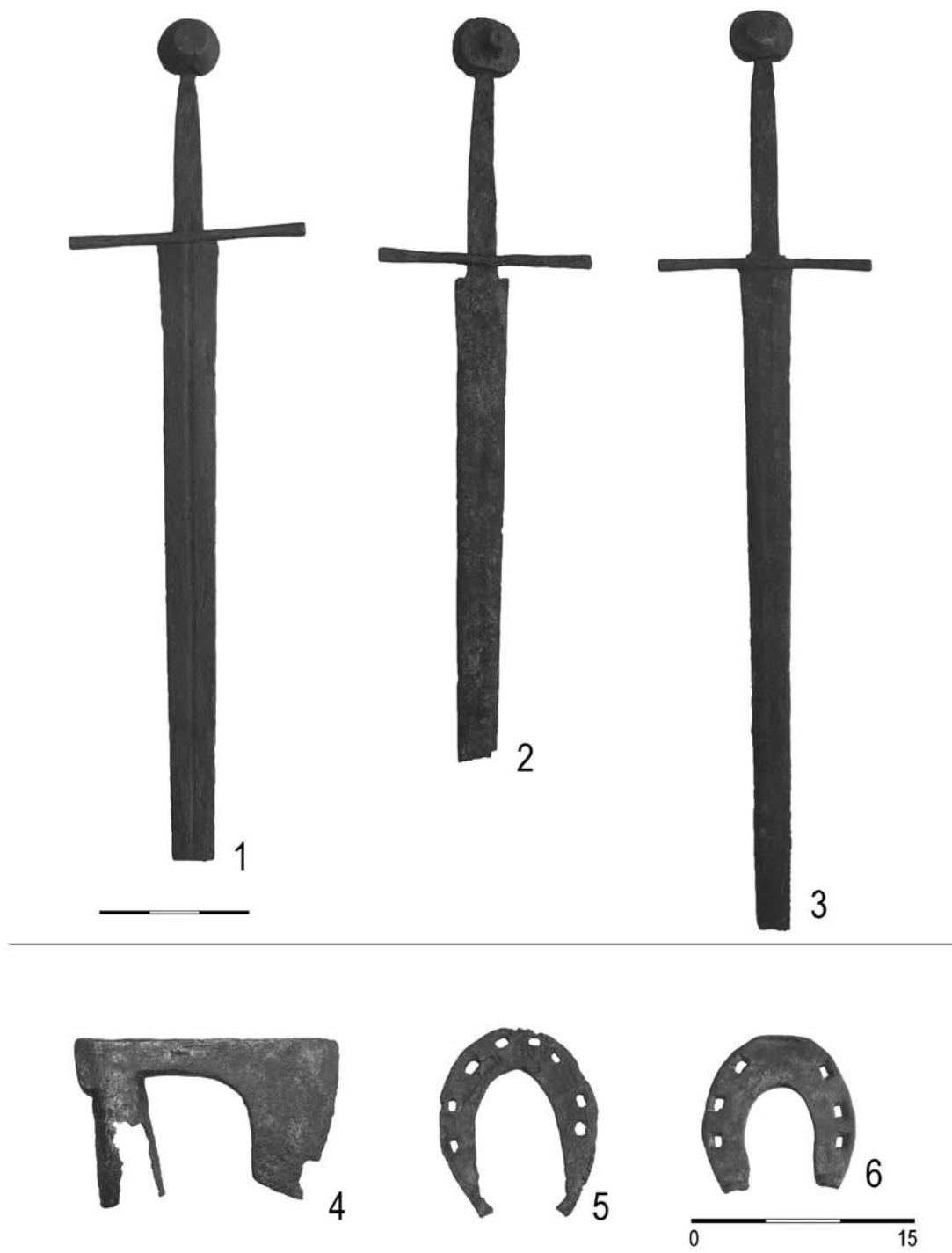

Tabla 7. Arheološki nalazi kasnog srednjeg vijeka (izradio: Robert Čimin).

LJUDI I RIJEKA DRAVA U SREDnjEM VIJEKU NA SJEVEROZAPADU KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE

PEOPLE AND DRAVA RIVER IN THE MIDDLE AGES IN THE NORTHWEST OF KRIZEVCI COUNTY

Ranko PAVLEŠ

Podravka d.d.

Ante Starčevića 32

(kontakt: Mlinarska 32, Koprivnica)

48 000 Koprivnica, Hrvatska

ranko.pavles@kc.t-com.hr

Primljeno/Received: 15. 6. 2013.

Prihvaćeno/Accepted: 8. 11. 2013.

Pregledni rad/Review

UDK/UDC 314.6 (497.5-35 Križevačka županija)

SAŽETAK

U radu se na osnovu dokumenata nastoji prikazati međudjelovanje ljudi i rijeke Drave od doseljenja Hrvata do kraja srednjeg vijeka na prostoru od okoline Ludbrega do šire okoline Virovitice tj. na području na kojem je srednjovjekovna Križevačka županija na sjeverozapadu izlazila na Dravu. U prvom se dijelu obrađuje nekoliko prijelaza preko rijeke i analizira se njihov raspored, značenje i veze koje su ostvarivane preko njih. Najznačajniji su bili prijelazi u Torčecu, Peterancu i Strugi usmjereni na trgovište Zakany, a u pozadini su imali urbana naselja na rasinskom, koprivničkom i đurđevačkom vlastelinstvu. Uzdužna plovidba rijekom Dravom vjerovatno nije imala veći značaj u srednjem vijeku, a također ni ceste koje su isle kraj rijeke. Od ostalih gospodarskih djelatnosti od najranijih vremena je potvrđeno mlinarenje na Dravi, a nešto kasnije i ribnjaci blizu nje. Također je dokumentirano žirenje svinja u hrastovim pridravskim šumama i iskorištavanje njihovog kvalitetnog drveta. Pretpostavljena korist od rijeke bilo je pružanje utočišta u vrijeme opasnosti kao i prehranjivanje u slučaju gladi. Neki su autori pretpostavili i postojanje utvrđene granice na Dravi, ali se strateške zamisli mogu vidjeti samo u osnivanju kraljevskih gradova u pridravskoj ravnici većinom udaljenih od rijeke. Promjene riječnog toka koje su potvrđene više puta u novom vijeku za srednji vijek se mogu pretpostaviti tek posredno. Veze stanovništva naseljenog s obje strane rijeke vide se u posjedima koje je plemstvo imalo i na hrvatskoj i na mađarskoj strani. Veze običnih ljudi slabije su dokumentirane; znamo samo za jedan pljačkaški pohod preko Drave. Gustoću naseljenosti uz Dravu možemo donekle utvrditi za potez od Peteranca do Podravskih Sesveta te zaključiti da je u kasnom srednjem vijeku naseljenost na većem dijelu područja bila dobra osim u okolini današnjeg Ferdinandovca. Za ranije razdoblje analiziran je popis župa iz 1334. godine iz kojeg je vidljiva njihova koncentracija uz spomenute prijelaze između Đelekovca i današnjih Hlebine. Zatim su nabrojeni toponiimi specifični za rijeku Dravu. U posebnom odlomku analizira se vezanost srednjovjekovnog književnika Janusa Pannoniusa uz Dravu i dokazuje prvo njegovo neosporno porijeklo iz Česmice kraj današnjeg Bjelovara, a zatim mogućnost da je djetinjstvo proveo kraj Drave. Na kraju se iz podataka dobivenih iz arheoloških istraživanja okoline Torčeca pokušava izvući zaključke o svakodnevnom životu ovdašnjih ljudi kao i o postepenom osvajanju prostora uz Dravu.

Ključne riječi: Drava, promet, gospodarstvo, naseljenost, Janus Pannonius, arheologija

Key words: Drava, traffic, economy, settlement, Janus Pannonius, archeology

UVOD

Ovaj rad se bavi odnosom srednjovjekovnog čovjeka i rijeke Drave, a ograničen je na područje sjeverozapadnog dijela stare križevačke županije u opsegu kakav je imala od sredine XIV. stoljeća. Danas ovaj prostor obično nazivamo Podravinom u užem povijesnom smislu. Nastojao sam zahvatiti što više vrsta odnosa ljudi i rijeke, ali je zbog oskudnosti podataka u izvorima naša obaviještenost nužno samo parcijalna. Proučio sam prvo prometnu funkciju rijeke za koju ima najviše podataka, a u njenom okviru posebno značaj prijelaza preko rijeke. Slijede oskudne vijesti o gospodarstvu kraj Drave. Za svaku od navedenih djelatnosti možemo reći da se nije odvijala samo na dijelu rijeke koji se spominje u izvorima nego na cijelom njenom području i kroz čitav srednji vijek. Iznio sam i nekoliko pretpostavljenih djelatnosti vezanih uz rijeku kao što su njen strateško značenje, zbjegovi i odnos vlastelinstava prema Dravi, ali to su samo razmišljanja bez oslonaca u dokumentima. O naseljenosti također imamo samo djelomične i kasne podatke. Za kasni srednji vijek potvrđena je na većem odsjeku uz rijeku dobra naseljenost dok se za ranija razdoblja teško može nešto reći osim da je najveća naseljenost uvijek bila uz najznačajnije prijelaze. Na kraju sam htio iskoristiti priliku da kažem nekoliko riječi o Janusu Pannionisu i njegovoj vezanosti uz Dravu kraj koje je vjerojatno proveo barem dio djetinjstva. U ovom radu nedostaje slična analiza prostora s mađarske strane rijeke jer su mnoge tamošnje pojave i procesi nužno komplementarni sa ovdašnjim tako da tek s proučavanjem prekodravlja u širem smislu (ne znam da li su ga napravili mađarski povjesničari) slagalica može biti potpuna. Još nešto nije uspjelo u ovom radu, a imao sam namjeru napraviti. To je prikaz postupnog "prilaženja rjeci". Krenuo sam od pretpostavke da su prvi naseljenici našli podivljalu okolicu Drave i da su je postupno krotili i prilagođavali svojim potrebama. Međutim, osim ponešto podataka iz arheoloških istraživanja, nije bilo dovoljno materijala za ilustriranje ovog procesa.

Prvi spomen rijeke Drave u vezi sa Hrvatima je iz vremena ratova Ljudevita Posavskog protiv Franaka, dakle oko 820. godine¹. Šezdesetak godina² kasnije spominje se Drava kao međašna rijeka države kneza Braslava što je njen prvi spomen u srednjem vijeku kao granične rijeke. Može se reći da je Drava prvi podravski toponim koji se javlja u srednjovjekovnim dokumentima. U stoljećima nakon dolaska Mađara u Panonsku nizinu rijeka Drava je postala još jedna vrsta granice, tj. etnička granica između Mađara i Hrvata, a to je i danas. Ovo treba shvatiti samo u općenitom smislu jer je gotovo uvijek bilo naših ljudi na sjevernoj strani rijeke te nešto manje Mađara na južnoj.

Drava nije bila poveznica zemalja koje su izlazile na nju nego prepreka koju je trebalo savladati. Prelazio se vjerojatno čamcima i skelama o čemu nema detalja u dokumentima. Na Dravi je u Podravini potvrđeno postojanje nekoliko **prijelaza**. Broj prijelaza bio je ograničen jer su spadali u kraljevska prava i samo je kralj mogao dozvoliti osnivanje i održavanje novog prijelaza te ubiranja prevoznine na njemu. Vlasnici prijelaza su sigurno dobro pazili da se rijeka ne prelazi na drugim, neodobrenim mjestima. Tako su, osim prirodnih, i vlasnički odnosi imali za posljedicu da se promet kanalizira samo na pojedina mjesta na rjeci što je imalo za posljedicu koncentraciju funkcija na nekim relativno uskim područjima uz Dravu. Također su položaj i važnost prijelaza bili jedan od činitelja koji su određivali mjesto nastanka urbanih naselja duž podravske magistrale kao i njihov značaj³.

Prijelaz na ludbreškom vlastelinstvu spominje se prvi put izričito 1359. godine⁴ zajedno sa selima i maltama pripadajućim vlastelinstvu. Vjerojatno se o istom prijelazu radi i u nešto ranijem dokumentu iz 1357. godine⁵ kada se spominje prijelaz "Porlogrew", tj. prijelaz prema Prelogu bez navođenja

¹ Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientalis, Hannoverae, 1891.g., str. 21

² Annales Fuldenses ..., str. 118.

³ Ranko PAVLEŠ, Procjena centraliteta naselja Podravine u kasnom srednjem vijeku, *Podravina*, br. 16., Koprivnica, prosinac 2009.g. str. 30. - 34. Ranko PAVLEŠ, Razlozi i uvjeti nastanka Koprivnice i njeno mjesto među srednjovjekovnim urbanim naseljima, *Podravina*, br. 11., Koprivnica, lipanj 2007.g., str. 95. - 97.

⁴ Magyar országos levlatar (dalje MOL), DL101674., 1359. 30. IX., www.arcانum.hu

⁵ MOL, DL103295., 1357.5.V., www.arcانum.hu

kome pripada. Prijelaz se naziva po mjestu prema kojem je usmjeren i 1461. godine⁶ kada je zapisano da se nalazi nasuprot mjesta Prelog. Problem kod ovog prijelaza je što se ne navodi kraj kojeg se mjesa nalazio pa ga ne možemo točno ubicirati. Na karti nastaloj 1783. i 1784. godine⁷ prijelaz prema Prelogu se nalazio sjeverozapadno od sela Karlovca. Možemo pretpostaviti da je tako bilo i u srednjem vijeku. To nije najkraći put iz Ludbrega u Prelog, a njegovo skretanje mogli su uzrokovati prirodni činioci, ali i postojanje imanja Karlovec koje nije bilo dio ludbreškog vlastelinstva. Prijelaz je povezivao varoši u Ludbregu i Prelogu.

Prijelaz na vlastelinstvu Bednja spominje se samo 1382. godine⁸ kada se dijele plemići Bednjan-ski. Međa počinje na rijeci Dravi "kraj prijelaza" ("prope portum"), a prema opisu taj se prijelaz nalazio sjeveroistočno od sela Struga. Kasnije je zapadni dio bednjanskog posjeda pripao vlastelinstvu Ludbreg, ali se ne zna što se dogodilo sa prijelazom i kome je pripao. Prijelaz je kao i onaj ludbreški bio usmjeren na trgovište Prelog⁹, a u pozadini je imao središte posjeda Bednja uz koje nije potvrđeno trgovište.

Prijelaz kod sela Selnice nalazio se na rasinjskom vlastelinstvu. Spominje se 1462. i 1501. godine¹⁰ u nekoliko popisa naselja na vlastelinstvu. Vjerojatno je isti prijelaz spomenut i 1357. godine¹¹ kada se između preloškog (sjeverno od Ludbrega) i žakanjskog prijelaza (vjerojatno Torčec ili Peteranec) navodi prijelaz "Farkasrew". Selnički prijelaz je bio usmjeren na područje današnje Dubrave gdje nema potvrde za postojanje trgovišta¹². Pozadina mu je bilo trgovište Rasinja iako je ovuda isao i najkraći poznati put iz Međimurja prema Koprivnici.

Prijelaz u Torčecu navodi se izričito 1517. godine¹³ također sa selima rasinjskog vlastelinstva, ali se, kako sam već spomenuo, vjerojatno na njega odnosi i podatak iz 1357. godine¹⁴ o prijelazu "Zakanryrew". Prijelaz je služio vlastelinstvu Rasinji i njenom trgoviju.

Za prijelaz u Peterancu saznajemo 1334. godine kada je u popisu župa zagrebačke biskupije crkva Svetog Petra označena da se nalazi uz prijelaz na rijeci Dravi. Istu oznaku ova crkva nosi i u popisu iz 1501. godine¹⁵. 1358. godine spominju se kmetovi s posjeda Sveti Petar "de portu Drave"¹⁶. U nizu dokumenata vezanih uz spor što ga od 1478. do 1506. godine¹⁷ vode koprivničko - đurđevečki vlastelini Ernušti sa obitelji Kaczor "de Lak" oko vlasništva nad Peterancem prijelaz na Dravi se javlja u

⁶ MOL, DL101752., 1461.6.III., www.arcanum.hu

⁷ Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća, Križevačka županija, pripremili Mirko VALENTIĆ i sur., Zagreb, 2004.g., sekcija 6. Zanimljivo je da se nekoliko kuća uz ovaj prijelaz u XVIII. stoljeću naziva Prelog kao i naselje prema kojem je prijelaz usmjeren što podsjeća na imenovanje ovog prijelaza u srednjem vijeku.

⁸ Arhiv Hrvatske, Bathany, Ludbreg, fond 913 (xerox), kut 1/1.

⁹ Ratko VUČETIĆ u svom radu o Prelogu /Trgovište Prelog - obilježja povijesnog razvoja, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 33., Zagreb, 2009g.g str. 180 - 181./ pretpostavlja postojanje prijelaza na Dravi kod ovog trgovišta, ali ga nalazi potvrdenog tek za XVI. stoljeće. Svakako se radi o navedenim prijelazima na ludbreškom i bednjanskom vlastelinstvu.

¹⁰ Arhiv HAZU, Regesta Oršić, str. 834., 858. i 860. MOL, DL15757., DL15774. www.arcanum.hu

¹¹ MOL, DL103295., 1357.5.V., www.arcanum.hu

¹² Hrvoje PETRIĆ, Dragutin FELETAR, Ljudi i selo Donja Dubrava na Dravi do sredine 20. stoljeća, *monografija Općina i župa Donja Dubrava*, Donja Dubrava, 2007. godine, str. 62.

¹³ MOL, DL93783., 1517.14.II., www.arcanum.hu

¹⁴ MOL, DL103295., 1357.5.V., www.arcanum.hu

¹⁵ Franjo RAČKI, Popis župa zagrebačke biskupije iz 1334. i 1501. godine, *Starine JAZU*, knj. 4., Zagreb, 1872.g., str. 213. i 214.

¹⁶ Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmiae et Slavoniae, (dalje CD) sv. XII. Zagreb, 1914.g., 1358.26.VI., str.488.

¹⁷ Josip STIPIŠIĆ, Miljen ŠAMŠALOVIĆ, Isprave u arhivu Jugoslavenske akademije, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*, vol. 3., Zagreb, 1960.g., 1478.10.III., str. 622., 1480.19.VIII., str. 625., 1488.14.VI., str. 640.; vol. 4., Zagreb, 1961.g., 1504.17.X., str. 514., 1506.17.III., str. 520., 1506.28.VII., str. 520., 1506.21.IX., str. 521.

do tada neuobičajenim oblicima. Posjed i prijelaz uz njega nazivaju se: "Ztruga ZenthPeter alio nomine Re-Zenth Peter", zatim samo "ZentPeter" pa "Ztruga Zenth Peter" s "vadum" na Dravi, "possessio ZenthPeterfalva" i konačno "rew Zenth Peter alio nomine Ztuya" s "vadum" na Dravi. Ovdje se javlja mađarska riječ "rew" koja znači prijelaz preko rijeke i pristanište i latinska riječ "vadum" sa srodnim značenjem prijelaza preko rijeke. Obje odgovaraju posjedu Sveti Petar koji je dotada označavan sa također latinskom riječi "portus" koja znači i prijelaz preko rijeke i luku. Riječ struga ima glavno značenje struju rijeke uz glavno korito, ali ponekad i prijelaz preko rijeke što sugeriraju i neki od oblika ovdje navedenih jer se mađarski "rew" stavlja kao istoznačnica sa "struga". Problem kod određivanja o čemu se ovdje uistinu radi je blizina imanja Struga na prodavizko - đurđevečkom vlastelinstvu tako da može biti i riječ o nastojanju da se dva susjedna imanja, Sveti Petar - Peteranec i Struga nazovu jednim imenom. Ipak mislim da se radi samo o istoznačnici gdje struga znači što i prijelaz. Peteranski prijelaz je bio glavni prijelaz preko Drave za grad Koprivnicu. Treba istaknuti da je s ovim prijelazom tako duboko u kopnu Koprivnica bila na svega sat hoda do Drave što znači da je u srednjem vijeku rijeka imala veću ulogu u životu grada nego što je ima danas.

Prijelaz u vesnikatu Struga prodavizko - đurđevečkog vlastelinstva spomenut je u popisu naselja na vlastelinstvu iz 1439. godine¹⁸. Kasnije, u sporu oko Peteranca, kako sam već opisao, spominjanje Struge je problematično i vjerojatno se odnosi na peteranski, a ne ovaj struški prijelaz. Kao i prijelazi kod Torčeca i Peteranca i ovaj je bio usmjeren prema Zakanyu s druge strane rijeke. Zanimljivo je da je uz gotov svaki od srednjovjekovnih prijelaza vezan ili današnji ili nekadašnji toponiem Struga. Vjerojatno je to u vezi sa mjestima gdje su se postavljali prijelazi tj. osnivani su na rukavcima odnosno sporednim koritima (što je i osnovno značenje apelativa struga) Drave jer ih je uz sporiji tok bilo lakše održavati. Također su takva mjesta bila dublje u kopnu pa je put za prijenos robe bio kraći. Struški prijelaz je služio trgovištima Prodaviz i Đurđevac na đurđevačkom vlastelinstvu, ali se preko njega sigurno putovalo i u Koprivnicu i u Sveti Ladislav zagrebačkog biskupa.

Prijelaz u vesnikatu Kočice - Loka negdje na području Molvi na istom vlastelinstvu spomenut je kao i Struga samo u popisu naselja na vlastelinstvu iz 1439. godine¹⁹. Bio je usmjeren prema Breznici na mađarskoj strani, a u pozadini su ceste od njega vodile do Prodaviza i Đurđevca.

Pogledom na kartu sa ucrtanim prijelazima vidi se da je njihova koncentracija najveća na kratkom potezu od Torčeca do današnjih Hlebina gdje su dokumentirana čak tri prijelaza dok su zapadniji i istočniji prijelazi raspoređeni na većim razmacima. Čini se da su tri podravska vlastelinstva: rasinjsko, koprivničko i đurđevačko htjela iskoristiti određeno uže područje od posebnog značaja. Radi se o najzapadnijem dijelu rijeke gdje se putu prema Zagrebu i Jadranu moralo prijeći samo Dravu, a ne i Muru i Dravu. Zato je ovdje bio najveći broj prijelaza, a onda i drugih funkcija (župe, grad Koprivnica).

Nabrojao sam prijelaze koji su potvrđeni u izvorima, ali je na ovom dijelu Drave mogao postojati još poneki koji nije zabilježen. Tako je moguće postojanje prijelaza prema Legradu negdje sjeverno od Đelekovca, a i sam Đelekovec je u neko vrijeme možda imao prijelaz na nekom od rukavaca koji su dolazili do njega²⁰. Također je morao postojati i prijelaz istočno od Đurđevca s kojim je vjerojatno bilo prometno povezan trgovište Gorbonok (područje Kloštra Podravskog).

Uzdužna plovidba rijekom Dravom u srednjem vijeku na našem području nije potvrđena. Ne znamo da li su Bugari 827. i 829. godine²¹ na svom pohodu brodovima uz rijeku Dravu dosegli Podravini. U kasnom srednjem vijeku zabilježena je plovidba splavima iz slovenskih i njemačkih zemalja

¹⁸ Jozsef TELEKI, Hunyadiak kora Magyarorszagon, sv. 10., Budapest, 1853. str. 59.

¹⁹ J. TELEKI, Hunyadiak ..., str. 59.

²⁰ Ipak je nejasno kome bi pripadali ovi prijelazi jer je Đelekovec bio dio rasinjskog vlastelinstva koje je prijelaz prema Zakanyu imalo u Torčecu, a prema Medimurju u Selincu. Ostali posjednici u blizini bili su iz redova malog i nižeg srednjeg plemstva, a ono je rijetko imalo i održavalo prijelaze.

²¹ Annales Fuldenses ..., str. 25. i 26.

samo do Varaždina²² i to isključivo nizvodno²³. Snaga i brzina dravskog toka sigurno je onemogućava veslanje uzvodno, a obale nisu bile uređene za vuču brodova.

Ceste su uglavnom išle od prijelaza prema pojedinim središtima Podravine odnosno Mađarske. Ponekad se spominju i ceste usporedno s rijekom u njenoj blizini²⁴, ali one su bile sasvim lokalnog značaja što je razumljivo s obzirom na nepostojanje jačih središta uz samu rijeku.

Gospodarska djelatnost na Dravi vezana je uz njene prirodne potencijale. Od vrlo ranog vremena potvrđeni su **mlinovi** na rijeci. Tako se 1270. godine²⁵ na odsjeku od Peteranca do današnjeg Ferdinandovca u sklopu vlastelinstva Prodaviz nalazilo dvadeset i sedam mlinova. Također je 1353. godine²⁶ na sjevernoj međi posjeda Sveti Petar (Peteranec) navedeno da međa po Dravi ide uz mlinove. Nema sumnje da su mlinovi postojali na svim dijelovima rijeke i u cijelom srednjem vijeku. Riba je bila vrlo važna namirница povezana sa religijskom kulturom srednjega vijeka jer se smjela jesti i u vremenima posta. Osim lova na ribu iz same rijeke o kojem ne znamo ništa, postojali su i **ribnjaci**. Spominju se samo u dva slučaja iako ih je vjerojatno bilo mnogo više i duž cijele rijeke. 1382. i 1384. godine²⁷ četiri su ribnjaka na Dravi sjeverno od sela Dubovice dio nekretnina koje su prešle iz ruku bednjanskih u ruke ludbreških vlastelina. Jedan se ribnjak nedaleko od rijeke spominje 1503. godine²⁸ u vesnikatu Kočice (područje Molvi) na đurđevečkom vlastelinstvu. Ne znamo kako je ribničarenje uz rijeku bilo tehnički riješeno te da li je postojao pravi uzgoj ribe ili su samo pojedine mrtvice bile zabranjene za ribolov i tako zaštićene u interesu samog feudalca²⁹. Svakako su ribnjaci bili ekonomski važni budući da se navode u ova dva slučaja. O ribolovu govori i vijest iz 1396. godine kada je iz grada Đurđevca opljačkano sedam velikih mreža³⁰. Ne znamo da li su ove mreže služile za ribolov na Dravi ili za izlov ribe iz ribnjaka. Pridravske šume, sigurno bujnije nego danas, bile su također predmet iskorištavanja srednjovjekovnog čovjeka. Za **žirenje svinja** u ovim šumama imamo samo jednu potvrdu, a to je postojanje specijaliziranog sloja kmetova u Peterancu u XIII. stoljeću čija je glavna djelatnost bila uzgoj svinja³¹. Iskorištavanje kvalitetne hrastovine također je potvrđeno samo u jednom slučaju. Kako se navodi u urbaru pavlinskog samostana u Strezi, kmetovi iz sela Kameni (danasa područje Starigrada južno od Koprivnice) su kao jednu od svojih obaveza imali dovešti od rijeke Drave **dužice za bačve** za potrebe samostana³².

Nekoliko funkcija rijeke Drave i njenog priobalja možemo samo prepostaviti. Tako su šume, močvare i otoci uz Dravu sigurno, bar za obližnja sela, bili **pribježište** u vremenima ratova. U sred-

²² Mirko ANDROIĆ, Ekonomika srednjovjekovnog grada Varaždina, Varaždin, 2009.g., str. 59.

²³ Nataša KOLAR, Plovba po Dravi na ptujskom območju od 15. stoletja do konca 19. stoletja, *Ekonomika i ekohistorija*, vol. VII., str. 101.

²⁴ CD, V., 1270.8.IX., str. 561.; CD, IX., 1330.30.IV., str.153.

²⁵ CD, V., 1270.8.IX., str. 561.

²⁶ CD, XII., 1353.21.V., str. 169.

²⁷ MOL, DL101693., 1384.9.III. www.arcanum.hu, Hrvatski državni arhiv, Batthyany, Ludbreg, fond 913., 1/1., 1382.

²⁸ J. STIPIŠIĆ, M. ŠAMŠALOVIĆ, Isprave ..., vol. 4., 1503.25.VII. str.

²⁹ Potvrdu ovoj drugoj prepostavci daje popis ribnjaka na vlastelinstvu Brezovici istočno od Virovitice u kojem većina od nekoliko nabrojenih ribnjaka ima dodatak neteča što označava stare rukavce rijeke Drave. MOL, 1437.22.IV., DL95355 www.arcanum.hu

³⁰ CD, XVIII., 1396.6.XI., str. 152.

³¹ Svinjari ("subulci") se spominju na zapadnoj međi vlastelinstva Prodaviz 1270. godine /CD, V., 1270.8.IX., str. 561. i 562./, a 1330. godine /CD, IX., 1330.30.IV., str. 513./ je zapadno od imanja Struga međaš "zembla Sancti Petri Geznopastor dicta"). U prvom slučaju se radi o samim svinjarama, a u drugom vjerojatno o posjedu koji je po njihovom zanimanju dobio ime; kasnije je prevladalo ime nastalo po župnoj crkvi. Specijaliziranih svinjara bilo je na nekoliko mjesta u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, uglavnom na mjestima gdje su postojale velike hrastove šume kao i ovdje uz Dravu.

³² Ivan Krstitelj Tkaličić, Urbar bivšeg hrvatskog pavlinskog samostana u Strezi, *Vjesnik hrvatskog zemaljskog arhiva (dalje VZA)*, V., Zagreb, 1903.g., str 211.

njem vijeku ratovi su bili ograničenog trajanja pa su, vjerojatno, i ovakvi zbjegovi bili privremeni. Ali s približavanjem osmanske opasnosti i gotovo neprekidnim provalama, posebno manjih i većih pljačkaških grupa, u drugoj polovini XVI. stoljeća zbjegovi se pretvaraju u stalna naselja (npr. Drnje). Može se prepostaviti da su prirodni resursi Drave bili spas za stanovništvo u vremenima **gladi**.

O izgradnji nekog srednjovjekovnog sustava utvrda, neke vrste limesa, na hrvatskoj obali Drave postoje pretpostavke³³, ali se tako nešto ne može i dokazati. **Strateški ciljevi** u području ponešto udaljenom od rijeke mogu se vidjeti samo u osnivanju niza kraljevskih gradova od Varaždina preko Koprivnice do Virovitice. Pretpostavljam da su ih ugarski kraljevi osnivali kao mostobrane za svoje pohode prema jugu. Gradnja utvrda na samoj rijeci bila je složen problem zbog nestalnosti i snage rijeke što će se vidjeti u novom vijeku npr. na utvrdi Drnje³⁴. Zato je vrlo mali broj srednjovjekovnih utvrda građen uz samu rijeku pa čak i uz njene meandre. Jednu vrstu mikrostrategije možemo vidjeti na primjerima podravskih vlastelinstava kod kojih se čini da su nastojala osim prigorja za uzgoj vino-grada, ravnice za ratarstvo **imati i dio dravske obale** radi šuma, ribolova i prihoda od prijelaza.

Drava je kroz cijelu poznatu povijest **mijenjala svoj tok**. Za srednji vijek se to može vidjeti na primjeru Peteranca u kojem je, kako smo vidjeli, od XIV. do početka XVI. stoljeća potvrđeno postojanje prijelaza preko Drave, a na prvim preciznim kartama iz XVIII. stoljeća Drava teče kroz Drnje³⁵. Promjenu toka možda pokazuje promjena granice između dvaju županija opisana 1478. godine³⁶. Naime, tada se u popisu sela međimurskog vlastelinstva navodi da su dravski otoci "Berlea, Krsowecz, Ottakh" nekada bili Križevačkoj županiji, a tada su u županiji Zala. Naravno, ovo može biti i posljedica promjene vlasničkih odnosa pa onda i međužupanijske granice.

Veze stanovništva s obje strane rijeke vide se kod plemića po posjedima koje imaju i na mađarskoj i na hrvatskoj strani (ni jedno od tih imanja nije spojeno s onim na drugoj strani rijeke). Tako su plemići iz mađarske Breznice imali imanja i u Mušnici istočno od današnjeg Bjelovara. U Csurgu je bio posjed ivanovaca koji su imali sjedište uz potok Glogovnicu kraj Križevaca. Imanje Zakany držala je neko vrijeme obitelj Kurjakovića, a njihovi podanici dolaze svjedočiti u sporu oko gornice na koprivničkom vlastelinstvu³⁷. Inače je skoro svaka obitelj podravskog srednjeg i krupnog plemstva imala imanja u Mađarskoj iako ne tako blizu Drave. Za kontakte običnih ljudi malo je potvrda. Zanimljiv je slučaj kada su 1504. godine³⁸ kmetovi s mađarskih posjeda Belawar, Hereznye i drugih napali i opljačkali imanja Krajnica i Berčin istočno od Đurđevca. Ovakvi napadi su u kasnom srednjem vijeku bili česti, ali ne i preko Drave. Sigurno je da su trgovci održavali stalne veze između trgovišta s obje strane rijeke, ali o tome nema izravnih podataka.

Gustoća stanovništva i koncentracija funkcija uz Dravu može se tek djelomično rekonstruirati za srednji vijek. Popisi poreza iz razdoblja od 1495. do 1520. godine mogu nam samo donekle pomoći jer za neka vlastelinstva (Ludbreg, Bednja, Rasinja) donose tek sumarne podatke te ne znamo koliki je broj selišta bio u blizini rijeke. Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo iskazana su po vesnikatima tako da možemo proučiti naseljenost uz Dravu. Tako je vesnikat Sveti Petar odnosno Peteranec na koprivničkom vlastelinstvu imao četrdesetak poreznih dimova³⁹ od kojih je većina sigurno bila u samom selu Peterancu i bio je dobro naseljen. Prilična gustoća naseljenosti bila je i u susjednom

³³ Boris JANUŠKA, Gradište kod Torčeca, *Podravski zbornik*, Koprivnica, 1978.g., str. 98. Autor je pretpostavio niz gradišta od Gole preko Torčeca i Svetog Petra Ludbreškog te (još neustanovljenog) gradišta kod Donjeg Martijanca do Varaždina.

³⁴ Milan KRUHEK, Krajiske utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća, Zagreb, 1995.g., str. 342.

³⁵ Hrvatska na tajnim ..., Križevačka županija, sekcija 17.

³⁶ Arhiv HAZU, D-X-76., 1478.24.V.

³⁷ Emilij Laszowski, Podatci o Koprivnici u srednjem vijeku, VZA, god. II., Zagreb, 1900.g., str. 216.

³⁸ MOL, DL75726., 1504.13.VIII. www.arcanum.hu

³⁹ Josip ADAMČEK, Ivan KAMPUS, Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću, Zagreb, 1976.g., str. 27., 60., 95. i 128.

vesnikatu Struga na đurđevačkom vlastelinstvu. Ovdje je stotinjak dimova⁴⁰ bilo podijeljeno na dva-naestak sela od kojih su neka (Farkaševci, Dravice) bila vrlo blizu rijeke⁴¹. Područje ovog vesnikata bilo je izloženo kako poplavama Drave tako i potoka Koprivnice te su za naseljavanje iskoristavane čak i manje uzvisine na kojima danas nalazimo ostatke starih naselja. Dalje na istok vjerojatno je do Drave dolazio dio vesnikata Prikraj, ali njegova topografija još nije jasna pa se o gustoći naseljenosti ne može ništa reći⁴². Vesnikat Kočice ili Loka bio je uz samu rijeku i imao svega desetak dimova, ali se u njegovoј pozadini pružao dobro naseljen vesnikat Molve s tridesetak poreznih dimova⁴³. Dalje na istok bio je vesnikat Sveti Pavao gdje je u šumama i močvarama oko današnjeg sela Ferdinandovca bilo dvadesetak dimova⁴⁴. S obzirom na veličinu područja možemo reći da je ovaj prostor bio slabije naseljen. Istočnije se o naseljenosti uz Dravu može samo nagađati jer se i pored brojnih sačuvanih dokumenata ne može rekonstruirati staro stanje jer je srednjovjekovna toponimija u najvećoj mjeri nestala. Odmah uz spomenuti vesnikat Svetog Pavla nalazio se kraj Drave posjed Kernin (sjeverno od Podravskih Sesveta) s oko dvadeset i pet dimova⁴⁵, a do njega Sesvete s tridesetak dimova. Slijedio je vesnikat Podravlje ili Drawamelleky vlastelinstva Gorbonok i njegovih pedesetak dimova⁴⁶. Iako ne znamo podrobnosti o rasporedu naselja na ovim posjedima ipak se ne može izbjegći utisak o prilično dobroj naseljenosti. Preostali odsjek do granice s virovitičkom županijom sasvim je nejasan.

Kao pomoćno sredstvo pri proučavanju srednjovjekovne naseljenosti obično se analizira raspored i gustoća župa na nekom području što je posebno dobar način pri istraživanju krajeva uz Dravu. Pri tome je, naravno, potrebno uzeti u obzir i lokalne prilike. Pogledamo li popis župa iz 1334. godine vidjeti ćemo da su samo dvije crkve označene da se nalaze uz Dravu: to je Sveti Stjepan u Torčecu ("circa Drawam") i Sveti Petar u Peterancu (" in portu Drawe"). Dodamo li tome i crkvu Blažene Djevice Marije u Strugi koja je također bila uz rukavac Drave dobiti ćemo koncentraciju triju župa na relativno malom odsječku priobalja koja se poklapa s trima spomenutim prijelazima u Torčecu, Peterancu i Strugi. Župa u Đelekovcu⁴⁷ nema potvrđen pripadajući prijelaz, ali dodaje još jedan detalj slici o naseljenosti prostora. I na istok i na zapad na daleko uz Dravu nema ni jedne župne crkve, a kamoli da je njih nekoliko grupirano kao ovdje. Dakle, na potezu od Đelekovca do današnjih Hlebina vidimo koncentraciju nekih funkcija, ali one nisu bile dovoljne da se ovdje formira i neko urbano središte te su se sva naselja varoškog tipa u Podravini smjestila u većoj ili manjoj blizini podravske magistrale.

Što se tiče pridravskih župa odnosno župnih crkava treba naglasiti da se u popisu svećenika iz 1501. godine ne spominje župa Svetog Stjepana u Torčecu. Pitanje je da li u ovoj činjenici treba vidjeti "odmicanje" od rijeke tj. ukidanje župe zbog smanjenja naseljenosti u kasnom srednjem vijeku ili se radi samo o slučajnom ispuštanju župe iz popisa. Stanje kod Molvi je također posebno na svoj način. Naime, u Molvama je potvrđena samo kapela iako bi se po gustoći naseljenosti i smještaju kraj prijelaza preko Drave moglo očekivati postojanje župne crkve. Prepostavljam da je ovdje odlučivala blizina vrlo jakog župskog središta u Prodavizu / Virju čije svećenstvo nije htjelo ostati bez prihoda filijalne kapele u Molvama⁴⁸.

⁴⁰ J. ADAMČEK, I. KAMPUŠ, Popisi ..., str. 28., 60., 95. i 128.

⁴¹ Ranko PAVLEŠ, Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo, Koprivnica, 2001.g., str. 165. i 167.

⁴² R. PAVLEŠ, Koprivničko ..., str. 169. - 170.

⁴³ J. ADAMČEK, I. KAMPUŠ, Popisi ..., str. 28., 60. - 61., 95. i 128. - 129.

⁴⁴ J. ADAMČEK, I. KAMPUŠ, Popisi ..., str. 28., 60., 95. i 128.

⁴⁵ J. ADAMČEK, I. KAMPUŠ, Popisi ..., str. 28., 61., 96. - 97. i 129. - 130.

⁴⁶ J. ADAMČEK, I. KAMPUŠ, Popisi ..., str. 8., 34., 66. i 104.

⁴⁷ F. RAČKI, Popis ..., str. 213. - 214.

⁴⁸ Ranko PAVLEŠ, Molve u srednjem vijeku, monografija Molve, Ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju, Molve, 2010.g., str. 52.

Srednjovjekovne toponime vezane uz rijeku Dravu možemo podijeliti u dvije grupe. U prvoj su mjesna imena izvedena iz imena rijeke. To je npr. selo Dravica⁴⁹ na đurđevačkom vlastelinstvu u području današnjih Hlebina od kojeg je sačuvan toponim. Zatim se u dokumentima spominje posjed Podravlje (i njegova mađarska inačica Dravamelleky) na vlastelinstvu Gorbonok za kojeg ne znamo da li je označavao jedno naselje ili cijelo područje uz Dravu pripadajuće vlastelinstvu. U drugoj grupi toponima uz Dravu nalaze se imena lokaliteta koji se općenito javljaju uz rijeke, a rijetko ili nikad uz manje vodotoke. Strugu sam spominjao u dijelu o prijelazima. Zanimljivo je da se Struga kao toponim javlja uz prijelaze, a niti jednom se na takvim mjestima na Dravi ne javlja toponim Brod kojeg nalazimo samo na potocima u Podravini⁵⁰. Apelativ otok je uz Dravu dao imena naselja odnosno posjeda Gornji i Donji Otok⁵¹ dok su mađarskim apelativom siget sličnog značenja imenovana naselja udaljenija od Drave npr. na ludbreškom⁵² i na đurđevačkom vlastelinstvu⁵³. Tek početkom novog vijeka nastalo je selo Sigeteč uz staro korito Drave. Toponimi Neteča i slični javljaju se kao i danas od istočnog dijela đurđevačkog vlastelinstva pa dalje na istok⁵⁴. Kao apelativ neteča je označavala dijelove starih korita Drave koji su izgubili vezu s maticom i u kojima voda više nije tekla.

Rijeka Drava u srednjovjekovnoj književnosti prvi put se javlja u djelima Janusa Pannoniusa. To nije sporno, ali ovdje želim dokazati da se radi o dijelu Drave u Podravini. Janus piše da je u Italiju došao odande "gdje Drava, imajući doskora utopiti u Dunavu i svoje ime i svoju vodu, teče kroz plodne oranice već mirnim tokom"⁵⁵, a na drugom mjestu da je on "pjesnik koji kraj duboke vode rodio se Drave"⁵⁶. Spominjanje utoka Drave u Dunav navelo je neke autore da potraže pjesnikovo rodno mjesto u istočnoj Slavoniji. Ovaj podatak su povezali sa "prezimenom" Cesigne koje Janus ima u jednom papinom pismu te su među istočnoslavonskim srednjovjekovnim toponimima našli dva sela kojih imena imaju sličnosti sa navedenim "prezimenom" (Kešinci). Potpora ovoj tezi bilo je "prezime" Kesinac kako su Dubrovčani imenovali Janusa⁵⁷. Usپoredo sa pretpostavkom o istočnoslavonskom porijeklu Janusa Pannoniusa postoji i teza da je rođen u Česmici kraj današnjeg Bjelovara⁵⁸. Kod ove teze je bio problem što je Česmica daleko od rijeke Drave na koju se sam Janus poziva, a teza je također bila osnovana na pogrešnoj osnovi, tj. na drugom papinom pismu koje se odnosilo na Ivana Česmičkog Mlađeg, a ne na Janusa Pannoniusa⁵⁹.

Mislim da je pitanje kojem je rodu pripadao Janus i gdje je ovom rodu bilo sjedište u ovom trenutku riješeno⁶⁰. Ključan je regest isprave iz 1468. godine⁶¹ po kojem kralj nalaže da se Ivan, zagorski župan pozove na sud jer je zauzeo posjed "Chezmicze" u Križevačkoj županiji, vlasništvo Ivana, pečuškog biskupa, i njegove braće Mihalja i Ivana "de Chezmicze". Ako je u regestu točno prenesen

⁴⁹ Arhiv HAZU, D-X-76.

⁵⁰ Npr. na potoku Komarnici 1367. godine /CD, XIV., 1367.24.IV., str. 17./

⁵¹ Spominju se kao dva naselja od 1469. godine /MOL, 1469.14.VI., DL100785, www.arcanum.hu/. Danas se zapadni dio sela Veliki Otok naziva Gornji, a istočni Donji Otok.

⁵² Spominje se na vlastelinstvu od 1359. godine /MOL, 1359. 30. IX., DL101674 www.arcanum.hu /

⁵³ J. TELEKI, Hunyadiak ..., str. 59.

⁵⁴ Danas je to npr. Orlova Neteča kraj sela Ferdinandovca, a u srednjem vijeku je postojalo selo "Netech" u vesnikatu Pavljanci /J. TELEKI, Hunyadiak ..., str. 59./ na đurđevačkom vlastelinstvu, dakle na istom području.

⁵⁵ Vladimir GORTAN, Ivan Česmički, Janus Pannonius, *Hrvatski latinisti, I., Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 2., Zagreb, 1969.g., str. 153., "Panegirik Guarinu".

⁵⁶ *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 2., Zagreb, 1969.g., str. 204.

⁵⁷ Borislav GRGIN, Počeci rasapa, Zagreb, 2002.g., bilješka 153., str. 244.

⁵⁸ Pobornike jedne i druge teze neću ovdje navoditi jer ih je jako puno.

⁵⁹ Stanko ANDRIĆ, Studenti iz slavonsko - srijemskog međurječja na zapadnim sveučilištima u srednjem vijeku, *Croatica christiana periodica*, sv. 37., str. 123.

⁶⁰ Rješenju je znatno doprinio Hrvoje PETRIĆ /Prilog poznavanju Janusa Pannoniusa i njegovih rođaka, *monografija Općina Novigrad Podravski*, Novigrad Podravski, 2001.g., str. 62. - 65./

⁶¹ J. STIPIŠIĆ, M. ŠAMŠALOVIĆ, Isprave ..., vol. 3., Zagreb, 1960.g., str. 608.

sadržaj isprave onda više nema sumnje gdje se nalazila starina Janusa Pannoniusa. Za sada nema drugih sličnih dokumenata, a spomenutu braću nije lako pratiti kroz izvore, ali postoji još jedan podatak koji povezuje Janusa sa srednjovjekovnom Česmicom. To je presuda općeg suda održanog 1481. godine u Zagrebu. Tada su kao službenici Ivana, pečuškog biskupa, tj. Janusa Pannoniusa navedeni: Ladislav Ewy "de Kwchkafewlde" (pogrešno za "Bwthkafewlde"), Gaspar "de Heryhowcz", Ivan Sthefekfy "de Themenycza" i Blaž Briga "de Jakozerdahely", a također i Janusov rođak Ladislav Ewrwenczey "de Zobochyna"⁶². Sve su ovo plemići iz okolice stare Česmice odnosno susjadi posjeda koje je držala obitelj Česmičkih. Vjerojatno su to bili ljudi koje je Janus poznavao od djetinjstva i uzeo ih kao pouzdane u svoju službu.

Muslim da je ovo dovoljan dokaz da je Janus Pannonius bio iz Česmice, a da su " prezimena" Cesi-gne i Kesinac samo pogrešna čitanja Janusovog pridjevka "de Chesmycze". Ali, kako sam već rekao, Česmica je bila udaljena od rijeke Drave dvadesetak kilometara i da je ovdje bio rođen Janus nikako ne bi mogao reći da je "rođen kraj duboke Drave". Ali obitelj Česmičkih je imala imanja osim u Česmici i njenoj okolini također i uz Dravu. Ovo nam najbolje pokazuje isprava iz 1481. godine⁶³ kada se vodi spor oko imanja u koji su uključeni i plemići "de Chezmycze". Tada je nabrojeno osamnaest njihovih posjeda, a uz ostalo i "Kernyn". Iz drugih dokumenata znamo da se imanje Krnin ili Kernin nalazilo kraj rijeke Drave⁶⁴ sjeverno od Podravskih Sesveta tako da je vjerojatno obitelj Janusa Pannoniusa u vrijeme njegovog rođenja boravila ovdje kao na jednom od svojih posjeda. Može se dalje pretpostaviti da je uz Dravu proveo cijelo ili veći dio djetinjstva jer ju toliko spominje. Onaj dio njegovog teksta u kojem kaže da će Drava uskoro izgubiti svoju vodu i ime u Dunavu vjerojatno treba uzeti kao pjesničko uveličavanje. Osim toga stranom je čitatelju bio poznatiji Dunav pa ga je zato Janus i naveo iako je daleko od mjesta gdje se rodio. Jedan drugi dio njegovog stika možda ima više uporišta u stvarnosti. On piše: "... gdje Drava ... teče ... već mirnim tokom ..."⁶⁵. Znamo da je pad Drave i njena brzina velika negdje do Botova, a da dalje ima mirenji tok i manji pad⁶⁶.

Uz Kernyn pa i uz Česmicu vezano je i prezime Vitez koje je nosio, kako je sam i napisao, i Janus Pannonius⁶⁷. Također neki članovi njegove obitelji nose pridjevak "de Kamarca"⁶⁸ što nije neobično jer su i Krnin i Česmica u kasnom srednjem vijeku bili dio komarničkog kotara pa je pridjevak po Komarnici bio samo šire određivanje pripadnosti plemića⁶⁹.

O svakodnevnom životu ljudi uz rijeku u srednjem vijeku malo se može iščitati iz dokumenata pa podatke moramo potražiti u rezultatima drugih istraživačkih disciplina. Za ovu temu je dobra okolnost što su bar na malom dijelu uz nekadašnje dravske meandre izvršena podrobna arheološka istraživanja. Istraženo je nekoliko lokaliteta u blizini sela Torčec. S gradišta na lokalitetu Gradić uzorci su pokazali da su u ranije doba prevladavale biljke karakteristične za pašnjačke površine dok se kasnije

⁶² Milan pl. ŠUFFLAY, Iz arhiva ugarskog narodnog muzeja, *Vjesnik kraljevskog hrvatsko - dalmatinsko - slavonskog arhiva*, god. VIII., Zagreb, 1906.g. str. 160. i 161.

⁶³ MOL, DL107049., 1481.31. X., www.arcanum.hu

⁶⁴ R. PAVLEŠ, Koprivničko ..., str. 232. - 233.

⁶⁵ V. GORTAN, Ivan Česmički, str. 153.

⁶⁶ Dragutin FELETAR, Prirodna osnova kao čimbenik naseljenosti gornje hrvatske Podравine, *Podravina*, 13., Koprivnica, 2008.g., str. 200.

⁶⁷ Stanislav MARIJANOVIĆ, Jan Panonije u svom vremenu - Janovo pravo lice, *Mogućnosti*, XXXVII (1 - 2), Split, 1990., 112. Prema: H. PETRIĆ, Prilog spoznajama ..., str. 63.

⁶⁸ Npr. njegov brat (ili bratić) Ivan Vitezic "de Kamarca", zagrebački kanonik /Povjestni spomenici kraljevskog slobodnog grada Zagreba, sv. II., Zagreb, 1895.g., str. 294./

⁶⁹ Povezivanje s Komarnicom prvi je napravio Hrvoje PETRIĆ /Prilog spoznajama ..., str. 64./, ali treba naglasiti da se nikako ne može raditi o Novigradu Podravskom s kojim Komarnicu izjednačavaju neki autori pozivajući se na njega /npr. Dražen NEMET, Prikaz Janusa Pannoniusa u djelu Antonija Bonfinija Rerum Ungaricarum Decades, *Podravina*, 18., Koprivnica, 2010.g., str. 47./ nego o Komarnici u širem smislu.

javljaju i žitarice⁷⁰. Ovo bi govorilo za postepeno osvajanje nesigurnog prostora uz rijeku. Pašnjak je mogao biti poplavljen pa se opet koristiti nakon nekog vremena bez značajnije štete dok je zasijano polje nakon poplave bilo neupotrebljivo. Pritisak povećanog stanovništva uzrokovao je iskorištavanje i ovakvih za poljodjelstvo riskantnih površina. U mesnoj prehrani stanovnika Gradića prevladavali su svinjetina i govedina⁷¹. Na drugačijoj vrsti lokaliteta sjeverno uz selo Torčec, na lokalitetima Prečno pole, Ledine i Rudičeve opkoljenim stariim riječnim meandrom također u mesnoj prehrani prevladavaju svinje i goveda, ali ima i ovaca. Na prva dva lokaliteta također su nađene kosti riba i ptica⁷² što pokazuje iskorištavanje i prirodnih resursa u prehrani. Na svim mjestima istraživanja u bližoj okolini Torčeca vršene su i analize vrsta drveta od kojih su bile građene nastambe pa je ustavljeno da je to u najranijem razdoblju bio gotovo u cijelosti hrast dok se kasnije javljaju i druge, manje kvalitetne, vrste drva što upućuje na krčenje hrastovih šuma⁷³ bilo zbog širenja poljoprivrede bilo zbog pojačanog iskorištavanja hrastovine za gradnju kuća i izradu raznih predmeta (v. gore o izradi duga za baćve za šire područje). Nadam se da će se ovakva istraživanja nastaviti kako uz rijeku Dravu tako i drugdje po Podravini kako bi se dobili materijali za komparaciju i moglo donijeti šire zaključke u životu ljudi u srednjem vijeku.

ZAKLJUČAK

Od prvih pouzdanih vijesti Hrvati su iskorištavali resurse koje je nudila rijeka Drava od mlinarenja, žirenja svinja u šumama, ribolova i uzgoja ribe do sječe drveća za gradnju i izradu raznih predmeta. Važna djelatnost na Dravi bilo je održavanje prijelaza na nekoliko mjesta, a posebno na odsjeku prema Zakany gdje su potvrđena čak tri prijelaza nedaleko jedan od drugoga. Ovdje je također vrlo rano nastala i gušća naseljenost potvrđena postojanjem nekoliko župnih crkava blizu rijeke. Ranu naseljenost prostora uz Dravu dobro, iako za sada na malom području, prikazuju nedavna arheološka istraživanja u okolini Torčeca. Janus Pannonius u svojim radovima u dva navrata spominje rijeku Dravu u vezi sa svojim porijekлом. Mislim da je sada neupitno da je ovaj naš srednjovjekovni pisac svjetskog glasa potekao iz Česmice kod današnjeg Bjelovara, a da je vrlo vjerojatno da je odrastao kraj Drave na području današnjih Podravskih Sesveta.

SUMMARY

The paper examines the available documents from the period, trying to show interrelation and mutual influence of people and the river Drava, from the times of Croats' settlement to the end of the Middle Ages, from the area of Ludbreg down to the greater Virovitica; or rather, in the area where the medieval Krizevci County met the river Drava in the northwest.

The first part describes several river crossings, analyzing their location and distribution across the river; their importance and links they enabled for those who used the river crossings. The most important crossings were located at Torčec, Peteranec and Struga aiming to provide the connection to the marketplace of Zakany; in the background, there were urban settlements in Rasinja, Koprivnica and Djurdjevac nobility estates. The navigation on Drava probably did not have a great commercial value in the Middle Ages; however, neither had the roads following the river. Other economic activities alongside the river that can be verified by documents included water mills on Drava and later, fish

⁷⁰ Renata ŠOŠTARIĆ, Arheobotanička analiza uzoraka s lokaliteta Torčec - Gradić, *Podravina*, br. 6., Koprivnica, 2004.g., str. 109.

⁷¹ Snježana KUŽIR, Tajana TRBOJEVIĆ VUKIČEVIĆ, Životinjski nalazi s arheološkog lokaliteta Torčec - Gradić, *Podravina*, br. 6., Koprivnica, 2004.g., str. 119.

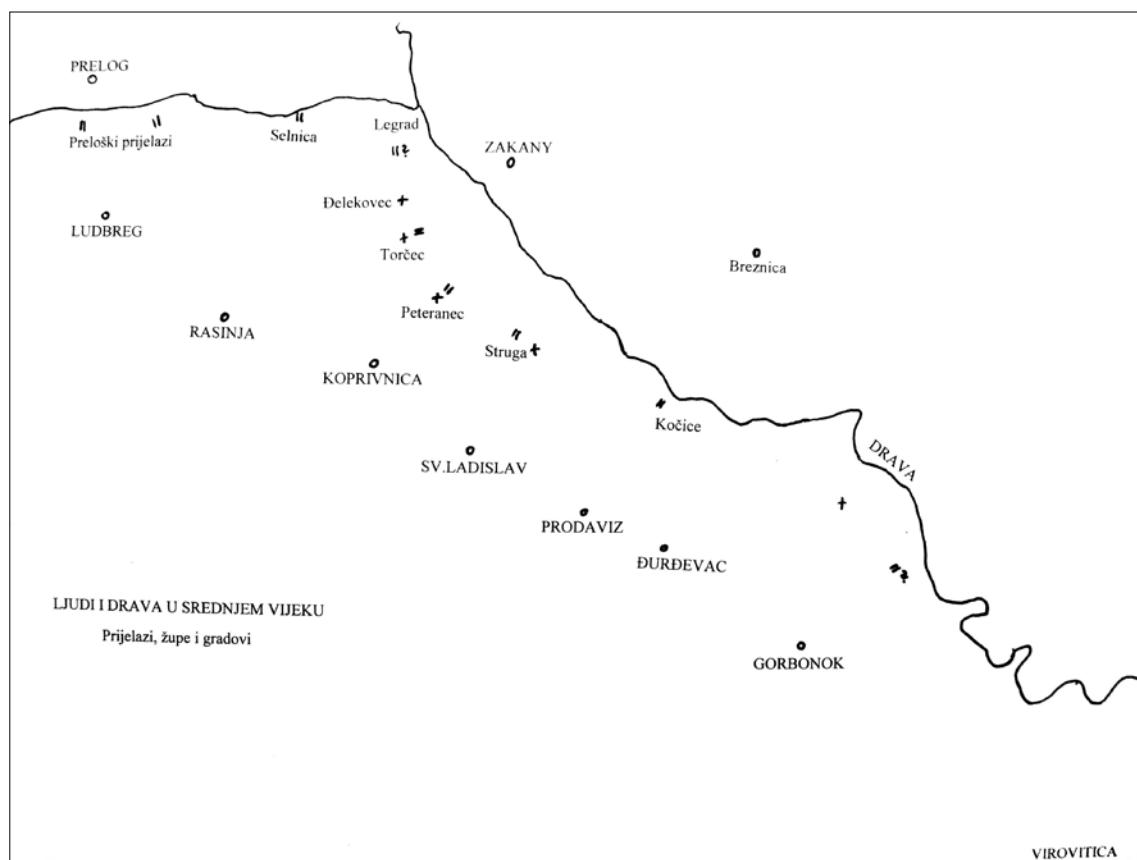
⁷² Snježana KUŽIR, Tajana TRBOJEVIĆ VUKIČEVIĆ, Marko POLETTO, Životinjski ostaci sa srednjovjekovnih nalazišta u okolini Torčeca, u: *Tajana SEKELJ IVANČAN, Podravina u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 2010.g., str. 346.

⁷³ Metka CULIBERG, Paleobotanične raziskave na zgodnjiesrednjeveških najdiščih v okolini Torčeca pri Koprivnici, u: *Tajana SEKELJ IVANČAN, Podravina u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 2010.g., str. 390. - 392.

ponds nearby. Another documented activity included harvesting of acorn and/or pig feeding in the acorn forests alongside the river and the lumber from the high quality oak trees.

The reasonable assumption why and how the river was useful in those times definitely included safe haven in the times of jeopardy - fleeing from danger and crossing the river to safety; it also provided fish for food in times of famine. Some authors hypothesize that there was an established borderline on the river Drava; however, strategic thinking could only be seen in formation of royal towns in Drava lowlands, mostly at some distance from the river. Today, the change of river bed and Drava flow in the Medieval times could only be assumed, as verification comes indirectly. The links between the populations on both sides of the river are seen in the large estates, as local nobility had lands on both sides, Croatian and Hungarian as well. However, the links between common people on the river banks are more difficult to establish and are poorly documented; we know of one marauding assault, the crossing of Drava and looting on the other side. Population density of settlements nearby the river could be established to some degree for the area from Peteranec to Podravske Sesvete, drawing a conclusion that the late Middle ages had solid settlement figures in most of this region, except for the place of today's Ferdinandovac.

For the earlier period, we have analyzed the 1334 list of the parishes, showing its concentration around the river crossings between today's place of Djekovac and Hlebine. Next, we listed all the toponyms, relating to the river of Drava. A special section is dedicated to the ties of the medieval writer Janus Pannonius and the river Drava; first, we can prove his undisputed birthplace and origins from Cesmica nearby today's Bjelovar; next, we explore the assumption that J.Pannonius had spent his childhood by the river Drava. Finally, the extracted data from archeological excavations in Torce area indicate what the everyday life of the local, common people would be here and how they were gradually occupying the area alongside the river Drava.

"NACRT PODRAVJA OD HLEBINA DO MEDJE ŽUPANIJE VIROVITIČKE UZ OZNAKU VODOGRADNJE" IZ 1780. GODINE

"PLAN OF PODRAVJE FROM HLEBINE TO THE FRONTIER OF VIROVITICA'S COUNTY WITH THE MARK OF HYDRAULIC ENGINEERING PROJECT" FROM THE YEAR 1780

Nikola CIK

Filozofski fakultet Zagreb
Student povijesti
Đurđevac

Primljeno/Received: 5. 8. 2013.

Prihvaćeno/Accepted: 8. 11. 2013.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK/UDC 630.233 (497.5-37) 1780

SAŽETAK

Karta nastala 1780. godine prikazuje područje đurđevečke Podravine s posebnim naglaskom na hidroregulacijskim zahvatima na rijeci Dravi i njenim zaobalnim vodama. Vrijednost karte počiva u činjenici da je nastala u doba prije sustavnih izmjera i prije značajnijih zahvata na dravskom vodotoku. Stoga karta nudi vrijedne podatke o izgledu ovoga dijela Podravine i utjecaju rijeke Drave na okoliš u drugoj polovici XVIII. stoljeća. Svrha je rada pokušati detektirati na koje je sve načine, kojim intenzitetom i na kojim mjestima riječka Drava pozitivno i negativno utjecala na oblikovanje okoliša đurđevečke Podravine. Pritom se proučava sam tok rijeke Drave, potoci (posebno Bistra, kao najznačajniji vodotok nakon Drave u ovome dijelu Podravine), močvare/bare, manji potoci, mrtvice, jarci, kanali, nasipi, kao i planirani projekti vodogradnje u ovome dijelu Podravine što se očituje u presijecanju dravskih meandara, prokopavanju kanala kroz močvare i između manjih vodotoka, te izgradnja nasipa. Kao poseban oblik gospodarskog iskorištavanja dravskih voda proučavaju se mlinovi smješteni na obalama rijeke Drave i na potocima. Drava i njene zaočalne vode značajno su utjecale na raspored obradivih površina u đurđevečkoj Podravini: livada, oranica, pašnjaka, šuma, ali i konaka. Vodenim je okoliš utjecao na razvoj mreže puteva, pogotovo onih koji vode prema uređenim prijelazima preko Drave i prema riječnim i potočnim mlinovima. Brod, Đurđevac, Hlebine i Kalinovec naselja su čije su fizionomsko-morfološke osobine ponajviše uvjetovane dravskim zaobalnim vodama. Nakon analize ove karte zaključujemo kako je riječka Drava, sa svojim zaobalnim vodama, izrazito utjecala na oblikovanje okoliša u dijelu Podravine koji je prikazan na karti.

Ključne riječi: đurđevečka Podravina, Drava, potoci, močvare, mlinovi, konak

Key words: Đurđevac's Podravina, the Drava, brooks, swamps, watermills, lodgings

UVOD

Oduvijek su ljudi svoja obitavališta stvarali u blizini većih ili manjih vodotoka jer bez vode nije bilo života. Stare civilizacije nastale su u dolinama velikih rijeka gdje su postojale najbolje mogućnosti za razvoj agrarne proizvodnje, a time demografski, kulturni i urbani razvoj cjelokupnog društva. S druge strane, voda je i destruktivni element u prirodi, što je posebno izraženo kod velikih rijeka kao što je Drava. Tome su problemu ljudi stoljećima nastojali doskočiti regulacijom riječnih tokova, a prije negoli su to počeli činiti, prilagođavali su se rijeci i njezinom okolišu. Svoja su naselja osnivali

na dovoljnoj udaljenosti zbog realne opasnosti od poplava, za prelaženje rijeke birali su najpovoljnija mjesta, svoje gospodarske aktivnosti prilagođavali su močvarnom i nestabilnom okolišu koji su takvim činile snažne i meandrirajuće rijeke. Istodobno su ljudi nastojali iskorištavati resurse koje rijeke nude; mlinarstvo, splavarstvo i zlatarstvo najpoznatija su zanimanja vezana uz riječne vodotoke, a tome valja pridodati i korist od, primjerice, ribolova i iskorištavanja šljunka. Utjecaj rijeke Drave na prirodnji okoliš Podravine (kojoj je ta rijeka dala ime) očigledan je i značajan zbog karaktera same rijeke, ljudskog djelovanja na njezinu regulaciju, ali i samog njenog postojanja u ovome dijelu Panonske nizine.

METODOLOGIJA I ISTRAŽIVAČKA PITANJA

U Kartografskoj zbirci Hrvatskog državnog arhiva pod signaturom E. IX. 39 nalazi se pohranjena karta koja nosi naziv "Nacrt Podravja od Hlebina do medje županije Virovitičke uz oznaku vodogradnja, sastavljen 1780" (naziv karte je kasnije nalijepljen). Karta se sastoji od 5 listova koji su nalijepeni na karton što ostavlja dojam kvalitetne izrade karte. Pritom se na 4 lista nalazi sam zemljovid sa popratnim objašnjenjima, legendama i nacrtima, a jedan list (5. dio) je zapravo opširan opis karte s objašnjnjem simbola koji zauzima oko polovice lista, dok drugu polovicu zapremaju 3 nacrta profila nasipa. Karta pljeni pozornost kvalitetom i kvantitetom prikazanih elemenata. Naime, sam je zemljovid izrađen vrlo uredno i detaljno, lijepo je koloriran i odaje preciznost. S druge strane, karta je opremljena mnoštvom dodatnih objašnjenja, nacrta, presjeka profila i preglednom legendom. Upravo spoj te dvije skupine elemenata pruža mogućnost jednog oblika vrednovanja ove karte: komparaciju tekstualnih objašnjenja s kartografskim prikazom.¹ Zato valja prionuti pokušaju prevođenja popratnih komentara i opisa koji su pisani njemačkim jezikom, i njihovu povezivanju s prikazima na karti.

Ocjenu vrijednosti ove karte, kao povjesnog izvora i njezine kartografske kvalitete, već je ponudila Mirela Slukan Altic u kontekstu proučavanja hidroregulacijskih zahvata na rijeci Dravi. "Prve organizirane mjere za uređenje Drave u smislu obrane od poplava te lakše i sigurnije plovidbe, počele su u 18. stoljeću. Prema dosad dostupnim podacima, prvi projekt sustavnog uređenja Drave potječe iz 1780. godine. U sklopu tog projekta nastala je hidrografska rukopisna karta Drave u 5 listova: 'Nacrt Podravlja od Hlebina do medje Virovitičke županije uz oznaku vodogradnja' u mjerilu 1:28.800. Na karti je, osim aktualne situacije Drave, predviđeno presjecanje meandara, kao i poboljšanje postojećih nasipa. Iz spomenute karte jasno se vidi da je dravska obala u tom prostoru već tada utvrđena i donekle uređena. Također su ucrtani planirani radovi na uređenju kanala, jaraka, novi i stari nasipi, kao i mjesta na kojima voda probija postojeće nasipe. Tako saznajemo da su planirani projekti kanala, od Virja do potoka Bistre, jedan kanal na istom potoku kod Molvi, te kanal između Kloštra i Sesveta. Karta je osobito vrijedna jer ne prikazuje samo hidrografske objekte nego sadrži vrlo detaljno prikazane fizičko-geografske i društveno-geografske elemente šireg područja Drave. Kategorizirajući površine kao oranice, livade, pašnjake, šume i močvarna područja, autor karte omogućio nam je vrlo detaljan uvid u stanje prirodnoga pejsaža te kvalitativne i kvantitativne osobine utjecaja hidrografskih odnosa na način korištenja površina. Osobita vrijednost ove karte proizlazi i iz činjenice što nastaje godinu dana prije jozefinske (prve sustavne) topografske izmjere Varaždinskog generalata."² Hrvoje Petrić vrijednost karata nastalih u drugoj polovici XVIII. stoljeća (kako ove iz 1780., tako i one iz 1782. godine) vidi u činjenici što one pripadaju skupini karata koje prikazuju stanje rijeke Drave i njezinog okoliša prije većih zahvata na njenoj regulaciji.³

¹ O povjesnoj kartografiji i upotrebi kartografskih izvora u povjesnim istraživanjima Mirela Slukan-Altic je 2003. godine objavila knjigu pod naslovom *Povjesna kartografija: kartografski izvori u povjesnim znanostima*.

² SLUKAN-ALTIĆ, Mirela. "Hidroregulacija Drave i njezini utjecaji na transformaciju prirodnog i kulturnog pejsaža Podravine". U *Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja*, vol. 1, br. 2., str. 128-152. Koprivnica, 2002., 130

³ PETRIĆ, Hrvoje. "Rijeka Drava od štajersko-hrvatske granice do ušća u Dunav početkom 1780-ih godina". U

Kao što sam naziv karte otkriva, na njoj je prikazano područje Podravine od naselja Hlebine do područja Križnice, odnosno naselja Pitomača i Kladare. Prikazano je, dakle, šire područje đurđevečke Podravine gdje se nalaze naselja čija je demografska, ekonomska i politička povijest, a posebno eko-historija, međusobno povezana. Naime, Molve, Virje, Đurđevec, Brod (Ferdinandovec) i Kalinovec - o kojima će ovdje biti najviše riječi - povezuje sličnost okoliša u kojem su smještena ta naselja, a koji je uvelike određen djelovanjem rijeke Drave i njenih zaobalnih voda.

Zbog starosti ove karte koja potječe iz doba ranoga novog vijeka, njena analiza može poslužiti kao podloga za proučavanje karata koje su nastale u razdoblju nakon 1780. godine. Pri proučavanju ove karte iznimno je korisno posegnuti za objavljenim kartama i opisima izrađenima u sklopu jozefinske topografske izmjere Đurđevečke pukovnije, tj. 8. sveskom edicije *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća*. U tom je projektu objavljena karta iz 1782. godine i popratni opisni tekstovi koji su raspoređeni po naseljima koja su prikazana na karti. Najveća je pozornost u tim opisima poklonjena upravo krajoliku Podravine koji čine: prometna infrastruktura (ceste, putevi, mostovi, prijelazi/skele), zatim vodotoci (rijeka Drava, potoci, močvare, mrtvice, hidroregulacijski objekti) te promjene okoliša s obzirom na vremenske prilike i godišnja doba (zimski dio godine, kišovita razdoblja, sušno doba godine itd.). Opisi su napravljeni tako da je pojedinačno opisano svako naselje, i to po sekcijama, pa nigdje, zapravo, ne nalazimo opis pojedinih elemenata u cjelini; primjerice potok Bistra se spominje u opisima nekoliko naselja, ali nigdje nema opisa Bistre u cijelom njegovom toku ili barem u većem dijelu toka. Takav je slučaj i sa samim tokom rijeke Drave, velikim močvarama, potocima i drugim hidrografskim elementima. Cilj je ovoga rada pokušati prikazati dio tih elemenata prikazanih na karti iz 1780. godine koristeći i podatke iz drugih izvora, a prvenstveno objavljenih opisa uz kartu iz 1782. godine. Na taj će se način pristupiti obradi toka rijeke Drave, potocima, močvarama, mlinovima na tim vodotocima, putevima, mostovima, prijelazima preko rijeke (brodovima), nasipima, šumama, obradivim površinama (oranicama, livadama i pašnjacima) i naseljima.

Habsburgovci su zbog ratova s Osmanlijama od XVI. stoljeća započeli s kartiranjem svojih zemalja, pri čemu su najviše pažnje, naravno, pridavali području Vojne krajine (granice). Osim koristi u vojnome smislu, detaljne su topografske karte u XVIII. stoljeću postale važne zbog gospodarskih razloga (kontrola iskorištanja šuma i zemljišta). Opisi naselja, uz karte jozefinske izmjere, sadržavaju podatke "od strateške važnosti za kretanje vojske", a među njima su najvažniji "hidrografske režimi voda s naglaskom na mogućnost prijelaza vodenih tokova".⁴ Za razliku od drugih topografskih karata iz doba jozefinske izmjere, ovdje prijelazi preko vodotoka nisu tako detaljno prikazani, simboli su prilično jednostavni i neprecizno raspoređeni.

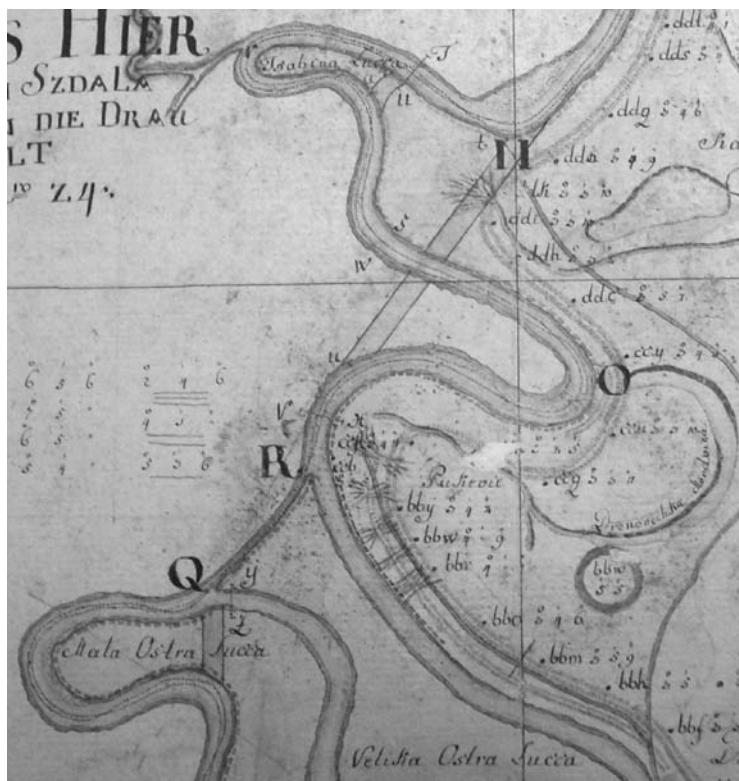
Ovaj se rad temelji ponajprije na prezentiranju podataka prikazanih na neobjavljenoj karti Drave iz 1780. godine. Rad se ograničava na proučavanje okoliša naselja prikazanih na ovoj karti, a to je manji dio toka rijeke Drave, odnosno samo onaj dio koji prolazi područjem đurđevečke Podravine i čini sjevernu granicu toga područja. Stoga je glavna namjera rada opisati kako je izgledala rijeka Drava 1780. godine i pokušati prikazati na koje je sve načine rijeka Drava izravno i neizravno djelovala na izgled okoliša na području đurđevečke Podravine krajem XVIII. stoljeća.

RIJEKA DRAVA

O rijeци Dravi je već mnogo pisano i to od strane različitih stručnjaka: geografa, povjesničara, ekologa, botaničara, ekonomista itd. O prošlosti rijeke Drave pisano je također mnogo. Neki od njih su se posvetili i onomastičkoj analizi imena rijeke pa su zaključili da ono označava Dravin karakter: "Znanstveno tumačenje imena Drava ukazuje da korijene imena Drava (...) nalazimo u staroindijskom sanskrtu, gdje drāva znači riječni tok, a staro indogermansko drā znači hitati, brzati, pa tako onda i

Ekonomika i ekohistorija, vol. VII/br. 7., str. 49-63. Zagreb, 2011., 49

⁴ SLUKAN-ALTIĆ, Mirela. "Razvoj i osobine habsburške vojne kartografije" u *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća: Đurđevačka pukovnija*, knjiga 8, pripremili Mirko Valentić, Ivana Horbec, Ivana Jukić. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003., 9-11

Slika 1. Planirano presijecanje meandara na rijeci Dravi na području Čambine (Tschabina Lucca), Bukevja (Pukevie) i Male oštare luke (Mala Ostra Lucca) označeno je linijama žute boje. Uz tok rijeke prikazani su stari i novi nasip s mjestima na kojima ih je voda probila (Durchbrüche an den Damm).

opće (ne geografsko) ime drava znači brzi vodotok.⁵ Ovo objašnjenje slikovito potkrijepljuje pjesma ilirca Ferde Rusana pod naslovom "O Deravo, a ne Dravo" koju je pjesnik ispjевao prilikom preseđenja stanovnika Broda u Ferdinandovec.⁶ Sam naziv Drave upućuje na njezinu destruktivnost, a kao takvu ju je opisao i Vladimir Blašković: "U donjem toku, hrvatskoj i slavonskoj Podravini, Drava je plaha i uvelike još neukroćena nizinska rijeka. Puna je sprudova, plićaka, meandarskih rukavaca i mjestimično močvarnih terena. Njezine su vode 'divlje'. Neprekidno meandrira, mijenja svoje korito u mekoj i geološki, razmjerno još vrlo mlađoj, aluvijalnoj naplavini stvarajući nove vododerine. Mijenjajući i premještajući glavno korito oblikuje mrtvice ili mrtvaje, stvara neteče, suha korita ili suhe rukave te pričinjava gospodarske štete i ponekad granične neugodnosti."⁷ Upravo su takvi hidrografski odnosi vrlo jasno prikazani na nacrtu iz 1780. godine. "Hidrografska odnosi utječu na gotovo sve prirodne i društvene čimbenike u prostoru, od reljefa, klime, vegetacije do naselja, prometnih komunikacija i gospodarske osnove. Istodobno, voda je, bez obzira radi li se o stajaćici ili tekućici, dinamička pojava."⁸ Tim ćemo se pravilom voditi pri analizi ove karte.

Kartograf je kroz tok rijeke Drave isertao dvije isprekidane linije: jednu crne boje, a drugu crvene boje. Kao što je navedeno u popratnom opisu, crna linija označava srednji tok Drave, a crvena pak stvarnu liniju toka. Dakle, na mjestima gdje crvena linija prelazi preko crne linije, odnosno preko srednjega toka, ondje Drava razara obale. To je redovito na mjestima gdje Drava meandrira, odnosno na njenim zavojima.

⁵ BLAŠKOVIĆ, Vladimir. "Osobitosti Drave i naše granice u Podravini". U *Podravski zbornik 2*, str. 140-145. Koprivnica, 1976., 140-141

⁶ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. *Ferro Rusan 1810.-1879.: od vojnika do ilirskog i pučkog pjesnika te nositelja prosvjetiteljskog i gospodarskog života Podravine*. Samobor: Meridijani, 2004., 163

⁷ BLAŠKOVIĆ, V. "Osobitosti Drave i naše granice u Podravini", 141

⁸ SLUKAN-ALTIĆ, Mirela. "Razvoj i osobine habsburške vojne kartografije", 13

Rijeka Drava čini okosnicu ovog kartografskog prikaza i ujedno je gornja međa područja koje je prikazano. Drava je prikazana kao izuzetno meandrirajuća rijeka što se odražava njezinom vijugavosću kroz prostor. Neposrednu blizinu rijeke zauzimaju područja kojima dominiraju dravski rukavci, mrtvice, močvarna područja i potoci koje vodom opskrbljuje Drava. Neki od tih potoka su prilično protočni i dugački, pa protječu kroz čitav prostor prikazan na karti i predstavljaju hidrografsku osnovu širokog područja, pogotovo naselja koja su udaljenija od Drave. U neposrednoj blizini Drave nalazi se naselje Brod (budući Ferdinandovec). Središnji dio prikaza zapremaju šume i bereki⁹ - područje koje izgleda prilično pusto i divlje, a tome pridonosi i značajan dio prostora koji zauzimaju naslage pijeska čije ostatke predstavlja današnji zaštićeni geografsko-botanički rezervat Đurđevečki peski. Ondje su smještena naselja Molve i (Podravske) Sesvete. Donju među čini prostor obradivih površina na kojima su smještena podravska naselja: Hlebine, Jeduševac, Delovi, Virje, Đurđevac, Kalinovec, Kloštar, Budančevica, Kladare i Pitomača.

POTOCI I MOČVARE DRAVSKOG SLJEVA

Rijeka Drava (*Drau Fluss*)¹⁰ je glavni i najveći hidrografski element u Podravini, no ona vodom snabdijeva ili prikuplja vodu mnogobrojnih vodotoka i močvara (*Morast*). Naime, na području đurđevečke Podravine sakupljaju se vode koje dotječu s bilogorskih obronaka koji se nalaze već pokraj Đurđevca i Virja.¹¹ Te se vode nakupljaju u močvarama koje su vrlo nestabilnog vodostaja, oblika i veličina jer su osjetljive na svaki porast vodostaja rijeke Drave. Stoga možemo zaključiti kako rijeka Drava doista utječe na čitav hidrografski sustav između svojih obala i bilogorskog humlja. U jednom dijelu godine u Dravu te vode otječu, a u drugom dijelu godine se razljevaju širom Podravine. Takav je režim voda u Podravini vladao i na izmaku ranoga novog vijeka.

Najveći potok u đurđevečkoj Podravini je Bistra (na karti upisan kao *Pistra bach*). Bistra teče usporedno s Dravom i ima vrlo razgranat oblik. Veličinu tog potoka dokazuje mnoštvo njegovih pritoka, na nekoliko mjesta razvija ade ili se račva, pa ponovno spaja obgrlujući veća područja obradivog zemljишta. Na nekoliko mjesta Bistrini odvojci vrlo brzo u obliku delta ušća završavaju u šumama ili berecima, što znači da vodom natapaju i poplavljaju šumovita i neobradiva područja.

Nastanak potoka Bistra na ovoj karti nalazimo pokraj Hlebina gdje se prvi puta pojavljuje naziv *Reka oder Pistra bach*, a geneza nastanka tog potoka opisana je 1782. godine: "*Koprivnica* i potok *Brezova* (...), nakon što se spoje (...) tvore rijeku *Bistru*, u koju se podno malog otoka *Sigečeca* ulijeva potok *Košanja*".¹² Tako je i prikazano na karti iz 1780. godine s razlikom što se Bistru naziva potokom (*Bach*), a ne rijekom (*Fluss*), i što kod Sigečeca (*Szigetschez*) nema ušća Košanja (*Kossany bach*) u Bistru. Dakle, Bistra je zapravo rijeka Koprivnica koja kod Hlebina mijenja svoje ime.¹³

Na Bistri su smješteni sljedeći mlinovi (*Mühlen*): Miklićev mlin (*Miklich Mellin*), Radmanićev mlin (*Radmanichev Mellin*), Imbrešićev mlin (*Imbrisichev Mellin*), Senjanov mlin (*Szenianov Mellin*) i Gospodinov mlin (*Gospodinov Mellin*). Postojanje tolikog broja mlinova na Bistri dokazuje veličinu, protočnost i stabilnost ovog vodotoka. Međutim, kod Molvi se potok Bistra razljeva u močvaru koja se proteže od iza Molvi na sjeveru, sve do iznad Virja na jugu i Đurđevca na istoku, da bi tik do Gospodinovog mlina opet zauzeo svoj stabilan tok. Stoga je kroz tu močvaru predviđena izgradnja kanala koji bi spojio naizgled rastavljeni potok kako je prikazano na karti.

⁹ Izraz *berek* u lokalnom đurđevečkom govoru označava vodoplavno, odnosno močvarno tlo. MARESIĆ, Jela, Vladimir MIHOLEK. *Opis i rječnik đurđevečkoga govora*. Đurđevac: Gradska knjižnica, 2011., 53

¹⁰ U zgradama i kurzivnim slovima se navode izrazi kakvi su upotrebljeni na legendi karte te toponimi u oblicima u kojima se pojavljuju na karti jer je u tekstu većina toponima razriješena i standardizirana.

¹¹ BLAŠKOVIĆ, V. "Osobitosti Drave i naše granice u Podravini", 141

¹² Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća: Đurđevačka pukovnija, knjiga 8, pripremili Mirko Valentić, Ivana Horbec, Ivana Jukić. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003., 161

¹³ Hrvatska na tajnim zemljovidima, 110

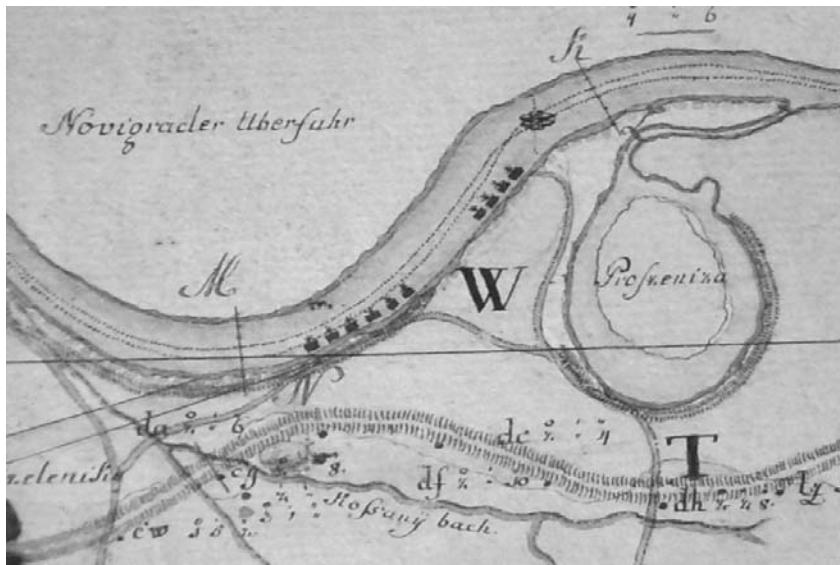
Slika 2. Prikaz potoka Bistra (*Pistra bach*) i Tolnica (*Tolnicza bach*) sa naznačenim smjerom vodotoka (*Fluss Pfeiller*) i deltastim razljevima (*Ergießungen dem Bächen*). Na potoku Bistra smješten je Radmanićev mlin.

Bistrin pritok je potok Tolnica (*Tolnicza bach*) koji većim dijelom teče usporedno s Bistrom i spaja se s tim potokom kod Miklićevog mlina. Međutim, već se kod konaka Severovci (*Szeverovecz*) njihova voda miješa putem jednog potočića. Tolnica dobiva vodu (ondje se stvara), u Novoj mrvici (*Nova Merdviza*), pokraj Medvedičke (*Medvedichka*), koje predstavljaju ostatke starog toka rijeke Drave i imaju izražen oblik zavoja (polumjesec ili srp) te se obje nalaze pokraj Virovskog prijelaza preko Drave. Te dvije mrvice dobivaju vodu direktno iz Drave s kojom su povezane kanalima, tako da voda u njima nije stajaćica. Iz istoga kanala vodu dobiva potok Pačica (*Pachiza bach*) koji teče područjem Trepči (*Trebche*), Pavljanaca (*Pavlianczy*) i Orla (*Orelly*) te se slijeva na području oranica i livada Bakovci (*Pagovsze*) i Laz (*Lass*), dakle, u neposrednoj blizini Broda. Pačica također teče usporedno s Dravom i to u njezinoj neposrednoj blizini. Često vijuga i stvara jezera na završecima svojih karkova, a svojim tokom prolazi kroz nekoliko mrvica - ostataka starih korita Drave - Orlova neteča (*Orlova Netecha*) i Crna neteča (*Czerna Nettecha*).

Uz potoke se vežu i hidrografske objekti koji se nazivaju grabe (*Graben*), odnosno jarci. Najviše ih je uz potok Bistru: *Belchin Graben*, *Billevine Jarak*, *Sinkov Jarek*, *Szvivovichky Jarek*, *Platug Jarek* i *Preszechky Jarek*. Prema kartografskom prikazu, jarke možemo definirati kao dužinom relativno kratke vodotoke koji povezuju korita većih vodotoka i vjerojatno su nastali umjetnim putem, odnosno djelovanjem čovjeka, pa ih možemo smatrati jednostavnim hidromelioracijskim objektima. Tu pretpostavku potvrđuje činjenica što se uz njih nalaze obradive površine (oranice i/ili livade, ali i šume) zvane greda¹⁴ (*Gredichke*, *Lipova Greda*, *Sztorgina Greda*, *Szenianova Greda*, *Miholanska Greda*, šuma Svibovica), što bi značilo da su jarci prokopani kako bi s tih površina u svoja korita prikupljali višak vode i tako omogućili obradu i iskorištavanje isušenog tla. Zbog velikog broja umjetno izgrađenih jaraka na Bistri, koji su utjecali na režim voda u tom potoku, Bistru možemo smatrati vodotokom koji je, uz rijeku Dravu, doživio regulaciju svog toka već u drugoj polovici XVIII. stoljeća.

Suvremeni poznavatelj dravskog okoliša Radovan Kranjčev došao je na temelju promatranja današnje situacije i usporedbe sa starijim kartografskim prikazima do jednakog vrednovanja dravskog okoliša. "Neposredno djelovanje dravskih voda (...) očituje se u oblikovanju mnogih okuka i promjena glavnog korita te nastajanju mnogih rukavaca (meandri) sa stalnom ili povremenom protočnošću. (...) Na takvim niskim staništima koja su izložena periodičkom plavljenju ili prosušivanju, mikroreljef

¹⁴ Izraz greda u lokalnom đurđevečkom govoru ima dvojako značenje: to je naziv za povиšeno, odnosno ocjedito tlo, najčešće u šumama gdje su smješteni stočarski konaci; a gredama se nazivaju i uzdignuti putevi ili nasipi koji prolaze kroz močvarni teren. MAREŠIĆ, J., V. MIHOLEK. *Opis i rječnik đurđevečkoga govora*, 2011.

Slika 3. Skupine mlinova na desnoj obali rijeke Drave kod Novigradskog prijelaza (broda).

postaje vrlo složen i raznoličan. (...), zapažamo na više mjesta uz Dravu oblikovanje čitave mreže malih vodenih tijekova koji ograđuju riječne otoke i otočice i poznate 'sigete'. (...) Nekadašnji dravski rukavci, 'stare Drave', danas se na više mjesta u reljefu Podravlja ističu kao udubljenja potkovastog oblika čiji su kraci okrenuti prema današnjem dravskom koritu. U onim većim i dubljim i danas zaoštaje stajaća voda približno istog vodostaja kao i u rijeci Dravi. To su mrtvice ili mrvajevi, neteče, od kojih su neke još uskim prolazima vezane uz dravsko korito te na taj način, makar periodički, održavaju svoju usporenju protočnost."¹⁵

MLINOVNI RIJEČI I POTOCIMA

Od spomenutih zanimanja kojima su se ljudi uz Dravu bavili, odnosno načina na koje su je ekonomski iskorištavali, ova nam karta nudi podatke o mlinarstvu jer je preduvjet postojanja i razvoja mlinarstva (pritom se misli na mlinove pokretane snagom vode) na nekom području, postojanje vode tekućice - rijeke ili potoka. Područje đurđevečke Podravine kroz prošlost je bilo pogodno za razvoj mlinarstva jer obiluje vodotocima - blizu je rijeka Drava, a ona je zaslužna i za snabdijevanje vodom mnogih potoka. Možemo razlikovati dvije osnovne vrste mlinova; to su riječni mlinovi smješteni na rijeci Dravi i oni koji su smješteni na potocima.

Promatrajući kartografski prikaz iz 1780. godine primijetiti ćemo mnoštvo mlinova poredanih u skupine od po nekoliko mlinova na obali rijeke Drave te mlinove smještene na potocima diljem đurđevečke Podravine. Osnovna je razlika u tome što potonji mlinovi imaju svoje nazine koji su upisani kao toponiimi. Riječni su mlinovi, kao i prijelazi preko Drave, redovito smješteni iza velikih riječnih zavoja gdje voda teče umjerenjom snagom. Tako je kod Medvedičke (*Medvedichka*), odnosno između Molvarskog i Virovskog prijelaza preko rijeke Drave smješteno 7 mlinova, uz Novigradski prijelaz (*Novigrader Überfahr*) ucrtano je čak 10 mlinova, a uz Molvarski prijelaz (*Molvaner Überfahr*) 6 mlinova. Veći broj mlinova, njih 13, nalazi se smješteno na dravskim zavojima na području između današnjeg Ferdinandovca i Podravskih Sesveta, odnosno na toku Drave iza tadašnjega naselja Brod. Još je 7 mlinova ucrtano na toku Drave koji okružuje predio Križnica, dakle istočno od Pitomače. Kod predjela Bakovci, odnosno Vizvara na lijevoj strani Drave ucrtana su 3 mlina koji su privezani na lijevoj dravskoj obali, a među nabrojenima na ugarskoj strani Drave su još 3 mlina. Dakle, na dijelu

¹⁵ KRANJČEV, Radovan. "Bare, mrvajevi i rukavci koprivničko-đurđevačkog dravskog zaobalja: zemljopisno-ekološki prikaz krajolika Podravine". U *Podravski zbornik* 24/25, str. 227-236. Koprivnica, 1998./1999., 227

toka Drave prikazanom na karti iz 1780. godine, ucrtano je ukupno 46 riječnih mlinova, od kojih za njih 6 možemo utvrditi da su ucrtani uz lijevu, odnosno ugarsku obalu rijeke Drave.

Na najvećem potoku u đurđevečkoj Podravini - Bistri, smješten je Radmanićev mlin (*Radmanich Mellin*), a sjeverno od njega je smješten Miklićev mlin (*Miklich Mellin*). Gospodinov mlin (*Gospodinov Mellin*) smješten je na potoku Bistra sjeverno od naselja Molve, a na istom su vodotoku, samo nešto sjevernije, smještena još dva mлина: Senjanov mlin (*Szenianov Mellin*) i Imbrešićev mlin (*Imbrisichev Mellin*). Odmah iza naselja Hlebine, na potoku Bistra, ucrtana su dva mлина: *Domachi Mellin* i *Miallus Mellin*. Zapadno od naselja Podravske Sesvete nalazila su se dva mлина: *Sestilo Mellin* i *Kapitanov Mellin*. Na potoku koji se vodom snabdijeva iz močvare između naselja Sesvete i Kladare smještena su dva mлина: *Netecha Mellin* na potoku Neteča (*Netecha bach*) te *Puchek Mellin* na potoku Puček (*Puchek bach*), a još istočnije od njih smješten je *Grachacsy Mellin*. Dakle, na području prikazanom na ovoj karti ucrtano je ukupno 14 mlinova na potocima, od čega se polovica njih nalazi na potoku Bistra. Osim nabrojenih potočnih mlinova koji su ucrtani kao građevine na vodotocima i imaju svoje nazive, na nekim su vodotocima ucrtani objekti koji svojim izgledom odgovaraju izgledu mlinova, ali nemaju svoje nazive. Tako su na potoku Zdelja, (*Szedula bach*) koji protječe kroz Virje, ucrtana dva "bezimena" mлина, a takav je objekt i na Bistri iznad Seseveta. Sjeveroistočno od naselja Đurđevac, na mjestima gdje poljski putevi presijecaju vodotok, upisane su *Sredna Vodenica* i *Dolny Vodenica* (srednja i donja vodenica). To su objekti za preradu žita najbliže smješteni samome naselju. Možemo sasvim sigurno tvrditi da su to mlinovi ili točnije rečeno - vodenice, a o tome zašto nisu zabilježeni i njihovi nazivi, ukoliko su ih uopće imali, ne možemo raspravljati.

Razvoju mlinarstva na području đurđevečke Podravine zasigurno je pogodovala ponajprije blizina rijeke Drave, ali i mnoštvo vodotoka u njezinoj dolini. Mlinarstvo možemo smatrati važnim dijelom ekonomskog života ovoga kraja, a o tome svjedoči i ukupna brojnost mlinova na rijeci Dravi na vojvodjanskom području: "Na Dravi su zabilježena 144 mlini od toga (...) 47 ih je zabilježeno na odsjeku koji obuhvaća Đurđevačka pukovnija, (...)." Treba spomenuti kako je dvije trećine mlinova bilo na vojvodjanskoj, desnoj, strani obale, a samo jedna trećina na lijevoj, ugarskoj strani. Prema tome ipak ispada da je na području Đurđevačke pukovnije bilo 40 mlinova.¹⁶

KOMUNIKACIJSKA MREŽA: PUTEVI, MOSTOVI I RIJEČNI PRIJELAZI (BRODOVI)

Što se tiče prijelaza preko Drave, na ovom području nije postojao nijedan most, ali su prikazana 4 broda (ili skele): Novigradski, Molvarske, Virovski i Brođanski prijelaz preko Drave. Brodovi su prikazani posebnim kartografskim simbolom koji ima izgled dvaju povezanih čamaca u obliku skele, a na legendi se taj simbol naziva jednostavno "prijelaz" (*Überfarten*). Kao i riječni mlinovi na Dravi, prijelazi preko Drave nalaze se redovito iza velikih riječnih zavoja, odnosno ondje gdje voda najsporije teče. Tako se Virovski prijelaz (*Virianer Überfuhr*) nalazi iza zavoja koji zaobilazi Ištvanovu luku (*Istvanova Lucca*), a Novigradski prijelaz (*Novigrader Überfuhr*) je iza zavoja gdje je smještena velika skupina riječnih mlinova, dok je Molvarske prijelaz (*Molvaner Überfuhr*) na dijelu rijeke gdje nema znatnijeg zavoja, a ondje su smješteni i mlinovi. Prijelaz kod mjesta Brod, kao i samo naselje, smješten je u zavoju gdje, međutim, rijeka jako meandrira i na desnu obalu nanosi puno materijala što je naznačeno na karti.

Većinu putova (*Weege*) prikazanih na karti mogli bismo kategorizirati u nekoliko skupina: putevi koji međusobno povezuju naselja, putevi koji vode prema prijelazima i mlinovima na rijeci Dravi te putevi koje vode do područja obradivih poljoprivrednih površina, šuma i mlinova na potocima. Nerijetko isti putevi imaju višestruku funkciju prema navedenim kriterijima. Putevi koji prolaze tim područjem često prate pravce vodotoka. Zbog mnoštva vodotoka putevi su često presjecani mostovima (*Brücken*), no proučavanje tih mostova otežava činjenica što mnogo mostova nije ucrtano na karti, već samo oni najveći.

¹⁶ PETRIĆ, H. "Rijeka Drava od štajersko-hrvatske granice do ušća u Dunav", 60-61

Posebno nas zanimaju putevi koji vode prema skelama na Dravi. Udaljenost nekog naselja od skele na Dravi bio je važan podatak vojnikrajiškim kartografima jer se taj podatak nalazio među prvim informacijama o nekom naselju u opisima iz 1782. godine. Naočitije su putem povezani naseљe Novigrad Podravski i Novigradski prijelaz na Dravi jer taj put direktno vodi od jednog do drugog odredišta. Iz Virja prema sjeveru vode dva puta od kojih jedan ide prema Molvama, a drugi prema Virovskoj skeli preko Drave prolazeći pokraj Senjanovoga mlinova. Nastavak puta od Virja do Virovskog prijelaza nastavlja se nakon Senjanovoga mlinova na mrežu puteva koji prolaze i međusobno povezuju virovske konake. Od Molvi put direktno vodi do Molvarskog prijelaza preko Drave i tamošnjih mlinova. Na području današnjeg Novog Virja jedan je put prolazio paralelno uz rijeku Dravu i na njega su se nadovezivali krakovi puteva koji su dopirali do pojedinih konaka.

Općenito gledajući, mreža puteva je ograničena na prostor na kojem prevladava koherentno i stabilno tlo da bi se postigla sigurnost od razaranja puteva vodom. Svojevrsnu iznimku predstavljaju dva puta koji povezuju Molve smještene na pješčanim brežuljcima sa okolnim mjestima. Ti su putevi izgrađeni tako da prolaze kroz močvaru zbog čega su vjerojatno često bili poplavljeni i raskvašeni. U popratnim tekstovima uz kartu iz 1782. godine opširno se opisuju putevi koji vode kroz močvare. Tako saznajemo da su putevi na području Molvi izuzetno osjetljivi na oborine jer je njima "i za najmanje kiše vrlo teško proći, a kada se bara izlije, dugo je sasvim (...) neuporabljiv."¹⁷ Svu krhkost puteva ilustrira i opis pješačkog puta u blizini Molvi: "Pješačka staza koja preko bare ide u *Molve* uporabljiva je samo za vrlo vrućih i suhih ljeta." Kada se močvara, koja okružuje *Molve*, izlje zbog nabujalih voda ona sasvim onemogućava pristup tome naselju. "Sama bara, (...), nikada se sasvim ne osuši i u ovdašnjem se kraju preko nje ni u koje doba ne može prijeći."¹⁸ Takva situacija otkriva važnost drvenih mostova koji su sagrađeni preko potoka.

NASIPI I KANALI - SUSTAV OBRANE OD POPLAVA RIJEKE DRAVE

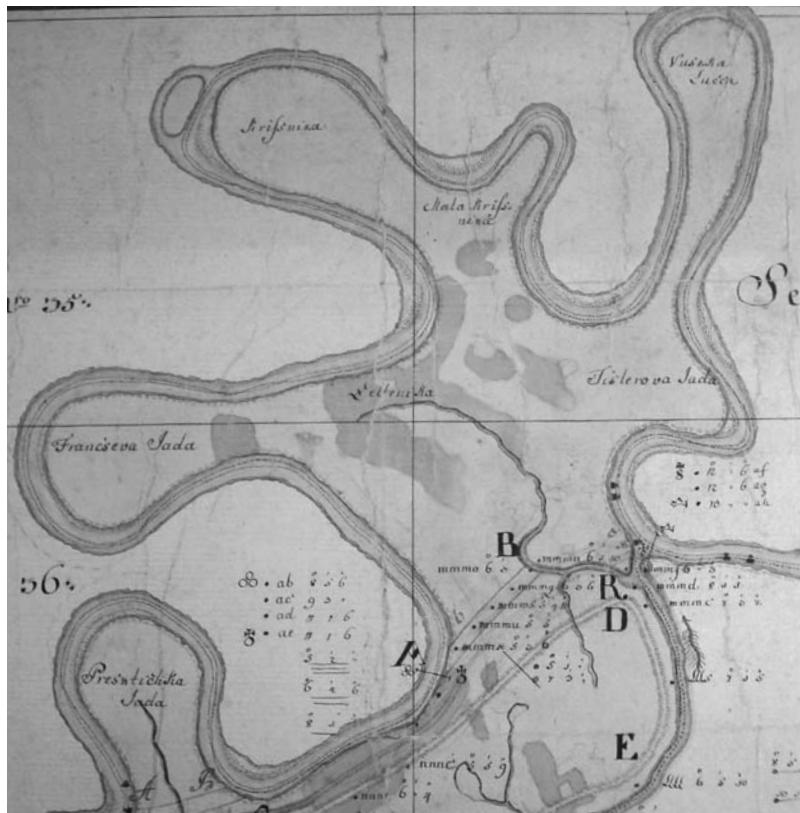
Najvažnija zaštita od poplave nastala djelovanjem čovjeka bili su nasipi dok su istodobno "bare i močvare predstavljale prirodne regulatore obrane od poplava jer su primale višak vode."¹⁹ Izgradnja nasipa predstavlja izravan čovjekov utjecaj na promjene u okolišu. U popratnom tekstu uz kartu je mnogo pažnje posvećeno opisu izgradnje nasipa, a tu je i nekoliko prikaza presjeka i profila nasipa. Na nacrtima su navedene dimenzije nasipa s linijama najviše moguće razine vode. Uz nasipe je predviđena i izgradnja rovova iz kojih bi se iskapala zemlja za izgradnju nasipa, a koji bi kasnije služili za prihvaćanje viška vode u slučaju poplave.

Na karti su prikazana dva nasipa - kako je naznačeno i na legendi karte: stari nasip (*Alter Deich*) i novi nasip (*Neu angedragener Deich*). Već se i na samoj legendi stari i novi nasip razlikuju izgledom; stari je nasip prikazan tamnjom bojom i užom linijom za razliku od novog nasipa koji je prikazan širi, sa izraženim kosinama i svijetlijom bojom čime se (uspješno!) željela dočarati razlika u njihovoj starosti. Osnovna razlika između starog i novog nasipa je u tome što je novi nasip izgrađen u neprekinutoj i relativno pravocrtnoj liniji za razliku od starog nasipa koji je vijugav jer uglavnom prati meandrirajući tok rijeke Drave. Većim dijelom svoje dužine stari je nasip tik uz riječni tok, te je na nekoliko desetaka mjesta prekinut što je na karti prikazano posebnim kartografskim simbolom koji se na legendi objašnjava kao "proboj na nasipu" (*Durchbrüche an den Damm*). Kod Molvarskog prijelaza na vrlo maloj udaljenosti prikazano je oko 20 proboba na nasipu. Neobično je da je na tome prostoru smješteno najviše mlinova na desnoj obali Drave. Štoviše, kroz jedan od tih proboba protječe i rukavac Bistre na području Brezničke ade (*Presztichka Jada*). Nasip je jako uništen i na području Bakovaca (*Pagovszí*) gdje Drava stvara izrazite meandre u kojima se skuplja mnogo vode u mrvicama različite površine. Na području Virovskog prijelaza taj je nasip posve uništen, a položaj tamošnjih

¹⁷ *Hrvatska na tajnim zemljovidima*, 158

¹⁸ *Hrvatska na tajnim zemljovidima*, 158-159

¹⁹ PETRIĆ, H. "Rijeka Drava od štajersko-hrvatske granice do ušća u Dunav", 54

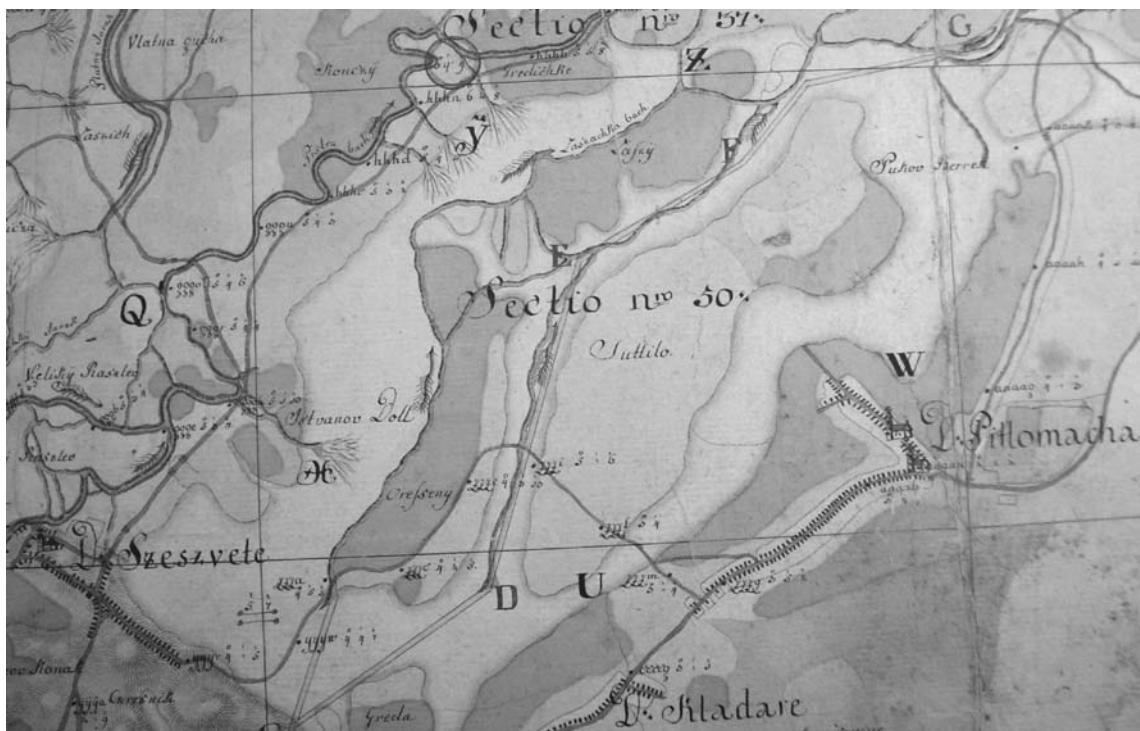

Slika 4. Područje Križnice koju okružuje meandrirajući dravski tok.

mrvica (Medvedička, Nova mrvica, područje Velike oštare luke i Drenovičke mrvice) odaje da je ondje Drava značajno promijenila svoj tok ostavljajući svoje stare meandre prepune vodom. Usljed te promjene dravskog toka vjerojatno je stradao i stari dravski nasip. Na području Karaša (*Karass*), Pavljanaca (*Pavllanczy*) i Kingova (*Kinkovo*), odnosno na području suprotno od Vizvara, uopće nema tragova starog nasipa. To implicira pretpostavku da taj nasip nije bio izgrađen u kontinuiranoj liniji uz čitav tok rijeke Drave. Stari nasip završava kod dravskog zavoja gdje tok rijeke skreće uokolo područja koje obgavljuje Križnicu.

Kroz samo selo Brod prolaze oba nasipa - stari i novi - vjerno prateći tok rijeke Drave. Dakle, na tome području se stari i novi nasip podudaraju, što znači da je najvjerojatnije prilikom izgradnje novog nasipa, na tom području stari nasip samo dodatno učvršćen. Nasip prolazi uskim prostorom između desne dravske obale i brođanske crkve, te kuća poredanih u ulicu koja ide paralelno s Dravom štiteći tako taj dio naselja od eventualnih poplava.

Prikaz novog nasipa započinje kod Novigradskog prijelaza preko Drave, odakle u pravocrtnoj liniji prolazi kroz poljoprivredno zemljište (pašnjake i livade) presijecajući neke poljske puteve i manje vodotoke sve do šume Širine (*Sirina Summa*), odnosno Velike oštare luke (*Velika Ostra Lucca*) odakle nasip počinje vijugavo pratiti tok rijeke Drave. Pritom je nasip izgrađen na uskim prolazima između Drave i mrvica. Zašto nasip nije izgrađen i dalje u pravocrtnoj liniji kako bi zaobišao sve te mrvice i zadržao pravilan slijed, nije jasno. Ako bismo kao razlog tome pretpostavili moguću želju da se zaštite obradive površine na području konaka Trepče (*Trebche*), Pavljanci (*Pavllanczy*) i Orl (*Orelly*) došli bi do protuprimjera jer je istodobno nasipom ostalo nezaštićeno mnogo, također poljoprivrednog zemljišta na području konaka Kingovo (*Kinkovo*) i Bakovci (*Pagovsci*). Ujedno, radilo se o području na kojem je najteže bilo graditi nasip jer je prostor izrazito ispresijecan poljskim putevima, kanalima i potocima, mrvicama i adama te tzv. gredama - povišenim terenima na kojima se nalaze livade i oranice. Novi je nasip zaobišao gore spomenute mrvice na području Virovskog prijelaza, koje su nastale nakon promjene dravskog toka pružajući tako sigurnu zaštitu u slučaju

Slika 5. Dio prikaza planirane izgradnje kanala kroz močvaru između Budančevice, Kloštra, Sesveta, Kladara i Pitomače.

sličnih događaja na tome prostoru. Nakon što prođe područje Broda, nasip relativno pravilno ide sve do svog završetka. Novi nasip završava na području ispod Križnice, skrećući naglo pod pravim kutem kod ušća potoka Bistre, neposredno ispod Križnice prateći nakon toga još jednim znatnim dijelom lijevu obalu Bistre.

Uz opisane nasipe na karti je prikazan i plan izgradnje kanala i njemu usporednog nasipa koji započinje kod mjesta gdje se potok Zdelja (*Szdella bach*) koji izlazi iz Virja, ulijeva u močvaru koja se proteže čitavim područjem južno od naselja Molve, pa do pješčanih brežuljaka na kojima je smještena kapela Majke Božje koja pripada Molvama. Od svog početka kod Virja kanal i nasip posve pravocrtno prolaze livadama, koje se zovu Leskovo (*Leskovo*), do susreta s potokom Bistra odakle zakreću u smjeru sjevero-istoka te slijedi njegov tok do molvarskega pijesaka. Pošto su na tom dijelu nasipa već prikazano nekoliko probaja moramo zaključiti kako je tu već postojao nasip uz potok Bistru. Uzrok takvom uništenju nasipa je velika količina vode na tome području čija je snaga taj nasip vjerojatno i posve uništila. Možemo pretpostaviti da je svrha izgradnje ovoga nasipa bilo nastojanje da se spriječi širenje vode iz močvare na obradive površine, što bi podrazumijevalo da su močvarne vode mogle porasti i poplaviti taj kraj.

Najvažniji planovi vodogradnje u ovome dijelu Podravine su presijecanje meandara na rijeci Dravi i prokopavanje kanala kroz podravske močvare. "Drava je bila plovna rijeka, no česte su promjene njenog toka otežavale plovidbu."²⁰ To je bio glavni razlog njezinog reguliranja u smislu skraćivanja i ubrzavanja njezinog toka, odnosno likvidiranja vrlo zavojitih i brojnih meandara. Presijecanje meandara predviđeno je na mjestima gdje rijeka stvara velike zavoje, usporavajući tako svoj tok i prohodnost. Prvo presijecanje bilo bi kod Virovskog prijelaza preko Drave gdje bi se presjekao meandar koji okružuje Ištvanovu luku (*Istvanova Lucca*), a zatim Malu oštru luku (*Mala Ostra Lucca*) te Veliku

²⁰ PETRIĆ, H. "Rijeka Drava od štajersko-hrvatske granice do ušća u Dunav", 60

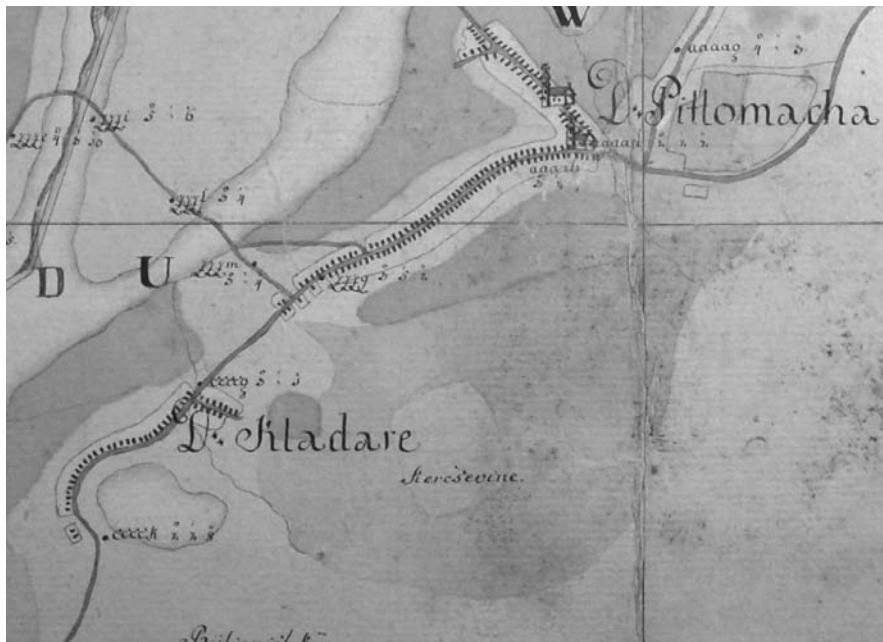
oštru luku (*Velika Ostra Lucca*) i na kraju Čabinu luku (*Tschabina Lucca*, današnja Čambina). Ostvarenjem toga zahvata dravski bi se tok skratio za gotovo dvije trećine, dobio bi se pravocrtan tok, a izvođenje projekta ne bi značajno utjecalo na destrukciju okolnog zemljišta jer bi prokopavanje trebalo izvesti na vrlo kratkim udaljenostima gdje nema obradivih ili naseljenih mjesto. Međutim, time bi nastalo pet novih mrtvica, a Virovski bi prijelaz preko rijeke vjerojatno bio ugrožen zbog znatno bržeg protoka vode. Sljedeća tri dijela na kojima je predviđeno presijecanje dravskih meandara su podno Vizvara, odnosno kod konaka Bakovci te neposredno ispred naselja Brod. U slučaju izvođenja toga plana bili bi ugroženi riječni mlinovi kod Bakovaca koji bi morali biti premješteni, no najviše bi štete doživjeli vojnokrajiški Brod i ugarska Rasinja. Naime, ispred tih naselja Drava bi u novom pravocrtnom toku dobila veliku brzinu te bi voda snažno djelovala na lijevu dravsku obalu gdje se nalazi smješteno ugarsko naselje Rasinja (*Herszinia*), koje bi Drava vjerojatno vrlo brzo razorila. Posljednje presijecanje dravskih meandara prikazano na karti, predviđeno je kod *Presztichke Jade* i na području današnje Križnice kod Pitomače. To bi ujedno bilo i najznačajnije skraćivanje dravskog toka jer je Dravu tada u kilometarskoj dužini okruživalo pet *luka* u prostor značajne površine. Osim umravljanja znatnog dijela toka Drave to bi utjecalo i na nužnu promjenu rasporeda mlinova na Dravi. Ozbiljnost toga pothvata dokazuje i nacrt izgradnje novog nasipa koji bi pratio tako stvoren novi tok rijeke Drave.

Izgradnja kanala predviđena je kroz močvare ili bare radi melioracije toga prostora. Kanali bi imali funkciju sabiranja ustajale močvarne vode i njezino usmjeravanje prema vodotocima što bi dugoročno rezultiralo odvodnjavanjem tih močvara. Jedan je kanal planiran na području livada *Leskovo* pokraj Virja koji bi povezao potoke Zdelju i Bistru. To bi utjecalo na režim voda u močvari u neposrednoj blizini toga kanala uz koji je predviđena i izgradnja nasipa. Kako je na karti prikazano, takvi su kanali već prokopani kroz močvaru koja okružuje naselje Đurđevac i kojim su regulirane vode od sjeverozapada do jugoistoka, ali i samo središte toga naselja. Novim bi kanalom, čiji je plan ucrtan na karti, bio reguliran potok *Barna* (*Barna bach*) koji se kod Đurđevca slijeva s bilogorskih obronaka. Najveći bi kanal bio prokopan kroz močvare koje se prostiru između pješčanih brežuljaka i naselja Budančevica, Kloštar i Kladare, pa sve do iznad Pitomače. Kanalom bi bile regulirane zaobalne vode kod Budančevice i Kloštra - naselja gdje močvara dopire do stambenog zemljišta kao i u Đurđevcu i Kalinovcu; zatim bi prolazio sredinom Širokog bereka (*Siroky Berrek*) i bereka Limbuš (*Limbuss Berrek*), kod Sesveta bi se jednim krakom spojio s jednim potokom (*Laszachka bach*), a drugim bi krakom nastavio prema već spomenutim potocima Neteča i Pućek. Međutim, ostalo bi neregulirano veliko područje Bukovog bereka (*Pukov Berrek*) kod Pitomače.

ŠUME I OBRADIVE POVRŠINE: LIVADE, ORANICE, PAŠNJACI I KONACI

Među obradivim površinama na karti je najlakše raspoznati livade (*Wiesen*) zbog prepoznatljive zelene boje kojom su prikazane. Najveće površine livada nalaze se u neposrednoj blizini naseljenih mesta. Livade se nalaze kod Hlebina, Jeduševca i Đurđevca, uokolo čitavog Kalinovca, oko Budančevice, Kloštra, Kladara i Pitomače. S druge strane, Virje ponajprije okružuju oranice, a livade se nalaze nešto dalje. Kod Sesveta je livada vrlo malo, a kod Molvi ih uopće nema što je razumljivo jer su oba naselja (pogotovo Molve) smještena na pješčanim brežuljcima (*Sandberg*). Signifikantno je da se veće površine, označene kao livade, nalaze na područjima gdje su se razvila konačarska naselja: Severovci, Batinske, Krajnica, Orl, Medvedička, Kingovo, Bakovci i Laz. Ukoliko opravdano pretpostavimo da su u blizini svakoga naselja postojale livade radi prehranjivanja stoke, to znači da su se livade na području spomenutih konaka iskorištavale za ishranu stoke što nas dovodi do zaključka da su već u drugoj polovici XVIII. stoljeća ti lokaliteti funkcionalni kao tipični stočarski konaci.

Zbog načina koloriranja na karti je izuzetno teško razlikovati oranice (*Aecker*), pašnjake (*Hutweid*) i šume (*Waldung*). Oranice su prikazane oker bojom i već na prvi pogled očito je da je njihova ukupna površina znatno manja u odnosu na ukupnu površinu livada. To potkrijepljuje činjenicu da je u to doba

Slika 6. Toponim Krčevine pokraj naselja Kladare

stočarstvo bilo važnija i zastupljenija grana poljoprivrede od ratarstva.²¹ Oranice se redovito nalaze tik uz livade i vjerljivo su se u različitim vremenskim intervalima međusobno izmjenjivale na istim površinama: neke oranice su puštene u livade, a neke livade su naorane. Neka područja oranica, kao i neke livade, imaju nazive koji sugeriraju da je riječ o području koje je karakteristično za oranice, primjerice: *Velika Mekotte*, *Cattalena Polya* i *Dolnye Polye*.

Zemljiste podložnije utjecaju vode je područje koje je posebnom bojom označene na karti kao pašnjaci (*Hutweid*). Taj njemački naziv asocira na naziv koji se koristi i u današnjem kajkavskom dijalektu đurđevečkih žitelja - *utvajda* - što označava "livadu u pridravskim područjima".²² Tako kategorizirano zemljiste se isprepliće s livadama (sjenokošama i travnicima) i oranicama s kojima su povezane i po načinu iskoristavanja. Najčešće su upravo pašnjaci (utvajde) kategorija obradivog poljoprivrednog zemljista koje je u najbližem dodiru s vodom i to najčešće močvarama ili barama.

Šume (*Waldung*) čine značajan dio okoliša đurđevečke Podravine posebice područja uz rijeku Dravu. Na ovoj ih je karti po boji vrlo teško razlikovati od pašnjaka, no neki očiti toponimi otkrivaju da je riječ o značajnijim šumskim površinama kao što je slučaj sa šumom Širine (*Sirina Summa*). Za pretpostaviti je da će više šumskih površina biti na područjima koja su teže dostupna i nepraktična za krčenje, a to su svakako područja koja su močvarna jer ih takvima čine zaobalne vode rijeke Drave. Iako je karta kolorirana, ona ne nudi mogućnost razlikovanja šumske vegetacije prema kvaliteti u smislu razlikovanja bjelogoričnih od crnogoričnih šuma i visine raslinja. Isto tako, uz potoke nema ucrtanih simbola raslinja, a kad bi takvih podataka bilo na karti mogli bismo zaključiti da vodotoci uz koje se nalazi raslinje imaju stabilan tok jer je razvoj vegetacije na obalama potoka višegodišnji proces.

Na nekoliko se mjesta na karti pojavljuju toponimi *Kerchevine* što ukazuje na to da su ta područja kultivirana krčenjem šuma. "Krčenje šuma je na tome prostoru počelo još u drugoj polovici 16. sto-

²¹ KRANJIĆEV, Ivan. "Ekonomski razvitak Đurđevca i đurđevačkih konaka, etnografski prikaz", doktorska disertacija. Đurđevac, 1926., 3-8

²² PIŠKOREC, Velimir. *Georgiana: rasprave i ogledi o đurđevečkom govoru i hrvatskokajkavskoj književnosti*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta; FF press, 2005., 46; PIŠKOREC, Velimir. *Germanizmi u govorima đurđevečke Podravine*. Zagreb: FF press, 2005., 251; MARESIĆ, J., V. MIHOLEK. *Opis i rječnik đurđevečkoga govora*, 745

Ijeća kada su osnovane vojnokrajiške utvrde na samoj obali Drave.²³ Opisi uz kartu iz 1782. godine spominju postojanje konaka za stoku na iskrčenim prostorima unutar šuma. "Kada se spomenute rijeke izliju, (...), bude poplavljena cijeli kraj (...) do rijeke *Drave*, osim nekih malobrojnih ponešto povиšenih mjesta, iskrčenih livada i polja na kojima se nalaze takozvani konaci [Konaken] ili staje za stoku. Svaki prolaz u to doba zadugo bude sasvim nemoguć. Napose se, nakon što voda padne, i kolnim putovima ne može proći na konju i kolima prije no što se vrlo duboko razmočeno muljevitо tlo opet osuši. Čak i k već spomenutim konačištima stanovnici susjednih mjesta mogu dospjeti samo teško i u određeno doba. Stoga oni češće sve do zime tamo moraju ostaviti plodove ili sijeno proizvedeno na krčevinama te ih tada prevesti kući preko leda, ili čak i zimi moraju ostaviti svoju stoku."²⁴ To su vrlo važni podaci jer su tijekom XIX. stoljeća na krčevinama gdje su bili smješteni stočarski konaci nastala samostalna naselja.

NASELJA OKRUŽENA VODOM

Rijeka Drava je najizravnije utjecala na naselje Brod koje je do 1844. godine bilo smješteno na njenoj obali da bi uslijed katastrofalnih poplava stanovnici Broda te godine bili prisiljeni preseliti u novoosnovani Ferdinandovec. O destruktivnom utjecaju Drave na Brod već je mnogo pisano, pogotovo u kontekstu poplava koje je prouzrokovala rijeka Drava.²⁵ Kako u neposrednoj blizini dravskog toka nije bilo značajnijih naselja prikazanih na ovoj karti na koje bi rijeka utjecala valja se pozabaviti utjecajem dravskih zaobalnih voda na naselja smještena u dolini rijeke Drave. Kao naselja čiji je fizičkom-socijalno-morfološki razvoj uvjetovan vodenim, odnosno močvarnim okolišem prepoznajemo naselja Đurđevac, Kalinovec i Hlebine.

Đurđevac je naselje čiji je izgled ponajviše određen konfiguracijom terena na kojem je smješten. Naime, samo naselje razvilo se na dodiru triju različitih terena: močvare, pijeska i koherentnog tla. Dvije glavne ulice (*Brvci* i *Varaš*) razvile su se, kao što naziv jedne od njih sugerira, na povиšenim gredama koje imaju izgled brvi usred močvare. Prostor koji te dvije grede zatvara u središtu naselja bila je močvara sve do druge polovice XX. stoljeća. Močvara se nalazi i sa sjevero-zapadne strane naselja gdje je smještena đurđevečka utvrda i đurđevečko podgrađe sa župnom crkvom. Dio naselja se već u doba nastanka ove karte, dakle u drugoj polovici XVIII. stoljeća, smješta na područje *Peski*. Močvarki okoliš Đurđevca obilježen je hidroregulacijskim zahvatima u obliku kanala koji imaju zadatku prikupljati i odvoditi vodu iz močvara koje se nalaze usred i u neposrednoj blizini naselja. Treba istaknuti da dio vode do Đurđevca dolazi s bilogorskih brežuljaka, odnosno iz vodotoka koji izviru u Bilogori i koji nemaju izravne veze s Dravom, osim što se njihova voda ulijeva u njezine močvare. Zbog velikog broja vodotoka na užem području đurđevečkog naselja mnogi putevi koji prolaze kroz naselje, ali i izvan njega, su premošćeni drvenim mostovima. Prometna komunikacija između đurđevečkog naselja i njegove utvrde (današnjeg *Starog grada*) osigurana je još uvijek drvenim mostom koji prolazi kroz močvaru koja sa svih strana okružuje tvrđavu. Taj podatak dokazuje da u drugoj polovici XVIII. stoljeća močvare oko Đurđevca još uvijek otežavaju pristup njegovoј utvrdi i da je velik dio zemljišta u neposrednoj blizini naselja pod vodom. Jedina regulacija zaobalnih voda u Đurđevcu zabilježena je u prikazima kanala koji su prokopani kroz močvarki teren.

Selo Kalinovec "leži na uzvisini koja se proteže u bari. Zapadno, sjeverno i istočno sasvim ga okružuje potok *Stražnica*. Taj potok mnogim jarcima čini ispresijecanu neprohodnu baru, koja se proteže (...) do *Drave*, (...). Ulaz u to selo sastoji se od uskog nasipa i mosta koji su izgrađeni zbog istjecanja vode iz *Stražnice*".²⁶ Tako je 1782. godine opisan smještaj naselja Kalinovec unutar okoliša

²³ PETRIĆ, H. "Rijeka Drava od štajersko-hrvatske granice do ušća u Dunav", 55

²⁴ Hrvatska na tajnim zemljovidima, 163-164

²⁵ O poplavama rijeke Drave u razdoblju od XVII. do XIX. stoljeća detaljno pišu Hrvoje Petrić i Ivan Obadić u svojem članku objavljenom u 12. broju časopisa *Podravina* gdje posebno opisuju utjecaj poplava na preseljenje naselja Brod. O istom slučaju piše i Mirela Slukan-Altić u 2. broju *Podravine*.

²⁶ Hrvatska na tajnim zemljovidima, 197

Slika 7. Močvarni okoliš okružuje đurđevečku utvrdu i naselje koje je nastalo na dodiru naslaga pjeska, močvara i koherentnog tla.

koji obiluje vodom. Na karti iz 1780. godine Kalinovec (*Kallinovecz*) je prikazan kao naselje smješteno na području koje je zelenom bojom kategorizirano kao livada i koje izgleda poput otoka. Selo je sa svih strana okruženo vodom iz potoka Strašnica (*Sztrasniza bach*), koji teče iz smjera Đurđevca, račva se i zato okružuje čitavo naselje, a sjeverno od Kalinovca (kod Kapetanovog mlina) se ulijeva u Bistru. Ostali prostor sela Kalinovec ispresjecan je mrežom puteva. Glavni put kroz selo vezan je na put koji preko pjeskovitog terena vodi prema (Podravskim) Sesvetama i po isto takvom terenu prema Đurđevcu. U usporedbi s Đurđevcom, a pogotovo s Brodom, Kalinovec je okružen najpitomijim vodenim okolišom. Iako u njegovoј neposrednoj blizini nema velikih močvara i samo je naselje

Slika 8. Naselje Hlebine je sa svih strana okruženo potocima.

smješteno na sasvim ocjeditom terenu, kalinovečki je okoliš uvelike određen potokom koji ga okružuje sa svih strana. Taj je potok najviše utjecao na iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta na užem i širem kalinovečkom području što je u ranome novom vijeku bilo vrlo značajno za svako naselje.

Okoliš vrlo sličan onome kalinovečkom okružuje i naselje Hlebine koje je prikazano na samom lijevom rubu karte i zbog toga na temelju ove karte nije moguće u potpunosti analizirati utjecaj zao-balnih dravskih voda na to naselje. Hlebine su, poput Kalinovca, sa svih strana okružene potocima čiji se tokovi u neposrednoj blizini naselja spajaju i stvaraju veliki potok Bistru. Veličinu tog vodotoka dokazuje i postojanje dvaju mlinova u blizini Hlebina: *Domachi Mellin* i *Miallus Mellin*. Zbog velike količine vode u hlebinskim potocima blizu naselja postoji nekoliko bereka od kojih su najveći *Domachy Berrek* i *Jaszenovacz*, dok ostali okoliš Hlebina čine oranice i livade. Većina puteva koji vode k Hlebinama su ispresjecani vodotocima preko kojih su izgrađeni mostovi.

ZAKLJUČAK

U radu se pokušalo dati podlogu za buduća proučavanja ove karte, pojedinih elemenata prikazanih na njoj kao i drugih karata područja đurđevečke Podravine nastalih prije i/ili poslije 1780. godine. Sukladno naslovu karte najviše je pažnje posvećeno utjecaju voda dravskog slijeva na okoliš ovde prikazanog dijela Podravine. Pritom se razlikuju vodogradnje koje su već postojale u vrijeme nastanka nacrta od planiranih zahvata na regulaciji toka rijeke Drave te potoka i močvara u njezinoj dolini. Fond simbola prikazanih na legendi karte otkriva da su autora karte posebno zanimali hidromelioracijski zahvati jer razlikuje dvije vrste nasipa (*Alter Deich* i *Neu angedragener Deich*) kao i dvije vrste kanala, odnosno jaraka (*Neu projectirte Drau Canalle* i *Neu proj. Abhokunng Gräben*). Intenzitet regulacijskih zahvata na vodotocima u Podravini je u razmjeru s veličinom vodotoka. Na rijeci Dravi je predviđeno najviše zahvata, no reguliran je i najveći potok Bistra kao i velike močvare. Na Dravi su predviđena presijecanja meandara s ciljem skraćivanja i ubrzanja njezinog toka, dok su uz Bistru iskopani jarnici za prihvat viška vode i njezino usmjeravanje. Kroz močvare se predviđalo prokopavanje kanala koji bi pospješili protočnost voda stajaćica i tako omogućili isušivanje zemljišta.

Unatoč očitom nastojanju autora da karta bude što detaljnija, a nakon usporedbi s drugim kartama nastalima nedugo nakon ove karte, možemo zaključiti kako je ovaj prikaz ipak prilično neprecizan. To se ogleda, primjerice, u manjkavom prikazivanju prometne infrastrukture, jednoličnom prikazu šumske vegetacije i obala vodotoka. Zbog toga vjerojatno ni među između različitih kategorija zemljišta (livade, oranice, pašnjaci i šume) nisu sasvim precizne. Toponimi, iako brojni, jako su iskrivljeni što otežava analiziranje podataka prikazanih na karti. Vrlo je teško razlikovati objekte vodogradnje koji već postoje u trenutku nastanka karte od onih čija je izgradnja tek planirana. Očito je da nasip koji je označen kao "stari" već postoji, kao i to da su kanali tek planirani jer njihovih simbola nema ni u legendi karte.

Iako postoje evidentne nepreciznosti ovdje opisane karte iz 1780. godine ne treba osporavati njezinu vrijednost i važnost za istraživanje povijesti okoliša Podravine u XVIII. stoljeću. Svakako ju valja promatrati i vrednovati u kontekstu vremena u kojem je nastala i namjere autora koji je nastojao naglasak staviti na hidrografske elemente ovoga dijela dravske nizine. Zato podatke koje karta nudi treba uspoređivati, uskladjavati i nadopunjavati s podacima koji su upisani na kartama nastalima u kasnijem razdoblju.

POPIS KORIŠTENE LITERATURE

Blašković, Vladimir. "Osobitosti Drave i naše granice u Podravini". U *Podravski zbornik 2*, str. 140-145. Koprivnica, 1976.

Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća: Đurđevačka pukovnija, knjiga 8, pripremili Mirko Valentić, Ivana Horbec, Ivana Jukić. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003.

Kolar-Dimitrijević, Mira. *Ferdo Rusan 1810.-1879.: od vojnika do ilirskog i pučkog pjesnika te nositelja prosvjetiteljskog i gospodarskog života Podravine*. Samobor: Meridijani, 2004.

- Kranjčev, Ivan. "Ekonomski razvitak Đurđevca i đurđevačkih konaka, etnografski prikaz", doktorska disertacija. Đurđevac, 1926.
- Kranjčev, Radovan. "Bare, mrtvice i rukavci koprivničko-đurđevačkog dravskog zaobalja: zemljopisno-ekološki prikaz krajolika Podравine". U *Podravski zbornik 24/25*, str. 227-236. Koprivnica, 1998./1999.
- Maresić, Jela, Vladimir Miholek. *Opis i rječnik đurđevečkoga govora*. Đurđevac: Gradska knjižnica Đurđevac, 2011.
- Petrić, Hrvoje. "Rijeka Drava od štajersko-hrvatske granice do ušća u Dunav početkom 1780-ih godina". U *Ekonomika i ekohistorija*, vol. VII/br. 7, str. 49-63. Zagreb, 2011.
- Piškorec, Velimir. *Georgiana: rasprave i ogledi o đurđevečkom govoru i hrvatskokajkavskoj književnosti*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta; FF press, 2005.
- Piškorec, Velimir. *Germanizmi u govorima đurđevečke Podravine*. Zagreb: FF press, 2005.
- Slukan-Altić, Mirela. "Hidroregulacija Drave i njezini utjecaji na transformaciju prirodnog i kulturnog pejsaža Podравine". U *Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja*, vol. 1, br. 2, str. 128-152. Koprivnica, 2002.
- Slukan-Altić, Mirela. "Razvoj i osobine habsburške vojne kartografije" u *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća: Đurđevačka pukovnija, knjiga 8*, pripremili Mirko Valentić, Ivana Horbec, Ivana Jukić. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003.

SUMMARY

The map made in 1780 shows the area of Đurđevac's Podravina with particular emphasis on hydroregulatory undertakings on the river Drava and its basin. The value of the map lies in the fact that it originates from the time before systematic measures and before more significant undertakes on Drava's flow. Therefore the map offers valuable data about the appearance of this part of Podravina and the influence that river Drava had on landscape in the second half of 18th century. The purpose of this work is to try to detect in which ways, how strong, of which intensity and in which places did the Drava positive and negative influence on forming the landscape of Đurđevac's Podravina. Thereat it is researched the flow of the river Drava, brooks (particulary Bistra as most significant flow after the Drava in this part of Podravina), swamps/ponds, minor brooks, dead meanders, ditches, canals, dikes, and also planned hydraulic engineering projects which manifests itself in cutting through the Drava's meanders, digging canals through swamps and between minor flows, and building of dikes. As special form of economic use of the water of the Drava there are researches of watermills located on the banks of the Drava and on brooks. The Drava and its basin have notably influenced on the organization of arable land areas in Đurđevac's Podravina: meadows, fields, pastures and woods, but also of lodgings. Water landscape has influenced on development of roads system, specially of those that lead to structured crossings over the Drava and to river and brook watermills. Brod, Đurđevac, Hlebine, and Kalinovec are settlements whose physiognomic-morphologic features are mostly conditioned by the basin of the Drava. After analysis of this map we conclude that the river Drava, with its basin, has significantly influenced on forming the landscape in the part of Podravina that is shown on the map.

NARAVNA IN KULTURNA DEDIŠČINA OB REKI DRAVI MED PTUJEM IN SREDIŠČEM OB DRAVI NA PRIMERU ZGODOVINOPISJA PTUJSKO-ORMOŠKEGA OBMOČJA

NATURAL AND CULTURAL HERITAGE AT THE DRAVA RIVER BETWEEN PTUJ AND SREDIŠČE OB DRAVI ON THE EXAMPLE OF HISTORIOGRAPHY OF THE PTUJ-ORMOŽ AREA

Nataša KOLAR

Pokrajinski muzej

Ptuj-Ormož

natasa.kolar2@guest.arnes.si

Primljeno/Received: 10. 7. 2013.

Prihvaćeno/Accepted: 8. 11. 2013.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK/UDC 911.373 (497.5-37 Ptuj) 15-19

SAŽETAK

Na primeru zgodovinopisja ptujsko-ormoškega območja avtorica v prispevku predstavlja spoznanja o naravni in kulturni dediščini ob reki Dravi med Ptujem in Središčem ob Dravi, ki so nastala kot posledica razvoja krajev ob njej. Obravnava odnos družbe do naravne in kulturne dediščine. Osredotočila se je na prikaz naravnih parkov z njihovimi posebnostmi in na izsledke, pridobljene iz zaščitnih in znanstvenih arheoloških raziskovanj, opravljenih zaradi načrtovanih posegov v okolje. Izredno naravno in arheološko bogastvo med Ptujem in Središčem ob Dravi - to območje je že davno dajalo zavetje ljudem, ki so tu razvijali kulturo in z njo bogatili naš vsakdan - je v prispevku navedeno s predstavljivo člankov v dostopni literaturi s konca 20. in začetka 21. stoletja. Zaradi obsežnosti teme se je avtorica omejila na prikaz izsledkov o naravni in arheološki dediščini, ki so jo predstavili strokovnjaki s ptujsko-ormoškega območja.

Ključne besede: Ptuj, Ormož, Središče ob Dravi, naravna in arheološka dediščina, zgodovinopisje ptujsko-ormoškega območja, konec 20. in začetek 21. stoletja

Key words: Ptuj, Središče ob Dravi, natural and archaeological heritage, historiography Ptuj-Ormož area at the end of the 20th and the beginning of the 21st century

UVOD

Na primeru zgodovinopisja ptujsko-ormoškega območja predstavljamo spoznanja o naravni in kulturni dediščini ob reki Dravi med Ptujem in Središčem ob Dravi, ki je nastala kot posledica razvoja krajev ob njej in v tisočletjih preteklosti zapustila mnogo sledov življenja. Izredno naravno in arheološko bogastvo na ptujsko-ormoškem območju, ki je že davno dajalo zavetje ljudem, ko so tu razvijali kulturo in z njo bogatili naš vsakdan, navajamo v prispevku s predstavljivo člankov v dostopni literaturi s konca 20. in začetka 21. stoletja. Zaradi obsežnosti teme se bomo omejili na prikaz izsledkov o naravni in kulturni dediščini, kot jo predstavljajo strokovnjaki s ptujsko-ormoškega območja.

Reka Drava je kot vodna prometnica že od prazgodovine naprej povezovala zgodovinske krajine Koroško, Štajersko in hrvaško Podravje. Vzdolž njenega toka je vplivala na nastanek mest in krajev, na njihov kulturnozgodovinski, gospodarski in tudi okoljski razvoj. Njen pomen in povezovalno vlogo v sodobnosti poskušajo strokovnjaki različnih strok osvetlitvi s preučevanjem ohranjenih zgodovinskih virov, tako materialnih kot pisnih, ter s spremljanjem in raziskovanjem naravnih sprememb ob njenem toku, ki so nastale kot posledica različnih načrtovanih posegov v okolje. O novih doganjih

Slika 1. Pogled na Ptuj iz zraka (arhiv Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož)

s področja naravne in kulturne dediščine obravnavane teme so strokovnjaki obveščali javnost na različne načine: na posvetovanjih, z znanstvenimi prispevki, s strokovnimi in poljudnimi članki, z informativnimi prospekti, na razstavah, v tiskanih in avdio-vizualnih medijih, na svetovnem spletu in drugače. Z aktivnim obveščanjem javnosti o okoljskih spremembah so postopoma ozaveščali prebivalstvo, da je treba skrbno ravnati z naravo in njenimi viri, kamor spadajo tudi naravne posebnosti in značilnosti, predstavljene v obliki naravnih parkov, ki jih je vzdolž toka reke Drave nastalo kar nekaj, med drugim Krajinski park Šturmovci, Krajinski park Središče ob Dravi in ormoški grajski park.

NARAVNA DEDIŠČINA

Že v preteklosti so številni procesi in spremljajoči posegi v prostor, ki so bili večinoma povezani z različnimi naravnimi katastrofami, uničevali in včasih popolnoma uničili pričevanja kultur. S teh-nološkim razvojem, ki je omogočil lagodnejše bivanje ljudem, so ti procesi vse bolj vezani na človeške posege v naravo, s tem pa tudi na uničevanje vse večjih delov neobnovljivih naravnih in tudi arheoloških virov. Različni posegi v naravno okolje, na primer pospešena gradnja novih stanovanjskih predelov, gospodarskih con, velikanska jezera elektrarn, avtocestni sistemi, melioriranje obsežnih poljedelskih površin in vodotokov ter drugo, so pustili močne sledove v kulturni in naravni krajini tudi na ptujsko-ormoškem območju.

Ohranjanje arheološke in naravne dediščine je predvsem odvisno od potreb javnosti po poznavanju naravnega in kulturnega razvoja. Spoznanja o tem razvoju so odvisna tudi od posebnih znanstvenih raziskav, ki ustrezno obravnavajo preteklost. Védenja o naravni in kulturni preteklosti lahko tako med seboj povežemo in dopolnjujemo. To lahko vidimo na primeru reke Drave, na območju, kjer so zgradili hidroelektrarno Formin, saj so na njenem prostoru z arheološkimi raziskavami leta 1974 odkrili keltsko in rimsко grobišče, del rimske ceste¹ ter leto pozneje še delno ohranjen tloris rimske stavbe.² Hidroelektrarna Formin je zelo spremenila tudi naravno okolje. Med staro strugo Drave, Dravinjo s haloškim robom in videmsko ježo pod nasipom Ptujskega jezera leži 125 hektarjev obse-

¹ Archaeologia Poetovionensis, 1993, str. 58.

² Prav tam, str. 60.

gajoč ostanek obrečne pokrajine, ki je od leta 1979 zavarovan kot **Krajinski park Šturmovci**. Reka Drava je od Ptuja do pritoka Dravinje v preteklosti ustvarila nadvse pester, od človeka popolnoma neodvisen živiljenjski prostor. V stranskih koritih glavne struge Drave se je voda pretakala, zastajala v mrtvicah, nanašala prodišča, jih s prekinitvami zapuščala in se vanje vračala. Po nastanku akumulacijskega jezera je po uravnavi stare struge Drave veliko rečnih korit ostalo suhih, reki pa je upadel nivo vode. Od nekdanjega poplavnega gozda je v prvotni funkciji ostalo le nekaj hektarjev loke. Pestrost bivališč se zrcali v velikem bogastvu rastlinskega in živalskega sveta. Tukaj lahko opazimo preko 230 vrst ptic, od katerih jih v Šturmovcih gnezdi približno devetdeset. Zanimive in hkrati zelo ogrožene so vrste, vezane na rečno dinamiko Drave in Dravinje, na primer mali martinec, mali deževnik in vodomec. Med skoraj petsto zabeleženimi vrstami rastlin so velika zanimivost Šturmovcev divje orhideje. Tradicionalno sonaravno gospodarjenje je omogočilo preživetje nekaterim ogroženim pticam kulturne krajine, kot sta sirjski detel in smrdokavra. Šturmovci skupaj z Dravo predstavljajo neprecenljivo naravno vrednoto, ki ni pomembna le v slovenskem, ampak tudi v mednarodnem merilu. Reka Drava je vse do gradnje hidroelektrarn omogočala opravljanje različnih dejavnosti in obrti: mlinarstva, lova in ribolova, sečnjo lesa, izkoriščanje proda in peska, splavarjenje. Vse te dejavnosti so večinoma zamrle. O Šturmovcih kot naravnemu območju, o razvoju vasi in gospodarstvu pred gradnjo ptujskega akumulacijskega jezera piše etnolog in zgodovinar Andrej Brence v zborniku Občina Videm, ki je izšel leta 2011. Razvoj območja predstavlja na osnovi upodobitev Šturmovcev na jožefinskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja in na franciscejskih katastrskih mapah iz leta 1824.³ O naravnem parku Šturmovci, njegovih posebnostih in značilnostih je bila napisana vrsta strokovnih člankov, tokrat pa med njimi omenjamo knjigo Drava med Mariborom in Središčem ob Dravi, Drava - evropsko pomembna ornitološka lokaliteta.⁴

Naslednji naravni park, ki je nastal vzdolž reke Drave, je **Krajinski park Središče ob Dravi**. Za naravno posebnost je bil razglasen 30. oktobra 1992. Park obsega prostor od Ormoža oziroma Ormožkega jezera do Središča ob Dravi v dolžini 10 kilometrov in povprečne širine od 1 (enega) do 2 (dveh) kilometrov. Neokrnjena podoba narave se je ohranila zaradi varne oddaljenosti naselij od reke, poplavna loka pa predstavlja izjemno krajinsko podobo tako v Sloveniji kot v Evropi. Največje bogastvo reke je njen svobodni tok in razigranost ter neprestana rečna dinamika, ki kar naprej spreminja njeno obliko. V krajinskem parku najdemo veliko število različnih habitatnih tipov, ki omogočajo izjemno veliko biotsko pestrost območja. Doslej je bilo ugotovljenih 105 vrst ptic gnezdk, 15 vrst dvoživk, 9 vrst plazilcev in številni sesalci. Posebnost krajinskega parka so poplavni gozdovi, katerih velik del so po zajezitvi Drave zaradi melioracij izkrčili.⁵ Lovska družina Središče, ki skupaj s še drugimi nevladnimi organizacijami skrbi ta za naravni park, je izdala publikacijo Krajinski park Središče ob Dravi, katere namen je spodbuditi ljudi k opazovanju in ohranjanju narave. Z njo so posku-

Slika 2. Krajinski park Šturmovci (foto: Andrej Brence, Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož)

³ Brence, 2011, str. 224-237.

⁴ Acrocephalus, št. 68, 69, 70, 1995.

⁵ Krajinski park Središče ob Dravi, 2006, str. 9.

Slika 3. Ormož, grajski park (foto Nataša Kolar, Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož)

šali seznaniti ljudi z naravnim bogastvom prostora, ki jih obdaja, in jih opozoriti na njihov odnos do naravnega okolja in ravnanja z naravnim bogastvom.⁶

Širši javnosti so malo znane naravne znamenitosti v **ormoškem grajskem parku**. Na osnovi malo (skromno) ohranjenih virov so njegov nastanek strokovnjaki datirali na prehod iz 18. v 19. stoletje. V parku je veliko dreves z drugih celin; teh je okrog 140 različnih vrst, večinoma iz Severne Amerike ali Azije. Zastopani so tako iglavci kot listavci. Med najatraktivnejšimi omenjamo makluro (listnat drevo, domovina je Severna Amerika), ginko (drevo, domovina je Kitajska) in tulipanovec (okrasno drevo, domovina je Severna Amerika). O posebnostih parka, ki je zanimiv tako za naključne obiskovalce kot tudi za izobraževanje šolarjev in študentov različnih ved, je pisala biologinja Maja Botolin Vaupotič v Zgodovinskih zapisih.⁷ Njen članek je v naslednji številki Zgodovinskih zapisov dopolnil Franc Krnjak s prispevkom Naravna dediščina ormoške okolice,⁸ v katerem je poudaril najpomembnejše in zanimive naravne znamenitosti ormoškega območja.

ARHEOLOŠKA DEDIŠČINA

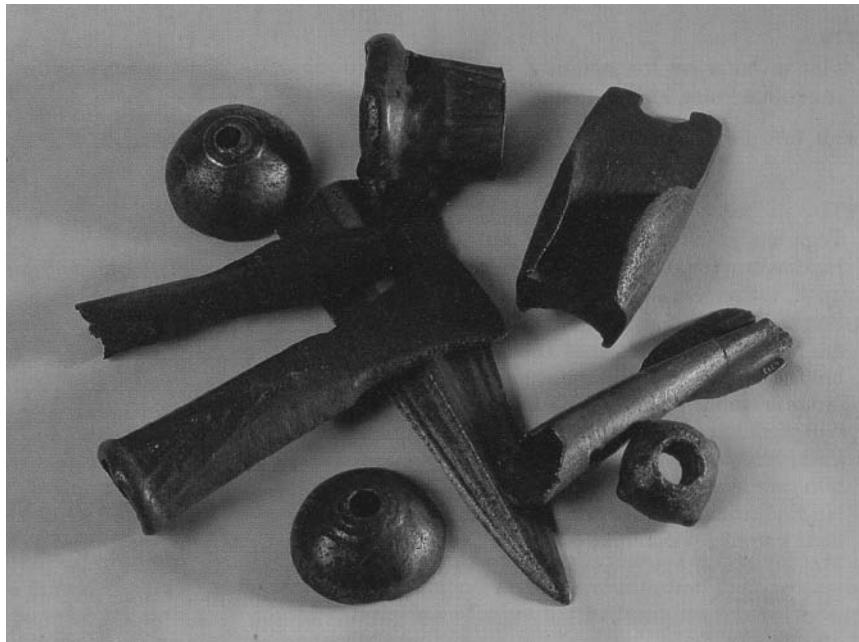
Ptujski muzej je ob svoji častitljivi obletnici, stoletnici obstoja, leta 1993 posvetil osrednjo pozornost arheologiji, saj so bile zbirke izkopanin več desetletij pretežni del zbranega gradiva in temelj za razvoj muzeja.⁹ Izšli sta dve publikaciji, v katerih je zabeležena do tedaj na osnovi materialnih in tudi pisnih virov obsežna arheološka dediščina ptujsko-ormoškega območja. V spremni publikaciji razstave *Archaeologia Poetovionensis*, v pregledni monografiji *Archaeologia Poetovionensis, stara in nova arheološka spoznanja*, sta avtorici Mojca Vomer Gojkovič in Nataša Kolar podrobnejše predstavili dogajanje ob arheoloških spoznanjih vse od 19. stoletja do devetdesetih let 20. stoletja s kratkim kronološkim pregledom o sistematičnih in znanstvenih arheoloških raziskavah ter navedbo njihovih

⁶ Prav tam, str. 24.

⁷ Botolin Vaupotič, 2006, str. 98.

⁸ Krnjak, 2007, str. 137-141.

⁹ Lamut, 1993, str. 11.

Slika 4. Zakladna najdba bronastih predmetov z Grab pri Središču. Hrani Univerzalni muzej Joanej Gradec, Avstrija (arhiv Pokrajinskega muzeja Ptuj - Ormož)

objav v literaturi. Seznam arheoloških izkopavanj na ptujsko-ormoškem območju dopolnjujejo fotografije najdb in načrti najdišč ter navedba važnejše literature o arheološki kulturni dediščini ptujsko-ormoškega območja 20. stoletja. V zbirni monografiji so zabeleženi utrinki iz odkritij iz izredno bogatega arheološkega območja (od prazgodovine do visokega srednjega veka). V knjigi je objavljena tudi kratka zgodovina muzeja s poudarkom na delu arheologov, ki so na tem območju reševali, zbirali in dokumentirali starodavne ostaline ter jih kot našo kulturno dediščino različno predstavljali na muzejskih razstavah doma in v tujini, v arheoloških zbirkah ptujskega muzeja in v raznih publikacijah. Zaradi obsežnosti te dediščine v monografiji ni zajeto vse gradivo in tudi ne vsa izkopavanja, ki so se vrstila med letoma 1817 in 1993. Zgodovinski viri za omenjeno monografijo so bili pregledani v takratnem Deželnem muzeju Joaneju (Landesmuseum Joanneum Graz), sedaj Univerzalnem muzeju Joanej v Gradcu (Universalmuseum Joanneum Graz), v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu (Steiermärkisches Landesarchiv Graz), v Umetnostnozgodovinskem muzeju na Dunaju (Kunsthistorisches Museum Wien), v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju (Österreichisches Staatsarchiv Wien), v Narodnem muzeju v Ljubljani, na Inštitutu za arheologijo ZRC SAZU v Ljubljani, na Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine v Ljubljani, v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani, v Pokrajinskem muzeju Maribor in v Zgodovinskem arhivu na Ptiju. S pomočjo posameznikov in kolegov iz različnih ustanov je avtoricama ob stoletnici muzeja uspelo zbrati del starih in novih arheoloških spoznanj s ptujsko-ormoškega območja, kljub temu pa vsi viri še niso raziskani. Odziv znanstvene in strokovne javnosti na vsebino monografije je bil odličen, saj je bila sprejeta kot strokovni priročnik oziroma učbenik v visokošolskem programu arheologije.

Ker je bil razvoj arheologije podrobneje prikazan v monografiji *Archaeologia Poetovionensis*, so v zborniku *Ptujski arheološki zbornik*, ki je izšel na Ptiju leta 1993 ob stoletnici muzeja in muzejskega društva, predstavljeni članki različnega značaja in obravnavajo čas od prazgodovine do novega veka na ptujsko-ormoškem območju s kulturnimi povezavami. Preliminarna poročila o izkopavanjih, regionalne in tematske preglede ter tudi znanstvene razprave so pripravili domači in tuji strokovnjaki s področja arheologije. Zaradi obsežnosti zbornika jih omenjamo le nekaj del: Marija Lubšina Tušek (Kamnito orodje v severovzhodni Sloveniji), Iva Mikl - Cerk (Petoviona v sožitju z bližnjimi in daljnimi kraji), Slavko Ciglenečki (Arheološki sledovi zatona antične Petovione), Željko Tomičić (Prilog izraživanju kronologije bjelobrdskog segmenta srednjovjekovnog groblja Ptuj-Grad). Urednik zbor-

Slika 5. Ptuj, izbor
rimskodobnih najdb,
najdenih leta 1977 (arhiv
Pokrajinskega muzeja Ptuj
- Ormož)

nika arheolog Brane Lamut je v uvodnem članku Ob stoletnici podrobneje predstavil osebe, ki so preučevale arheološke ostaline ptujsko-ormoškega območja, omenil je tudi vrsto njihovih člankov, v katerih so predstavili najdišča in material različnih arheoloških dob, ter tudi širše preglede, v katerih je bilo upoštevano gradivo s ptujsko-ormoškega območja. Med drugim omenja preučevanje arheologa Stanka Pahiča, čigar spoznanja o topografiji štajerskega območja, kamor sodi tudi ptujsko-ormoško, so osnova za vsako nadaljnjo topografijo obravnovanega območja.¹⁰

Raznovrstna arheološka dediščina je na ptujsko-ormoško območje privabila številne strokovnjake z namenom, da jo preučujejo in predstavljajo. Izsledke raziskovanj so med drugim predstavili javnosti tudi na posvetovanjih. Na mednarodnem posvetu *Kelti in romanizacija* na Ptiju leta 1994 se je slovenska arheologija vključila v mednarodni projekt Jantarna pot. Z referati so bile zastopane vse dežele, ki jih Jantarna pot programsko združuje. Udeleženci so predstavili najnovejša, sorazmerno številna terenska odkritja iz časa mlajše železne dobe oziroma poznorepublikanskega časa. Ptujsko območje so s svojima prispevkoma zastopali Marjana Tomanič Jevremov in Mitja Guštin (Keltska lončarska peč s Spodnje Hajdine pri Ptuju) ter Mojca Vomer Gojkovič (Rimski jantarni predmeti s Ptuja). Prispevki s posvetovanja so objavljeni v Arheološkem vestniku 47, Ljubljana 1996, in v posebnem odtisu.¹¹

Ptujski muzej je leta 1999 spet obeležil pomemben dogodek, in sicer stoto obletnico odkritja I. mitreja na Spodnji Hajdini in postavitev zaščitne stavbe nad njim. Na mednarodnem znanstvenem srečanju *Ptuj v rimskem cesarstvu, Mitraizem in njegova doba* je enainpetdeset predavateljev v štirih temah (Povezava Petovione s sosednjimi mesti v 1. stoletju, Mitreji in središče mitraizma, Vloga mitraizma in drugih religij v družbenem življenju rimskega cesarstva ter Problemi ohranjanja in zaščite spomenikov) predstavilo dotedanja dognanja oziroma izsledke raziskav na teme znanstvenega srečanja. V uvodnem referatu Poetovio kot nadregionalni center je dr. Božidar Slapšak predstavil geografske danosti in zgodovinska stanja, ki so omogočila, da je Petoviona zasedla tako prominentno mesto v tem delu rimskega sveta, in osvetlil procese, katerih posledica je tudi izjemna dediščina ptujskega mitraizma. Večina predstavljenih referatov je objavljenih v zborniku *Mednarodno znanstveno*

¹⁰ Lamut, 1993, str. 21.

¹¹ Kelti in romanizacija, Die Kelten und die Romanisierung, 1996, str. 163-322.

srečanje Ptuj v rimskem cesarstvu, Mitraizem in njegova doba v *Archaeologia Poetovionensis* 2-2001, s katerim je izdajatelj obeležil tudi stoto obletnico odkritja II. mitreja na Spodnji Hajdini.

Ob naslednji, stodeseti obletnici odkritja I. mitreja je leta 2011 izšla prva samostojna publikacija o I. mitreju na Spodnji Hajdini z naslovom *Prvi petovionski mitrej na Spodnji Hajdini* avtorjev Mojce Vomer Gojkovič, Bojana Djurića in Milana Lovenjaka. Mojca Vomer Gojkovič seznanja bralca o Petovioni v rimskem času, o arheološki podobi Spodnje Hajdine in odkritju I. mitreja na Spodnji Hajdini ter o gradnji zaščitne stavbe nad njim. Bojan Djurić obravnava postavitev mitreja in njegovo sveto topografijo ter predstavlja posamezne kamnite spomenike prvega petovionskega mitreja. Milan Lovenjak, specialist za latinske napise, je v publikaciji latinske napise na spomenikih napisal tako, kot morajo biti, obenem pa jih je tudi prevedel v slovenčino.¹² Kataloški del kamnitih spomenikov je sestavljen iz opisov, kdo je posvetil kamen Mitri, opisov reliefnih podob in z navedbo objavljene literature.

Publikacija Prvi petovionski mitrej na Spodnji Hajdini je napisana za najširši krog ljudi in za strokovnjake, med drugim pa nas seznanja tudi z novimi spoznanji o topografiji mitraizma.

Ob delu prazgodovinskega in rimskega gradiva je sorazmerno dobro preučeno tudi gradivo zgodnjega srednjega veka na ptujsko-ormoškem območju. Leta 1999 je ptujski muzej izdal znanstveno monografijo dr. Paole Korošec *Nekropola na ptujskem gradu, turnirski prostor*.¹³ Avtorica je v uvodu razložila vzroke, zaradi katerih je bila nujna ponovna obravnava in obdelava celotnega gradiva, odkritega v letih od 1909 do 1988. Ob kataloški predstavitvi 427 odkritih grobov je zgodnjesrednjeveško gradivo s ptujskega gradu obdelala v poglavjih glede na obdobja (predslovansko in slovansko obdobje) in glede na različne kulturne in časovne faze. Ponovno ga je ovrednotila na osnovi novih raziskav o razvoju zgodnjesrednjeveške arheologije na Slovenskem in širšega prostora vzhodnoalpskega in predalpskega ozemlja.

Med naselbinami iz različnih zgodovinskih obdobij od prazgodovine do zgodnjega srednjega veka s ptujsko-ormoškega območja omenjamo ob ptujskem gradu tudi ormoško prazgodovinsko naselbino (pozna bronasta doba, starejša in mlajša železna doba). Izследke o ormoškem prazgodovinskem gradivu so med drugim v člankih napisali Bernarda Perc, Zorka Šubic, Marjana Tomanič Jevremov, Brane Lamut, Ivan Tušek in drugi. Opozarjam predvsem na članke v ormoških (Ormož skozi stoletja od I do V) in ptujskih (Ptujski zbornik od I do VI) zbornikih ter v publikacijah Zgodovinski zapisi, ki jih izdaja Zgodovinsko društvo Ormož od leta 2004. Raziskovanje prazgodovinskega obdobia pa ni bilo omejeno samo na mesto Ormož, ampak so izkopavanja potekala tudi v njegovi okolici. Ob koncu devetdesetih let 20. stoletja so zaradi načrtovane obvoznice za mesto Ormož potekala obsežna arheološka zaščitna izkopavanja na prazgodovinski naselbini (bakrena in starejša železna doba) in gomili na Hardeku pri Ormožu¹⁴ ter na prazgodovinski naselbini in rimske cesti na Hajndlu (1999-2000). Na Hardeku so arheologi v okviru bakrenodobne naselbine odkrili sedem stavb, štiri ognjišča, vkope in dele ograje, ki je obdajala odkrite stavbe, ter dele predmetov vsakdanje rabe.¹⁵ Na Hajndlu so raziskali več kot sedemdeset objektov iz različnih arheoloških obdobij (eneolitik, bronasta doba, starejša železna doba) in okoli 200 metrov rimske državne ceste med *Poetoviom* in *Halicanumom*. Iz starejše železne dobe so med drugim odkrili sedem vodnjakov, eden izmed njih je imel ohranljeno kvadratno leseno konstrukcijo iz hrastovine.¹⁶

V zbirkni Opera instituti Archaeologici Sloveniae je leta 2010 izšla obsežna monografija Ormož, Utrjeno naselje iz pozne bronaste in starejše železne dobe Janeza Dularja in Marjane Tomanič Jevre-

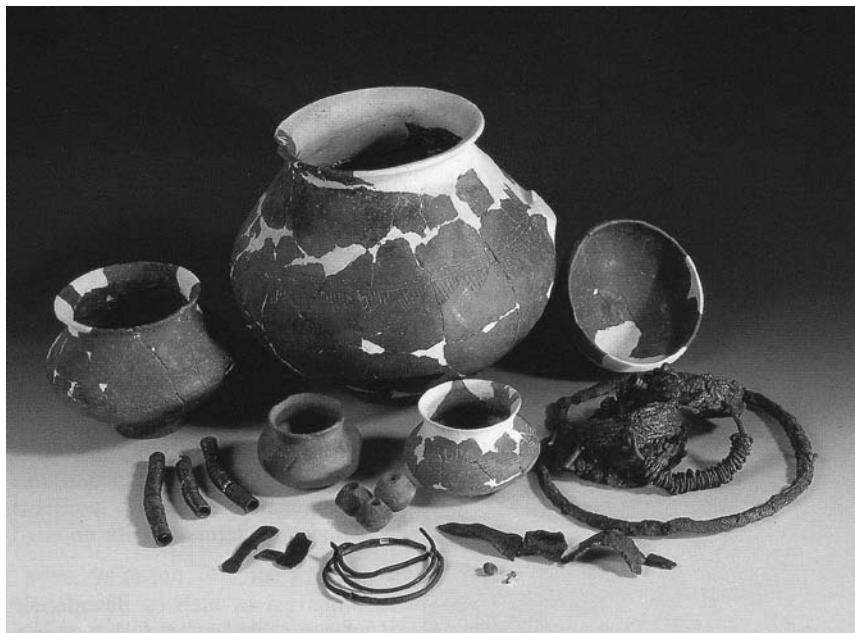
¹² Vomer Gojkovič, Djurić, Lovenjak, 2011, 56 str.

¹³ Korošec, 1999, 216 str.

¹⁴ Poročilo o arheoloških posegih je bilo objavljeno v: Varstvo spomenikov 38/99, 2001, str. 35-46. Žižek, Hardek pri Ormožu, v: Zemlja pod vašimi nogami, 2003, str. 151-152.

¹⁵ Mele, 2005, str. 126-143.

¹⁶ Več o izkopavanjih na Hajndlu pri Ormožu glej v prispevku vodje raziskav Žižka v: Zemlja pod vašimi nogami, 2003, str. 148, 150.

Slika 6. Ormož, prazgodovinske najdbe iz groba 7, odkrite leta 1974 (arhiv Pokrajinskega muzeja Ptuj - Ormož)

mov s sodelovanjem strokovnjakov z Inštituta za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti iz Ljubljane ter Pokrajinskega muzeja Ptuj - Ormož in drugih sorodnih ustanov. V publikaciji so predstavljena zaščitna arheološka izkopavanja med letoma 1974 in 1981. Raziskali so osem velikih območij. Odkrili so nove tlорise hiš, preverili nasutje obrambnega okopa, najdeno drobno gradivo iz različnih materialov (kost, kovina, glina) so po izkopavanjih muzeološko obdelali in ga shranili v ptujskem muzeju. Monografija obsega podatke o dotedanjih objavah o prazgodovinskem naselju v Ormožu, opise terenskih izvidov in katalog gradiva, študijo o časovnem razponu, načinu gradnje hiš in notranji strukturi naselja.

V letih 1993, 1994 in 1996 so potekala obsežna arheološka izkopavanja rimske vile in zgodnjesarnejeveškega grobišča na Cirkevci pri Središču ob Dravi.¹⁷ Dela, ki jih je vodila arheologinja ptujskega muzeja Marjana Tomanič Jevremov, so potekala s sodelovanjem arheologov iz Narodnega muzeja Slovenije iz Ljubljane. V 258 skeletnih grobovih so našli nakit belobrdskega kulturnega kroga (od druge polovice 10. do 12. stoletja) in vsakdanje predmete iz visokega in poznega srednjega veka (13. in 14. stoletje). Izsledki izkopavanj so predstavljeni v članku Timoteja Knifica in Marjane Tomanič Jevremov Srednjeveško grobišče pri Središču ob Dravi.¹⁸ O bogati arheološki dediščini vseh obdobjij v občini Središče ob Dravi piše tudi Mojca Vomer Gojkovič v razstavni publikaciji Središče ob Dravi skozi čas, v kateri omenja tudi srednjeveško grobišče v Cirkevci.¹⁹

Raznoliko in bogato arheološko gradivo je bilo predstavljeno javnosti tudi na razstavah s spremljajočo publikacijo. V Sloveniji je bil leta 2004, ob vstopu v Evropsko unijo, največji muzejski projekt z naslovom Rimljani - steklo, glina, kamen. Trije pokrajinski muzeji so s tremi samostojnimi razstavami in skupnim katalogom²⁰ predstavili arheološko dediščino rimske dobe. V Celju so se Odsevi davnine bleščali skozi dediščino antičnega stekla, v Mariboru so Saksanov svet odkrivali na marmor-

¹⁷ Izkopavanja na tem grobišču so pod vodstvom zgodovinarja in narodopisca Frana Kovačiča potekala že v letih 1907 in 1908. Toda obojna izkopavanja, v razmiku skoraj stoletja, še niso v celoti raziskala srednjeveškega grobišča. V dosedanjih preučevanjih so arheologi dokumentirali več kot 300 grobov.

¹⁸ Knific, Tomanič Jevremov, 2005, str. 160-177.

¹⁹ Vomer Gojkovič, 2010, str. 5-15.

²⁰ Rimljani, steklo, glina, kamen, 2004, 204 str.

Slika 8. Grabe, poznozgodnjiveška bronasta rombična okrasna zaponka, fibula iz groba (foto Boris Farič, Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož)

nih spomenikih, na Ptiju pa so potovali Med nebom in zemljo kot rimske lončarji in opekarji. Na razstavah je bilo zbrano gradivo iz treh največjih pokrajinskih muzejev (Celje, Maribor in Ptuj), Naravnega muzeja Slovenije, Mestnega muzeja v Ljubljani, Dolenjskega muzeja Novo mesto in drugih. Projekt predstavitev arheološke dediščine je bil del mednarodne povezave s sosednjo Avstrijo, kjer je bila na deželni razstavi Štajerske v letu združene Evrope predstavljena rimska doba z naslovom Rimljani 2004. Arheologi ptujskega muzeja so z razstavo Lončarstvo in opekarstvo rimske Petovione z izbranimi predmeti javnosti predstavili razvoj in dejavnost petovionske obrtniške četrti, ki se je razprostirala med potokom Grajena na zahodu in Ljudskim vrtom na vzhodu.²¹ Pri drugih dveh razstavah, Odsevi davnine in Saksanov svet, je ptujski muzej sodeloval z izborom rimskega steklenega posodja in marmornih spomenikov. Prispevki v skupni publikaciji, razdeljeni na tri tematska poglavja, nas seznanijo s tradicijo izdelovanja in proizvodnje izdelkov iz stekla, kamna in gline, njihovi razširjenosti in uporabnosti, tržišcu in trgovini z njimi. Predstavitev razvoja lončarstva in opekarstva rimske Petovione so za boljšo orientacijo bralca dodani še situacijski načrti arheoloških najdišč Petovione, njenih mestnih četrti, petovionskih lončarskih in drugih obrtniških delavnic ter načrt razširjenosti petovionskih keramičnih izdelkov s pečati. Vsako tematsko poglavje je zaključeno z opisnim katalogom razstavljenih predmetov, dopolnjenim s fotografijo; nekateri med njimi so v tej publikaciji objavljeni prvič.

V ptujskem muzeju je bila od leta 2008 do 2011 na ogled razstava *Rimski vsakdan v Petovioni*, ki sta jo pripravila arheologa Mojca Vomer Gojkovič in Ivan Žižek. Z razstavo in s spremljajočim katalogom sta poskušala predstaviti utrip mesta z okolico v rimskem času. Katalog je zasnovan po temah, ki so oblikovale rimske vsakdan v Petovioni. Na začetku se seznanimo z zgodovinskim razvojem Petovione v rimskem času, nato pa preidemo na predstavitev vsakdanjika s temami: denar in banke, carina, mestna uprava in družba, promet, arhitektura, domus in vila urbana, obrt, lončarstvo, kovaštvo, kamnoseštvo, zlatarstvo, trgovina in trgovske poti, urejenost, nakit, prehranjevanje, osebna nega, kozmetika, nega, medicina, izobraževanje, šolanje v rimski dobi, razvedrilo, igre, glasbila, razsvetljava, duhovni svet, duhovna podoba Petovioncev. Vsebinski del dopolnjuje katalog 260 razstavljenih rimskih predmetov iz različnih materialov - z opisom in fotografijo - iz najdišč rimske Petovione z dodano navedbo objav v literaturi. S katalogom *Rimski vsakdan v Petovioni* smo dobili publikacijo, ki nam na poljuden in strokovnen način z izbranim rimskim gradivom predstavlja vir podatkov in nas popelje v svet petovionskega vsakdana, vpetega v družbeno in družabno življenje Rimskega cesarstva.

V gradu Ormož je od leta 2006 na ogled arheološka razstava Med Dravo in Muro - predstavitev arheološke dediščine obmejnih občin Prlekije in Medžimurja. Razstava je nastala v okviru projekta "Turistične cone Prlekije in Medžimurja" kot del sosedskega programa Slovenija - Madžarska -

²¹ Žižek, Med nebom in zemljo, 2004, str. 85.

Hrvaška iz pobude Skupnosti INTERREG IIIA 2004-2006; namen razstave je bil predstaviti arheološko dediščino občin Razkrižje, Ljutomer in Ormož na slovenski strani ter Štrigova, Gornji Mihaljevec in Nedelišće na hrvaški strani.

Arheologa Brane Lamut in Marko Mele sta razstavo pripravila, da bi predstavila arheološko dediščino območja obmejnih občin ter Ormoža in okolice. Arheološka dediščina je s posameznimi izbranimi najdišči prikazana po posameznih obdobjih od mlajše kamene dobe do srednjega veka. Med številnimi najdišči so poudarili bakrenodobno naselbino Šafarsko, pozobronastodobno založno najdbo z Grab, rimske grobišče Trnovčak in zgodnjesrednjeveško grobišče Cirkevca pri Središču ob Dravi. Posebna pozornost je z izborom najdb in dokumentacije namenjena prikazu prazgodovinske naselbine Ormož, predvsem čas prehoda iz bronaste dobe v železno. Ob razstavi je bila izdana pregledna publikacija. Avtorja sta predstavila zgodovino arheoloških raziskav med Dravo in Muro. Osredotočila sta se na pregled podatkov med prazgodovino in novim vekom z navedbo preglednih, sistematičnih in znanstvenih arheoloških raziskav z izsledki, njihovih objav v literaturi in omembo kraja hrambe v slovenskih in avstrijskih muzejih, odvisno od obdobja izkopavanj in pridobitve gradiva. Iz obsežnega fonda najdb, prazgodovinskih gomil (Hardek pri Ormožu, Hajndl pri Ormožu) in naselbin (Ormož, Hajndl pri Ormožu, Mihovci pri Veliki Nedelji, Pavlovski Vrh in drugih), ki so bile izkopane med 19. in 21. stoletjem, izpostavljamo založne najdbe, in sicer depo bronastih predmetov z Grab pri Središču ob Dravi (hrani Univerzalni muzej Joanej, Gradec), dva bronasta predmeta iz Podgradja v Ljutomeru (Umetnostnozgodovinski muzej, Dunaj), bronastodobni depo s Pušencev (hrani Dolenjski muzej v Novem mestu).²² Rimsko obdobje sta avtorja predstavila z navedbo raziskav rimskih cest *Poetovio* (Ptuj)-*Savaria* (Sombathely) oziroma njenih odsekov *Halicanum* (Sv. Martin na Muri)-*Mursa* (Osijek), nekropolo Trnovčak in drugih najdišč gomil (Bratonečice, Miklavž pri Ormožu, Šalovci in druga) ter posameznih podeželskih vil - vil rustik (Pavlovci, Središče ob Dravi in druga).²³ Srednji vek je zastopan s prikazom arheoloških najdišč v Prlekiji in Medžimurju na primeru srednjeveškega naselja Gradišče pri vasi Nedelišće in grobišča Cirkevce pri Središču ob Dravi. Avtorja sta predstavila izsledke raziskovalcev, ki so na osnovi pridobljenega in raziskanega gradiva iz različnih materialov, predvsem keramičnih najdb z oznakami posameznih mojstrskih delavnic, ugotovili ob lokalnih posebnostih tudi medkulturni pretok oziroma uvoz predmetov med panonskim, srednjeevropskim in sredozemskim prostorom.²⁴

Publikacija je opremljena s številnimi fotografijami topografskih kart, arheoloških najdišč, izbranih predmetov, rekonstrukcij risb ormoške prazgodovinske naselbine ter latenske peči, prazgodovinske ter slovanske noše in drugega. Avtorja sta publikacijo zaključila z navedbo virov za karte in seznamom literature po arheoloških obdobjih, v okviru česar so objavljeni tudi izsledki raziskovanj območja med Dravo in Muro.

Obsežnejše delo o ptujski arheološki dediščini predstavlja tudi leta 2010 objavljena publikacija *Arheološka najdišča Ptuja, Rabelčja vas* Jane Horvat in Andreje Dolenc Vičič ter sodelavk Marjane Tomanič Jevremov in Marije Lubšina Tušek. Zaradi obsežnosti dragocenega arheološkega gradiva in dokumentacije - oboje je bilo zbrano v ptujskem muzeju v zadnjih štiridesetih letih - so se avtorice omejile na prostor Rabelčje vasi, severovzhodnega predela Ptuja, ki je zavzemalo slabo tretjino površine rimske Petovione. V knjigi je predstavljena obsežna podatkovna zbirka o raziskavah, ki so razkrile številne prazgodovinske ostaline in vzhodno obrtniško četrt rimske Petovione z rimske cesto in razsežnimi grobišči. Dopoljuje jo tudi katalog obdobjij, razdeljen na prazgodovinski, rimske, zgodnjesrednjeveški del in poznosrednjeveško-novoveški del. Arheološka najdišča na območju Rabelčje vasi so umestili tudi na pregledne karte ter jih povezali z omembami v literaturi. Na podlagi podatkov so knjigo avtorice sklenile s predstavitvijo razvoja poselitve na območju Rabelčje vasi.²⁵

²² Lamut, Mele, 2006, str. 8.

²³ Prav tam, str. 34 in 35.

²⁴ Prav tam, str. 43.

²⁵ Horvat, Dolenc Vičič, 2010, 216 str.

Ob IV. mednarodnem kongresu raziskovalcev svetil (ILA), ki je bil v prostorih ptujskega muzeja od 15. do 19. maja 2012, sta bili izdani dve tematski spremni publikaciji. Pregledno publikacijo z naslovom *EX ORIENTE LUX, Rimskodobna svetila in oljenke iz Slovenije* so s sodelovanjem slovenskih arheologov in študentov arheologije pripravili dr. Verena Perko, Aleksandra Nestorović in Ivan Žižek. V njej so avtorji predstavili pregled rimskodobnih svetil v Sloveniji s poudarkom na keramičnih oljenkah in njihovi izdelavi, proizvodnji, trgovini in razširjenosti. Obsežno zbirkovo petovionskih oljenk je z najnovejšimi izsledki pregledno prikazal arheolog Ivan Žižek.²⁶ Druga publikacija je katalog razstave *Stopimo iz teme!, Let's step out of the darkness!* Razstava z istim naslovom je bila pripravljena kot spremjevalni dogodek med IV. mednarodnim kongresom raziskovalcev svetil. Avtorja, arheologa Mojca Vomer Gojkovič in Ivan Žižek, sta v dvojezičnem katalogu predstavila 74 izbranih svetil iz ptujskega muzeja. V njem sta opisala razvoj osvetljevanja od prazgodovine do srednjega veka. Predstavila sta tudi kalupe za izdelavo rimskega oljenka, uvožene oljenke s pečatom proizvajalca, nato rimske oljenke v luči lokalne proizvodnje, reliefne oljenke, steklene svetilke in steklene kapalke ter zaključila z dvema zgodnjesrednjeveškima groboma s ptujskega gradu. Vsebinski del dopoljuje katalog svetil - oljenk oziroma kalupov z opisom in fotografijo.²⁷

SKLEP

V prispevku smo predstavili izbor objavljenih del, ki so nastala kot rezultat preučevanj strokovnjakov različnih strok na področju varovanja, ohranjanja in predstavljanja naravne in kulturne dediščine ob reki Dravi med Ptujem in Središčem ob Dravi na primeru naravne in arheološke dediščine. Ob vsej obsežni literaturi, ki je doslej izšla o arheoloških preučevanjih na ptujsko-ormoškem območju, še vedno čaka na obravnavo vrsta izkopavanj, ki so jih v zadnjih dvajsetih letih opravili arheologi ptujskega muzeja in arheologi iz drugih slovenskih ustanov. Mednje spada tudi zadnje zelo obsežno zaščitno izkopavanje, ki je potekalo v letih 2009 in 2010 na Ptiju na območju osnovne šole Ljudski vrt za potrebe širitve šole. V več nivojih je bilo odkritih 614 grobov s pridatki.

LITERATURA

- Andrej Brence, Šturmovci pred gradnjo akumulacijskega jezera, v: Občina Videm, zbornik, Ptuj, 2011, str. 224-237.
- Drava med Mariborom in Središčem ob Dravi. Drava - evropsko pomembna ornitološka lokaliteta*, Acrocephalus, glasilo Društva za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije = journal of Bird Watching and Bird Study Association of Slovenia, št. 68, 69, 70, 1995.
- Mojca Vomer - Gojkovič, Nataša Kolar, *Archaeologia Poetovionensis, stara in nova arheološka spoznanja*, monografija ob stoti obletnici muzeja, Ptuj, Pokrajinski muzej, 1993, 80 str.
- Mojca Vomer Gojkovič, Nataša Kolar, Nevenka Korpič, Središče skozi čas, razstavna publikacija, Ptuj, Ormož, Pokrajinski muzej, 2010, 48 str.
- Mojca Vomer Gojkovič, Bojan Djurić, Milan Lovenjak, Prvi petovionski mitrej na Spodnji Hajdini, Ptuj, Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož, 2011, 56 str.
- Mojca Vomer Gojkovič, Ivan Žižek, *Stopimo iz teme!, katalog razstave = Let's step out of the darkness, exhibition catalogue*, Ptuj, Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož = Ptuj - Ormož Regional Museum, 2012, 28 str.
- Jana Horvat, Andreja Dolenc Vičič, *Arheološka najdišča Ptuja, Rabelčja vas*, Ljubljana, Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Založba ZRC, 2010 (Opera Instituti Archaeologici Sloveniae, 20), 216 str.
- Kelti in romanizacija, Die Kelten und die Romanisierung*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, ZRC SAZU, Arheološki vestnik 47, Ljubljana 1996.
- Timotej Knific, Marjana Tomanič Jevremov, Srednjeveško grobišče pri Središču ob Dravi, v: Ormožki zbornik V, prva knjiga, Ormož 2005, str. 160-177.
- Boris Kočevvar, Krajinski park Središče ob Dravi, Lovska družina Središče, prvi dopolnjen ponatis, 2006, 26 str.

²⁶ EX ORIENTE LUX, Rimskodobna svetila in oljenke iz Slovenije, 2012, 112 str.

²⁷ Vomer Gojkovič, 2012, 28 str.

- Dr. Paola Korošec, *Nekropolna ptujskem gradu*, Ptuj, Pokrajinski muzej, 1999, 216 str.
- Franc Krnjak, Naravna dediščina ormoške okolice, v: Zgodovinski zapisi, št. 1, 2007, str. 137-141.
- Brane Lamut, Marko Mele, Med Dravo in Muro, Predstavitev arheološke dediščine obmejnih občin Prlekije in Medžimurja, Ormož, Muzej, 2006, 52 str.
- Brane Lamut, Ob stoletnici, v: Ptujski arheološki zbornik, Ptuj, 1993, str. 11-30.
- Marko Mele, Hajndl pri Ormožu - naselbina iz starejše železne dobe, v: Ormoški zbornik V, prva knjiga, 2005, str. 126-143.
- Verena Perko, Aleksandra Nestorović, Ivan Žižek, EX ORIENTE LUX, Rimskodobna svetila in oljenke iz Slovenije, IV. mednarodni kongres ILA o svetilih, Ptuj, 15. do 19. maj 2012, Ptuj, Kranj, Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož, 2012, 112 str.
- Mednarodno znanstveno srečanje Ptuj v Rimskem cesarstvu - mitraizem in njegova doba, Ptuj, 11.-15. oktober 1999, ur. Mojca Vomer Gojkovič, Nataša Kolar, *Archaeologia Poetovionensis 2-2001*, Ptuj, Pokrajinski muzej, 398 str.
- Rimljani, steklo, glina, kamen*, Celje, Pokrajinski muzej, Maribor, Pokrajinski muzej, Ptuj, Pokrajinski muzej, 2004, 208 str.
- Varstvo spomenikov, Poročila, Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, 38/99, 2001.
- Maja Botolin Vaupotič, Ormoški park - neznani znanec, v: Zgodovinski zapisi, št. 1, 2006, str. 98.
- Ivan Žižek, Hardek pri Ormožu, v: Zemlja pod vašimi nogami, Arheologija na avtocestah Slovenije, vodnik po najdiščih, Ljubljana, 2003, str. 151-152.
- mag. Nataša Kolar, muzejska svetovalka, Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož, Muzejski trg 1, 2250 Ptuj, e-pošta: zgodovina-muzej.ptuj@siol.net; natasa.kolar@mpmo.si

SUMMARY

On the example of the historiography of the Ptuj-Ormož area the author presents the knowledge about the natural and cultural heritage of the area at the Drava River between Ptuj and Središče ob Dravi which was gained as a consequence of the development of the places being located next to the river. The author is dealing with the relation of the society towards the natural and cultural heritage. She has focused on the presentation of natural parks with their specialties and on the results gained from protective and scientific archaeological researches that had been done because of planned environmental interventions. The extraordinary natural and archaeological richness between Ptuj and Središče ob Dravi - long ago this area gave shelter to people who had developed here their culture and enriched with it our everyday life - has been described in this paper by presenting the articles accessible in the literature from the end of the 20th and the beginning of the 21st century. Because of the extensiveness of the topic the author has limited herself to the survey of results about the natural and cultural heritage being presented by experts from the Ptuj-Ormož area.

DRAVA U OPISIMA VLASTELINSTVA BELJE U DRUGOJ POLOVICI 18. I POČETKOM 19. STOLJEĆA

DRAVA RIVER IN DOCUMENTS OF BELJE NOBILITY OF THE 18TH CENTURY SECOND HALF AND EARLY 19TH CENTURY

Dubravka BOŽIĆ BOGOVIĆ

Odsjek za povijest

Filozofski fakultet u Osijeku

Lorezna Jägera 9, 31000 Osijek

dubravka.bozic.bogovic@gmail.com

Primljeno/Received: 17. 6. 2013.

Prihvaćeno/Accepted: 8. 11. 2013.

Pregledni rad/Review

UDK/UDC 314.9-3 (497.5-35 Belje)

SAŽETAK

U drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća nastalo je nekoliko dokumenata u kojima su opisani vlastelinstvo Belje i njegova naselja. Budući da je vlastelinstvo zauzimalo istočni i sjeverni dio takozvanoga "baranjskoga trokuta", odnosno onaj njegov dio koji se proteže uz desnu obalu Dunava i lijevu obalu Drave do njenoga ušća te obuhvaća Kopački rit, u ovim se izvorima mogu naći obavijesti o rijeci Dravi, njezinom utjecaju na život baranjskoga stanovništva i organizaciju beljskoga vlastelinstva te podaci o ljudskim intervencijama radi iskoristavanja prirodnih prednosti ili rješavanja problema svojstvenih spomenutom području.

Prvi od spomenutih dokumenata je Komorski popis naselja vlastelinstva Belje iz 1766. godine. Najveći dio podataka iz ovoga popisa odnosi se na stanovništvo, opis samih naselja, gospodarstvo i porezne obvezе, ali se iz njih mogu iščitati i obavijesti vezane uz rijeku Dravu i život uz nju. Drugi je Popis Baranjske županije nastao 1785. godine na temelju uredbe grofa Feranca Széchényja, kraljevskog namjesnika u pečuškom okrugu, a u sklopu jozefinističkih reformnih nastojanja. Budući da je namjera popisa bila prikupljanje što podrobnijih podataka radi uvida u stanje područja, on je bogat raznovrsnim obavijestima, između ostalog onima o prirodnim obilježjima, uključujući i podatke o vodenim tokovima i površinama. Treći je dokument Opis beljskoga vlastelistva Josipa Payra, visokog službenika vlastelinstva Belje, koji je nastao 1824. godine. U njemu se, među ostalim, nalaze podaci o klimi, položaju, površini i tlu, rijekama, potocima, vrelima, umjetnim kanalima, navodnjavanju, ribnjacima, riječnim otocima i poluotocima, ribarstvu i drugome.

Ključne riječi: Drava, južna Baranja, vlastelinstvo Belje, druga polovica 18. i početak 19. stoljeća, popisi i opis vlastelinstva Belje

Key words: Drava, South Baranja, Belje Estate, second half of the 18th century and early part of the 19th century, lists and descriptions of Belje Estate

UVOD

Od kraja 17. stoljeća, od vremena neposredno nakon oslobođenja od osmanske vlasti, južna Baranja ili takozvani baranjski "trokut", dakle dio Baranje koji se danas nalazi u Republici Hrvatskoj, našao se podijeljen između vlastelinstava Darda i Belje. Naime, austrijske su vlasti odmah po oslobođenju pristupile uređenju novoosvojenih krajeva koje je Dvorska komora u Beču smatrala svojom stečevinom. U tu je svrhu osnovana Komisija za nove stečevine (*Neoacqistica Commissio*) koja je

trebala, među ostalim, utvrditi granice županija Tolna, Šomođ i Baranja. Jedan od važnih zadataka Komisije bilo je i uređenje vlasničkih odnosa. Budući da su stare vlastelinske obitelji, koje su prije osmanskih osvajanja imale posjede u Baranjskoj županiji izumrle, a drugi posjednici nisu mogli valjanim dokumentima dokazati svoje vlasničko pravo, zemlja je prešla u državno vlasništvo, a zatim je cijela Baranska županija podijeljena na vlastelinstva. Na taj je način oblikovana vlasnička struktura koja je nastala kao rezultat politike nagrađivanja zaslužnika u ratu protiv Osmanlija koju je vodio Bečki dvor.

Beljsko je vlastelinstvo osnovano 1697. godine te je carskom darovnicom pripalo princu Eugenu Savojskom za njegove brojne zasluge u ratu za oslobođenje od osmanske vlasti.¹ Za Eugena Savojskog mandatni je status stupio na snagu 12. ožujka 1716. godine. Nakon njegove smrti 1736. godine, beljsko su vlastelinstvo preuzele komorske vlasti i držale ga pod svojom upravom sve do 1780. godine, kada ga je Marija Terezija poklonila svojoj kćeri Mariji Kristini i njenom mužu Albertu, a nakon njihove smrti, budući da nisu imali djece, pripalo je nadvojvodi Karlu Ludwigu. U sastav Beljskoga vlastelinstva ušli su Branjin Vrh, Luč, Kamenac, Podolje, Bilje, Kopačevo, Vardarac, Lug, Kneževi Vinogradi, Suza, Kotlina, Zmajevac, Draž, Gajić, Topolje, Duboševica, Mays, Lipova, Branjina, Popovac i Villány.²

Ratna razaranja, pokreti vojski i promjene državnih granica tijekom Bečkoga rata (1683.-1699.) imali su pogubne posljedice po baranska naselja, a ni sklapanje Karlovačkog mira 1699. godine nije donijelo smirivanje prilika u Baranji.³ Teški materijalni uvjeti života, habsburški apsolutizam i centralizam, vjerska netolerancija i druge nedaće izazvale su nezadovoljstvo u cijeloj Ugarskoj. Hajdučija nije bila rijetka pojava, a 1703. godine izbio je Rákóczyev ustank. Vojni sukobi, razaranja, pljačke i stradanja stanovništva tijekom ovoga ustanka trajali su sve do 1711. godine i sklapanja mira u Satmaru. Baranju su 1700. i 1709. godine pogodile i epidemije kuge.⁴ Navedene su okolnosti dovele do ponovnih migracija i depopulacije. Ni granice novoosnovanih vlastelinstava prvih godina nakon utemeljenja nisu bile ustaljene, a nejasnoće u razgraničenjima dovodile su i do sukoba. Tek dvadesetih godina 18. stoljeća došlo je do smirivanja prilika što je napokon omogućilo uređenje teritorijalne i upravne organizacije. Od toga vremena Beljsko vlastelinstvo bilježi povećanje broja stanovnika i gospodarski napredak uklapanjem u strukturu i način funkcioniranja kasnofeudalnih slavonskih i baranskih veleposjeda.⁵

¹ U literaturi se spominju različiti datumi utemeljenja ovoga imanja. Primjerice, Davorin Taslidžić navodi 24. prosinca 1698. godine, a Stjepan Sršan 30. siječnja 1699. godine. - Davorin TASLIDŽIĆ, *Na vratima naroda, na granici svjetova*, Beli Manastir 1999, 60; Stjepan SRŠAN, "Hrvatska Baranja - povjesni pregled", Osijek 1992, 208.

² Stjepan SRŠAN, *Baranja*, Osijek 1993, 88, 89; Péter RAJCZI, Pravno ustrojstvo i funkcioniranje Dardanskog i Beljskog vlastelinstva od nastanka do 1918., *Zbornik radova Tri stoljeća "Belja"*, Osijek 1986, 170; Igor KARAMAN, Osnovna obilježja imanja Belje i Darda u sastavu kasnofeudalnih / kapitalističkih zemljoposjeda na baransko-slavonskom tlu do 1918. godine, *Zbornik radova Tri stoljeća "Belja"*, Osijek 1986, 86.

³ O popisima baranskih naselja krajem 17. stoljeća više u: Ivo MAŽURAN, Popis Darde i nekih naselja u Baranji 1695. odnosno 1698 godine, *Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje*, br. 1, Osijek 1991, 13-17; o ratnim operacijama u Slavoniji tijekom Bečkoga rata (1683.-1699.) više u Ivo MAŽURAN, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, Osijek 1994; prilike u Osijeku i okolici nakon oslobođenja od osmanske vlasti 1687. god. do Karlovačkog mira 1699. god. vidi u *Od turskog do suvremenog Osijeka* (skupina autora), Osijek 1996.

⁴ S. SRŠAN, *Baranja*, 89; Ante SEKULIĆ, *Hrvatski baranjski mjestopisi*, Zagreb 1996, 35; Stevan MIHALDŽIĆ, *Baranja od najstarijih vremena do danas*, Beograd 1992, 358; o prilikama u Ugarskoj u prvim desetljećima 18. stoljeća više u Péter HANÁK (ur.), *Povijest Mađarske*, Zagreb 1995, 95-99; Petar ROKAI - Zoltan ĐERE - Tibor PAL - Aleksandar KASAŠ, *Istorija Mađara*, Beograd 2002, 312-320; László Kontler, *Povijest Mađarske. Tisuću godina u Srednjoj Europi*, Zagreb 2007, 186-196.

⁵ O gospodarskim i društvenim prilikama u južnoj Baranji vidi u I. KARAMAN, Osnovna obilježja imanja Belje, 77-92; Igor KARAMAN, Ekonomsko-socijalni sastav seljaštva i seoskih naselja na kasnofeudalnim vlastelinstvima baranskog trokuta, *Zbornik radova Tri stoljeća "Belja"*, Osijek 1986, 181-194; Vladimir STIPETIĆ, Agrarno-ekonomski okviri razvitka poljoprivrede Baranje i "Belja" u minulina tri stoljeća, *Zbornik radova Tri stoljeća "Belja"*, Osijek 1986, 149-168; Magdalina KISS, Život kmetova na veleposjedima u Baranji između Dunava i Drave od 1700. do 1848. godine, *Zbornik radova Tri stoljeća "Belja"*, Osijek 1986, 195-211; Zsófia T.

HIDROGEOGRAFSKE OSOBINE BARANJE

Najizrazitiji prirodni elementi koji su i u prošlosti, kao i danas, u najvećoj mjeri utjecali na život baranjskog stanovništva i kojima je razvoj Baranje uvelike bio podređen svakako su vodenim tokovi Drave, Dunava i Karašice s naplavnim ravnima. Dunav čini istočnu, a Drava južnu i jugozapadnu granicu Baranje te je njezin najduži tok, dok je Karašica najznačajniji autohtonji tok Baranje ako se u obzir uzme i njezin mađarski dio. Hrvatski dio Baranje na sjeveru i sjeverozapadu omeđen je hrvatsko-mađarskom državnom granicom.

Nizina rijeke Drave zauzima preko polovice područja Baranje, a njezino korito ima tipične meandarske osobine što se, među ostalim, iskazuje u promjenjivosti njegove veličine, dubine i osobina te oblikovanju ada. Dunav u svom toku kroz Baranju ima mali pad te također meandrira, oblikuje rukavce, ade i sprudove. Prostor s najvećom koncentracijom izvora i autohtonih tekućica (potoka) je područje Banske kose. Za južnu su Baranju osobito karakteristične relativno velike površine pod plavnom vodom koja sporo otječe pa su stajaće vode Baranje gotovo isključivo jezera-mrtvaje u različitom stadiju zatrpananja koje se vodom pune ili zahvaljujući plitkoj podzemnoj vodi ili riječnim tokovima Dunava i Drave za visokih vodostaja. Sam Kopački rit prostire se jugoistočnim kutem baranjskoga "trokuta", do utoka Drave u Dunav, a njegovo je područje s Dunavom i Dravom spojeno mrežom prirodnih kanala kojima za visokih vodostaja pritječu vode, a za niskih se vodostaja njima povlače.⁶

Zbog izloženosti utjecaju poplavnih voda Dunava, Drave i Karašice te zbog površinskih i podzemnih voda koje su redovito ugrožavale biljnu proizvodnju i imovinu, stanovništvo Baranje nesumnjivo je oduvijek bilo prisiljeno na različite zaštitne i melioracijske aktivnosti čija je učinkovitost ovisila o razini znanja te tehnološkim i materijalnim mogućnostima. Prema dostupnim podacima, izgradnja nasipa na području Drave počela je ranije nego na području Dunava. Naime, najraniji zabilježeni podaci o radovima na obrani od poplava i odvodnji potječu iz 17. stoljeća kada je početkom dvadesetih godina građen zaštitni nasip na području Darde. Intenzivnija izgradnja nasipa i kanala može se pratiti tek od kraja 17. stoljeća, odnosno od 1790. godine kada se započelo s izgradnjom nasipa od mjesta Gordisa preko Darde do utoka Drave u Dunav. Do 1830-ih godina izведен je niz radova, ali uglavnom bez sustavnoga plana, kojima je osnovni cilj bio osiguranje što bržeg odvođenja velikih poplavnih voda i sprječavanje erozije obale, dok se poboljšanju vodenog toka na Dravi i Dunavu još uvjek nije posvećivala osobita pozornost. Najveći su rezultati postignuti na rijeci Karašici koja je već do polovice 19. stoljeća velikim dijelom bila regularana izgranjom nasipa i kanala.⁷

Radove koji su se izvodili na području vlastelinstva Belje uglavnom je organiziralo, izvodilo i financiralo samo vlastelinstvo, surađujući sa susjedima kada je to bilo potrebno. Naime, radovi koji su za cilj imali zaštitu od poplava bili su od presudne važnosti za beljsko vlastelinstvo što je prirodno uvjetovano njegovim položajem koji zauzima istočni i sjeverni dio baranjskoga "trokuta" što znači da su vlastelinska naselja i poljoprivredne površine smješteni su uz lijevu obalu Drave i u području Kopačkoga rita, uz desnu obalu Dunava te uz Karašicu i rječicu Borzu.

Već i vrlo sažet pregled osnovnih hidrogeografskih osobina južne Baranje jasno ukazuje na činjenicu da je poznавanje problema voda jedna od najvažnijih pretpostavki za organizaciju bilo kakve djelatnosti, a može se reći i za organizaciju života u najširem smislu. Stoga ne čudi što se u popisima naselja Beljskoga vlastelinstva iz 18. stoljeća kao i u opisu istoga vlastelinstva iz prve polovice 19.

PAPP, Podaci o nekim mjestima nekadašnjeg kotara Branjin Vrh u opisu Feranca Széchényija, *Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje*, br. 5, Osijek 1999, 57-87.

⁶ Andrija BOGNAR, Prirodne osobine Baranje, *Zbornik radova Tri stoljeća "Belja"*, Osijek 1986, 8, 9, 18-23; Hrvoje PETRIĆ, Rijeka Drava od štajerko-hrvatske granice do ušća u Dunav početkom 1780-ih godina, *Ekonomika i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijesti i povijest okoliša*, vol. 7, br. 1, Zagreb 2011, 52-54.

⁷ A. BOGNAR, Prirodne osobine, 23-25, Dragutin MARJANOVIĆ - Stjepan MAĐAR, Odvodnja područja Baranje i poljoprivrednih površina "Belja", *Zbornik radova Tri stoljeća "Belja"*. Osijek 1986, 32-35; Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Odvodnja u osječkom kraju (19. stoljeće i početak 20. stoljeća), *Ekonomika i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijesti i povijest okoliša*, vol. 3, br. 3, Zagreb 2007, 182-185.

stoljeća nalaze podaci o baranjskim vodama, njihovu utjecaju na način života i djelatnosti stanovništva kao i podaci o različitim aktivnostima koje je vlastelinstvo poduzimalo radi iskorištanja prirodnih prednosti ili rješavanja problema vezanih uz specifična obilježja područja.

OPISI VLASTELINSTVA BELJE

U drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća nastalo je nekoliko dokumenata u kojima su opisani vlastelinstvo Belje i njegova naselja. Prvi od spomenutih dokumenata je Komorski popis naselja vlastelinstva Belje iz 1766. godine koji je napisan latinskim jezikom, a objavljen je u hrvatskom prijevodu.⁸ Ovaj se popis čuva u Državnom arhivu u Budimpešti. Potpisao ga je prefekt vlastelinstva Stjepan Marffy, a bio je završen u Bilju 20. srpnja 1766. godine.⁹ Njime je obuhvaćeno dvadeset i devet mjesta beljskoga vlastelinstva, od kojih se dvadeset i tri nalaze u današnjem hrvatskom dijelu Baranje. To su: Batina, Beli Manastir, Bilje, Branjin Vrh, Branjina, Draž, Duboševica, Gajić, Kamenac, Kneževi Vinogradi, Kopačevo, Kotlina, Kozarac, Luč, Lug, Petlovac, Podolje, Podravlje, Popovac, Suza, Topolje, Vardarac i Zmajevac. Ovaj popis donosi najviše podataka o samom stanovništvu jer su pojmenice navedeni stanovnici (muškarci ili žene udovice), zatim stanovnici s pristojbom za obrtnike i trgovce, pri čemu su uz imena navedena zanimanja, te sumarno broj oženjene i neoženjene braće i sinova. Također se sumarno navodi broj posjeda prema kategorijama, oranice, livade i vingradi, broj grla stoke te napokon ukupan godišni porez sela. Za ovaj su rad najvrjedniji podaci sadržani u općim primjedbama o samom mjestu koje su iznesene ispred popisa svakoga naselja i u kojima se, među ostalim, nalaze obavijesti o vodama, nasipima, kanalima, mlinovima, ribarenju i drugome.

Popis Baranjske županije nastao je 1785. godine na temelju uredbe grofa Feranca Széchényja, kraljevskog namjesnika u pečuškom okrugu. Rukopis se čuva u Županijskom arhivu u Pečuhu, napisan je latinskim jezikom, a objavljen je u hrvatskom prijevodu.¹⁰ Ovaj je popis obuhvatio dvadeset i dva naselja koja se u potpunosti podudaraju s naseljima iz prethodno opisanog popisa, osim što je u popisu iz 1785. naselje Kozarac popisano u vlastelinstvu Darda. Podaci ovoga uistinu detaljnoga popisa trebali su poslužiti kao podloga i pomoći pri provedbi jozefinističkih reformnih nastojanja u duhu prosvijećenog apsolutizma. Budući da je namjera popisa bila prikupljanje što podrobnejih podataka radi uvida u stanje područja, on je bogat raznovrsnim obavijestima (upitnik je imao gotovo 400 pitanja). Pitanjima se nastojalo dobiti opće podatke o kotaru,¹¹ podatke pojedinačno o mjestima, o crkvenom stanju, velikodostojanstvenicima i plemićima, povlaštenim gradovima, obrtnicima, trgovinama, slobodnjacima, vojnicima, seljacima, strancima, Židovima, Romima te o prosjacima. Niz pitanja, osobito onih koja se odnose na opće podatke o kotaru, podatke o pojedinačnim mjestima te podatke o stanovništvu, odnosno seljacima, donose obavijesti o prirodnim obilježjima, načinu života i djelatnostima svojstvenima području južne Baranje s obzirom na njegove ranije spomenute hidrogeografske osobitosti.

Treći je dokument Opis beljskoga vlastelistva Josipa Payra, visokog službenika vlastelinstva Belje, koji je nastao 1824. godine. Riječ je o hrvatskom prijevodu njemačkog rukopisa koji je nastao u vrijeme kada je vlastelinstvo Belje bilo jedno od najnaprednijih u regiji.¹² Budući da u slučaju ovoga dokumenta nije riječ o službenom, administrativnom popisu naselja, obilježavaju ga neposrednost, svježina i slikovitost koje nedostaju prethodnim, pomalo statistički suhoparnim dokumentima. Osim što daje opis pojedinih mesta beljskoga vlastelinstva,¹³ ovaj rukopis donosi obavijesti o klimi,

⁸ Stjepan SRŠAN (prev. i prir.), *Stanovništvo i gospodarstvo Baranje 1766. i 1824. godine*, Osijek 2002, 18-83.

⁹ Isto, 10.

¹⁰ Stjepan SRŠAN (prev. i prir.), *Baranja 1785. godine*, Osijek 1999.

¹¹ Naselja južne Baranje pripadala su kotaru Branjin Vrh.

¹² S. SRŠAN, *Stanovništvo i gospodarstvo*, 86-141.

¹³ Uglavnom je riječ o istim naseljima kao u prethodnim popisima. Ipak, postoje neke razlike: ne navode se

položaju, površini i tlu, rijekama, potocima, vrelima, umjetnim kanalima, navodnjavanju, ribnjacima, riječnim otocima i poluotocima, ribarstvu i drugome.

KOMORSKI POPIS NASELJA VLASTELINSTVA BELJE 1766. GODINE

Jedino naselje beljskoga vlastelinstva koje je smješteno na samoj dravskoj obali je Podravlje. U neposrednoj blizini obale je i Bilje čije se područje proteže sve do Drave nasuprot Osijeka. Kopačevo, Vardarac i Lug su naselja koja su smještena u rubnom području Kopačkoga rita, u blizini rukavaca i prirodnih kanala rijeke Drave.

Područja svih ovih mjesta opisana su kao močvara i podložna čestim poplavama. Mada su močvare i blizina jezera imali svoje prednosti, prvenstveno zbog mogućnosti ribolova i bogatstva trske koja je služila kao građevni materijal, česte i dugotrajne poplave nanosile su velike štete oranica i livadama stanovnika kojima su prevladavajuće djelatnosti bili poljoprivreda te nešto slabije razvijeno stočarstvo. Mještani Bilja imali su dovoljno oranica, ali su one zbog neplodnosti i češćih poplava najvećim dijelom bile nekorisne, a kada bi seljaci i posijali usjeve, njih bi najčešće odnosile poplave. Iako su livade u sušno vrijeme davale dovoljno sijena, i one su uglavnom bile podložne poplavama te od slabe koristi.¹⁴ Stanje u Podravlju bilo je još teže jer zbog močvara na području ovoga naselja nije bilo nikakvih oranica na kojima bi se mogla posijati pšenica. Jedino donekle iskoristivo područje bio je "brežuljak ili čestica koja se zove Czucz" gdje su seljaci sijali kukuruz. Zbog smještaja u močvarnom području u kojem su rasle samo vrbe stanovnici Podravlja nisu imali drva za ogrjev i građu te su ih bili prisiljeni kupovati od vlastelinstva od kojega nisu dobili pravo drvarenja u vlastelinskim šumama.¹⁵ Budući da su značajne površine oranica koje su stanovnici Kopačeva imali za svoje potrebe uglavnom bile nekorisne zbog podložnosti poplavama, vlastelinstvo im je dopustilo sijanje na susjednim česticama. Osim toga, stanovnicima Kopačeva, kao i Luga i Vardarca, livade nisu ni bile razdijeljene jer su bile toliko podložne poplavama da ih se rijetko kada moglo kosit. Stoga je u suho vrijeme svatko mogao prema vlastitim potrebama slobodno kosit među močvarama, a to što su bili dužni kosit za vlastelinstvo.¹⁶

Poplave su izvazivale i različite druge teškoće. Primjerice, stanovnici Bilja i Podravlja nisu imali svojega svećenika i crkvu (osim vlastelinske kapele u biljskome dvorcu) pa su na bogoslužje običavali odlaziti u Osijek u franjevačku crkvu. Stoga, ako je netko zbog teškoga zdravstvenoga stanja poželio duhovnika, morao je po njega o vlastitom trošku ići u Osijek, a takav je put s jedne na drugu dravsku obalu u vrijeme poplava bio osobito težak i opasan i za bolesnika i za redovnika pa nije bilo neuobičajeno da bolesnik umre bez duhovne utjehe.

Poplave koje su puteve činile neupotrebljivima nagnale su upravu vlastelinstva da na biljskome području sagradi "brojne mostove i nasipe", pretežno prema Osijeku, od kojih su i stanovnici imali koristi, ali su imali i obvezu njihova čestog popravljanja.¹⁷

Položaj na Dravi, prekoputa Osijeka, imao je i svoje prednosti, posebice one vezane uz mogućnost trgovine s većim gradskim središtem. Međutim, prema popisu se čini da su ovu mogućnost koristili samo stanovnici Podravlja, za koje se navodi da su svoje stvari dobro prodavali u Osijeku, ali je vjerojatno da su se i mještani drugih vlastelinskih naselja, osobito onih bližih Osijeku i onih koja su se nalazila uz glavnu cestu Osijek-Mohač, makar povremeno uključivali u trgovinu u Osijeku.¹⁸

naselja Branjina i Popovac, a opisuje se Šumarina koju je 1797. godine beljsko vlastelinstvo kupilo od vlastelinstva Darda; također se opisuju i naselja Kneževi, Mece, Grabovac, Berengje i Čibogat kojih nema u ranije spomenutim popisima.

¹⁴ S. SRŠAN, *Stanovništvo i gospodarstvo*, 25.

¹⁵ Isto, 57, 58.

¹⁶ Isto, 44, 53, 65.

¹⁷ Isto, 25.

¹⁸ Isto, 58.

Jedna od važnijih djelatnosti bio je ribolov za kojega su stanovnici spomenutih naselja (osim Podravlja) od vlastelinstva dobili dopuštenje uz obvezu da moraju dati trećinu ulova. Da je ribarenje na ovom području moglo biti unosno svjedoči činjenica da su i osječki ribari za godišnji iznos od 50 forinti od beljskoga vlastelinstva u zakup uzeli jedno jezero.¹⁹

Mlinarenje u dravskome dijelu vlastelinstva nije bilo osobito razvijeno. Sumarni podaci popisa u kojima su prikazane pristojbe od mlinova navode samo jedan dravski mlin. Doduše, i dunavskih je mlinova bilo malo, odnosno navedena su samo dva, ali je zato potočnih mlinova (pretežno na Karašici), bilo trinaest čemu treba pribrojiti još dva vlastelinska mлина, u Luču i Petlovcu, koja nisu navedena među onima za koje se plaćala pristojba.²⁰

Svega je nekoliko sela smještenih na Banskoj kosi (Kamenac, Kotlina i Podolje) bilo pošteđeno ranije opisanih teškoća, dok su druga vlastelinska naselje, smještena uz Dunav, Karašicu ili druge manje vodene tokove, svoj život bila prisiljena organizirati u uvjetima močvarnih i poplavnih područja. Ribarenje na Dunavu bilo je razvijenije nego na Dravi ili na području Kopačkoga rita (na Karašici su mogućnosti ribolova bile ograničene) te je stanovnicima naselja uz Dunav moglo osigurati značajnije dobiti. Stoga ne čudi da su samo u tim naseljima pojedinačno popisani ribari koji su plaćali pristojbu i to trojica u Batini, po jedan u Duboševici i Zmajevcu te dva trgovca ribom u Dražu. Također je karakteristično da je vlastelinstvo stanovnicima ovih naselja dopuštao slobodno drvarenje i kosidbu na dunavskim otocima.²¹

POPIS BARANJSKE ŽUPANIJE 1785. GODINE

Među gotovo četiri stotine pitanja sastavljenih radi ispitivanja "fizičkog i moralnog" stanja Baranjske županije dosta je onih koja se odnose na prirodna obilježja područja i uz njih vezane gospodarske djelatnosti i način života stanovništva, a među njima se nalaze i ona koja se neposredno odnose na hidrogeografska obilježja. Tako su, primjerice, popisivači već u dijelu u kojem su prikupljali opće podatke o kotaru trebali utvrditi ima li u njemu kakvih potoka,²² gdje izviru, gdje i u koju rijeku utječu, je li im tok u nekom dijelu podzeman, ispire li se na njemu zlato, jesu li na njemu sagrađeni mlinov, s koliko kola i koje klase te uzrokuje li vodotok poplave, kada, kako često, gdje, koliko dugo poplave traju te kakvu štetu izazivaju. U dijelu u kojem su se prikupljali podaci pojedinačno o mestima, dio navedenih pitanja o potocima se ponavlja, a dodana su i nova s namjerom da se utvrdi obiluje li potok ribama i kakvima te prodaju li se ribe i na kojem tržištu, postoje li kakve ptice kod potoka, love li ih stanovnici i prodaju, obiluje li područje trskom, ima li mostova, nanose li mlinovi kakvu štetu i zašto, prouzrokuju li poplave i kako se tome može doskočiti. Također se nastojalo utvrditi jesu li putevi te oranice i livade na području svakoga pojedinoga mjesta podvrgnuti poplavama.²³

U općim odgovorima o kotaru Branjin Vrh na samom je početku njegovo područje označeno kao ono kojem Dunav do Batine predstavlja kotarsku granicu, a od toga mjesta granicu između Baranjske i Bačke županije, "tekući tako kroz razne otoke" do Aljmaša u Virovitičkoj županiji gdje u njega utječe Drava koja branjinrški kotar, ali i Baranjsku županiju dijeli od Virovitičke. Osim četiri dobra i vlastelinstva Belje u njemu su postojale i mnogobrojne zemljишne čestice koje su se nalazile na dunavskim i dravskim otocima. Zabilježeno je da u kotaru postoje "prekrasni potoci" koji ne čine značajnije štete osim što u vremenu kada se otapa snijeg poplavljaju susjedne livade, ali se voda na njima ne zadržava dugo. Za razliku od toga, mjesta uz Dravu i Dunav bila su izložena češćim poplavama koje su obilne i dugotrajne pa su onih godina kada nastanu livade i pašnjaci tih mjesta praktično

¹⁹ Isto, 25, 26, 44, 53, 65.

²⁰ Isto, 50, 54, 72-75.

²¹ Isto, 21, 32, 35, 38, 40, 62, 65.

²² Iako se izrijekom spominju samo "potoci", prilikom popisa u tom su smislu prikupljani i podaci i o rijekama.

²³ S. SRŠAN, *Baranja 1785. godine*, 12-14, 16, 20.

bili neupotrebljivi. Drava i Dunav izljevali su se gotovo svake godine, ali poplave nisu svake godine trajale jednakom dugo jer su nekih godina počinjale početkom ožujka, ali se krajem travnja ili do sredine svibnja voda povlačila, dok je nekih godina poplava trajala sve do listopada i duže te stanovnicima nanosila velike štete. Unatoč tome u popisu je zabilježeno da se, iako u kotaru općenito ne postoji bogat narod, oni koji stanuju uz Dravu i Dunav "drže među boljima".²⁴

Za naselja uz Dravu ili ona koja su smještena u rubnom području Kopačkoga rita, prilike tijekom dva desetljeća koja su protekla od prethodnoga popisa nisu se promjenile. Bilje, Podravlje, Kopačovo, Vardarac i Lug i u novom su popisu opisani su kao naselja s teškim položajem u ravnici koja zbog visokih vodostaja Drave i podizanja razine voda u Kopačkom ritu trpe stalne štete, dok se veliki dijelovi njihovih područja nalaze pod vodom. Ipak, najteži je bio položaj Podravlja čiji stanovnici nisu imali nikakvoga zemljишta, "već su odasvud okruženi vodom koja im čini štetu". Zbog toga su kuće u Podravlju bile izgrađene od čistoga drva jer se drugi materijal nije mogao koristiti budući da su ih stalne poplave teško oštećivale. Stanovnici Vardarca tužili su se beljskome vlastelinstvu zbog velikih šteta uzrokovanih čestim i dugotrajnim poplavama te tražili pomoći u njihovom sprječavanju, ali im je odgovorenio da se njihovoj molbi ne može udovoljiti niti im se ikako može pomoći. Ni stanovnici Luga koji su, čije su livade gotovo cijele godine pod vodom, od Baranske županije nisu dobili zatraženu pomoć, a i opći zaključak iznesen u popisu je taj da se poplave nikako ne mogu ukloniti. Za sprječavanje poplava na području Bilja i Podravlja nije bio dovoljan postojeći nasip.²⁵

Zbog opisanih prilika oranice, pašnjaci i livade nisu stanovništvo spomenutih naselja donosili osobite koristi. Svi su pašnjaci bili svrstani u treću klasu te je procijenjeno da bi se na njima, kada ne bi bili izloženi poplavama, moglo uzdržavati 500 grla stoke (osim u Podravlju gdje je broj grla koja se mogu uzdržavati procijenjen na 200). U onim godinama kada su poplave bile manje i trajale kraće, seljaci su mogli pokositi i spremiti dovoljno sijena za dvije godine, ali su bile češće one godine kada ne bi uopće mogli kosit. Tada su bili prisiljeni krmu kupovati za gotov novac ili prodavati stoku po nepovoljnijim cijenama. Naselja nisu imala vlastite općinske šume nego im je vlastelinstvo dopušталo drvarenje u svojim šumama ili na otocima. U šumama kojima su se koristili stanovnici Bilja bilo je malo stabala koja su se mogla upotrijebiti za građu ili lađe, ali su postojale razne vrste mekoga drva koje su stanovnici koristili za izgradnju kuća ili su od njega izrađivali male lađice "općenito zvane csonik". Mlinova je bilo malo. Osim jednoga suhog mлина u Bilju, bilo je više mlinova na Dravi na području Podravlja koji su pripadali osječkim stanovnicima, a stanovnici Podravlja u njima su imali manje udjele. Još se jedan mlin treće klase s jednim kolom nalazio u privatnom zakupu u Lugu, ali su se stanovnici susjednih Kneževih Vinograda žalili da je štetan jer potiskuje vodu na njihove livade. Ribarenje je i dalje pripadalo među najunosnije djelatnosti pa su tako, primjerice, Vardarčani uglavnom bili ribari te većinu vremena provodili u ribolovu. U popisu ne postoje podaci da su stanovnici vlastelinskih naselja ribarili u Dravi, ali je zabilježeno da je na području Kopačkoga rita bilo obilje riba, "i to šarana, štuke, i njima slične ribe manjih vrsta". Ponekad su pojedinci (primjerice trgovac u Vardarcu), a ponekad cijele općine od vlastelinstva uzimale ribarenje u zakup te dio ulova prodavali na okolnim tržištima ili bi ribu od njih otkupljivali trgovci koji su je odvozili pretežno na osječko, ali i na udaljenija tržišta.²⁶

OPIS BELJSKOGA VLASELISTVA JOSIPA PAYRA 1824. GODINE

Opis što ga je sastavio visoki službenik beljskoga vlastelinstva Josip Payr osobito je vrijedan zbog kombinacije mnoštva konkretnih podataka o vlastelinstvu i njegovoj organizaciji koji su mu bili dostupni s obzirom na njegovu službu, te vrlo živih opisa prirodnih obilježja, naselja, gospodarskih

²⁴ Isto, 30-32.

²⁵ Isto, 42, 45, 48, 50, 55, 60, 67.

²⁶ Isto, 39, 41, 43, 48, 52, 54, 55, 57, 59, 60, 62, 65, 68.

djelatnosti i drugoga, čija snaga i autentičnost očito proizlaze iz vlastitoga iskustva i profesionalne (a možda i osobne) zainteresiranosti za probitke vlastelinstva.

Mnogo toga u životu stanovnika naselja vlastelinstva Belje ostalo je nepromijenjeno u odnosu na četrdesetak godina stariji popis iz 1785. godine, ali se mogu primijetiti i neka bitna poboljšanja, osobito u pogledu izgradnje kanala i nasipa. Ovim je radovima rukovodio vlastelinski građevni ured, odnosno njegov upravitelj kojega su nadzirali geometar te nadzornik kanala, nasipa i navodnjavanja. Iako nabrala mnoge kanale i nasipe koji su izgrađeni, ili su u gradnji ili tek u planovima, Payr ih ne navodi u potpunosti sustavno. Ipak, se može primijetiti da je najveći posao obavljen na području rijeke Karašice i njezinoga utoka u Dunav gdje je već od ranije postojeći sustav dopunjena novim nasipima i mrežom kanala čime se smanjila mogućnost ubičajenog probijanja nasipa pri jačim priljevima vode. Iz opisa je vidljivo da je vlastelinstvo u planu imalo daljnju sustavnu i prilično intenzivnu aktivnost u pravcu izgradnje nasipa i kanala, planirajući njima premrežiti manje-više cijelo područje južne Baranje.²⁷ Jedan od važnijih planova bio je onaj kojim se predviđala izgradnja nasipa koji bi se dijelom vezao na biljski, a dijelom na osječki nasip čime se planiralo dobiti 400 do 500 jutara zemljišta od ritskih područja. Plan kojim bi se iznad i ispod osječkoga nasipa izgradili novi nasipi i povezali s onima na lijevoj obali Drave bio je predviđen i radi reguliranja Drave čiji je tada neregulirani tok smetao osječkim tvrđavskim objektima. Payer je procijenio da bi se izgradnjom novoga nasipa koji bi uz dravsku obalu dardanske nasipe preko Tvrđavice povezao s onima kod Bilja dobio nekoliko tisuća jutara korisne zemlje, a cijela bi okolica dobila "bolji i zdraviji zrak, a poljepšao bi se i kraj između Osijeka i Bilja". Međutim, već i do tada provedenom regulacijom dobio se mnogo područja, osobito na otocima, na kojima su povećana vlastelinska dobra te se prethodnih trideset godina, nakon prvih većih melioracijskih zahvata, bitno promijenilo stanje.²⁸

Od nasipa koji se odnose na vlastelinska područja uz Dravu detaljniji je opis dan samo za onaj koji vodi od Bilja do lijeve obale Drave. Taj je nasip bio dug 2.330 hvati, na dnu je bio širok deset, a na vrhu pet i pol hvati te visok deset stopa. Imao je tri mosta za prolaz dravske vode koja se izlijeva. Pri južnom završetku drugoga mosta bio je 1779. godine postavljen spomenik "nezaboravnom osnivaču tog nezaboravnog djela"²⁹ izrađen u pješčenjaku u obliku stupa visokog četiri hvata s grbom Mađarske isklesanim u kamenu te bakrenom pločom s natpisom na latinskom jeziku.³⁰

Za razliku od prethodnih popisa koji su uopćeno govorili o velikim površinama pod vodom ili onima izloženima poplavama, Payr je iznio niz konkretnih podataka. Nakon što je uvodno odredio Dunav kao istočnu, a Dravu kao južnu granicu vlastelinstva Belje napomenuo je da ove rijeke, mada su pogranične, treba pribrojiti vlastelinstvu zbog njihovog djelomičnog iskorištavanja, ali još više zbog toga što poplavljaju znatna otočna područja te snažno djeluju na četrnaest vlastelinskih naselja koja su uz njih smještena.³¹ Prema geodetskoj izmjeri ukupna je površina vlastelinstva s dunavskim i dravskim otocima bila 18 2/3 četvornih milja, ali je od toga čak 10 četvornih milja bilo izloženo poplavama Drave i Dunava.³²

Posebno zanimanje Payr je pokazao za otoke što ne čudi kada se u obzir uzme da su otoci, prema izmjerama učinjenima tridesetak godina ranije, zapremali 73.406 7/8 jutara, od kojih su vlastelinski

²⁷ U planove su bili uključeni i radovi na vlastelinstvu Darda što je bilo neizbjegno ukoliko su se nastojali postići željeni zaštitni rezultati.

²⁸ S. SRŠAN, *Stanovništvo i gospodarstvo*, 91-93, 97, 110, 127, 138, 139.

²⁹ Nasip je građen po nalogu Josipa II. u vrijeme vladavine Marije Terezije kao dio radova na izgradnji ceste Bilje-Osijek.

³⁰ S. SRŠAN, *Stanovništvo i gospodarstvo*, 140. - U natpisu je odano priznanje Josipu II. i Mariji Tereziji za njihove zasluge u izgradnji ceste i mosta čime je bitno olakšan put preko rijeke Drave i baranjskih močvara.

³¹ U opisu su ta naselja navedena poimence: Duboševica, Topolje, Gajić, Draž, Batina, Zmajevac, Suza, Kneževi Vinogradi, Grabovac, Lug, Vardarac, Kopačvo, Bilje i Podravlje.

³² S. SRŠAN, *Stanovništvo i gospodarstvo*, 87, 88.

podložnici koristili 34.678 3/8 jutara.³³ Od ukupnih šumskih površina koje su iznosile 34.638 2/8 jutara, čak je 22.178 1/8 otpadalo na otočne šume. Uprava šuma s otocima potpadala je pod nadležnost šumara koji su stanovali u Bilju. Općenito, otočne su površine zapremale livade, šume, pašnjaci, trščaci i vode. Vode (Dunav, Drava, postojeći mrtvi ili stari rukavci, bare i močvare) pokrivale su 10.416 3/8 jutara. Otočne su površine bile osobito lijepo za sušnih godina zbog bujnih trava, ali je njihova iskoristivost ipak bila najveća za ribarenje u ribnjacima, barama i ritovima. Velika je korist bila i od trščaka koji su obuhvaćali 32.780 jutara površine. Trska, koja "kao more pokriva otoke", nije zadovoljavala samo potrebe vlastelinstva, nego i potrebe 4.381 kuća podložnika. Osim toga velike su se količine na osnovu ugovora prepustale stanovnicima Bačke županije, a prema Payrovim procjenama iz tih bi se trščaka moglo opskrbiti oko 60.000 stanovnika. Kako bi održali kvalitetu trske koja se smanjuje budući da se režu najbolji izdanci, stanovnici su za suhoga vremena u proljeće palili trščake i tako poticali bujniji rast mlade trske. Stoga se tijekom dva tjedna, a ponekad i duže, u čitavom Kopačkom ritu moglo vidjeti oblake dima, "a u mnogim krajevima za vedrih večeri i pravo more vatre". Usprkos velikim gospodarskim potencijalima otoka, oni su ipak zbog čestih i dugotrajnih poplava bili nedovoljno korišteni, ali je provođenjem regulacija tijekom nekoliko prethodnih desetljeća u tom smislu stanje ipak postalo bolje. Nedostatak otoka bila su "štetna isparavanja" kojih nije bilo na kopnu, ali su uobičajeni smjerovi vjetrova ova "trula isparavanja" tjerali dalje od suhoga naseljene područja vlastelinstva.³⁴

Najunosnija djelatnost i dalje je ostalo ribarenje pa ne čudi što mu je Payr posveti jedno cijelo veće poglavje svojega opisa. Na području vlastelinstva bilo je prirodnih i umjetnih ribnjaka, ali su prirodni bili mnogobrojniji jer su česte poplave Drave i Dunava ostavljale znatne površine pod ribnjacima. Za velikih poplava ribe dolaze u rukavce gdje u ritovima nalaze obilnu hranu zbog čega upravo ritovi obiluju mnoštvom ribe. Uobičajene su vrste ribe šarani i štuke, a više bijelih vrsta ribe, dunavska pastrmka (kao delikatesa i vrlo rijetka riba) te moruna i linjak love se samo u tekućem Dunavu.³⁵

Od tri umjetna ribnjaka koja su služila kao spremišta ribe jedan je 1822. godine podignut kod Bilja, uz glavnu cestu.³⁶ U njega se spremala riba ako je imala slabu prođu na tržištu ili nisku cijenu čime je omogućeno da se čeka povoljnija prilika za prodaju. Naime, u blizini Bilja je Kopačko jezero iz kojega je bilo moguće sa šest vlastelinskih mreža za jedan dan uloviti 500-600 centi ribe, što je toliko ribe koliko je davalo sve ostalo ribarenje zajedno. Stoga je bilo nužno da se vlastelinstvo pobrine za toliku ribu te je prema odredbi višeg upravitelj von Wittmana bio izgrađen spomenuti ribnjak. Već se za godinu dana pokazala njegova svrhovitost jer je ribnjak omogućio ne samo da se zadrži cijena ribe, nego i da se znatno poveća (postiglo se da prosječna funta ribe bude 12 krajcara, dok je funta govedine bila 9 krajcara). Time se biljski ribnjak neosporno pokazao jednim od najuspjelijih gospodarskih poduhvata vlastelinstva. Inače, ribarstvo je donosilo najmanje 20.000 do 50.000 forinti prihoda godišnje, a za vrijeme naročito dobrih ribolovnih godina i više. Iako su ribari, posebno u dobrim godinama, mogli dobro zaraditi, postizanje velikog ulova nije bilo sasvim jednostavno. Ribari su najprije morali provesti potpuno zatvaranje ribe (za što su bili potrebni i iskustvo i vještina) te popraviti i prirediti mreže, štapove i šibe. Riba se nije lovila samo branama i velikom položenom mrežom, nego i "malom mrežom te mrežom za povlačenje, mrežom za bacanje, mrežom u obliku vreće s košem te velikom i malom udicom". Ribarenje je dijelom provodilo samo vlastelinstvo, a dijelom ga je davalo u zakup. U zakup su se davali manje bogati i rasuti ribnjaci čije korištenje ne bi bilo dovoljno isplativo. Ribarstvo je u Bilju imalo posebnog špana s pet čuvara.³⁷

³³ S obzirom na temu ovoga rada treba napomenuti da je dunavskih otoka bilo više nego dravskih, ali ih Payr ne navodi posebno.

³⁴ S. SRŠAN, *Stanovništvo i gospodarstvo*, 97, 123-125, 139.

³⁵ Isto, 125, 127.

³⁶ Isto, 95. - Na drugom mjestu u rukopisu kao vrijeme izgradnje ovoga umjetnoga ribnjaka navodi se 1823. godina. - Isto, 127.

³⁷ Isto 125-127, 139.

Život u poplavnim i močvarnim područjima te uz rijeke pratili su i neke manje ugodne pojave. Jedna od njih su, naravno, komarci kojih je bilo tako mnogo da stanovnicima baranjskih naselja "koji ne dime stvaraju mnoge besane noći". Jedna neugodnost sasvim drugoga tipa, a koja je vezana uz život uz rijeke, uklonjena je izgradnjom stražarnice na brdu pokraj Batine u kojoj je smješten i kraljevski komesar Baranjske županije. Naime, prije izgradnje stražarnice na tom se mjestu "skupljao sav ološ" kojega je u te krajeve dovodio prijevoz Dunavom i Dravom. Nakon što je uspostavljena, spomenuta je straža pretraživala "sve protuhe" koje su se onuda skitale, bile bez isprava i kao takve bile sumnjuive te je na taj način na vlastelinstvu Belje povećana sigurnost.³⁸

ZAKLJUČAK

Analiza dokumenata korištenih u ovome radu pokazala je da su organizacija vlastelinstva Belje i njegova gospodarska djelatnost, kao i cijelokupan život stanovništva njegovih naselja uvelike ovisili o prirodnim, a osobito hidrogeografskim obilježjima kraja koja predstavljaju njegovo najizrazitije prirodno obilježje. Iako je broj naselja koja su smještena uz Dravu ili u njezinoj neposrednoj blizini manji od onih uz Dunav ili Karašicu, njihov značaj nije ništa manji što je mnoštvo obavijesti koje se o njima mogu naći potvrđeno i u samim analiziranim dokumentima. Osim toga, prirodni, gospodarski i društveni uvjeti, a time i način života te gospodarska djelatnost u naseljima na cijelom području vlastelinstva malo su se razlikovali pa su vlastelinski podanici manje-više dijelili istu sudbinu, bez obzira uz obale koje rijeke su bili naseljeni.

Živeći u naseljima smještenima u poplavnoj ravnici uz Dravu i u rubnim područjima Kopačkoga rita, stanovnici Bilja, Podravlja, Kopačeva, Vardarca i Luga nisu mogli računati na osobito isplativi poljoprivredni i stočarstvo jer su vodostaji Drave i Dunava i s njima vezane poplave određivali dostupnost i veličinu oranica, pašnjaka i livada. U tim se okolnostima ribarstvo pokazalo kao najunosnija djelatnost, dok je mlinarenje na Dravi, što se tiče vlastelinstva Belje i njegovih podanika, bilo slabo razvijeno.

U razdoblju koje prati ovaj rad, tijekom nešto više od pola stoljeća, život stanovnika u spomenutim naseljima beljskoga vlastelinstva u bitnome se nije promijenio. Ipak, napor i sredstva koje je vlastelinstvo uložilo u izgradnju sustava kanala i nasipa počeli su pokazivati određene rezultate koji će postati izrazitijima tek u narednom razdoblju kada su izgradnja kanala, nasipa i regulacija rijeka postali obuhvatniji, intenzivniji i sustavniji. Do tada je, međutim, ritam života podanika vlastelinstva Belje u najvećoj mjeri ovisio o ritmovima velikih rijeka koje su ga omeđivale.

SUMMARY

In the second half of the 18th century and early part of the 19th century a few documents describing Belje Estate and its settlements were created. Since the Estate occupied the east and north part of the so-called "Baranja Triangle", i.e. the part extending along the right bank of the Danube River and the left bank of the Drava River to the latter's mouth and covering Kopački rit, these sources provide information on the Drava River, its influence on the life of Baranja population, and the organization of Belje Estate, as well as data on human interventions for the purpose of utilization of natural advantages and resolution of problems distinctive to the area concerned.

The first of the mentioned documents is the Chamber Census of settlements of Belje Estate from 1766. The majority of the data from this Census refers to population, description of settlements, economy, and tax obligations, but they also provide information related to the Drava River and the life in its vicinity. The second one is the Baranja County Census from 1785 created on the basis of a decree given by the Count Ferenc Széchényi, King's Regent in the Pecs County, as part of Emperor Joseph's reformation efforts. Since the Census aimed at collecting as detailed data as possible for the

³⁸ Isto 97, 115.

purpose of gaining insight into the status of the area, it is rich with various information, among other things with information on natural characteristics, including data on water courses and bodies of water. The third document is the Description of Belje Estate by Josip Payr, High Official of Belje Estate, created in 1824. Among other things, it contains data on climate, position, surface and ground, rivers, streams, springs, canals, irrigation, fish-ponds, river islands and peninsulas, fishery, etc.

TRŽIŠTE I NJEGOV UTJECAJ NA REGULACIJU DRAVE I ODVODNU SLAVONSKO-DRAVSKE NIZINE (OSVRT NA 19. STOLJEĆE)

THE MARKET AND ITS INFLUENCE ON THE REGULATION OF THE DRAVA RIVER AND DRAINAGE OF THE SLAVONIAN-DRAVA PLAINS (LOOKING BACK AT THE 19TH CENTURY)

Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE

Hrvatski institut za povijest - Zagreb,
Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje
Slavonski Brod

Primljeno/Received: 20. 6. 2013.

Prihvaćeno/Accepted: 8. 11. 2013.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK/UDC 94.5 (497.5-37 Drava) 556.53

SAŽETAK

Autorica analizira na temelju literature i arhivskog gradiva utjecaje tržišta na regulacijske radove rijeke Drave u njenom donjem toku u 19. stoljeću kao i iskorištavanje plovidbenih i gospodarskih značajki te rijeke. U društveno-političkim i ekonomskim okvirima promatra potrebe tržišta te njihov utjecaj na regulaciju, a sukladno tomu i prometno značenje Drave. Istodobno prati odvodnju te obavljanje različitih hidrotehničkih radova (prokopi, reguliranje korita i slično).

Ključne riječi: Rijeka Drava, donji tok, 19. stoljeće, značenje, gospodarstvo, tržište, regulacija

Key words: River Drava, lower stream, 19th century, importance, economy, markets, regulation

UVODNE NAPOMENE

Na Dravi¹ čiji je tok usmjeren k donjem toku Dunava, prvorazrednom prometnom putu, duga je tradicija iskorištavanja te značajne prirodne prometnice po kojoj se od 18. stoljeća pa nadalje plovilo splavima, trgovackim brodovima i parobrodim. Drava je oduvijek na svome putu valjala/valja i nosila/nosi velike količine nanosa te oblikovala široka poplavna područja često mijenjajući svoj glavni tok. Pri tome je prometno strujanje tom rijekom od zapada prema istoku i obratno izrazitije u donjem toku gdje je plovna dužina Drave iznosi 156 km, i to od mađarskog gradića Barcsa do Aljmaša, mjesta na ušću Drave u Dunav u Hrvatskoj. Ulazeći u otvorenu podravsku, tj. slavonsku, nizinu Drava teče sporije stvarajući brojne sprudove, plićake, meandre i rukavce. U donjem toku, od Donjeg Miholjca, gdje dostiže širinu veću od 400 m, do Osijeka, meandrira, tj. odlikuje ju mehanizam voda srednjeg toka i kod Osijeka joj je širina oko 200 m. Tu su slabo izražene osobine gornjeg toka (usjevanje vodotoka) jer ima linijski karakter; sporija je bez odlike prave nizinske rijeke jer često mijenja položaj podrivajući obale. Nizvodno od Nemetina, mjesta nedaleko od Osijeka, pa do ušća ima osobine srednjeg toka, tj. ponovo meanderska obilježja. Ipak, Drava i u donjem dijelu ima znatan pad,

¹ Drava je desni pritok Dunava. Ukupna dužina Drave iznosi 749 km, i to od izvora u Tolbačkom polju u talijanskom dijelu Pusterthala u južnom Tirolu koji pripada Italiji do njezina ušća u Dunav. Do Maribora u Sloveniji, u svom gornjem toku, teče duboko usječenom dolinom s velikim padovima i brzim tokom pa je tu izrazito alpska rijeka velike vodene snage. Drava sa Savom omeđuje Slavoniju. U Hrvatskoj je tok Drave približno 305 km. (Vidi opširnije: Hrvoje PETRIĆ, "Rijeka Drava od štajersko-hrvatske granice do ušća u Dunav početkom 1780-ih godina", *Ekonomска i ekohistorija*, br. 7, Zagreb - Samobor, 2011., 49, 51, 60.)

koji je (za usporedbu) čak tri puta veći od padova rijeke Save u posavskoj nizini, pa stoga nema sve atribute nizinske rijeke.²

Drava, s jako izraženim snježno-kišnim ili nivalno-pluvijalnim riječnim režimom se s višim vodo-stajem dva puta godišnje, tj. u proljetno i jesenje doba za vrijeme topljenja snijega i velikih kiša, u 18. i 19. stoljeću razlijevala plaveći tada livade, oranice, šume i suhozemne putove pa je odvodnja suvišnih voda u slavonsko-dravskoj nizini, posebice u osječkom kraju (u području zapadno od Osijeka u slivu vodotoka Karašice i Vučice, desnih pritoka Drave, te u području južno od Osijeka uz gornji tok Vuke, pritoke Dunava), predstavljala gotovo oduvijek golemi problem. Budući da su poplave trajale 10 dana ili čak duže, problemi su bili veliki glede obrade poljoprivrednog zemljišta, ali i u suhozemnom prometu, jer su za to vrijeme "prolazi bili zapriječeni". Naime, budući da Drava ima kraći i ravniji tok, njezine nabujale vode prve su stizale u obliku vodnog vala do ušća Dunava, čije je korito moglo primati tu količinu vode. Ali kada bi stigao dunavski vodni val do ušća Drave nailazio je na zapreke, dravske vode i Aljmašku planinu, pa korito Dunava više nije moglo primiti tu količinu vode, te je ona podizala razinu Vuke i njenih pritoka uzrokujući poplave i razливanje u poplavno područje porječja Vuke te su u poplavnom području ostajale mnoge bare koje su natapale blatinjave jarke. Stoga su već u prvoj polovici 18. stoljeću, još u vrijeme gradnje barokne Tvrđe u Osijeku, izvršeni prvi najjednostavniji regulacijski radovi na utvrđivanju desne obale Drave. Tada su tvrđavski graditelji za usporene jakog slaza kod visokog dravskog vodostaja u korito Drave ugradili dvije sinklinale, i to jednu ispod same tvrđave, a drugu u Gornjem gradu. U nastavku tih radova krajem toga stoljeća desna i lijeva obala uz Tvrđu i prekodravsku krunsku utvrdu utvrđivana je lomljениm kamenjem. Međutim, svi su ti tehnički radovi bili zapravo samo predradnje za sustavnu regulaciju dravskoga korita, koja se provodila tijekom 19. stoljeća sa zamislima o spoju Drave sa Savom te dalje s Jadranskim morem. Stoga su prvi počeci tehničkog tretmana Drave vezani za plovidbu da bi potom dobili jasne konture zaštite i obrane od poplava u borbi za osvajanje novih poljoprivrednih površina, odnosno nastojanjima za povećanjem žetvenih prinosa. Hidrološke i klimatološke prilike u tom istočnom dijelu Hrvatske utjecale su stoga da je odvodnja zemljišta bila i ostala jedan od najvažnijih zadataka u vodoprivrednoj djelatnosti pa se kroz 19. stoljeće, ali i nadalje javljala kao bitna vodoprivredna djelatnost za uspostavljanje pogodnih uvjeta života i gospodarstva. Pri tome su se ponajprije javile zamisli i provodili radovi vezani za pretvaranje Drave u plovidbeni put. Dio poteza koji su se poduzimali u sklopu tzv. regulacijskih vodoprivrednih radova na ovom području omogućilo bi trgovačkim brodovima i parobrodima - tijekom 19. i početkom 20. stoljeća - uspostavljanje plovnosti Drave do Botova, ali će u obrani od poplava postizati sporo tek djelomične uspjehe, jer obrambeni nasipi (za svladavanje visokih voda) nisu bili posve izgrađeni, ili su pak pojedini objekti (prokopi odnosno kanali npr.) izgrađeni u tehničkom pogledu neprikladno ili nedovoljnih dimenzija.³

ZNAČENJE DRAVE

Razdoblje 19. stoljeća obilježila je prijeko potrebna regulacija Drave, jer je rijeka od gornjega toka valjala krupni šljunak i dovaljivala do ušća množinu pruća, a brzi tok rijeke stvarao sprudove, riječne otoke i obalne nanose. Drava, kao i većina rijeka, imala je prigodom pada vode vrlo različitu širinu, mnogobrojna prudišta, pa je za sljedećih visokih voda rijeka napuštala čak staro korito, otkidala obalu,

² Državni arhiv Hrvatske u Zagrebu (dalje DAH), Depozit br. 36 (1949.) Antun CUVAJ, *Povijest trgovine, obrta i industrije Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, kutija 2., sv. 2., Od nagodbe do osnutka nove države S.H.S., 367., 368; Andrija BOGNAR, "Poplava rijeke Drave i Dunava u Baranji 1965.", *Geografski horizont*, 3-4, Zagreb 1966., 67.-70.; *Vode Hrvatske*, Zagreb 1992, 19.

³ Branko FIŠER, "Neki aktualni problemi na slivu rijeke Drave i Dunava", *Privreda, Časopis za privredna pitanja Slavonije i Baranje*. Br. 3. Osijek, 1974., 25, 26.; DAH, Valentin LAPAINE, *Stare i nove vodogradnje u Hrvatskoj i Slavoniji*, Građevni odsjek Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Zagreb, 1896.; Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, "Donjodravski plovidbeni put u 19. i početkom 20. stoljeća (s posebnim osvrtom na odnos države prema tom problemu)", *Scrinia Slavonica* 3, Slavonski Brod, 2003., 211-230.; Branko VUJASINOVIĆ, "Prvi radovi na uređenju Drave u prošlosti", *Građevinar*, vol. 48, br. 11, 1996., 752-753.

otplavljalila prudišta, te "tu igru" neprestano ponavljalila. Pri tome je prilikom niskoga vodostaja taj materijal ostajao na dnu i bio prepreka sigurnoj plovidbi. Da se stvore uvjeti za sigurnu plovidbu parobroda Dravom, regulacijski su radovi uključivali čišćenje korita te odtok suvišnog materijala koji je rijeka dovaljivala. Doduše, "Regulatornom osnovom" i izvršenim radovima nije se smjela stvoriti preuska širina rijeke da ne bi dobila odviše veliku brzinu kojom bi se ugrozile obale, odnosno građevine koje su podizane duž obala. Način regulacije rijeke, odnosno način podizanja građevina, ovisio je o mjesnim okolnostima, geološkom stanju riječnoga predjela, zatim o padu rijeke, o kakvoći, veličini i množini materijala koji voda nosi, doplavljaju ili taloži, zatim o trajanju vodostaja i o razmjeru količina visoke i niske vode. Ali glavni nedostatak Drave bio je rascijepano i promjenjivo korito nastalo zbog visokih voda, valova i snage vode što je razaralo obale, koje su bile uglavnom neutvrđene i trebalo ih je često utvrđivati. Budući da je Drava bila "državna rijeka" sredstva za tu namjenu izdvajana su iz državne zaklade u kojoj gotovo nikada i nije bilo dovoljno novca pa je npr. 1867. Gradsko poglavarstvo Osijeka predložilo da pripomogne provedbu "učvršćenja dravske obale u Donjem gradu" nabavom "potrebitih fašina" da bi se izbjeglo prelijevanje rijeke preko državnog sarvaško-vukovarskog druma i osigurao nesmetani suhozemni promet.⁴

Drugu polovicu 19. stoljeća obilježava oblikovana kapitalistička privreda i građansko društvo koji izravnije izražavaju različite interese na privrednoj sceni uz shvaćanja o potrebi istaknutog značenja etatističkog činitelja (države) u poticanju težnji i ostvarenju uspona i afirmacije građanskih snaga u privredi i društvu uopće. To je vrijeme kada se među istaknutim predstavnicima osječkih, tj. slavonskih, odnosno hrvatskih poduzetničkih slojeva javlja i spoznaja da regulacija, tj. uređenje vodenih prometnica te izgradnja suhozemnih, tj. cesta i željezničkih pruga na pravcu prema Jadranu (od Zagreba i ostalih dijelova sjeverne Hrvatske do sjevernoprimske i dalmatinskih luka), imaju bitno značenje za jedinstvenost hrvatskog gospodarskog i političkog razvoja. Mnogih slavonski i srijemski veleposjednici (*Adamović-Čepinski, Prandau, Schaumburg-Lippe, Eltz* i dr.) su tada utemeljili i proširili kapitalističku poljoprivodu, ali u cijelini život i rad stanovništva uz donji tok Drave ostaju bitno uvjetovani tradicionalnim društvenim odnosima. Pri tome je plovidba Dravom bila važna za trgovanje u istočnom i jugoistočnom smjeru, posebice prema Istanbulu koji je u to vrijeme jedno od bitnih tržišta i hrvatske trgovine. Naime, iz Istanbula su brodovi otpremani prema Dunavu, pa Dunavom do ušća Drave i od Aljmaša Dravom uzvodno u Hrvatsku dopremali svilu i drugu finu i skupocjenu robu, a odvozili odavde žito, kožu, vunu i druge proizvode. Kamena sol, najvećim dijelom iz kraljevskih solana u Marmarošu u Mađarskoj, dopremana je lađama rijekom Maroš do njezina utoka u Tisu kod Segedina, pa dalje Tisom do utoka u Dunav. Put se zatim nastavljao nizvodno Dunavom do Zemuna, te uzvodno Dunavom, pa Dravom do solane u Osijek gdje se sol na Solarskom trgu istovarivala i odatle otpremala diljem Hrvatske suhozemnim putovima. Istodobno se u osječku solanu dovozila kamena sol iz Ljubljane i Modruša, i to kombiniranim suhozemno-riječkim putem (kolima pa lađama nizvodno Dravom) te stizala u značajnu slavonsku pretovarnu postaju u Osijeku iz koje se potom otpremala i u Jugoistočnu Europu. Do druge polovice 19. stoljeća riječni promet robom u cijelini osiguravao je pridravskim gradovima i trgovištima život od naplaćene uvoznine i izvoznine. Ipak, unatoč svemu, iskorištenost vodenoga prometa bila je nedovoljna, i to ne samo zbog neuređenosti korita Drave nego i zbog čestih niskih ili visokih vodostaja rijeke. Doduše, Drava je ipak imala nešto povoljniji položaj kao granična rijeka s Ugarskom budući da se hrvatsko-mađarska granica protezala sredi-

⁴ DAH, fond 79 Odjel za unutarnje poslove Zemaljske vlade (dalje: UOZV), Gospodarski odjel (dalje: GO), Kulturno tehnički odsjek (dalje: KTO), kutija 26, 1888.-1907; Izvješće Jurja Augustina, kr. građevnog savjetnika o vodograđevinama; Prilog B. Predavanje o kulturno-zemljopisnoj važnosti rijeke i njihovom razvitku kao putovah prometa (predavanje Maksa Honsela, ravnatelj građevina, na III. internacionalnom kongresu za unutarnje brodarstvo održanom 20. kolovoza 1888. godine u Frankfurtu na Meini); Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, "Donjodravski plovidbeni put...", n. dj., 211-230; Državni arhiv u Osijeku (dalje DAOs), *Zapisnici grada Osijeka 1867-1875.*, (priredio Stjepan Sršan), Osijek, 2005., 23.

nom Drave pa su novčana sredstva za regulaciju Drave, tj. za unapređenje plovidbe Dravom, pristizala iz "državnog budžeta zemalja krune ugarske".⁵

Promatrajući prometno i gospodarsko značenje Drave u sklopu onodobnih općih kretanja, valja naglasiti da su njezine prirodno-geografske značajke postajale bitnije koliko se taj prometni pravac iskorištavao i regulirao. Naime, njena usmjerenošć prema Dunavu (prometnom putu na mnoga tržišta) kao i naglašena agrarna struktura gospodarstva osigurali su Dravi u njenom srednjem i donjem toku plovno i gospodarsko značenje u vrijeme kada su se države i društva ovoga područja u 19. stoljeću prilagođavali gospodarskoj ekspanziji i odgovarali na pritiske kojima su bili neprestano izloženi osobito do početka 20. stoljeća. Potražnja za žitom stalno je rasla kako su se zapadni dijelovi Monarhije sve više industrijalizirali i potrošnja po stanovniku povećavala.

UTJECAJI TRŽIŠTA I PROMETNE POLITIKE NA PROVEDBU REGULACIJE DRAVE

Iako je položaj Hrvatske u doba stvaranja kapitalističke ekonomije⁶ bio nepovoljan, ipak se u Slavoniji glede stvaranja šireg, cijelovitog privrednog prostora uočavao postupan pozitivan pomak. On je nastajao pod utjecajem privrednih načela kako Vojnu krajinu nije moguće izolirati od gospodarskih tokova pa su nastojanja Beča bila, u razdoblju do nagodbe, usmjerena svim snagama na unapređivanje riječnog prometa, posebice prokopavanjem kanala Dunav - Sava jer bi tako dio rijeke Save bio uklopljen u planove privrednih krugova Beča i Zagreba. No, do ostvarenja prokopa kanala nije došlo zbog pomanjkanja novca, ali ponajviše i radi toga što je početak i sredina 19. stoljeća vrijeme kada trgovački i prijevoznički poduzetnici diljem Habsburške Monarhije s velikim interesom prate pojavu prvih željeznica u Europi i stanje u gospodarskoj politici pri čemu su se najveće bitke vodile za tržišta žita, ugljena i drva te za najpovoljnije suhozemne i vodene putove pa su poticaji tržišta utjecali na unapređenje, tj. tehniku i mehanizaciju proizvodnje, i to posebice u poljoprivredi; na razvoj pojedinih grana industrija, trgovinu, te ponajviše na modernizaciju suhozemnog i vodenog prometa, tj. na izgradnju željezničkih pruga, parobroda, na sustavnu regulaciju rijeka, ali i na prvo primjenjivanje motora na naftni pogon za pokretanje cestovnog vozila. Ali vrlo brzo europski prijevoznički i trgovački krugovi zapažaju da željeznički prijevoz pojedinih roba postaje skuplji od vodenoga prijevoza pa je sve više dolazilo do izražaja saznanje da željeznicu i parobrodarstvo nisu u konkurenciji nego se međusobno nadopunjaju. Stoga privredni i politički krugovi Austro-Ugarske Monarhije u drugoj polovici 19. stoljeća uočavaju da je gospodarski razvoj države usko povezan za modernizaciju prometa pa su nakon otvaranja željezničkih pruga⁷ povećali ulaganja u razvoj riječnog prometa, jer promatrajući u sklopu tih općih kretanja prometno i gospodarsko značenje Drave i inih rijeka, a u sklopu njihovih prirodno-geografskih značajki, postalo je bitno koliko će se taj prometni pravac zaista moći iskoristiti i isplatiti. Istodobno unutrašnja državna ekonomska (gospodarska) politika kao i trenutak na europskom tržištu stvaraju potrebu za većom količinom roba, a za pojedine robe/proizvode (žito, drvo i drvnu građu, ugljen, rude, šljunak, kamen, sol i slično) prijevoz željeznicom postaje pre-

⁵ Zlatko HERKOV, *Povijest zagrebačke trgovine*, Zagreb, 1987., 94., 95; Kamilo FIRINGER, "Rijeka Drava kao činilac gospodarskog razvoja Slavonije", *Zbornik radova simpozija Kombinat Belišće kao činilac privrednoga razvoja*, JAZU, Osijek 1980., 152; DAH, Depozit br. 36 (1949.) A. CUVAJ, *Povijest trgovine...*, n. dj., kutija 1, sv. 1, 52., 53., 59.

⁶ U genezi kapitalističke ekonomije osobito su bitni: postojanje jedinstvenog, organski povezanog gospodarskog prostora, na kojem domaći privredničari mogu razvijati međusobne odnose i nesmetano djelovati, te samostalnost u vođenju ekonomske politike sa stanovišta interesa domaćih privrednih snaga.

⁷ U Hrvatskoj je 1862. sagrađena prva željeznička pruga između dva hrvatska grada - Zagreba i Siska, koja je preko Zidanoga Mosta imala priključak prema Ljubljani, Beču i drugim prugama u Monarhiji. Osam godina potom otvorena je za promet druga pruga u Hrvatskoj, a prva u Slavoniji - Vilany - Osijek - Dalj, koja je taj dio Hrvatske povezala s Budimpeštom, Bečom i drugim gradovima. Doduše, iako su hrvatske autonomne institucije pokušavale koncipirati željezničku mrežu u interesu gospodarskog razvoja zemlje pruge su u potonjim godinama gradane ponajprije u mađarskom interesu, jer hrvatske vlasti i gospodarstvenici nisu imali financijske snage za njihovu izgradnju.

skup pa se u Monarhiji opetovano u to doba javila potreba snažnijeg oživljavanja riječnog prometa ili kombiniranje i jednog i drugog prijevoza.⁸

Tako je npr. planirana izgradnja dunavsko-savskog kanala, podržana i u nekoliko mahova poticana od domaćih gospodarstvenih krugova, trebala biti korak bliže k oživotvorenju procesa izgradnje moderne kapitalističke ekonomije u Hrvatskoj. Plovna veza kanalom Dunav - Sava povećala bi prometnu vrijednost Dunava i Mediterana, osnažila trgovinu i promet Slavonije, posebice donjem toku rijeke Drave, s Jadranom, te istodobno na tom području poboljšala stanje silnih podvodnih voda i močvarnoga područja i gospodarski ojačala gradove i trgovista na tom riječnom putu pri čemu je posebice bilo važno uključivanje pomorskog prijevoza kao dionice multimodalnog prometnog sustava u prometne tokove sirovina i gotovih proizvoda, jer su troškovi prijevoza rijekama i morem bili najniži. Sve bi to u konačnici imalo povratan utjecaj na tržište, i to kroz snižavanje prodajnih cijena robe - srijemsko, slavonsko i mađarsko žito i kukuruz, drvo iz slavonskih i srijemskih šuma, kamen iz Ugarske, šljunak, te ugljen i druga roba iz Bosne - i porast stupnja konkurenčne sposobnosti hrvatskog i mađarskog gospodarstva na svjetskom tržištu. Stoga je opetovanost zamisli o pretvaranju Drave i Save u plovni put (njihov spoj dalje s Jadranom) utjecao na pojavu sustavne regulacije rijeka, tj. na prve početke ozbiljnijih tehničkih tretmana Drave i Save vezanih za plovidbu parnog brodarstva na unutrašnjim vodama, do uvođenja jedinstvenoga vodnog prava za cijelu Austro-Ugarsku Monarhiju, osnivanje Općih vodnih zajednica dravsko-dunavskog sliva i vodnih zadruga te bi istodobno dala i jasne konture sustavnoj zaštiti i obrani od poplava u borbi za osvajanje novih poljoprivrednih površina, odnosno nastojanjima za povećanjem žetvenih priloga na koje su utjecale česte poplave, nereguliranost tokova Dunava, Drave i Save i njihovih pritoka, kao i nepovoljan položaj proticajnih otvora mostova i mlinjskih brana, zapušteni i nanosima zakrčeni vodni žlijebovi te stabla koja su se rušila u rijeke i njihove pritoke uslijed urušavanja obala i slično. No, zagovarateljima djelatnosti za stvaranje modernih ekonomskih odnosa bilo je jasno da se ne mogu postići zacrtani gospodarski ciljevi bez pomoći države, ali su istodobno i isticali da poticaji moraju biti i u vlastitim ekonomskim snagama, jer je provedba regulacijskih radova umanjivala nesigurnost plovidbe koja je nastajala u vrijeme visokog vodostaja i donošenja velikih stabala koja su se prislanjala na prudišta i činila vožnju brodovima vrlo nesigurnom.⁹

Sukladno tim smjernicama u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji obraćala se veća pozornost sustavnoj regulaciji donjega toka Drave, koja je posebice od druge polovice 19. stoljeća do raspada Monarhije dobila, uz Savu, važnost u prometu drva i poljskih plodina iz Podravine i Slavonije u zapadne dijelove Monarhije, a osobito u tzv. Alpske zemlje izvan Monarhije. To je vrijeme kada je godišnji manjak potreba za žitom u Italiji, Francuskoj i Engleskoj bio velik, a hrvatsko i ugarsko žito moglo je na tržištu konkurirati jeftinijem ruskim i američkom žitu, ali jedino većim ulaganjem u sigurniju riječnu plovidbu. Istodobna potreba Primorja, Štajerske, Koruške i Tirola za žitaricama, drvom i soli te prometa željeza, strojava, ugljena, konoplje, vina, piva i druge trgovачke robe najjeftinije se mogla pokrivati podunavskim riječnim prometnim sustavom preko Siska i spoja na Jadran. Tadašnje potrebe domaćeg i inozemnog tržišta za korištenje toga prometnog pravca te njegova veza s Jadranom, kao bitne prometnice tražene robe, potaknule su mogućnost ostvarenja prirodnih veza između hrvatskog kontinentalnog zaleđa i Jadrana. Ali, kako se tim rijekama moglo ploviti bez većih poteškoća samo u vrijeme normalnog i nešto višeg vodostaja iskorištenost plovidbenih putova usmjerenih na Dunav,

⁸ DAH, Depozit br. 36 (1949.) A. CUVAJ, *Povijest trgovine...*, n. dj., sv. 1, 53., 59; Gordon EAST, *Poviestni zemljopis Europe*, Zagreb, 1944., 323-324; Erich HOBSBAWM, *Doba kapitala 1848-1875.*, Zagreb, 1989., 5, 6, 51; "Dunavsko-savski prokop, njegova važnost i svrha", *Sriemske novine, Organ za poljodjelstvo, obrt i trgovinu, te opće interese*, br. 25, Vukovar, 29. ožujka 1893.

⁹ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, "Rijeke Dunav i Sava te prvi projekti glede prokapanja kanala Dunav-Sava", *Časopis za suvremenu povijest*, god. 31., br. 2, Zagreb 1999., 307., 308; Igor KARAMAN, *Hrvatska na pragu modernizacije*, Zagreb, 2000., 33.; *Sriemske novine, Organ za poljodjelstvo, obrt i trgovinu, te opće interese*, "Dalje o dunavsko-savskom prokopu", br. 28, Vukovar 8. travnja 1893.; Mirjana GROSS, *Izvorno pravaštv*, Zagreb 2000., 176., 177.

najdužu i najmoćniju rijeku Monarhije, bila je relativno slaba ponajviše zbog prirodnih karakteristika Drave koje su tražile neprestana državna vrlo opsežna finansijska sredstava u regulacijske vodopričrvene radove. Naime, ta rijeka u svom donjem toku u Slavoniji nema dovoljno prijenosne snage, pa se stabla i panjevi natope vodom i potonu, a pjesak i mulj ih zatrpuju te se kod niskoga vodostaja pojave sprudovi, poloji i plićaci koji s vremenom postaju sve veći. Uslijed nastalih prepreka matica vode mijenja pravac toka rijeke, potkopava obalu, ruši je i odnosi materijal na protivnu stranu. Regulacija se morala provesti jer Drava je u gornjem toku valjala krupni šljunak i u Hrvatsku unosila neregulirane unose i dovaljivala množinu pruća. Budući da je taj materijal prevelik i pretežak "ne provalja se cijelom dužinom korita nego ostaje ležati na dnu" i prilikom niskoga vodostaja, kao neregulirani oblici, ostaje izvan korita na desnoj i lijevoj strani odnosno sredini rijeke. "Ta je pojava tim važnija što se tok vode ili struja rijeke od jedne obale na drugu valja te tako pravi kako vijugavo korito ili se razdvaja u više rukava, potočića i jaraka. Stoga se mora stvoriti normalni profil u regulatornom smjeru te da se u tom profilu voda drži na okupu, da živa sila vode uz dulje vrijeme sama stvori dovoljnu širinu i dubinu tako da glavni tok rijeke ostane u opredijeljenom profilu kod srednjega vodostaja rijeke, kao i onda, kada se velika voda preljeva preko obala". Tim regulacijskim radovima "trebalo je omogućiti da se suvišni materijal, koji rijeka dotura, upotrijebi za naplavljivanje iza reguliranoga korita uz pomoć napravljenih otvora za omogućavanje utaloženja". Zbog toga se prvo u morao ustanoviti "regulatorni smjer ravnim ili krivudavim smjerom većega polumjera, pa se na taj način omogućavalo postupno i regularno taloženje na onim mjestima gdje se to odredilo na temelju regulatorne osnove. Kod projektiranja regulatorne osnove morala se cijela voda iz početka kod srednjega vodostaja sakupiti u jedno korito (profil srednje vode), a širina profila se ustanovljavala prema mjestima gdje se nalazio prirodni profil na rijeci. Pri tome "ne smije biti prekomjerna širina da se ne bi stvarala prudišta i rascjepkao tok vode. Mora se paziti da se ne izazove preuska širina u kojem bi voda dobila odviše veliku brzinu i živu silu te bi velikom žestinom navalila na obalu, odnosno na paralelne građevine koje se imaju izvesti duž obala".¹⁰

"Ravni smjer je za regulaciju rijeke najjednostavniji i teorijski najbolji, ali se ne može projektirati svugdje, a negdje nije niti potreban. Obično se regulatorni smjer rijeke osniva u zavojima od 1.400 m polumjera i više ili u jačim zavojima. I u ravnom regulatornom koritu rijeke pokazalo je iskustvo da se najveća dubina rijeke stvara kod srednjega vodostaja uzduž obala, a u sredini se naplavljuje materijal i tamo opстоje najmanja dubina. Da se to naplavljivanje događa baš u sredini korita može se lako dokučiti što se ovde prave manji virovi te postoji jednako gibanje uzduž obala na kojima građevine uvijek manje ili više smetaju toku rijeke i prouzrokuju da voda oštro i brzo teče. Suženjem korita se tome može stati na kraj te dobiti da se korito uz cijelu širinu razvija u jednakoj dubini. Kod oštih zavoja se pokazuje da na konveksnoj strani obale kod visoke vode dolazi do nagomilavanja visokoga prudišta koja kod padanja vode vire, a dubina na konkavnoj strani postaje izvanredno velika."¹¹

U vrijeme visokog vodostaja od mirne, ravničarske rijeke nastaje nemirna, koja ugrožava okolne obradive površine, a javljaju se i velike smetnje plovidbi. Ta podivljalost rijeke umanjivala se, i djelomice rješavala, sustavnim regulacijskim radovima, koji su se provodili radi:

1. Uređenja i "popravljanja toka da se urede odnošaji odtoka voda takvim načinom da se korito rijeke uredi da isto samo u jednom regularnom koritu teče, a da su obale i stijene doline zaštićene protiv oštećenja i razorenja tekuće vode.
2. Zato da se nakon izvedenoga uređenja i poboljšanja toka vode, kako je naznačeno pod 1., plovidba na rijeci omogući ili gdje postoji, sačuva i osigura".¹²

¹⁰ DAH, fond Kraljevska građevinska direkcija 1844. - 1868.; UOZV GO KTO, fond 79., kutija 26; *Velike vode poplave u Slavoniji i Baranji*. (urednik Čiček, Vladimir). Osijek, 1973., 11, 14, 23.

¹¹ DAH, UOZV GO KTO, fond 79, kutija 26, 1888.-1907.

¹² Isto, Depozit br. 36 (1949.) A. CUVAJ, *Povijest trgovine...*, sv. 2., n. dj., 367., 368. (Citirano iz Cuvajevog originala); UOZV GO KTO, fond 79, kutija 26, 1888.-1907.

Regulacija rijeka, odnosno "način izvođenja građevina, ovisio je o opće mjesnim okolnostima, geološkom stanju riječnoga predjela, zatim o padu rijeke, o kakvoći, veličini i množini materijala kojega voda nosi, odplavljuje ili taloži, zatim o trajanju vodostaja i o razmjeru množine visoke i malene vode. Pri tome glavna mana naših rijeka, koja se najprije mora odstraniti, jest rascijepano i promjenjivo korito. Ova se mana javlja što velika voda, valovi i živa sila vode razaraju neutvrđene, ponajviše od zemlje i pjeskovitoga tla ili pruća sastojeće obale i doline. Očevidna posljedica ove mane sastoji se u tome da rijeka kod padanja vode ima vrlo različitu širinu, da je ponajviše rascijepana u dva ili više rukava, da ima mnogobrojna prudišta, te kod budućih velikih voda opet prijašnji tok napušta i staro korito opet zamulji, što otkida i otpavljuje prudišta, te se to neprestano ponavlja. Ovim neprilikama te od mjestimice nastalih močvara može se stati na kraj samo sistematskom regulacijom rijeka, i to:

- Odstranjnjem rascijepanja vodotoka i vođenjem rijeke u jedno sustavno regulirano korito;
- Suženjem širine rijeke na potrebitu normalnu širinu;
- Utvrđenjem korita, gdje je potrebno, gradnjama izvedenim u većim duljinama;
- Utvrđenjem obala obaloutvrdnim ili paralelnim građevinama;
- Naplavljivanjem starih korita ili rascijepanoga toka rijeke, koji se napušta naravnim naplavljivanjem niskih prudišta i uopće u nizinama iza utvrđenih obala;
- Uređenjem uzdužnoga sustavno reguliranoga toka rijeke, te budućega dna u struji rijeke."¹³

"Za odstranjenje druge mane naših rijeka, naime što se voda, kada naraste prelijeva preko obala te prouzrokuje poplave cijele nizine, tj. na onim dijelovima rijeka, prvo treba provesti regulaciju rascijepanoga toka i urediti neuređene obale:

1. Ustanoviti profile srednje i ljetne velike vode, dočim provesti ustanovljenje profila za najveći vodostaj kod nereguliranih rijeka nije tako važno, izuzev u slučajevima gdje postoje ili se namjeravaju odmah praviti nasipi uzduž rijeke, što se ipak ne preporučuje, jer onda rijeka ne može nizine i stare vodotokove, rukavce i stara napuštena korita naplavljivati, pa i nema rijeka prilike da doneseni materijal uloži.
2. U nekom savezu sa ustanovama pod a) stoji ustanovljenje pada vode rijeke prije regulacije i pada vode odnosno dna korita za buduće, naime poslije provedene regulacije rijeke što se potanko ne može posve sigurno, ali na temelju iskustva po prilici ustanoviti kako se dno korita i pad vode bude načinio kada se provede regulacija."¹⁴

SUSTAVNA REGULACIJA I PLOVNOST DRAVE

U razdoblju znatnijih ulaganja u razvoj moderne privrede Habsburška Monarhija je zbog važnosti dravskoga plovnoga puta od 1830. do 1845. državnim ulaganjima subvencionirala dio sredstava za radove reguliranja neodržavanog, tj. zapuštenog, riječnog korita Drave. Radovima, prvim takove vrste u srednjem i donjem toku Drave, uklonjeni su iz korita trupci, uređeni nanosi, grebeni i svladani viroviti. Jedino tako se dravska plovidba mogla uključiti u prometni sustav zapadnog dijela Monarhije. Održavanje "dravskoga puta", u vrijeme sve snažnijeg prometa masovnim teretima, tražilo je i nova rješenja pogotovo kada su pravci robnih tokova i tadašnje prometne mogućnosti naznačivale sve preču potrebu za kombiniranim riječno-suhozemnim prometovanjem. Od prve polovice 19. stoljeća u promet Dravom najaktivnije se uključilo bečko "Dunavsko parobrodarsko i dioničko društvo za parobrodarenje na Dunavu i pomoćnim rijekama"¹⁵, koje je ubrzo monopoliziralo promet Dunavom, a tako i Dravom. "Da bi se poduzeli predradovi za regulaciju u smislu gore navedenih načela trebalo je

¹³ DAH, UOZV GO KTO, fond 79, kutija 26, 1888.-1907.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Društvo je osnovano 1829. godine Od 1846. dobiva, na 35 godina, isključivi privilegij parobrodarenja po Dunavu i njegovim pritocima. Godine 1847. Društvo je imalo 41 parobrod; 1851. godine 71 parobrod i 233 šlepa; 1880. godine 188 parobroda, 750 plovila za robu i 100 specijalnih plovila (pontoni, bageri i slično), te akcijski kapital od 25,200.000 Guldena. Godine 1914. ima 140 parobroda i 857 šlepova sa 469.656 tona nosivosti.

iste sistematski i potpuno poduzeti, tj. provesti izmjeru i nivелацију na kopnu i vodi, opažati vodostaje, sastaviti nacrte za buduće i postojeće okolnosti te na temelju istih projektirati regulaciju". Radi skraćivanja dravskog plovnog puta organizirane mjere za uređenje Drave, tj. sustavni regulacijski radovi (presijecanje meandara toka Drave, čišćenje korita, odtok suvišnog materijala koji rijeka dovalja i slično) obavljeni su etapno kroz cijelo 19. stoljeće do početka 20. stoljeća. Način regulacije rijeka, odnosno način podizanja građevina, ovisio je o mjesnim okolnostima, geološkom stanju riječnoga predjela, zatim o padu rijeke, o kakvoći, veličini i množini materijala koji voda nosi, dopavljuje ili taloži, zatim o trajanju vodostaja i o razmjeru kolicića visoke i niske vode, ali ponajviše o koncepciji prometnoga razvoja Beča, odnosno Budimpešte prema Hrvatskoj. Reguliranje Drave započeto 1830. posve su obustavila događanja revolucionarne i reformne 1848. i 1849. godine, koje su, doduše, označile oživljavanje gospodarstva i društva te modernizaciju političkog života u vrijeme kada je mađarski političar István Széchényi (1791.-1860.) objavio u Budimpešti koncepciju prometnog razvoja. Međutim, unatoč sveobuhvatnom programu modernizacije u kojem je na istaknutom mjestu bio razvoj željezničkih i suhozemnih prometnica, plovnih kanala, strateško, prometno i vanjskotrgovinsko značenje Rijeke s prometnim potencijalom Drave i Save mađarska strana nije se usmjerila prema Hrvatskoj nego prema Transilvaniji. Sve je to tada utjecalo na neostvarenje nastojanja Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju sa sjedištem u Osijeku glede započetih regulacijskih radova koji su tek 1855. opetovano oživjeli, ali sada i prošireno sa zahtjevom za poduzimanjem radova na regulaciji srednjeg i donjega toka radi življeg i većeg prometa rijekom. U rujnu te godine imenovala je Komora komisiju za pregled korita Drave od Legrada do ušća, koja je utvrdila da se čak s "relativno malo novčanih sredstava Drava može regulirati" i da se stvore uvjeti za sigurnu plovidbu parobroda. Pri tome su regulacijski radovi uključivali i čišćenje korita te uklanjanje suvišnog materijala koji rijeka dovalja, ali se nije smjela suziti širina rijeke da joj tok ne dobije suviše veliku brzinu kako se ne bi ugrozilo obale, odnosno građevine koje su se podizale duž obala. Ali glavni nedostatak Drave bio je "rascijepano i promjenjivo korito nastalo zbog visokih voda, valova i snage vode. Sve je to razaralo obale, koje su bile uglavnom neutvrđene". Za sve je te radove trebalo osigurati golem novac pa se sve oteglo na potonjih pet godina i tek je 1860. pri Komori imenovan Odbor za uređenje plovnosti Drave u koji su ušli i vanjski članovi, i to bosanski ili đakovački i srijemski biskup Josip Juraj Strossmayer, valpovački vlastelin Gustav barun Hilleprand von Prandau i Höcfer, upravitelj dobara vlastelina Schamburg-Lippe u Virovitici. U svom izvješću od 2. listopada 1860. godine Komora je izvjestila c. kr. finansijsko ministarstvo u Beču o gospodarskom stanju Slavonije. Odbor je već sljedeće godine objavio proglašenje i zamolio "narod da novčano pomogne taj projekt". Do travnja te godine sakupljeno je "60.000 forinti dostatnih za izradu građevnog operata o regulaciji Drave od ušća u Dunav do Barcsa, u dužini od 151 km". Da namaknu preostali dio novca, krenuli su članovi Odbora 24. travnja 1861. u Beč gdje su izvjestili c. i kr. finansijsko ministarstvo o gospodarskom stanju Slavonije i zamolili državnu novčanu potporu za uređenje Drave do Barcsa. Međutim, početkom siječnja sljedeće godine provedba regulacije Drave opet je odgođena zbog "navodne nestašice raspoloživih novčanih sredstava za naknadne radove", a Odbor je prestao djelovati.¹⁶

Nagodbom 1867. te 1868. izvršen je preustroj države i njena modernizacija koja je u poslijenagodbenom razdoblju u prvi plan istaknula mađarski državni i osobni interes, koji je između inoga tražio i nove oblike poreza koji su išli na štetu riječnoga brodarstva. Stoga je u Hrvatskoj značenje brodarstva počelo sustavno opadati unatoč tomu što je Mađarski sabor donio zaključak da se izgradi kanal

¹⁶ Nikola Anatasijev PLAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju u prvih pedeset godina njenog postanka 1853. do 1903. I. dio*, Osijek 1904., 65.; Zoltán HAJDÚ, "Drava kao administrativna i politička granica", *Ekonomika i ekohistorija*, br. 7., Zagreb-Samobor, 2011., 70, 71; DAOs, *Zapisnici grada Osijeka 1867.-1875.*, (priredio S. Sršan), Osijek, 2005., 163.; DAH, Depozit br. 36 (1949.) A. CUVAJ, *Povijest trgovine...*, n. dj., sv. 3., Azbučni popis svih trgovina, obrta i industrija u Hrvatskoj i Slavoniji od A - L, 955; Isto, UOZV, GO, KTO, fond 79., kutija 26, 1888.-1907.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, "Drava kao os života, razvoja i odnosa kroz povijest (Posebni osvrt na donji tok rijeke)", *Anale 18*, Zavod HAZU za znanstveni rad u Osijeku, Osijek, 2002., 50, 51.

Dunav-Sava uz pojavu ulaganja u nove prometnice izgradnjom željezničkih pruga¹⁷ što je utjecalo u drugoj polovici 19. stoljeća na slabljenje te vrste prometa bez obzira što se vrlo sporim sustavnim regulacijskim radovima povećavao broj plovidbenih dana na Dravi. Upravo je taj moderni transport utjecao da su poduzeti regulacijski radovi i da je etapno uređivanje dravskog korita počelo 70-ih godina 19. stoljeća. Radovi su izvođeni od Barcsa, krajnje točke sustava Društva južnih željeznica, do Aljmaša. Naime, izgradnjom željezničke pruge Pečuh-Barcs-Velika Kaniža stvoren je 1868. modernizacijski temelj mađarske dravske obale i započet razvoj grada Barcsa koji postaje vrlo primamljiv za gospodarska ulaganja. Tek dvije godine potom u Osijek je dopremljen prvi jaružar američke tvrtke Osgood koji je očistio dravsko korito kod Osijeka, ali kako se regulacija obavljala etapno (češće se regulirala lijeva - mađarska strana Drave) i uz ograničenu proračunsku pomoć, koja je u pojedinim godinama iznosila od 20.000 do 60.000 forinti, u potonjih je 10 godina regulirano samo 129 km od Barcsa do Osijeka, a neregulirano je ostalo 22 km od Osijeka do ušća Drave u Dunav, tj. do Aljmaša. Ti su radovi bili povezani s izgradnjom prve željezničke pruge u Slavoniji (puštene u promet 20. prosinca 1870.) od Vilanja preko Osijeka i Dalja do Gomboša, koja je uključila u promet donji tok rijeke Drave.¹⁸

Međutim, takovo parcijalno reguliranje posebice se odrazilo na nesigurnost plovidbe kod Osijeka, odnosno slabljenje trgovine u gradu jer je cijela gornjodravska obala bila zasipana pijeskom i muljem što je otežavalo pristajanje brodova i lađa. Istodobno je Drava svojim tokom donjodravsku obalu potkopala tako "da će se cijeli redovi kuća duž obale odroniti. Ovo hudo stanje da se ima poglavito pripisati okolnosti toj, što je djelomično reguliranje Drave bez utjecaja i bez obzira na mjesne okolnosti grada Osijeka poduzimano". Budući da grad Osijek nije imao dostatnog novca da provede te radove gradsko je poglavarstvo odlučilo uputiti zamolbu Zemaljskoj vlasti u Zagreb s obrazloženjem "prijeke potrebe za daljnje izdašno učvršćenje ovogradске dravske obale na zemaljski trošak". Tek nakon 1880. provedeni su prvi opsežni regulacijski radovi na tom potezu u dužini od 22 km od Osijeka do Aljmaša. Uklanjanje drva, priobalnih šikara i plićaka olakšalo je plovidbu zbog urona (gazivosti) brodova. Naime, do regulacijskih radova kada se prevozio maksimalni teret obustavila bi se plovidba baš u donjem toku Drave zbog plićaka velike širine u vrijeme najživljeg plovног prometa (u mjesecima srpnju, kolovozu, rujnu, listopadu i studenome). K tome, od ranih ljetnih mjeseci do kasne jeseni nisu mogli ploviti brodovi s punim teretom zbog niskog vodostaja Drave jer je uron brodova parobrodarskih društava iznosio najmanje dva metra. Najzorniji su primjer brodovi "Dunavskog parobrodarskog i dioničarskog društva za parobrodarenje na Dunavu i pomoćnim rijekama" koji su imali nosivost od 650 tona i uron natovarenih brodova od 2,10 cm pa su ti brodovi po Dravi mogli ploviti tek kod vodostaja od +230 cm do +250 cm.¹⁹

Budući da je modernizacija dravskog plovidbenog puta bila vrlo važna za obje strane (i za hrvatsku i mađarsku) prvenstveno zbog prijevoza robe 1890. izdvojena je znatnija suma novca pa su ponovljeni regulacijski radovi, i to na potezima kod Donjeg Miholjca, nizvodno od Barcsa, te na potezu od početka osječke dravske obale pa do ušća Drave kod Aljmaša. Ti zahvati su u cjelini pridonijeli znatnijem povećanju parobrodarskog prometa na Dravi po kojoj su uz plovila Dunavskoga

¹⁷ Od 1867. do 1887. građena je osnovna željeznička mreža regionalnih i međuregionalnih veza pa je u tom razdoblju izgrađena željeznička linija Nagyvárad-Baja-Dombóvár-Kaposvár-Gyékényes-Koprivnica-Zagreb-Rijeka preko koje su žitarice iz panonske (mađarske) ravnice prevožene do rječke luke i tako utvrđena povijesna prometna veza Budimpešta-Zagreb-Rijeka.

¹⁸ DAH, fond 79 UOZV GO KTO, kutija 26, 1888.-1907.; Mira KORAR, "Granica na Dravi od 1848. do 1919. godine (Primjer Podravine i Prekodravlja)", *Ekonomski i ekohistorija*, br. 7., Zagreb-Samobor, 2011., 81; Z. HAJDÚ, "Drava kao administrativna...", n. dj., 73, 78, 79; Danijel MARATOVIĆ, "Opći vodoprivredni problemi Slavonije i Baranje u slivu rijeke Save, Drave i Dunava", *Simpozij uređenje zemljišta - Osnova za intenzivnu proizvodnju kukuruza*, Osijek, 1976., 39; Barbara MEDANIĆ, *Istočnohrvatska (slavonska) makroregija*, Osijek, 1972., 17.

¹⁹ DAOs, Fond TOK, Izvješće TOK-a za Slavoniju o narodno-gospodarstvenom stanju Slavonije do konca 1881., Osijek 1884.; Isto, Zapisnik Glavnih skupština za godine 1867. do 1870., Knjiga 1033., Skupština od 10. siječnja 1870., 335; *Zapisnici grada Osijeka 1867.-1875.*, n. dj., 237, 474, 475

parobrodarskog društva plovili i parobrodi zasebnog Dravskog brodarskog (kasnije parobrodarskog) društva te brodovi Ugarskih državnih željeznica. Regulacija Drave počela je čišćenjem korita. Tim je zahvatima presječen čitav niz dravskih zavoja, sprudova i rukavaca, ali je Dravu bilo vrlo teško regulirati jer je dno rijeke u tom (donjem) toku propusno i pokretljivo i većinom se sastojalo (i sastoji) od sitnozrnatog pijeska ali i mulja mjestimične debljine 3-4 metra. S regulacijom korita usporedo se kamenom utvrđivalo dravske obale. Sve je to utjecalo da je jačao parobrodarski promet na Dravi od Barcsa do Osijeka.²⁰

Budući da su ti radovi zahtijevali velika investicijska sredstva s kojima domaći privredni krugovi nisu raspolagali sve do propasti Austro-Ugarske Monarhije izvođenje tih radova i njihov opseg na tlu Hrvatske ovisio je ponajviše o interesima i nastojanjima za ostvarenjem tih interesa vladajućih snaga dualističke Monarhije, a ne o stvarnim privrednim potrebama razvoja prometa, novčarske i ostale privrede na tlu Hrvatske.

UTJECAJI TRŽIŠTA NA PLOVIDBU

Uključenje zemalja tzv. periferije u svjetsku trgovinu bilo je od velike važnosti za vodeće gospodarske sile koje su ulaganja kapitala usmjeravale na izgradnju jedinstvene europske transportne mreže. Stoga su se u drugoj polovici 19. stoljeća moderni prometni sustavi brzo razvijali što je i označilo početak temeljnih ekonomskih promjena pa je 19. stoljeće uz to, i doba regulacije riječnih tokova, tj. razdoblje u kojemu su vodeni putovi dio toga transporta. Stoga potreba za određenom robom na tržištu, tj. trgovinska djelatnost, imala je znatno značenje u razvoju sigurnije plovidbe na srednjem i donjem toku Drave, kao dijelu plovidbenih putova dunavskog bazena. Javila se u vrijeme međuzavisnosti riječnog prometa sa sve naglašenijom i intenzivnjom gospodarskom djelatnošću u proizvodnji roba (žita, a i drugih poljoprivrednih i stočarskih proizvoda te drva), u njihovom plasmanu na šira tržišta i u vrijeme kada je austrijska i ugarska potražnja za tom robom (proizvodima) tražila i poticala jeftiniji i brzi prijevoz. Uspostavljanje tzv. dunavskog puta, uz razmišljanja o njegovu internacionaliziranju, te učvršćivanje prevladavajućeg utjecaja Monarhije na dunavski plovidbeni promet bili su žarka želja Podunavske Monarhije. No, potrebno je istaknuti da su zadani gospodarski ciljevi vezani uz sustavnu regulaciju Drave nailazili na velike poteškoće, bez obzira na utjecaje tržišta, i to zbog stalnosti i dugotrajnosti tih radova koji su se mogli ostvarivati jedino velikim državnim ulaganjima koja su, gotovo uvijek, za te radove bila nedostatna, a skromne privredne snage domaćeg građanskog poduzetništva ostale su uglavnom zatvorene u uskim regionalnim okvirima. Stoga su postizavani slabi učinci ili tek djelomični uspjesi koji su ovisili o dinamici redovitog čišćenja korita od različitih nanoša, zatim učvršćivanja obala, izgradnji parobrodarskih pristaništa u većim gradovima uz Dravu (npr. u Osijeku) i suzbijanje poplava regulacijskim radovima radi zaštite stanovništva i poljoprivrednih dobara. Zbog toga se, počevši od druge polovice 19. stoljeća pa do Prvoga svjetskoga rata, Monarhija koristila i komparativnim prednostima plovidbe Dravom, dakako i Savom, usmjeravajući se na područje srednjeg Podunavlja pa je plovidba našim rijeckama i trgovina s hrvatskoga područja služila i Beču i Budimpešti kao "dopuna" njihovim privredama. U to doba utjecaji tržišta na plovno značenje Drave, te na njeno gospodarsko značenje uopće, kao i gospodarsko značenje cijele regije oscilirali su između ekonomskih ciljeva prijašnjih feudalnih činitelja, koji postaju predvodnici kapitalističke preobrazbe, i ciljeva državne političke moći u njezinu jačanju. Ti ciljevi, i te aktivnosti radi njihova postizanja, i sredstva za to ovisili su o državnoj prometnoj politici, o vojnoj politici, o konцепcijama prometnih sustava, o interesima Habsburgovaca za Jugoistočnu Europu u vrijeme kada se austrijska državna uprava i na hrvatskom prostoru prilagođavala kapitalističkoj svjetskoj privredi i kada je odgovarala na zahtjeve kojima je bila izložena u 19. stoljeću. Pri tim procesima veliko je značenje države u poticanju razvoja trgovine, i to promatrajući vodeni promet kroz znatna ulaganja u sustavne regulacijske radove osiguravajući sigurniju plovidbu kao najjeftiniji prirodni oblik prijevoza i izgradnju

²⁰ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, "Drava kao os života...", n. dj.; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 16., Osijek 1899., 16., 128.

pristaništa te od kraja 60-ih godina 19. stoljeća uključivanje u promet donjem toku rijeke Drave parobroda Carskog povlaštenog parobrodarskog Dunavskog društva i Ugarskog parobrodarskog društva ističući tako veliko značenje grada Osijeka kao izvanagrarnog i trgovačkog središta.²¹

U vrijeme kada su se iscrpljivale šume u blizini iskorištavanja i prerađe drva i kada se u Hrvatskoj počinju razvijati neke grane vezane uz eksplotaciju drva izvozila se dravskim vodenim putem drvna građa. U 19. stoljeću ta je vrsta trgovine dobila puni zamah diljem Europe; podizale su se parne pilane i gradile željezničke pruge, naročito one koje su povezivale kontinentalne šumovite dijelove s riječnim i morskim lukama ili u Habsburškoj Monarhiji preko Beča i Budimpešte sa zemljama zapadne Europe. Svojstvo drva da plovi i pogodne značajke vodenih tokova - pogodna dubina, stalni protok vode i pogodna povezanost vodenih tokova između mjesta pribavljanja drveta i mjesta njegove upotrebe/iskorištavanja i prerađe osigurali su prijevozu drva splavarenjem značajno mjesto u riječnom transportu. Nije bilo dana da kroz Osijek nizvodno Dravom nije prolazilo nekoliko "flosova" grade iz Kranjske. Od splavarenja su živjeli vlasnici šuma, šumski radnici, splavari i prijevoznici, a na obalama Drave trgovci i gospodari. Rijekom su otpremani trupci hrasta lužnjaka iz Podravine do Osijeka, a isto tako i bukova i crnogorična stabla iz Slovenije. U Osijeku i Belišću drvo je prerađivano pa su većim dijelom pepeljika ili daske slani Dunavom na sjever i istok. Istodobno je trgovina proizvodima drvnoprerađivačke privrede, posebice bačvarskih dužica, i to pretežno za tzv. njemačku bačvarsku građu, bila je usmjerena prema tržištu preko podravskog pravca dolinom Drave, pa Dunavom do Regensburga, a odatle željezničkim vezama na njemačko i francusko tržište. Za izvoznu trgovinu drvnom građom i ili drugim prerađevinama postajalo je sve značajnijim poslovno partnerstvo vanjskih poduzetničkih činitelja i slavonskih veleposjednika posebice zato jer je to doba krize proizvodnje na vlastelinstvima²² kada se otežano prodavalio žito, pa su vlastelinstva u Podravini bila prisiljena prodavati velike komplekse šuma.²³ Stoga je sve veće značenje u prerađivačkoj djelatnosti dobivala eksplotacija drvene sirovine i u prostranim šumama Slavonije i Podravine. Do druge polovice 19. stoljeća Slavonija je 60% bila pokrivena šumama, pretežno hrastovima starim i do 350 godina. Naročito su bogata takvim hrastovima bila područja oko Valpova i Donjeg Miholjca. Kupivši veliki šumski kompleks *Henrik Salamon Gutmann* iz Velike Kanjiže izgradio je krajem 1884. godine veliku pilanu na dravskoj obali u Belišću; širenjem proizvodnje - tvornica tanina i buradi, suha destilacija drveta - kao i razvojem parobrodarskoga prometa Dravom, postavljanjem 16 km šumskih pruga te izgradnjom uskotračne željeznice za javni promet na relaciji Belišće - Osijek, omogućio je gospodarski prosperitet tvrtke, ali i Belišća, gradića na Dravi.²⁴

REGULACIJSKI RADOVI VEZANI ZA OBRANU OD POPLAVA I ODVODNU

Drava je poznata rijeka koja pomiče svoje obale i stvara hidrotehničke probleme. Oduvijek se nakon proljetnog topljenja snijega u gornjem toku ili pak poslije dugotrajnih kiša u krajevima njezinog srednjeg i donjem toku poplavljivale poljoprivredna zemljišta i šume, pašnjake, voćnjake i naseđena mjesta. Poplave su naročito nastajale zbog nereguliranih tokova pritoka, tj. rječica i potoka i

²¹ Iván T. BEREND-György RÁNKI, *Europska periferija i industrijalizacija 1780-1914.*, Zagreb, 1996., 16., 90.; Horst HASELSTEINER, *Ogledi o modernizaciji u srednjoj Europi*, Zagreb, 1997., 154; DAOs, *Zapisnici grada Osijeka 1861.-1866.*, (priredio S. Sršan), Osijek, 2004., 120, 176.; DAOs, *Zapisnici grada Osijeka 1867-1875.*, n. dj., 117.

²² Nastupila je nakon ukinuća tlake, jer se veleposjednici nisu uspjeli prilagoditi novim uvjetima pa nisu imali novca da plaćaju poljoprivredne radnike. Sjeća i prodaja

²³ I. BEREND-G. RÁNKI, *Europska periferija...*, n. dj., 91, 130, 131; M. KORAR, "Granica na Dravi od 1848....", n. dj., 81; DAH, UOZV, GO, KTO, fond 79., 5221 (4) Opći spisi 1906. VII 123 a8-7; DAOs, Fond TOK, Izvješće TOK-a za Slavoniju o narodno-gospodarstvenom stanju Slavonije do konca 1881, Osijek 1884., 174.; *Šumarski list*, 1884., 102.

²⁴ DAOs, Fond vlastelinstva Valpovo, "Die Excellenz Gustav Hilleprand Freiher von Prandau'schen Domänen Valpo und Dolnji Miholjac in Slavonien - Herausgegeben von der Administration Dieser Domänen, Beč 1885.; Milan SALAJIĆ, "Ljudi i događaji", *Staro Belišće*, Belišće, 2012., 13-16.

njihovih korita koja zbog male propusne moći, nisu mogla odvoditi višak vode u Dravu te zbog pomanjkanja nasipa. Tako je voda dugo ostajala po poljima i šumama i zbog podzemnih voda jer ispod tankog gornjeg obradivog sloja humusa debele naslage gline ne propuštaju vodu što je još više doprinisalo poplavama koje su u Podravini ugrožavale čak i biološki opstanak pučanstva pa su tijekom 19. stoljeća postojeci nasipi povisivani, prelamani, popravljeni te "izvodene vodopustnice". Od poplava osobito su velike štete trpjeli zemljoradnja i stočarstvo, ali i ostale grane gospodarstva, posebice suhozemni promet jer su u takovim (ne)prilikama "drumovi vodom poplavljeni bivali" jer u vremenu poplava dolazilo je do uništavanja usjeva, dugogodišnjih nasada, šuma, stoke, peradi, plemenite divljači, potapanja stambenih i gospodarskih objekata, nastajale su štete na komunikacijama, a dolazilo je i do pogoršanja zdravstvenih uvjeta života, a nerijetko i do ljudskih žrtva. Nakon povlačenja vode ostajale su i posredne dugoročne materijalne, zdravstvene i biološke posljedice (uništena materijalna sredstva, narušeno zdravlje, pogoršan bonitet tla i zagađena voda), jer se voda ne bi povukla i nekoliko mjeseci.²⁵

Zbog slojevitosti tih radova jedan dio sredstava usmjeravan je na radove (npr. vađenje pijeska, šljunka, klada, stabala, panjeva, uklanjanje zapreka i slično) koji su osiguravali nesmetani promet vodenom podunavskom putu - od ušća Drave do Zemuna, Savom od Rugvice (nedaleko od Siska) do Zemuna te Dravom od Barsca do Osijeka i obratno - i sigurniji i jeftiniji prijevoz tražene robe. Drugi dio sredstava uloženih u regulacijske radove utrošio se na obranu poljoprivrednog područja od poplava, tj. izgradnjom novih i održavanjem postojećih nasipa, uklanjanjem zapreka u koritu rijeke, kopanjem odvodnih kanala, sprečavanjem erozije obale gradnjom obaloutvrda, odnosno učvršćivanje dravske obale sa palisatima, koje je bilo skuplje ali je duže trajalo ili sa fašinama, te radovima oko odvodnje i isušivanja vodoplavnih područja uz Dravu i njenih pritoka.²⁶

Naime, problem suvišnih voda u kraju uz Dravu nametnuo se sam budući da je gospodarska politika Beća tom dijelu Monarhije odredila ulogu dobavljača hrane i sirovina. Kako su razvoj i rast u poljoprivrednoj, a usporedno i u nepoljoprivrednoj djelatnosti (prometu, obrtu, trgovini), bili nezauzavljivi, država je problem odvodnje suvišnih voda ipak rješavala podupiranjem određenih radova (dugoročnim zajmovima) koji su postupno rješavali taj problem u ugroženom području. Odvodnja suvišnih voda predstavljala je gotovo oduvijek bitan zahtjev, naročito zbog načina korištenja zemljišta u Hrvatskoj. Hidrološke i klimatološke prilike su na našem prostoru takove da je odvodnja zemljišta bila i ostala jedan od najvažnijih zadataka u vodoprivrednoj djelatnosti. Upravo je to jedna od čestih dvojbi kod izbora reda prvenstva ulaganja, a u nedostatku sredstava za istodobno rješenje odvodnje i navodnjavanja. Suše su ipak manji i rjeđi problem od viškova vode pa je, gotovo uvijek, odvodnja jedan od najvažnijih prioritetnih zadataka pa je zaštita od poplava izgradnjom novih i rekonstrukcijom starih obrambenih nasipa znatnije osiguravala od kraja 19. stoljeća u dolini Drave i njenih pritoka visoki stupanj sigurnosti od poplava te zaštitu ne samo poljoprivrednih površina već i brojnih naselja i komunikacija. Pasivna se obrana ostvarivala povećanjem propusne sposobnosti korita Drave uređenjem vodotoka, izgradnjom novih, rekonstrukcijom i povišenjem postojećih nasipa kojima su područja bila zaštićena od dotad zabilježenih ekstremnih vodostaja Drave i njenih pritoka. Međutim, regulacijski radovi vezani za te radove provodili su se, također kao i oni vezani uz plovidbu, parcijalno uz nedostatna državna i domaća ulaganja pa stoga nasipi nisu posve izgrađeni, ili su pak pojedini objekti (prokopi odnosno kanali za odvodnju suvišnih voda npr.) izgrađeni u tehničkom pogledu neprikladno ili nedovoljnih dimenzija što je imalo negativnih posljedica u vrijeme visokih voda na poljoprivrednu proizvodnju. Stanje se u donjem toku Drave glede uzroka poplava još i pogoršalo izgradnjom cestovnih i željezničkog nasipa koji nisu bili dobro projektirani te su onemogućavali prirodni tok voda. Kao

²⁵ DAH, UOZV GO KTO, 5232 (15), fond 79, Opći spisi 1907. VII 123 a, 123 b, 123 c (regulacija Save, Drave i Dunava); DAOs, *Zapisnici grada Osijeka 1861.-1866.*, n. dj., 85, 86; DAOs, *Zapisnici grada Osijeka 1867.-1875.*, (priredio S. Sršan), Osijek, 2005., 40, 41, 109, 110, 115.

²⁶ *Velike vode poplave...,* n. dj., 43, 49.; Mirela SLUKAN-ALTIĆ, "Hidroregulacije Drave i njezin utjecaj na transformaciju prirodnog i kulturnog pejzaža Podravine", *Podravina, Časopis za multidisciplinarna istraživanja*, vol. 1, br. 2, Koprivnica, 2002., 129; DAOs, *Zapisnici grada Osijeka 1861.-1866.*, n. dj., 118.

umjetna obrana od visokoga vodostaja podizani su nasipi da bi spriječili poplavu okolnoga zemljишta. U isto doba nasip je zaštitno sredstvo koje povisuje razinu vode u rijeci te pogoršava režim vode. Ovo još više dolazi do izražaja time što su se nasipi podizali po dijelovima na pojedinim potezima. Zbog velike erozije obala, naročito na oštrim zavojima, pojedini dijelovi nasipa našli su se tijekom vremena pored same obale odneseni pa su podizani novi dijelovi nasipa nešto dalje od obala.²⁷

Kada je 1879. rijeka Karašica poplavila gotovo cijelo područje moslavačke, šljivoševačke, donjomiholjačke, valpovačke i petrijevačke općine, kao i donjomiholjačko i valpovčko vlastelinstvo provedena je 29. svibnja te godine rasprava na kojoj je županijski mјernik Čabrijan preporučio iskapanje prokopa (kanala) od rječice Karašice kod mjesta Gata do Drave u dužini od 730 m i širine 20 metara. Nakon duže rasprave dogovoren je da se tzv. Gatski kanal prokopa. Budući da novci nisu bili tada osigurani do ostvarenja toga prijedloga nije došlo, ali nije ni zaboravljen. Bit će prokopan u proljeće 1881., a već dvije godine potom moralo se osigurati dno Gatskog kanala. Napokon je Kr. podžupanija osječka 24. srpnja 1886. na temelju zapisnika Kr. zemaljske vlade od 17. travnja te godine odlučila da sagradi branu na Gatskom kanalu. Donesena je odluka u konačnici 16. veljače 1892. "da se o trošku interesenata Gatskoga kanala opet svrati potok Karašica ispod Gatskog kanala u svoje pravo korito kroz Valpovo". (Ostvareno tek 1896. godine).²⁸

Utvrdjivanje obala, građenje nasipa te odvodnjavanje okolnih područja omogućavali su kraju uz Dravu snažnije korištenje poljoprivrednih površina, povećanje poljoprivrednih proizvoda i robe posebno tražene na domaćem i inozemnom tržištu.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Iako je utjecaj tržišta na povezanost trgovine i transporta na savsko-dunavsko-dravskom plovnom puta tražio sustavne regulacijske radove koji su se ostvarivali presijecanjima meandara, obaloutrvrdama, nasipima te gradnjom odvodnih kanala regulacijski radovi u cjelini nisu obavljeni sustavno, i to ponajviše zbog kroničnog pomanjkanja novca u državnoj blagajni, a ponekad i zbog drugih razloga. No, potrebno je istaknuti da su zadani gospodarski ciljevi vezani uz sustavnu regulaciju Drave nailazili na velike poteškoće, bez obzira na utjecaje tržišta, i to zbog stalnosti i dugotrajnosti tih radova koji su se mogli ostvarivati jedino velikim državnim ulaganjima koja su, gotovo uvijek, za te radove bila nedostatna pa su postizavani slabi učinci ili tek djelomični uspjesi koji su ovisili o dinamici redovitog čišćenja korita od različitih nanosa, zatim učvršćivanja obala i suzbijanje poplava regulacijskim radovima radi zaštite stanovništva i poljoprivrednih dobara. Stoga se u tom segmentu regulacijskih radova, a pod utjecajem potreba na tržištu poljoprivrednih i drugih proizvoda, uočavaju i prije donošenja "Zakon o vodnom pravu Kraljevine Hrvatske i Slavonije" (31. prosinca 1891.) i osnivanja vodnih zadruga, brojna nazočnost veleposjednika u toj aktivnosti. Tako je npr. pojava velikih površina obradivog zemljишta u kraju uz srednji i donji tok Drave povezana s iskorištavanjem šuma²⁹ na vlastelinstvima, koja su od sredine 19. stoljeća, nakon ukidanja feudalnog iskorištavanja seljaka djelovala u izmijenjenim uvjetima pa su veleposjedi našli glavni izvor prihoda u prodaji svog hrastovog drva. Prikupljeni kapital ulagao se u agrarnu proizvodnju, a ta je sve snažnije tražila odvodnju suvišnih voda, koje u prijašnjim vremenima - kada je kraj obilovalo šumama - nisu činile veliku štete jer su dugo zadržavale vodu. Ali kada je iskrčeno zemljишte pretvoreno u oranice, polja i pašnjake trebalo je s njih odvesti suvišne vode. Međutim, ni svim tim radovima opasnost od poplava nije otklonjena, jer postojeći sustav vodoprivrednih objekata nije mogao odvesti u Dravu više od 1/3 velikih voda pa su poslovi odvodnje nakon propasti Monarhije ostali nedovršeni i preneseni su na rješavanje u narednim

²⁷ DAOs, fond Karašica-Vučica, spisi, fascikli 61., 62.

²⁸ HDA, fond 1428-79 UOZV KTO, svezak 10-6, 1894.-1896., Promjer potoka Karašica i Gatskoga kanala; DAOs - 838, Zadruga za regulaciju potoka Karašice i Vučice te njihovih pritoka Donji Miholjac, Razni podaci o tvorcu fonda (1898.-1962.), fascikl 61., Iskaz B.

²⁹ Kraj uz Dravu i Savu obilovalo je starim hrastovim šumama. Uz hrast lužnjak bilo je i drugih nizinskih vrsta, npr. bijele vrbe, crne i bijele topole, jasena, bukve, graba i drugih vrsta drva.

desetljećima. Istodobno su provedeni regulacijski radovi povezani za sigurniju plovidbu Dravom osigurali u 19. stoljeću riječnom prometu karakteristiku laganijeg i jeftinijeg prijevoza. Taj oblik prometa bio je, stoga, u žiži interesa kako domaćih tako i stranih gospodarskih krugova.³⁰

Zbog tog usmjeravanja i orientacije javlja se potreba uređivanja dijela donjeg dijela riječnog toka Drave radi njezinog što povoljnijeg uključivanja na "dunavski put" iz plodne ravnice i kraja s velikim poljoprivrednim i šumskim bogatstvom sve do isturenih željezničkih čvorišta austrijskih i mađarskih željezničkih pruga. Roba se dotad pretežno prevozila Dravom uzvodno do ušća Mure pa uzvodno Murom do Kotoribe gdje se, u Međimurju, roba prekrcavala na željeznicu za Trst. No, kako je to bilo moguće samo za visoka vodostaja, roba se često otpremala nizvodno do ušća Drave pa uzvodno Dunavom do željezničke postaje Tétény nedaleko od Budimpešte, a odatle željeznicom do Trsta. U takovim (ne)prilikama i domaći i strani utjecajni trgovacko-obrtnički i industrijski krugovi nastojali su svoje trgovinske interese osigurati nadovezivanjem na željezničku mrežu preko Drave. Posebice kada se pojavio instrument bilateralnih trgovinskih ugovora s državama na jugoistoku, pri čemu je Monarhija ipak morala podnositи rast konkurenције zapadnoeuropskih industrijskih država s Njemačkim Carstvom na čelu. Pa, ipak, u vrijeme najintenzivnijih sustavnih regulacijskih radova na Dravi vodenim promet u odsutnost učinaka ulančavanja, kao i mali udjeli u svjetskom tržištu izvoza poljoprivrednih proizvoda iz Slavonije nisu postati osnovom hrvatskog općeg privrednog prosperiteta.³¹

Budući da je regulacija rijeka, pa tako i Drave, zahtijevala golema investicijska sredstva s kojima domaći privredni krugovi nisu raspolagali izvođenje tih radova u donjem toku Drave i njihov opseg na tlu Hrvatske ovisilo je sve do propasti Austro-Ugarske Monarhije o interesima i nastojanjima da se ostvare interesi vladajućih snaga dualističke Monarhije, a ne o stvarnim privrednim potrebama razvoja prometa, trgovine, industrije, novčarske i ostale privrede na tlu Hrvatske. Stoga su se iz ograničenih državnih sredstava obavljali samo skromni regulacijski radovi (financijski položaj hrvatske autonomije nadzirala je mađarska vlada koja se zadovoljavala samo s minimalnim radovima što je i utjecalo na neujednačenost odnosa prema značenju plovidbe Dravom pa su se regulacijski radovi od druge polovice 19. stoljeća obavljali s većom ili manjom jačinom. Iako je u tom razdoblju, u usporedbi s plovidbom Dunavom i Savom, promet na Dravi bio upola manji, potreba Austro-Ugarske monarhije za ekspanzijom utjecala je, između ostalog, i na snažnije prožimanje trgovinske i prometne veze s Jugoistočnom Europom i Istokom, jer se Orijent i nadalje smatrao "prirodnim tržištem" Monarhije, a ekspanzija na Balkan imala je kontinuitet. Naime, potreba za ekspanzijom izražavale je potrebu za prestizem Austro-Ugarske monarhije u cjelini, koja je sama sebe smatrala velesilom i htjela da je takvom smatraju i ostale europske sile.³²

Stoga je izostalo značenje Drave na horizontalnom prometnom pravcu istok - zapad (i obratno) i u integraciji hrvatskoga gospodarskoga prostora. Spoznaja unutar ugarskih političkih i privrednih krugova da bi radovi na tom pravcu više pridonosili modernizaciji hrvatskih vodenih prometnika i hrvatskog gospodarstva, a kako je prometna politika bila pod ingerencijom mađarske vlade i potpuno ovisila o njenim interesima, ograničavala je plovno i gospodarsko značenje Drave i ulogu dravskog plovidbenog puta. Nastojanja da se plovidbene mogućnosti Drave ipak iskoriste, zavisila je stoga o interesima i nastojanjima i lokalnim okvirima pa su domaći elementi (gospodarstvenici, poduzetnici, veletrgovci, političari i drugi) svojom upornošću i zalaganjem u tom pravcu i nadmašili svoje mogućnosti. Ostvarenje cjelovitih regulacijskih radova u donjem toku Drave bilo je značajno za gospodarstvo kraja kroz koji Drava teče. Naime, učvršćivanje i rekonstrukcija postojećih nasipa, kao i izgradnja novih obaloutvrda imali su opće gospodarsko značenje. Štitili su poljoprivredno zemljište, naselja, sela i gradove od poplava, tj. od izljevanja Drave iz riječnog korita.

³⁰ I. KARAMAN, "Društveno-ekonomski uvjeti razvoja Kombinata Belišće do 1918. godine", *Zbornik radova Kombinat Belišće kao činilac privrednog razvoja*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti - Centar za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1980., 79.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, "Drava kao os života...", n. dj., 50-52.

³¹ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, "Drava kao os života, razvoja..., n. dj., 53, 54.; H. HASELSTEINER, *Ogledi o modernizaciji...*, n. dj., 155.

³² H. HASELSTEINER, *Ogledi o modernizaciji...*, n. dj., 152, 154, 155.

SUMMARY

The transport and economic significance of the Drava River in the 19th century, as part of the general trends of that time, laid in its natural and geographic significance, which became increasingly important as this transport route was used and regulated. Its connection with the Danube (transport route for many markets) and the pronounced agrarian structure of the economy, stimulated the navigation of the Drava in its middle and lower courses and ensured its economic significance at a time when the countries and societies of this region were adapting to economic expansion and responding to the constant pressures, particularly towards the beginning of the 20th century. Transport took place in both directions, from west to east and vice versa, particularly in the lower course, and navigation of the Drava was important for trading in the both the easterly and southeasterly directions, particularly towards Istanbul, which was an important market for Croatian trade during the 19th century. Meanwhile, under the influence of a strong precipitation or nival-pluvial river regime, the Drava flooded its banks twice a year, inundating the meadows, ploughfields, forests and dryland routes, making the drainage of excess water in the Slavonian-Drava plains an issue of critical significance.

DRAVA, KAO CRTA RAZGRANIČENJA DVAJU PROSTORA - OVOZEMALJSKOG I ONOZEMALJSKOG - MITSKA DOGAĐANJA OKO RIJEKE U PREDAJAMA PODRAVSKIH HRVATA U MAĐARSKOJ

**DRAVA RIVER, AS DEMARCACTION LINE BETWEEN THE WORLDLY
AND ETHEREAL, UNEARTHLY SPACE - MYTHOLOGICAL EVENTS OF/
AROUND THE RIVER IN DRAVA VALLEY CROATS IN HUNGARY**

Đuro FRANKOVIĆ

Pečuh, Mađarska

gyorgy.frankovics@gmail.com

Primljen/Received: 25. 6. 2013.

Prihvaćeno/Accepted: 8. 11. 2013.

Stručni rad/Professional paper

UDK/UDC 911.3:314 (497.5 Podravina)

SAŽETAK

Mitska zbivanja u tradiciji slavenskih i baltičkih naroda koja se događaju svagda i svugdje govore o gromovniku Perunu (Perkunas) i njegovom suparniku Velesu ili Volosu (Velniyas) bogu stoke, koji međusobno vode dvoboј. Božanski sukob započinje ciklično, obično u proljeće kada Velesove epikleze: zmije ili vrag napuštaju svoj prostor i pojavljuju se u prostoru Perunove epikleze Franje Marčetina, obično na njegovom svetom drvetu vrbi ili hrastu. Ishod božanskog dvoboja nije bez žrtava i poraza, naime na početku ciklusa (proljeće) pobjeđuje Franjo Marčetin, ali na kraju poljoprivrednog ciklusa (ljeto / žetva) i sâm stradava, bit će osakaćen, osušit će mu se ruka. Mitsko kazivanje o božanskom dvoboju u hrvatskoj usmenoj tradiciji, tj. u predajama martinačkih Hrvata u mađarskoj Podravini, poslije bjeloruske književnosti i makedonskih vrela dalje upotpunjuje mit o poganskim božanstvima i njihovim hipostazama, odnosno alopersonažama.

Ključne riječi: mitsko zbivanje - dvoboј - Perun - Veles - Franjo Marčetin - zmije-žene - vrag - sjekira - raskomadanje - novi život

Key words: mythological events - duel - Perun - Veles - Franjo Marçetin - serpents-women - devil - axe - dismemberment - new life

FRANJO MARČETIN (PERUNOVA EPIKLEZA) I ZMIJE-ŽENE (BOŽICE PLODNOSTI)

Prije predstavljanja predaja podravskih Hrvata u Martincima valja se upoznati s nekim poznatijim pojedinostima u svezi protagonista u njima, odnosno s njima sličnim bićima.

"Osiguravanje kontinuiranog već upoznatog znanja - iznova ponovljeno "stvaranje" - u našim očima bilo bi ubojstvo ali u vrednovanom sustavu pračovjeka iziskivana je krvna žrtva koju je obavezno trebalo podnijeti. Analizirajući razne mitologije to nije bilo drugo nego ubojstvo nekog "vrhovnog" bića, kralja, nekog stranca. Od ljudskih žrtava vremenom postaje žrtva jaganjca koja je stupila na mjesto zamjenivši raskomadane idole. Prema njihovoj vjeri iz prolivenih tjelesnih tekućina i krvi na zemlji izrasta žito, grožđe itd. Novatorstvo i otkrića smatrana su darom kulturnih herosa, junacima koji donose kulturu; odnosno bogova: Ištara, Damuzu-Tamuza, Osirisa, Demtre, Persefone, Kore, Dioninsisa. U "kolektivnom pamćenju" - odnosno u savjeti - još je živahno postojala svijest o "iskonskom grijehu". Nije slučajno postojao ubojica Kain, "mirni ratar". U grčkoj mitologiji ubojstvo je

ublaženo time da je postalo krađa: kulturni herosi su od bogova ukrali znanje i poznavanje obrtničkih vještina."¹

S druge strane nazočna je borba. "Prikazivane, svečane, oponašane borbe proizile su iz obreda poticanja rasplodnih snaga i snaga biljnog života. Okršaji i sukobi što se u mnogim krajevima upriličuju u proljeće ili za vrijeme berbe nedvojbeno duguju svoje podrijetlo arhaičkom poimanju po kojem udarci, natjecanja, srove igre između grupa različitih spolova itd. povećavaju ili raspaljuju sveopću energiju. Obredne borbe ponavljaju pradavne arhetipove koje nalazimo u svim religijama. Egipćani, Asiro-Babilonci i Hetiti oponašali su borbe zazivajući pobjedu reda nad kaosom. Hetiti su, na primjer, za vrijeme novogodišnjih svečanosti prepričavali i reaktualizirali zastrašujući dvoboj između atmosferskog boga Tešupa i zmije Ilujonkoš. Pobjeda u borbi simbolizira stvaranje svijeta ili sudjelovanje u neprekidnom stvaranju. U svakom se prevladanom sukobu stvaranje iznutra simbolički obnavlja i napreduje."²

Na samom početku našeg izlaganja valja navesti kako je u arhaičnim poimanjima, odnosno arhetipovima podravskih Hrvata u Mađarskoj nazočna proljetna borba, ustvari sam početak godine, s istom ulogom, kao što je navedena u gornjoj natuknici s uspostavom kozmičkog reda i dobivanjem žitnog roda.

Ovakva borba iščitava se i iz proljetne borbe vedovnjaka ili borbe između Franje Marčetina i zmija-žena te vraga.

***

Kada je riječ o samom imenu *Franje Marčetina* valjalo bi istaći da se u njegovoj prezimenskoj osnovi nazire *marč*, uz uvećanicu /augmentativ/ *-etin*, čije je značenje *mariti, skrbiti*. Jednako tako u dalmato-romanskoj leksičkom ostatku *marč* označava mjeseca *martius, mart, marac, marač*, što se dovodi u vezu s nazivom boga *Marsa*, komu je bio i sâm mjesec posvećen.

Naprosto nameće se pitanje da li će Marčetin voditi skrb o nekome ili imati neku stanovitu ulogu u početnom proljetnom mjesecu? Na odgovor nailazimo u dolje priopćenoj predaji iz podravskih Martinaca (Felsőszentmárton, Županija Baranja) u Mađarskoj.

- Taj Franjo Marčetin kad je išo u našu šumu na Brođanjce, tamo k Brlobašu, onda dojde Dravica. Tako jedared je on otišo. Nedelja je bila baš, ode on pogledat šumu. Onda ona Podravka se šuma bila. Kad on otišo u vrbak tamo gleda ovo-on... Otišo pod Dravu po vodu i tamo blizo kod vode našo debelu kladu, odrezenu vrbu, već više godina bila tamo, kora njoj se popucala. On će svojom sikirkom tu koru odseć nek se suši to drvo, pa će s konjima to dopeljat doma, pa će zrezat, pa bu se mogo s tim grijat.

Gledi tu dvi zmije. Pita on nje:

- Što vi tuka tražite?

One njemu:

- Ću-ću-ću!

- Nemojte čućukat, kažite otkud ste i što ste?!

Nećo kazat. Hej, al on s tom sikirkom hudri! Nje na veliku koru nagrabi i ode i baci u Dravu. Hej, kad to kroz pol sata to taki vijar je došo da tu vodu, to tako debeli forgov bio da taj vetar te komadičke sve povadio iz vode.

Dok Franjo otišo doma, al on ne mre nikam... A to je bila iz Puklic sna i svekrva, samo tamo nje je mrak dostigo, onda niso mogle dalje it, otišle so pod koru i tamo so spale. On je znao da ko je to...

¹ FEKETE Mária A zöld folyosók és az emberi civilizáció Gondolatok a Kárpát-medence nolitikus falvairól és kultusztárgyairól <http://www.termeszetvilaga.hu/szamok/tv2007/tv0702/fekete.html> (pohod 12. travnja 2012.)

² J. CHEVALIER - A. GHEERBRANT *rječnik simbola...* drugo, prošireno izdanje. Nakladni zavod MH Zagreb 1987. natuknica *borba*.

A bila kod nas jedna baka stara koja znala tako nešto izlečit. On otio k njoj, vidi da ne mre nikam i umrt će. Kaže njemu baka:

- Sinak, jesem ti kazala da neka tako nešto dirat, da moreš nasradat! Zato sad ču te još jedared izlečit al više da mi u tako ne pačeš prste!

- No pa dobro, staro, neću više.

Je on lego na posteljku. Ona njega pričela trti z nekakom mašćom. To kako ga je trla na nogama išle so mu van nekake iskre. On jauče, dok ga to boli. No kad ga dobro nartla kaže:

- Ozdravet ćeš, al tri dana iz dvora na put mi da ne deš! Ako zideš, ne bu dobro.

Je on zišo iz posteljke dole pa sedi u dvoru. A teško to njemu biti u dvoru, al laglje mu bilo puno. To drugi dan sad mu još laglje dok ga baka dobro zvračila. Tako treći dan, al to nekake žene ido. Baš bila žetvena dob, nose svojima južinu van na polje di se žanje. Jedna projde... dvi zajedno... A kad jedanputa on se ne mre trpet više, vrag je vrag, on ode i sedne pred svoju lesu i gledi: ido tri gizdave mlade. Dojdo do njega i jedna korpu dene dole i njemu dvi zakapči i korpu ufati i ode.

Treći dan mu se ruka osušila. On oped baki:

- Bako, tako i tako sem prošo. Nisem vas šteo slušat sem otio na put i došle so tri mlade i jedna me čunila. Eto gle, ruka će mi se osušiti.

- E, sinak dragi, ako će ti se osušit ja više pomoć ne mrem! Ja morem trti onda još bu gorje. Kazala sem ti ne di na put, ti nećeš slušat!

Tako se Franji Marčetinim jedna ruka osušila."

(Kazivač: Jozo Pandur, rođen u Martincima / Felsőszentmárton 1923.)

Još prije same analize date predaje navodimo riječi Radoslava Katičića iz njegove knjige *Božanski boj*: "Veles se u slavenskoj predaji javlja i kao žensko. Tada je to boginja *Vela* (u ruskim i makedonskim vrelima). Ona je kao zmija naprama zmaju, žensko naprama muškomu. I sam protivnik javlja se u usmenoj tekstovnoj predaji jasno obilježen kao žensko, *zmija*. Tu se razabiru vrlo stari slojevi odnosa u mitskom ustrojstvu svijeta. A podatci Jaroslavske legende potpuno se uklapaju u to, pa ne može biti dvojbe da se osnivaju na autentičnim vrelima, kako god i dalje ostaju nesigurnosti oko pojedinsti. Sve o svemu ti podatci ipak zasluzuju vjeru. I mogu poslužiti kao pouzdano polazište za razlaganje o praslavenskom bogu Velesu. Mitsko kazivanje o božanskom dvoboju od svih slavenskih predaja najpotpunije je došlo do izražaja u bjeloruskoj književnosti."³

Slika 1. Crtež István László "Marčetin i zmije-žene"

³ KATIČIĆ 2008: 179, 181.

**dojt-* doći; *vrbik* - vrbik; *tuka* - ovdje, tu; *sikirka* - sjekirica; *forgov* (*hung.*) - vrtlog, vir, matica; *ne mre* - ne može; *natrtri* - izmasirati nekoga; *laglje* - lakše; *zvračiti* - izlijeciti; *lesa* - kapija; *južina* - objed, ručak; *gizdav* - lijepo ubućen; ponosan; *deti* - staviti, položiti; *zakapčit* - čušiti nekoga; *ćunit* - čušnuti; *morem* - mogu

Iz priopćene gornje predaje postaje jasno da je posrijedi božanski dvobojo koji odudara od ruskih i makedonskih vrela, bolje rečeno nadopunjuje ih u našoj nadolazećoj rekonstrukciji stare hrvatske, odnosno slavenskevjere.

Perun gromom ("strijelom") gađa svog protivnika Velesa koji se pojavljuje u obliku zmije. Mala digresija: u hrvatskoj tradiciji smatra se da kamenite sjekire još iz kamenog doba, nadene u zemlji, ustvari su grom, koji je udario u zemlju, te kroz izvjesno vrijeme, nakon sedam godina, izlaze na površinu zemlje. Perunovo oružje je ubojita sjekira.

Ali da se vratimo našoj predaji, koja se iznosi u hrvatsku znanstvenu javnost, potvrdivši da na rubnom hrvatskom jezičnom području naziru se ostaci starevjere Hrvata iz doba poganstva.

Perunova epikleza Franjo Marčetin sukobljava se s oružjem u ruci tj. *ubojitom sjekirom* sa zmijaznenama. Njihova borba započinje u proljeće, kada se zmije-žene pojavljuju na Marčetinovom prostoru, pored Drave, pod korom stabla srušene suhe vrbe. U ovom slučaju vrbu trebamo smatrati svetim drvetom, kao i hrasta. Na početku vegetacijskog ciklusa pobjeđuje Franjo Marčetina, dokle završetkom ciklusa (žetva) pobjeđuju zmije-žene, pojavljujući se u ženskom obličju.

Franjo Marčetin svoje je neprijatelje zmije-žene isjekao na komadiće, bacivši ih u vodu Dravu.

Na iste analogije nailazimo u starom Egiptu i Mezopotamiji, gdje se je žrtva isjekla na sitne komade, pokupila i bacala u vodu rijeke, kao žrtva plodnim vodama.

Riječ je o dvema božanstvima koja budu na komadiće posjećena ili rastrgana te na taj način njihovi dijelovi tijela osiguravaju plodnost i ponovno uskrisavanje. Postojanje dema božanstva u pučkoj usmenoj tradiciji europskih naroda, prema autorovim saznanjima, nije još dokazano, izuzev autentičnih vrela podravskih Hrvata. U prastara vremena nepobitno da su postojala o čemu govore i njihovi u zemlju ukopani rastrgnuti, raskomadani idoli, o kojima brojna svjedočanstva postoje, zahvaljući arheološkim iskopavanjima diljem Europe.

U nastavku podravske hrvatske predaje, koju bismo s pravom mogli smatrati mitskom kazivanju, odnosno svetom tekstu, priočava se da poslije ritualnog ubojstva, raskomadanja zmija-žena i bacanja njihova djelića tijela u vodu rijeke one uskrisavaju i nastoje vratiti Marčetinu svoj "dug". Naime, nad Dravom podiže se vihor koji sa sobom u zrak ponese komadiće posječenih zmija. Na taj način zmije-žene nestaju te se ponovno pojavljuju za vrijeme žetve, kao ručkonoše.

U dalnjem odgonetanju simboličkog sustava podravske predaje valja reći da se vrba kod nekih naroda, tako primjerice u Mezopotamiji, smatrala svetim drvetom te je ujedno bila poistovjećena sa svjetskim drvetom (*arbor mundi*). *Vrba* se ubraja u krug "nerodnog drva", sa simboličkim obilježjem "divlje", stoga predstavlja svijet divljine ili mjesto ulaza u njega.⁴ No svjetom divljine možemo smatrati i "onaj svijet", drugi svijet ili svijet mrtvih, odnosno svijet pored voda.

Prema predaji vrba je već više godina srušena, što nas nedvojbeno upućuje da su na zemlji zavladale sile kaosa, stoga narušeni red u kozmosu valja ponovno uspostaviti. Narušeni red jedino može povratiti junak civilizator, Franjo Marčetin, Perunova alopersonaž koji iznova stvara svijet.

Zmije-žene su inkarnacije nekih nama zasada nepoznatih boginja plodnosti hrvatske pučke tradicije; nedvojbeno možemo ih smatrati ženskim božanstvima, koje su u mnogobrožkoj hrvatskoj (slavenskom) mitologiji imale stanovitu ulogu. Trebamo samo predpostaviti da je svojevrsni slavenski panteon postojao, ali zbog razbijenih svojih viših slojeva njegova je rekonstrukcija teška, no to ne znači da i nemoguća.

U podravskom mitskom ustrojstvu svijeta ključnu ulogu imaju muška božanstva koja ciklično ponavljaju borbu sa ženskim božanstvima - u našem slučaju bila bi to božanstava plodnosti - koje redovito ritualno ubijaju početkom vegetacijskog ciklusa.

Muška božanstva, uostalom i Perun, nebeski bog groma, kiše, oluje, uz kojeg se također vezuje plodnost, a čiji je alopersonaž Franju Marčetin ističu se s jedne strane kao protagonisti mitske sfere. Zmije-žene našle su se na tuđem prosoru, na svetom tlu Franje Marčetina, ne uspjevši stići u svoj

⁴ Slovenska mitologija Enciklopedijski rečnik. [Redaktori Svetlana M. Tolstoj - Ljubinka Radenković] Zepter Book World Beograd 2001. natuknica vrba.

prostor, u takozvani "Puklic" (donji ili drugi svijetiza vode Drave), već samo do njegova ulaza. No to je Perunov prostor, odnosno Franje Marčetina, koji ne podnose da se na njihovom prostoru pojavljuje njihovi protivnici bilo to Veles, njegov alopersonaž vrag ili zmije-žene. I tada započinje sveta borba između njih!

Zmije bit će ubijene, pošto su za novonastale vjerske prilike s dominantnom ulogom muških božanstava pobjeđene, te mrtve vraćene u vodu, u tzv. mrvtačku sferu, u donji svijet iz kojega iskrijava novi život. Nedvojbeno zmije-žene trebamo posmatrati dema-božanstvima koja se poistovjećuju sa žitnim rodom ili homoljnim biljkama, odnosno u podravskim predajama o vedovnjacima i sa žirom, potrebnim za stočnu ishranu. Njihova smrt je ista kao i žita, žira, homoljnih biljaka, bit će rastigrnute, raskomadane ili samljevene. Iz njihove krvi, tjelesnih sokova izrasta pšenica, grožđe (npr. Dionizije), bogat žitni rod.

Marčetin pobjeđuje zmije i žrtvuje ih za biljni rod, što se nazire u daljnjem tekstu predaje. U toj cikličnoj borbi najprije on pobjeđuje, međutim u predaji ne dobijamo jasan odgovor na koji način i sâm stradava. Iz dalnjeg tijeka predaje doznajemo da je on obolio, što bi značilo da je borba između zmija-žena i Marčetina nastavljena, ali manjkaju dati opisi nekada postojećeg svetog teksta o mitskom kazivanju postojećih poganskih božanstava. No slavenski ili hrvatski mit unatoč i ovakvih krnjih podataka, ipak se na neki način može rekonstruirati.

Ovdje navodimo i neke druge paralele, naime u slučaju ubijanja zmija riječ je o ritualnom ubojstvu bogova i duhova vegetacije, naime krvoproljeće je poznato kao jedinstven motiv vezan uz boginje plodnosti. Ovakvi mitovi su ustvari glavne verzije vegetacijskih ili kalendarskih mitova. U njima je očuvan kultični lik Velike Boginje koja ovapločuje stvaralačku moć prirode. Stoga je razumljivo da su bogovi i boginje plodnosti neodvojivi od žitnog roda, te svojom cikličnom smrću i novim rođenjem osiguravaju berišet. U agrarnom obredu poznato je raskomadanje mitičnih kraljeva i bacanje njihova raskomadanog tijela, dašta na sličan način bit će usmrćeni bogovi: Oziris, Dinozije, Balu i dr.

Nakon dramatičnog i krvavog sukoba između Marčetina i zmija-žena iz Puklica, tj. podzemlja, pristiže vrijeme žetve. Tada Franju jedna od triju prekrasnih žena, koje nose ručak žeteocima, dva puta čušne, uslijed čega će se Marčetinu osušiti jedna ruka.

Prema modelu iz drevnih mitopetskih predstava, njegov se poraz ponavlja, slično njemu srodnim bićima, ali taj poraz nikada nije konačan. Naime, na koncu, odnosno početkom vegetacijskog ciklusa on pobjeđuje. Čitav se mit, dalo bi se reći, iz godine u godinu ponavlja.

FRANJO MARČETIN I VRAG (VELESOVA EPIKLEZA)

Pored opisane borbe Franje Marčetina sa zmija-ženama nazire se i njegova stalna borba protiv vražića koji je Velesov nadomjestak. Vražić se njije na granama *hrasta*, *rastjeruje konje* na konjari i *zastrašuje ljude*, dok Franjo upravo, obratno, *zaštićuje stoku i ljude*, u širem smislu čitavu *seosku zajednicu*. Poput Peruna sjekirom u ruci, noću goni vražića, ali *gol*, što bi značilo da se akteri vraćaju u prapočetno stanje.

- U nekadašnju dob, ima tome 250-300 godin, još kad so Turčini otišli i kada so tuka na Taboru pričeli kuće zidat, nije zidat nego od drveta na poceki praviti, tuka je stanovo stari Faraguš a njegov komšija bio je Franjo Marčetin.

Jedanput kaže Faraguš tim svojim komšiji:

- Mi imamo vraga.
- A jel imamo?!
- Kad ja tebi kažem!
- Kako ti to znaš?!
- Taj svaku večer oko jedanaest sati dojde najprvo u moj dvor, onda spod moje kujnje dojde u tvoj dvor - oni so imali zajednička vracica. - Tu pred vraci samo oda i oda...
- A kako to zgleda?
- To ko ono dobro ždrebe, a glave nema.
- Čuješ, pa ti imaš pušku, ti sedni u ganjak i ubi ti to, a ja ću otit na konjaru.

Slika 2. Crtež István László "Marčetin i vrag"

rica zmija, ni se poplašio od makar koga.

Tuka ga doganjo u taj čošak, ti su bili stari, debeli panji i debeli rasti. I taj je tuka nabežo i cucki so mu pomogli tog trgtat i terat, i to je nestalo.

- Majku ti garavu! Nećeš više dojt, ti više glavu nemaš, ja ču ti glavu odseć!

On gledi a njegove kobile tako mirno stoje još ni iz repom ne makno. On se obleće u svoje gaće i jednoj sedne na leđa, i:

- No ajdemo sad na konjaru.

Kad stigo na spašnjik ide nekaki mali na konju, al već doma, a on njemu kaže:

- Kuda ćeš već doma?! Sad je samo polnoći, sad sam treba it na konjaru, nije doma!

Taj njemu ništ ne kaže samo se nuza njeg okrene i jaši. Kodar cigaretlina puši, to njemu se svetli nešto u zubi.

- Dobro, ako nećeš divanit ne moraš!

Puščo konje preko vode a taj mali otišo pod otaj rast - sad već nije živ nego od onoga rasta zaperak, tog so podsekli neku godinu i to je već bio stari rast - ufati se za granu taj mali i ljudja se.

On otide svojim ortakom a oni svi dršćo od groznice, to stra' debeli...

- Ljudi, šta je vama?!

- Sam ti šuti, dobro što nisi došo prvo!

- Što bi bilo da sem došo prvo?!

- Tu je bio nekaki mali, tim se svetilo iz Zub, taj je sve naše konje porastero. Mi ni ne znamo di so naši konji.

- Dobro.

A kad to došlo jedanaest sati, pol dvanaest, al to ide, to se dundoji ispod kuće. Kad je on to spazio pobego u kujnju i pušku ostavio u ganku, ni on smeо ništ.

Ej, kad onaj došo doma sutradan uranje:

- Jesi nešto probo?!

- Da, kad sem ja to vido još i puška ostala u ganku od stra! Ja bež, još se i zaključam.

- No čekaj, k večeri ču ja!

- Evo ti puška, ja ču napunit!

- Ne treba! Što će meni puška?! Ja ne znam pucat, ja ču sikirom to dočekat. Ako tebe stra', mene nije!

Ode on z divana oko deset sati, ode u pojatu i kobile odveže i sveže za stup u ganku. I sedne u svojim ganku i sikirku deo na rame i čeka. Nekad je bilo puno buv, pričele so ga gristi u gaćama, najpotli i gaće sleko dok će ga buve pojest. Sedne i čeka a gaće obesio na drug u ganku, kako se ruvo sušilo. Ide nešto... Čuje on da je to tamo kod Faraguša u dvoru. I počasu evo na vracica i u njegov dvor.

On đipi i hudri s tom sikirkom, to se puca...!

A taj bež, a on za njim, dok nema gaće na sebi on more bežat, on udri po time... Ne mre to njemu pobeć! Taj Franjo Marčetin mogo bežat ko vatrena kola, bio sitan čovečac, a ljut ko tiča-

- A to ni ništ! - kaže drugi. - Ja kako sem išo surka mi bila na leđima denjena, z gajtani svezana, a kako taj došo moje konje poplašio i kako me u trnje natero surka mi ostala na trnju. Sad koji će bog po nju otit?

- Ja.

On ode, surku ufat i donese surku.

- Kako?! Tebe ni stra?!

- Pa kako bi me bilo, sad je nuza me jašio. Tu se ljudjo na debelim rastu. Otišo sem po surku i već ga nisem tamo našo. Kaki ste vi ljudi?!

(Kazivao: Jozo Pandur, Martinci)

U tradiciji slavenskih i baltičkih naroda *hrast* je sveto drvo Peruna (Perkunasa), na koje se penje njegov vječiti neprijatelj Veles. Ovaj potonji katkad u obliku *zmije*, ili *zmaja*, tj., *pozoja* leži na dnu stabla u blizini korjenja, što označava donji, podzemni svijet, svijet ktoničnih sila. Neprijeporno je da je u ovim predajama podravskih Hrvata u Mađarskoj Velesove osobine u potpunosti poprimao vrag.

O Marčetinu se kazuje da ima natprirodne osobine: hrabar je, srdit kao "tičarica zmija", brzo stiže kamo treba, štiti ljudsku zajednicu i sl. Pojavljuje se na konju ili čuva konje, goni vraga koji se penje na sveto hrastovo stablo, na svjetsko drvo (*arbor mundi*).

Valja imati na umu da se Veles smatra i bogom stoke, stoga će se njegova epileza vrag isto pojaviti na konjari, ali i taj prostor pripada Marčetinu koji ga goni iz svog prostora, upravo kao i Perun Velesa.

Nije slučajno čak ni to da se u navedenu predaju unosi izvrnuta sintagma koja po značenju trebala bi glasiti tako da od vraka konje jedino može sačuvati bog ("Koji će bog po nji otit?"). Na postavljeno pitanje Marčetin odgovara: "ja", znači, da se on i na taj način poistovjećuje s bogom.

Marčetin iz svoga prostora treja svoga neprijatelja vraka, goni ga iza vode Drave, u njegov prostor.

ZAKLJUČAK

Hrvatske podravske predaje zapisane u Martincima autentična su vrela koja uvjerljivo predočuju mitsko kazivanje o postojećim božanstvima i njihovim alopersonažama.

Mitsko ustrojstvo svijeta u fragmentima je očuvano u nekadašnjim svetim tekstovima u kojima se pojavljuju božanstva. Posrijedi je pradavni arhetip i arhaično poimanje jest mitsko kazivanje svetih tekstova u kojima se nazire borba muških i ženskih božanstava, između samih muških božanstava, odnosno njihovih hipokorisnika, u ustrojstvu dualističkog vjerskog sustava karakterističnog za slavensku staru vjeru.

Cilj ovakve ciklične borbe između protagonista (Marčetin - zmije-žene: Marčetin - vraka; vedovnjaci) je uspostavljanje kozmičkog reda, arhaičnog obreda poticanja rasplodnih snaga i snaga biljnog života.

Nadalje, hrvatska pučka tradicija podravskih Hrvata u Mađarskoj donosi relevantne podatke o postojanju dviju kulturnih praksa, s jedne strane to bi bili razbijeni i krnji ostatci nekadašnjeg slavenskog mitskog kazivanja svetih tekstova te naporedo time postoji i kršćanska pučka pobožnost.

Uočljivo je da je podravska hrvatska narativa skroz svježa i dramski napeta, svojom je realtualizacijom s pravom mogla pobuditi interes slušatelja kroz razna stoljeća. Prepričavanje pradavnog arhetipa, na svu sreću, zadnjeg momenta trgnuto je od zaborava.

* *komšija* (tur.) - susjed; *dojti* - doći; *kujnja* - kuhinja; *vracica* - manja vrata pred kućom; *zgledat* - izgledati; *gledati*; *ganjak* (germ.) - trijem; *dundođit* - tutnjiti; *grmjeti*; *sikira* - sjekira: *z* - *s*; *divan* (tur.) - razgovor; *pojata* - štala; *buva* - buha; *đipiti* - skočiti; *vatrena kola* - lokomotiva; *tičarica zmija* - zmija koja živi u duplji drveta; *tuka* - ovdje, tu; *cukac, cukić* - pas, psi; *obleći se* - obući se, oblačiti se; *spašnjak* - pašnjak; *cigaretlin* - cigareta; *deti* - staviti; denjeno - stavljeno

SUMMARY

Mythological „events“ in tradition of Slavic and Baltic nations, as told in the folklore, speak of the thunder god *Perun* (Perkunas) and his arch rival *Veles* or *Volos*, (*Velnias*) the cattle god, engaged in fierce and fiery duel. Divine battle is renewed in cycles, usually in Spring, when *Veles*' epiclesis, the serpent or the devil, leave their space and enter the *Perun*'s epiclesis of *Franjo Marcatin*, usually in his holy willow or oak tree. The outcome of this divine battle is not without victims or defeat, as the beginning of nature cycle (Spring) brings victory to *Franjo Marcatin*, yet, at the end of farming cycle (Summer/ harvest) he himself falls a victim, with a crippled hand.

Mythology tale of this divine duel in Croatian oral folklore, through the world of mouth in Martinec-originating Croats in Hungarian part Drava valley, right after Belarus literature and Macedonian origins, completes the myth of pagan deities and their hypostases, or, alopersonages.

DRAVSKE VODENICE I MLINOVI POTOČARI ĐURĐEVEČKE PODRAVINE OD POLOVICE 18. DO POLOVICE 20. STOLJEĆA

DRAVA WATER MILLS AND THE BROOK MILLS OF THE ĐURĐEVEC PODRAVINA REGION FROM THE MID 18TH TO THE MID 20TH CENTURY

Vladimir MIHOLEK
Gajeva 22a
48350 Đurđevec
v.miholek@gmail.com

Primljeno/Received: 25. 7. 2013.
Prihvaćeno/Accepted: 8. 11. 2013.
Pregledni rad
Review
UDK/UDC 930.2:528.44 (497.5-3)

SAŽETAK

Rad donosi povijesni prikaz razvoja mlinarstva đurđevečke Podravine od polovice 18. do polovice 20. stoljeća. Mlinarstvo je bilo čvrsto vezano uz rijeku Dravu i njoj pripadajuće nizinske i bilogorske vodotoke; Bistru, Čivićevac, Katalenu, Barnu, Hotovu, Komarnicu i Zdelju, čija je snaga vode pokretala vodenice i mlinove potočare. U tekstu je opisan princip rada, gradnja, upravljanje i vlasništvo mlinova, a na osnovu kartografske građe, crkvenih matičnih knjiga i ostale građe iz raznih izvora, analizirane su i locirane njihove lokacije, vlasnici i mlinari, te dat tabelarni prikaz s raznim podacima službenojućih mlinarskih zaposlenika.

Ključne riječi: voda, Drava, mlinarstvo, vodenice, mlinovi potočari, mlinari, Đurđevec, đurđevečka Podravina, 18. - 20. stoljeće

Key words: water, Drava, flour milling, water-mills, brook mills, millers, Đurđevec, Đurđevečka Podravina region, 18th to 20th century

1. CILJEVI I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Voda je jedan od najvažnijih elemenata življenja zemaljskog svijeta, jedan od glavnih sastojaka bitnih za život svih organizama. Stoga je i smatraju izvorom života. Ona čovjeku služi za piće, pranje i kuhanje, za navodnjavanje, ona je izvor hrane i energije, voda je prometnica, zapravo pokretačka snaga sveukupnog života na Zemlji. Zato su se ljudi oduvijek nastanjivali uz izvore i vodotoke gdje su podizali svoje kuće, naselja i gospodarske objekte. Jedni od njih bili su i mlinovi podizani na rije-kama i potocima, a protočna snaga tih vodotoka u dobrom dijelu godine davala je čovjeku besplatnu pogonsku energiju. Mlinarstvo je oduvijek imalo vrlo značajnu ulogu u životu ljudi jer se u mlinovima mljelo žito (kukuruz, pšenica, ječam, zob, proso, heljda) od kojega se pravio kruh. Mljevenjem se dobivalo krušno brašno, šrot (krupica), gris i posije, koji su od pamtivijeka bili značajni u prehrani ljudi i stoke. Mlinarstvo je kao industrijska i gospodarska djelatnost ostalo važno sve do današnjih dana, premda mu voda više nije pogonska snaga, no zajedno su savršen pokazatelj suživota ljudi s okolišem na ovim prostorima. Životna snaga ovoga dijela hrvatske zemlje je rijeka Drava, pa je prema tome nazvan - Podravina. Već u samome imenu čvrsto stoji snaga vode, dominirajući faktor ovoga prostora.

Povijesti podravskoga mlinarstva u posljednje vrijeme češće je obrađivana tema, premda se ne može reći da se i u prošloime stoljeću o njem nije pisalo. Možemo to zahvaliti pojavi relativno novih

časopisa, *Podravine i Ekonomski i ekohistorije*, u kojima su objavljeni radovi nekolicine autora (Mira Kolar, Hrvoje Petrić, Željko Holjevac, Mirela Slukan Altić, i drugi) a pojedini brojevi bili su tematski vezani uz vodu i rijeku Dravu, odnosno mlinarstvo. Povjesničarka Mira Kolar, kojoj je Podravina i podravsko mlinarstvo omiljena tema, posebno je istakla važnost vodenica kao dio gospodarske povijesti i kulturne baštine, ne samo Podravine, već i ostalih hrvatskih krajeva.¹ Dakako da je podosta pisala i o modernom mlinarstvu. S druge strane, Mirela Slukan Altić u zadnje je vrijeme skrenula pozornost na historijsku geografiju, točnije kartografiju, te ukazala na važan značaj karata i planova kao vrlo vrijednih i korisnih povijesnih izvora, koji nam itekako govore o utjecaju čovjeka na prirodni okoliš u kojem su i vodenice našle svoje mjesto. Noviji radovi uglavnom su orijentirani na općenitu povijest podravskoga mlinarstva, dok su autori starijih radova više okrenuti mlinarstvu užeg područja (Miroslav Dolenc Dravski, Franjo Horvatić)², a dobrim se dijelom zasnivaju na terenskom prikupljanju podataka i sjećanjima kazivača. Uglavnom su to kraći članci bez ozbiljnijeg pristupa zadanoj temi, ali s vrlo vrijednim podacima.

Cilj ovoga rada je prikazati mlinarstvo, odnosno mlinove i mlinare srednje Podravine, odnosno đurđevečke Podravine, i to koristeći izvore koji se dosad nisu koristili, ili veoma malo. Kartografski su izvori malo korišteni, a iz njih se dade puno toga iščitati. Pomogli su mi utoliko što sam mogao točno odrediti broj i smještaj određenih mlinova, a za pojedine čak i njihova imena i imena vlasnika. Dobar su izvor hidrografske i vojne topografske karte, čijim su mjernicima i crtačima mlinovi bili značajni objekti. Pregledao sam i katastarski plan iz 1868. godine, no nažalost, na njem mlinovi nisu obilježeni, premda sam uz potoke pronašao objekte koji na to upućuju. Izvor koji dosad nije korišten u obradi ove teme crkvene su matične knjige. Za potrebe ovoga rada koristio sam matične knjige đurđevečke i još nekih okolnih župa.³ Količina prikupljenih podataka uvelike je ovisila o revnosti zapisivača. U nekim matičnim knjigama jedva da je uz koje ime i prezime zapisano zanimanje, dok je u drugima zabilježeno zanimanje dotične osobe, mjesto stanovanja, kućni broj, mlin u kojem je radio, pa i neki drugi podaci. Da bi se došlo do takvih podataka potrebno je prelistati i pročitati mnoštvo knjiga, što je mukotrpan, dugotrajan i zahtjevan posao, pa je možda i to jedan od razloga što se ovaj izvor malo koristi u suvremenoj historiografiji. Na taj sam način prikupio podataka te dao prikaz ove gospodarske teme, kao i mlinarskih zaposlenika na nešto drugačiji način i na osnovi izvora koji se rjeđe koriste.

2. UVOD

Đurđevečka Podravina⁴ je nizina smještena između Bilogore na jugu i rijeke Drave na sjeveru. Đurđevac se nalazi u njenom središnjem dijelu. Sjeverno, tik uz naselje, pružaju se paralelno s rijekom Dravom Đurđevečki peski (pjeskovito humlje), a sjevernije od njih, sve do njezinih obala, protirale su se stoljetne šume. Tu je središnji i najniži tok rijeke Drave u kojem ona najviše meandrirala,

¹ Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ / Elizabeta WAGNER, Vodenice u Hrvatskoj (18. - 20. stoljeće) kao primjer odnosa između ljudi i rijeka / potoka, *Ekonomski i ekohistorija*, vol. III, br. 3, Zagreb / Samobor, 2007., 83-120.

² Njihove radove vidi u dalnjem tekstu.

³ Za potrebe ovoga rada korištene su matične knjige sljedećih župa: Đurđevac (rođeni: od 1741. do 1832., od 1856. do 1863. i od 1871. do 1900.; umrli: od 1728. do 1792., od 1869. do 1878., od 1883. do 1900.; vjenčani: od 1747. do 1807., od 1832. do 1867., od 1878. do 1897.); Kalinovac (rođeni: umrli: 1881. - 1918.; vjenčani: 1881. - 1920.), Virje (rođeni: od 1858. do 1898., umrli od 1858. do 1895.; vjenčani: od 1850. do 1911.), Brod / Ferdinandovac (rođeni: od 1782. do 1878.; umrlih: od 1782. do 1934.; vjenčanih: od 1833. do 1878.) i Molive (rođeni: od 1858. do 1901.; umrlih: od 1858. do 1913.; vjenčanih: od 1858. do 1878.). Određene knjige đurđevečke župe nedostaju jer nisu sačuvane, a neki dijelovi postojećih su oštećeni i nečitki. Knjige ostalih župa, koje nisu obuhvaćene ovim radom, nalaze su u državnim i župnim arhivima. Njihovo čitanje oduzelo bi previše vremena, stoga sam koristio samo matične knjige dostupne na internetskoj stranici: <https://familysearch.org/search/image/index?uri=https%3A%2F%2Ffamilysearch.org%2Frecords%2Fwaypoint%2FMM5K-GG-H%3An1167353952%3Fc%3D2040054> (1. 12. 2012. - 15. 9. 2013.) dalje <https://familysearch.org>

⁴ U tekstu je većinom obrađeno đurđevečko područje, odnosno prostor koji su nastanjivali Đurđevčani (Đurđevac i područje konaka prema rijeci Dravi), a dijelom i područje sela Kalinovac, Molve, Ferdinandovac i Virje.

budući da se teren sastoji od aluvijalnih pjeskovitih i šljunčanih naplavina. Takvo tlo slabo je otporno te pogodno jakom erozivnom djelovanju rijeke. Stoga je Drava često lutala ovim prostorom, mijenjala svoj tok i poplavljivala ovo područje stvarajući u pridravskom šumskom arealu čitavu mrežu močvara, starih korita i rukava, mrvica, neteča i jama ispunjenih vodom među kojima su dominirale povisene suhe grede na kojima se obradivala zemlja i napasala stoka. Potok Bistra, koji dolazi od koprivničke strane protjecao je tim šumskim područjem paralelno s Dravom, no on je svojim koritom bio ispod dravske razine, pa se za povećanog pritoka vode u proljeće i nakon jačih kiša voda prelijevala iz Drave i stvarala još veće poplave koje su ugrožavale obradive površine, a često i sama naselja. Sve su to pospješivale i oborinske vode koje su doticale brojnim potocima s Bilogore i tekle prema rijeci Dravi. Potoci su naplavljivali nizinsko područje južno od Đurđevca, teren se pomalo uzdizao i isušivao stvarajući plodne oranice. Poplave su bile tolikih razmjera da je nemali broj puta voda došla do samoga đurđevečkog naselja. Oranice nisu toliko stradale, no livade su skoro sve znale sve često biti pod vodom da je bilo upitno kako uopće prehraniti stoku.⁵ Zato se krajem 18. i početkom 19. stoljeća prišlo hidroregulacijskim zahvatima na samome toku rijeke Drave, kao i na spomenutim potocima. Uz Dravu su podizani nasipi a meandri presijecani kako bi Drava sve manje vrludala. Skromnim radovima na dravskim nasipima započelo se zapravo još početkom 17. stoljeća. Prvi radovi na potocima započeti su na Bistri još u 18. stoljeću, jer je ona zadavala najviše problema. To se jasno vidi na hidrografskoj karti iz 1780. godine.⁶ Projekti o kanalizaciji potječu iz 1825. i 1826. godine, dok su radovi intenzivirani 1840-ih godina. Potom su slijedili zahvati na Stražnici za vrijeme Ignjata Čivića pl. Rohrskog⁷, zapovjednika Đurđevečke krajiske pukovnije (1852. - 1859.). Zato je Stražnica i dobila naziv Čivičevac. U drugoj polovici 19. stoljeća prišlo se učestalijoj kanalizaciji te čišćenju, proširivanju i produbljivanju postojećih potoka. Sistematski meliorativni radovi počeli su se provoditi tek početkom 20. stoljeća.⁸

Mlinovi potočari bili su podignuti na potocima koji su se slijevali s Bilogore prema Đurđevcu, i to od strane sela Svete Ane (Svetojanski potok), Mičetinca (Mičetinski jarek, niže Turnuški potok), Čepelovca (Barna), Budrovca (Budrovečki jarek), Sirove Katalene (Katalena), Hampovice i Šemovača (Hotova), te Miholjanca (Zdelja). Uglavnom su bili smješteni na gornjim tokovima tih potoka, uz sama naselja. U nizinskom toku dijelom su bili iskorišteni jedino potoci Katalena i Zdelja. Nekoliko mlinova bilo je i na nizinskim potocima; Bistri, koja je dolazila od koprivničke strane i prolazila sjeverno od Đurđevca prema Dravi, i Stražnici (Čivičevcu), koji je odvodio vodu iz molvarske i đurđevečke močvare. Za ljetnih suša bilogorski potoci znali su presušiti, pa se najviše mljelo poslije jakih

⁵ Vladimir BLAŠKOVIĆ, Osobitosti Drave i naše granice u Podravini, *Podravski zbornik* 76, Koprivnica, 1976., 141-143.; Mirela SLUKAN ALTIĆ, Hidroregulacija Drave i njezini utjecaji na transformaciju prirodnog i kulturnog pejzaža Podravine, *Podravina*, vol. I, br. 2, Koprivnica, 2002., 134-136.

⁶ Nacrt Podravlja od Hlebina do medje virovitičke uz oznaku vodogradnja, Kartografska zbirka, sign. E.IX.39., Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (HDA)

⁷ Ignjat Čivić pl. Rohrski (Zagreb, 5. VI. 1804. - Graz, 29. II. 1863.) diplomirao je pravo u Zagrebu, a estetiku i pravno-političke znanosti u Grazu. Kao vježbenik službovaо je u Zagrebu, zatim kod Ougulinske, Slunjske i Brodske pukovnije. Najviše je službovaо kao činovnik kod viših komandi, ponajviše pri Zemaljskoj generalkomandи u Zagrebu. Istaknuо se u ratu protiv Osmanlija u Bosni (1836.), u obrani hrvatskoga primorja (1839.) i u ratu s Madarima (1848/49.) kao glavni suradnik bana Josipa Jelačića. Kao natporučnik kraće je vrijeme službovaо pri đurđevečkoj pukovniji u Bjelovaru, nakon čega je dodijeljen Ministarstvu rata u Beču gdje je sudjelovao 1850. kod stvaranja krajiskoga temeljnog zakona. Nakon toga imenovan je pukovnikom i zapovjednikom 6. krajiske Đurđevečke pukovnije (1852. - 1859.). Nakon odlaska iz Bjelovara (1859.) unaprijeden je u general-majora. Umrovljen je u Karlovcu 1862., nakon čega se preselio u Graz. Prikupljaо je narodne basne i pripovijetke. U Karlovcu je izdao tri zbirke. Jedna od njih je *Basne i kratke pripovesti od različitih klasičkih spisatelja...* (Karlovac, 1844.), koja se zadržala kao dugogodišnja školska lektira, a drže je prvom hrvatskom ilustriranom knjigom (grafike Adalberta Laupperta-Peharnika).

⁸ Hrvoje PETRIĆ, Prilozi poznavanju nastanka sela i razvoju stanovništva Molva u ranome novom vijeku, *Molve - ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju*, zbornik radova sa znanstvenog skupa, Molve, 27 rujna 2008., Molve, 2010., 62.; Hrvoje PETRIĆ, Mlove i okolica. Prilozi poznavanju povijesti okoliša do sredine 19. stoljeća, *Mlove - ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju*, zbornik radova sa znanstvenog skupa, Mlove, 27 rujna 2008., Mlove, 2010., 249.

kiša ili s proljeća nakon otapanja snijega, kada bi potoci nabujali.⁹ U nedostatku brašna zimi ljudi su koristili male ručne mlinove, stoga se nastojalo da se tijekom sezone meljave namelje dovoljno brašna za cijelu zimu. Dravske vodenice bile su postavljene obična na onim mjestima gdje je voda bila najjača i snažno udarala u obalu.¹⁰ Zbog hirovitosti rijeke Drave, ali i neposrednih osmanlijskih nasrtaja mljelo je malo dravskih vodenica jer su stalno bile u opasnosti, a bile su prilično udaljene od većine naselja i prometno nepovezane. Povoljniji uvjeti stvoreni su tek nakon odlaska Osmanlija, a tome su pogodovali i prvi hidroregulacijski radovi na dravskom vodotoku i potocima. Svi mlinovi podignuti na malim vodotocima isključivo su ovisili o količini dotoka vode. Zahvaljujući hidrotehničkim zahvatima močvare su se pomalo isušivale, ali se dotok smanjivao, pa je mlinovima sve više nedostajalo vode i morali su postupno prestati s radom. Nešto duže su se zadržale dravske vodenice, no tehnološki i tehnički napredak učinio je svoje i zapečatio sudbinu svim starim mlinovima.¹¹

3. VLASNIŠTVO, MELJAVA, I PRINCIP RADA MLINOVA

Mlinarenje je bilo uglavnom obiteljski posao koji se prenosio s koljena na koljeno, a pojedini mlinovi znali su više puta mijenjati vlasnike ili zakupnike. Mlinarski majstori su se često selili u potrazi za poslom, premda su bili veoma cijenjeni obrtnici. Vlasnici mlinova bili su bogatiji pojedinci (vojni časnici, veći posjednici) odnosno obiteljske zadruge, koji su mlinove davali u zakup mlinarima ili ih plaćali novcem ili žitom, odnosno ušurom. Oni koji su se bavili mlinarenjem kao posebnim obrtom, u 19. stoljeću dužni su bili plaćati mlinarinu. Visina takvog poreza određivana je prema vrsti mlinova, broju žrvanja i prema tome jesu li mlinovi radili cijele godine ili u određenom periodu. Za mlinove koji su bili u pogonu samo jedan dio godine plaćalo se, bez obzira kakav je mlin, 3 forinte, a za one koji su radili cijele godine 12 forinti, i još 4 forinte prema tome koje je vrste bio dotični mlin.¹² Prema Zakonu o vodnom pravu, koji je stupio na snagu 1892. godine, svakom vlasniku mлина izdavana je od strane kotarske oblasti *legitimaciona izprava*, kojom mu se davala ovlast za korištenje vode određenog vodotoka za njegov mlin. Isprava nije bila vremenski ograničena, ali bi prestala važiti ako mlin ne bi poslovaо tri godine zaredom. Za obavljanje mlinarske djelatnosti bile su potrebne i razne druge dozvole (uporabne, građevne). U jednoj građevnoj dozvoli (izdana od kot. oblasti 28. II. 1893.) na име Lovre Pintara i Bolte Antolaša iz Miholjanca, piše da vlasnici mlinova moraju svako proljeće i poslije svake nagle kiše čistiti korito potoka od svoje brane prema najbližem gornjem mlinu kako bi se održavao prirodan pad i određena dubina.¹³

Vodenice su većinom bile *ketuški* mlinovi (od mađ. *kettő* - dva; *ketuš* - suvlasnik) koji su radili na principu udvajanja, odnosno bile su u vlasništvu dva ili više vlasnika, odnosno dioničara. Pojedinci, odnosno obiteljske zadruge, udruživale su se jer je gradnja ili kupnja mlinova bila veoma skupa, mlijeli su po ustaljenom redu, a zarada se dijelila prema dioničkom udjelu. Novi mlinarski ugovori o zakupu sklapali su se na dan sv. Nikole. Bilo je to takozvano *zapijanje mlinjarov*. Taj dan se išlo u crkvu na misu, jer je sv. Nikola zaštitnik mlinara. Jedan mlin nosio je vrijednost 4 *zasipače* (1 *zasipača* - 12,5 kg; 4 *zasipače* - 50 kg ili jedna vreća). Ako je neki *ketuš* uložio četvrtinu vrijednosti čitavog mлина, onda je njegov udio u zaradi bila jedna *zasipača*. Ketuši su svoju meljavu obavljali dogovorno, na

⁹ Mirko VALENTIĆ / Ivan HORBEC / Ivana JUKIĆ, Hrvatska na tajnim zemljovidima XVIII. i XIX. stoljeća, Đurđevačka pukovnija, Zagreb, 2003., 159.

¹⁰ Tomo JALŽABETIĆ, Gjurjevac - Narodni život i običaji, rukopis; sign. S.Z.54, Odjel za etnologiju HAZU

¹¹ Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Od zrna i klipa do kruha i kolača u Podravini do 1945. godine, *Podravina*, vol. VIII, br. 15, Koprivnica, 2009., 17-29.; Željko HOLJEVAC, O mlinovima i mlinarenju na Dravi potkraj 18. i početkom 19. stoljeća, *Ekonomска i ekohistorija*, vol. VII, br. 7, Zagreb-Samobor, 2011., 111 i 114.

¹² Fran VRBANIĆ, Prilozi gospodarskom razvoju hrvatsko-slavonske Krajine u 19. vijeku, *Rad HAZU*, 144, Zagreb, 1900., 66.

¹³ Autor je objavio presliku Legitimacione izprave, dok o građevnoj dozvoli iz 1893. godine iznosi samo navedenе podatke. Miroslav DOLENEC DRAVSKI, Zaspali su mlinovi na Zelji i Dravi, *Virje na razmeđu stoljeća*, zbornik I, Virje, 1981., 65-66.

dane ili tjedne.¹⁴ Vlasnik koji dovozi žito u mlin (*pomelajec*) plaćao je meljavu 4 vaganca ujma za jednu vreću (1 vaganac - oko 1 kg).¹⁵ Ako je godina bila rodna jedan mlin mogao je zaraditi 120 metara (1 metar - 100 kg) ušura, odnosno 240 vagana¹⁶. Ove mjere, koje su upotrebljavali mlinari, morale su se baždariti svake godine. To je radio službenik baždar¹⁷, koji je obavljen mjerjenje posude obilježavao mjedenim žigom. Pojedini mlinovi imali su i svojega *pomelajca* koji je kolima obilazio kuće i odvozio žito u mlin. Konji su na orni imali obješen zvončić koji je najavljivao njegov dolazak, pa su ljudi iznosili svoje žito u vrećama na kola. Uslugu prijevoza naplaćivao je 1-2 kg po metru žita. Za onoga *pomelajca* koji je sam dolazio u mlin samo s jednom vrećom, reklo se da *culari* (od *culo* - manja vreća).¹⁸

Mljelo se *na floj* (mljevenje bez odvajanja ljske od zrna), a finoća brašna ovisila je o razmaku mlinskog kamenja koje se podizalo pomoću podizača. Ako je bio veći razmak sipao je *šrot* (krupicu), u protivnom *fini* (kvalitetno; sitnije) brašno. Uglavnom se to odnosilo na kukuruz. Ako se ljska zrna htjela odvojiti (*omijlati*), kamenje se moralo obložiti plutovinom. Skidanjem ljske prosa, heljde i ječma dobivala se nekad omiljena kaša (*prosenka, hajdinska, jačmena*). Tek kasnije se koristila bijela meljava (*pajtlin*) za pšenicu i ostale žitarice. Takvom meljavom dobivalo se nekoliko tipova brašna; *prva mejla* ili *nuler* (I. klasa), *druga* ili *cvajer* (II. klasa), zatim *trejta, krušna* ili *drajer* (III. klasa, crna), te posije. Mljevenje se obavljalo pomoću dva kamena zvanih *gornak* (visina 9 col - oko 22,5 cm) i *dolnak* (visina 12 col - oko 30 cm), koji su bili promjera 36 col (oko 90 cm). Gornji kamen (*gornak*) je imao rupu u sredini u koju se sipalo žito iz ljevkaste drvene nasipne posude. Žito se mljelo okretanjem gornjeg kamenja, dok je donji (*dolnak*) bio stabilan. Kamenje je bilo izvana obloženo drvenom oplatom. Kroz poprečne utore (*remiše*) kamen je okretanjem izbacivao brašno van. Oštrina kamenja s vremenom se potrošila pa se ono moralo klepati posebnim čekićima (*flahklepec* - ravan čekić, *spichamer* - šiljasti čekić, *kromhamer* - rebrasti čekić)¹⁹. Kamenje se nabavljalo iz Mađarske (crvenkaste boje), Austrije i Bosne.²⁰

Sagraditi vodenicu, bilo je veliko i cijenjeno umijeće, ali veoma zahtjevno, a izvodili su je posebni majstori, domaći ili oni iz Mađarske. Takvi "drveni" majstori ujedno su izrađivali riječne skele i čamce. Svaka pojedinačna vodenica bila je pravo remek djelo, jedinstven primjer drvenog stroja u kojem skoro da i nije bilo metalnog dijela. Dravska vodenica sastojala se od glavnog čamca (*komp*) na kojem je smještena vodenična kućica (*šator*), te *navodnice*, odnosno manjeg bočnog čamca. *Komp* je bio širok 4 metra, metar dubok, dok mu je dužina ovisila o veličini vodenične kućice. *Navodnica* je dolje bila široka jedan metar, duboka također jedan metar, a dužina joj je bila 10-12 metara. *Kompi* su se izrađivali od dasaka debljine 2,5 cm, a *navodnice* od 8 cm. U proreze (*rajse*) između dasaka stavljala se mahovina i kudjelja, a to se pričvrstilo limenim *klanficama*, da ne bi propuštale vodu. Prema struji vode *komp* i *navodnica* bili su malo zašiljeni da se panjevi i granje ne bi zaustavljali i

¹⁴ M. DOLENEC DRAVSKI, Zaspali su ..., 60.

¹⁵ Josip TURKOVIĆ, Podravsko rukotvorje, Koprivnica, 1978., 30.

¹⁶ Prema svjedočenju Martina Ivureka, osrednji mlin potočar mogao je samljeti jednu vreću na sat. M. DOLENEC DRAVSKI, Zaspali su ..., 59.

¹⁷ Baždar je mjerio i sve ostale posude (bačve, boce, limene posude i ostalo). Posao je obavljao u uredu u Đurđevcu, kotarskom središtu. Bili su to Engelbert (Andelko) Zrelec, od 1879. do 1894., i Ivan Sivoš, od 1894. do 1900. Baždarenje mlinarskih posuda vjerojatno je obavljao na terenu obilazeći mlinove. Potvrđuje nam to smrt Zrelčeva malodobnog sina Stjepana u Ferdinandovcu 1. kolovoza 1889. godine. Znači da je s obitelji duže vremena boravio u selu radi posla. Matica umrlih rkt. župe sv. Ferdinanda kralja u Ferdinandovcu (1878. - 1934.), <https://familysearch.org>

¹⁸ M. DOLENEC DRAVSKI, Zaspali su ..., 60.

¹⁹ Prema sjećanju Đurđevčana Petra Zadravca (rod. 1936.), koji je poslije II. svjetskog rata bio mlinarski pomoćnik u bivšem Braunovom paromlinu.

²⁰ M. DOLENEC DRAVSKI, Zaspali su..., 59, 64, 66; Josip GRIVIĆ, Novo Virje - povijest i kronologija događanja do 2000. godine, Novo Virje, 2002., 237; Andrija LJUBOMIR LISAC, Mlinarstvo Zagreba od najstarijih vremena do početka XX. stoljeća, *Zbornik odsjeka za povjesne znanosti Zavoda za povijest i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 8, Zagreb, 1977., 238.

oštećivali konstrukciju. Koristila se uglavnom birana piljena hrastovina, a drvo se dobivalo od Imovne općine. Svaki mlin morao se obnavljati barem svakih deset godina jer je drvo trunulo.²¹ Prema rukopisu Đurđevčana Tome Jalžabetića iz 1899. godine, *komp i navodnica* davno su se prije izrađivali iz izdubljenih hrastovih debla, koje su zvali *lađe*. Jalžabetić piše da se jedan predio pridravske šume Krajnica, zvao Lađenik (lađa), jer su starci nekad u toj šumi rušili goleme hrastove i po snijegu ih vukli do vode.²² Dokaz tome je jedna *navodnica* iskopana u Sekulini kod Medvedičke, koja je bila dugačka 13 a široka 2 metra, cijela iz jednoga debla. Tek kad je ponestalo debelih trupaca prišlo se izradi od piljenih dasaka.²³

Horizontalna drvena osovina (*gredel, bik*) s širokim vodeničkim kolom (*naper*), ležala je s jedne strane na *navodnici*, a s druge ispod mlina na *kompu*. Tako se vodeničko kolo okretalo snagom vode. Na kraju te osovine, u podnožju mлина, uglavljen je manji kotač (*trib*) s bočno usađenim *palcima* po obodu koji su imali ulogu zupčanika. *Trib* je pokretao drugo kolo (*vretenka*) koje je bilo postavljeno na donjem dijelu okomite osovine. Gornji dio spomenute osovine uglavljen je u mlinški kamen. *Vretenka* je također jedna vrsta kola u koju su usađene takozvane *cevi*, podeblje čvrste kratke palice kružno usađene i učvršćene s gornje i donje strane. Okretanjem kola zvanog *trib, palci* su ulazili između *cevi* i okretali *vretenko*, odnosno osovinu s mlinškim kamenom. Cijela transmisija izrađena je od drva. Kamenje je u kućici bilo na povиšenom dijelu tako da je brašno curilo u drvene pretince iz koji se grabilo u vreće. Mlinar je imao posebnu prostoriju u kojoj se odmarao, a tu je bila peć i zvono koje ga je upozoravalo dok bi žito iscurilo. Cijeli mlin bio je vezan gredama, lancima ili užadi s obalom (*strmec*), a do mлина se išlo preko brvi. Na obali je bila podignuta brvnara (*koča*) sa žitom.²⁴ U kasnu jesen prije same pojave leda vodenice su prestajale s radom, a splavi s mlinom uvlačile su se iz plovnog dijela u mirnije dravske uvale (*zatone*) radi zaštite od leda. Uvlačenje se obavljalo tako da se na čvrstoj obali zakopalo nekoliko drvenih stupova, a na svakom je bio utaknut *štubel* (šuplje deblo) oko kojeg je bilo namotano uže. *Štubel* se okretao pomoću debelog kolca, te namatajući uže pomalo privlačio mlin k obali. Taj težak i zahtjevan posao obavljalo je 50-100 ljudi. Tom prilikom trebalo je biti veoma oprezan, jer su se vodenice mogle otrgnuti, a voda bi ih znala odnesti i zdrobiti ih.²⁵ Prema jednom podatku, izgleda da je bilo i ljudskih žrtava kod uvlačenja. Tako je 10. veljače 1852. godine Andro Koprivničanec iz Ferdinandovca nesretno izgubio život, jer je bio *zdruzgan od melinske lađe*.²⁶ Zato su starci, bilo zbog leda ili nesreće kod izvlačenja, znali reći da *navez jeden melin mora biti vu vode a drugi v žepu*.²⁷ Nesreće su se događale i mimo zime. Tako je 1914. Drava iznenada toliko narasla da je rastrgala skoro sve vodenice, a 1926. godine su mnoge vodenice zbog toga morale seliti na druga mjesta.²⁸

Mlinovi potočari građeni su uz vodu koja se iskopanim, pa i drvenim kanalima dovodila do vodeničnog kola (*naper, nalevnak*). To je takozvano naljevno kolo na koje voda pada s gornje strane. Takvo kolo puno je uže od vodeničnog kola. Podljevno kolo bilo je karakteristično za riječnu vodenicu. Tu je voda zahvaćala kolo s donje strane, jer je snaga tekuće riječne vode bila daleko veća. Vlasnik je oko mлина morao posjedovati veću površinu zemlje jer je njom odvodni kanal morao vratiti vodu natrag u korito potoka. Na potoku je uzvodno od mлина bila sagrađena brana (*splava*) koja je zadržavala i čuvala vodu u koritu ili manjem jezeru za vrijeme manjeg dotoka. Kad je vode bilo previše ispuštalaa se po potrebi otvaranjem opusta (*zapor*). Na dovodnom kanalu bio je pak ugrađen manji

²¹ M. DOLENEC DRAVSKI, Zaspali su ..., 60.; J. GRIVIĆ, Novo Virje ..., 239.

²² Tomo JALŽABETIĆ, Gjurgjevac - Narodni život i običaji, rukopis; sign. S.Z.54, Odjel za etnologiju HAZU

²³ Autor ne navodi tko je i kada iskopao *navodnicu*. M. DOLENEC DRAVSKI, Zaspali su ..., 60.

²⁴ M. DOLENEC DRAVSKI, Zaspali su ..., 62.; J. TURKOVIĆ, Podravsko rukotvorje ... 30.

²⁵ Miroslav DOLENEC DRAVSKI, Kajkavski božićni svetki, *Božićnica*, Zagreb, 1993., 47.

²⁶ Matica umrlih rkt. župe sv. Ferdinanda kralja u Ferdinandovcu (1832. - 1858.), <https://familysearch.org>

²⁷ Tomo JALŽABETIĆ, Gjurgjevac - Narodni život i običaji, rukopis; sign. S.Z.54, Odjel za etnologiju HAZU

²⁸ M. DOLENEC DRAVSKI, Zaspali su..., 63.

opust kojim se regulirao dotok vode na kolo. Vodenično kolo s osovinom počivalo je na dva stupa (*trjnek*). Ostali postroj bio je sličan kao i kod dravske vodenice. U glavnoj prostoriji s postrojenjem bila je i soba u kojoj je stanovao mlinar, dok je u drugoj bilo smješteno žito i brašno. Franjo Horvatić, govoreći o mlinovima na potoku Komarnici, zapisao je sjećanja mlinara Stjepana Maltarića, koji mu je rekao da je njegova vodenica, koja je pokretala dva para kamenja, mogla samljeti u prosjeku 50-60 vreća dnevno.²⁹

4. MLINOVI POTOČARI NIZINSKIH VODOTOKA

Pisani izvori spominju neki mlin na đurđevečkom području još 1549. godine, kada je kralj u granično područje poslao posebnu komisiju koja je trebala pregledati sve utvrde. Tako u izvještaju građitelja Domenica de Lalia o stanju đurđevečke utvrde stoji da je velika opasnost za posadu jer je pitka voda izvan zidina utvrde, kao i mlin na obližnjem potoku. Stoga je predložio da se nabavi ručni mlin.³⁰ O istome mlinu doznajemo pak iz izvještaja o stanju utvrda na slavonskoj granici iz 1611. godine. U njem je riječ o velikoj poplavi koju je prouzročila rijeka Drava, koja je toliko narasla da se voda razlila sve do Đurđevca i odnijela mlin na obližnjem potoku.³¹ Prve mlinove označene na nekom zemljovidu susrećemo na hidrografskoj karti ovoga kraja iz 1780., koja je izrađena u svrhu regulacije rijeke Drave, i na vojnoj topografskoj karti Đurđevečke pukovnije iz 1782. godine. Kako se radi o skoro istom periodu, i broj mlinova približno je jednak. Mlinovi najbliži Đurđevcu nalazili su se sjeverno od naselja na potoku koji je u gornjem toku nazvan Matočina i odvodi vodu iz istoimene močvare koja se proteže od Molva do Đurđevca. Potok je u donjem toku iza Đurđevca i močvare Stiska, nazvan Stražnica (poslije Krniščak, odnosno Čivičevac). Odmah iza Stiske na samom početku predjela zvanog Taborišće stajala je *Szredna Vodeniza* (na topografskoj karti nazvana *Posszredni mlin*). Poplavom uništeni mlin iz gore navedenih izvještaja iz 1549. i 1611. godine zasigurno je *Szredna Vodenica*, jer je bila najbliža đurđevečkom naselju. Nešto niže, a bliže Kalinovcu, smještena je *Dolny Vodeniza* (Lakupićeva³²), odnosno *Dolny mellin*, kako piše na topografskoj karti. Logika nalaže da je postojala i gornja vodenica, no ona tim imenom nije zabilježena na karti. Ako slijedimo tok Stražnice, između Kalinovca i Sesveta nailazimo na *Kapitanov Mellin*, sjevernije prema Sesvetama i utoku Stražnice u Bistru stoji *Sesztilo Mellin*³³ i *Miklichev Mellin* (između Kalinovca i Batinski), a na Bistri iza Sesveta *Martinov Mellin*. Njima su se koristili Kalinovčani i Sevečani.³⁴

Na kartama sjeverno od pijesaka pruža se od Koprivnice i Molva prema istoku potok zvan Bistra na kojem su također ucrtani mlinovi. Na hidrografskoj karti je najbliži Molvama *Gospodinov Mellin*,

²⁹ Franjo HORVATIĆ, Mlinovi na potoku Komarnici, *Podravski zbornik* 83, Koprivnica, 1983., 179-180; M. DOLENEC DRAVSKI, Zaspali su..., 64.

³⁰ Zlata JERAS POHL, Đurđevec - Stari grad, I. dio, konzervatorska studija, Zagreb, 1985., 13.

³¹ Hrvoje PETRIĆ, Prilog poznavanju etnokonfesionalnih promjena u Podravini u XVII. stoljeću, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU*, br. 18, Varaždin, 2007., 289.

³² Mlin je dobio ime po đurđevečkoj obitelji Lakupić, koja se u crkvenim matičnim knjigama prvi put spominje 1728. godine (gospodin Đuro Lakupić, umro 1733.). Godine 1753. zabilježen je kapetan Đuro Lakupić, kojem se rodilo dijete, 1769. godine Ivan pl. Lakupić, koji je te godine umro i kapetan Franjo Lakupić, kojem je 1772. godine umro sin. Podaci jasno govore da su Lakupići bili plemička časnička obitelj. Mlin se prvi put spominje 1765. godine. Matica krštenih (1741. - 1770.) i umrlih (1728. - 1792.) rkt. župe Blažene Djevice Marije u Đurđevcu, <https://familysearch.org>

³³ Samo ime mlina nije posve jasno. Čini se da kartografi i mjernici na terenu nisu imali dobru komunikaciju s lokalnim stanovništvom jer nisu dobro poznavali lokalni kajkavski govor, a ni domaći ljudi njemački jezik. Zato pojedine lokalne toponime nije moguće ispravno imenovati.

³⁴ Nacrt Podravlja od Hlebina do medje virovitičke uz oznaku vodogradnja, Kartografska zbirka, sign. E.IX.39., Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (HDA); M. VALENTIĆ / I. HORBEC / I. JUKIĆ, Hrvatska na tajnim ..., sekcija 11.

slijedi *Szenianov*³⁵ (Senjanov) *Mellin* koji gravitira Virju, a nešto niže na Bistri je *Imbrisichev*³⁶ (Imbrišićev) *Mellin*, koji pak pripada đurđevečkom području, iako mu je i Virje blizu. Vojna topografska karta bilježi na Bistri jedan mlin više, ali su imenovana samo dva; *Sinkov*³⁷ (Šinkov) i *Kengyelov*³⁸ (Kendelov) mlin. Budući da je lokacija *Gospodinovoga* i *Kengyelovoga* mлина ista, možemo zaključiti da se radi o istome mlinu u vlasništvu nekog Kengyela, kojeg su u to vrijeme smatrali uglednikom, odnosno gospodinom. Na istome vodotoku na obje karta nalazi se Radmanićev³⁹ mlin smješten u predjelu današnjeg naselja Hladna Voda, u blizini Mihine grede. Vjerojatno je on zvan gornjim mlinom, premda je bio na drugome vodotoku, za razliku od donjeg i srednjeg. To mu nalaže i sam položaj, budući da se također nalazio blizu Đurđevca, ali nešto sjevernije. O mlinu nam svjedoči i rukopis Đurđevčana Tome Jalžabetića iz 1899. godine u kojem opisuje taj predio.⁴⁰ Radmanićevoga mлина dotiče se i ferdinandovački župnik Ivan Južak 1847. godine u župnoj spomenici navodeći ga kao zapadnu granicu svoje župe.⁴¹ Većina ovih mlinova spominje se u matičnim knjigama đurđevečke župe kao mjesta stanovanja dotičnih mlinara.

Na primjer, u matici krštenih navodi se 1781. godine Senjanov mlin (*mola Szenyaniana*), odnosno mlinar Vrbančak.⁴² Zatim, neki *Kalinovečki* mlin zabilježen je 1818. godine, za kojega možemo pretpostaviti da predstavlja bivši Lakupićev, jer se Lakupić kao vlasnik tada više ne spominje, ili pak Miklićev mlin, koji je također blizu Kalinovca. Jednom se spominje i *Leščanov* mlin (1813.), no ne možemo reći o kojem je mlinu riječ.⁴³ Možda je to srednji mlin za kojeg đurđevečke matične knjige jedinog ne govore u čijem je bio vlasništvu. Podaci o mlinarima koji su radili u tim mlinovima, ali i vodenicama na Dravi, navode se u đurđevečkim matičnim knjigama (Tablica 1.). Godine koje se u njoj navode, kao i u ostalim tablicama, odnose se samo na godine njihova spominjanja u izvoru. Jesu

³⁵ Ime mлина isključivo upućuje na virovsko prezime Senjan. Sam mlin počivao je na dijelu kopna zvanom Senjanova greda, kojeg je Bistra omedila sa sjeverne i južne strane. Sredinom grede od juga prema sjeveru prolazi cesta prema Dravi. Upravo na tom dijelu nalazio se spomenuti mlin. Po svemu sudeći, ime je dobio po vlasniku zemljista na kojem je podignut.

³⁶ Vjerojatno je dobio ime po vlasniku Imbrišiću. Samo prezime nalazimo u crkvenim matičnim knjigama đurđevečke i virovsko župe. U virovskim je knjigama prisutno prezime Imbrišić, a u đurđevečkim Imbrešić, s time da se u manjem broju u Đurđevcu spominje i Imbrišić. Imbrešićev se pak mlin uopće ne spominje u virovskim maticama, ali je upisan u đurđevečkim (prvi put 1755. godine), stoga je teško reći odakle je vlasnik. Mišljenja sam da je vlasnik Đurđevčan.

³⁷ Prezime Šinko također je virovsko.

³⁸ Pregledom najstarijih crkvenih matičnih knjiga pronašao sam Kengyele, odnosno Kendeliće, u Đurđevcu i Virju. U Đurđevcu se prvi put spominju u matici krštenih (1741.; gosp. David Kengyel). Prema zapisanim podacima može se potvrditi njihovo vojničko porijeklo. Blaž Mader u svome djelu navodi pukovnika Nikolu Kengyela, zapovjednika đurđevečke pukovnije 1746. godine, a Rudolf Horvat pak voivodu Kengyela zapovjednika pukovnije 1758 godine. Uostalom, na obroncima Bilogore, gdje Đurđevčani i Šemovčani imaju vinograde, danas imamo dva istoimena brijege (*Kendelićev breg*). Mlin je vjerojatno dobio ime po jednom od članova obitelji. Blaž MAĐER, Časti i dobru zavičaja, pretisak, Zagreb, 1992., 304; Rudolf HORVAT, Povijest Gjurgjevca, Zagreb, 1940., 50.

³⁹ Radmani, odnosno Radmanići su Đurđevčani, također vojni uglednici. Prvi Radman, (haramija Juriza Rädman) nalazi se na popisu vojne posade đurđevečke utvrde iz 1630., a prvi u matici krštenih spominje se 1741. godine (Martin Radman). Prema ostalim podacima vidljivo je da je obitelj isprva živjela unutar utvrde, dok su odrasle osobe upisane kao gospoda. Dakle, i Radmanići su bili ugledna vojnička obitelj. Muster lista, 1630: Graz, Steiermärkisches Landesarchiv, Laa A. Antiquum XIV, Militaria, 1630, No 28, na: www.ffzg.unizg.hr/pov/zavod/demografija/?q=node/3; Matica krštenih (1741. - 1770.) rkt. župe Blažene Djevice Marije u Đurđevcu, <https://familysearch.org>

⁴⁰ Tomo JALŽABETIĆ, Gjurgjevac - Narodni život i običaji, rukopis; sign. S.Z.54, Odjel za etnologiju HAZU

⁴¹ Paškal CVEKAN, Ferdinandovac - od Broda na Dravi do Ferdinandovca u močvari, Ferdinandovac, 1996., 73.

⁴² Matica krštenih rkt. župe Blažene Djevice Marije / sv. Jurja mučenika u Đurđevcu (1770. - 1796.), <https://familysearch.org>

⁴³ Matica krštenih rkt. župe Blažene Djevice Marije / sv. Jurja mučenika u Đurđevcu (1796. - 1832.), <https://familysearch.org>

li radili koju godinu prije ili poslije, nije nam poznato. Znamo samo okvirno vrijeme njihova službovanja, ali ne i za sve mlinove u kojima su radili, osim navedenih. Ostali malobrojni podaci ne mogu nam točno odrediti vlasnika svakog pojedinog mlina⁴⁴, vrstu mлина i njegovu lokaciju. Uglavnom se znaju mjesta stanovanja mlinara, a to su sami mlinovi i kuće u selu. Ako je strani mlinar oženio domaću djevojku onda je živio u tastovoj kući, ili je sa ženom otisao na stan.

Na postojanost mlinova nizinskih vodotoka uvelike su utjecali prvi melioracijski radovi na rijeci Dravi i spomenutim potocima. Nakon obavljenih radova Drava se nije više toliko izljevala, a postupno isušivanje terena uskoro je dovelo do nedostatka dovoljne količine vode, što je sredinom 19. stoljeća uzrokovalo prestanak rada tih mlinova. Po svemu sudeći, posljednji mlin koji je bio u pogonu je Radmanićev, kojega Jalžabetić spominje u svome rukopisu. On je dobro poznavao pridravsko područje, jer je njegova obitelj tu imala svoje posjede, odnosno *konake*. Jalžabetić svjedoči da su Radmanićev mlin dala srušiti "gospoda" (misli na vlast), jer je zaustavljao vodu na potoku.⁴⁵ Posljednji podatak o nekom mlinaru koji je u njem živio i radio nalazi se u knjizi umrlih ferdinandovačke župe (1872.), u kojoj je evidentiran pokojni Mijo (3 god.), sin mlinara Petra Cinderića i Roze Lončar.⁴⁶ Radmanićev mlin posljednji put je naveden u đurđevečkoj knjizi krštenih, gdje piše da se 1880. godine u njem smjestila romska obitelj Đure Bogdana.⁴⁷ Znači da je već tada mlin bio napušten, budući da su Romi u njem našli krov nad glavom. Ovi podaci dovode do zaključka da je mlin prestao s radom između 1873. i 1880. godine. Ako Đurđevčanima nisu bila dovoljna ova tri mлина, onda su ponekad išli i u mlinove na bilogorskim potocima, jer su im bili usput na putu do svojih vinograda. U dravskim vodenicama zasigurno nisu toliko mljeli u 18. i početkom 19. stoljeća jer je put do najbližih vodenica veći dio godine ugrožavao močvaran teren između Đurđevca i Drave.

5. MLINOVI POTOČARI BILOGORSKIH VODOTOKA

Veći broj seoskih mlinova nalazio se podalje od Đurđevca na potocima koji su se spuštali s Bilogore prema dolini rijeke Drave. Podignuti su uz sela Sirova Katalena, Budrovac, Čepelovac, Sveta Ana, Hampovica, Šemovci, Miholjanec i Virje. Njima su se služili uglavnom žitelji spomenutih sela. Na potoku Katalena, koji se nakon sela Sirova Katalena spuštao u nizinski tok prema Kloštru i prolazio uz zapadnu stranu šume *Seča*, bilo je 8 mlinova, na Barni kod Čepelovca 4, na Svetojanskom jarku kod Svetе Ane jedan, na Hotovi kod Hampovice jedan, a na Zdelji između Miholjanca i Virja četiri, teiza Virja prema Molvama dva mлина.⁴⁸ Na vojnoj topografskoj karti (treća vojna izmjera) Austro-Ugarske Monarhije iz 1910. godine manje je mlinova potočara. Na potoku kod Svetе Ane podignut je samo jedan mlin. Na gornjem toku Barne nalazi se jedan, a na donjem podno Čepelovca također jedan mlin. Na gornjem toku potoka Katalena (*Pod zidom*) ucrtan je jedan, pod selom Sirova Katalena četiri, a uz šumu *Seča* također četiri mlinova. Na donjem toku istoga potoka, s druge strane željezničke pruge, još su dva mлина koje su vjerojatno koristili stanovnici obližnjeg Kalinovca. Na Hotovi kod Hampovice ucrtan je jedan, na Zdelji kod Miholjanca bila su dva, a niže prema Virju tri, dok su u samome Virju obilježena dva mlinova.⁴⁹

Virovske matične knjige navode tri obitelji koje su posjedovale mlinove u selu. Obitelj Horduk (kbr. 455) prvi put se spominje 1866. godine, obitelj Šalvari (kbr. 425) 1878., i obitelj Juranić (426) također 1878. godine.⁵⁰ Martin Matišin iz Virja u svome radu zapisao je mlinare Đuru Kemenovića

⁴⁴ Upisivači su bilježili samo pojam mlinar, no to se moglo odnositi i na vlasnika mlinova.

⁴⁵ Tomo JALŽABETIĆ, Gjurgjevac - Narodni život i običaji, rukopis; sign. S.Z.54, Odjel za etnologiju HAZU

⁴⁶ Matica umrlih rkt. župe sv. Ferdinanda kralja u Ferdinandovcu (1858. - 1878.), <https://familysearch.org>

⁴⁷ Matica krštenih rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu (1880. - 1886.), <https://familysearch.org>

⁴⁸ M. VALENTIĆ / I. HORBEC / I. JUKIĆ, Hrvatska na tajnim ..., sekcija 7 i 11.

⁴⁹ Treća vojna izmjera Austro-Ugarske monarhije 1910., list 35-46, <http://lazarus.elte.hu/hun/digkoniyy/topo/200e/35-36.jpg>, 2. 7. 2013.

⁵⁰ Status animarum (Stališ duša) rkt. župe sv. Martina biskupa u Virju, Župni ured Virje.

Šiljka (evidentiran 1891.), Jakoba Šklebara (1895.), Josipa Markača (1901. - 1915.), Đuru i Marka Fanceva (1916. - 1959.), Boltu Šklebara (1905. - 1928.), Baru Šklebar (1929. - 1970.), Martina Ivureka (1930. - 1970.) i Ivana Brodarića (1930. - 1957.), ali ne precizira jesu li oni bili mlinari ili vlasnici mlinova, niti je li riječ o mlinovima u Virju ili vodenicama na Dravi.⁵¹ Prema tekstu Miroslava Dolenca Dravskog, na Zdelji kod Miholjanca mljeli su slijedeći mlinovi: Pintar (2), Kos, Mihoković, Janči (prije njega Horvat), i Radoja, od kojih su Kovac, Pintarov i Radojin mlin *pajtlali*, te su imali i pilane na mliniški pogon. Potom su redom slijedili virovski mlinovi: Josipa i Jakoba Ištvanica, Đure Pandura (isprva je imao *jognenca*⁵²), Ivana Brodarića (mlin na Vrbazu; turbina sa željeznim i mjedenim loparima), Petra Šoša i Šklebara, Strelčev mlin, te mlin Đure i Marka Fanceva. Posljednji mlin u Virju bio je mlin obitelji Ivurek. Prijašnji vlasnici Ivurekovoga mлина bili su Stjepan Ivurek, Andro Levačić (kbr. 976), Ivan Vrapčević (kbr. 822) i Jakob Bešenić (kbr. 135), od kojih je 20. ožujka 1899. mlin Ivurek otkupio. Sagradio ga je Viorec Đuro Lauš, samouki majstor i mlinar, a pod račun dobio je $\frac{1}{2}$ *zasipače* vlasništva. Poslije je svoj udio prodao Ivureku (Odluka o uknjižbi od 20. 3. 1889., izdao Kralj. kot. sud, Gruntovna oblast Đurđevac). Mlin je tada upisan na kbr. 1058, katastarska čest. br. 4227, sa 425 čhv., na travniku zvanom Meljinišće. Mlin je mljeo sve do jeseni 1975. godine.⁵³ Kod Ivureka mlinarili su brojni mlinari: Đuro Lauš (5 god.), Hasan (2 god.), Mijo Jušić (5 god.), Stjepan Jušić zvan Dildek (5), Pavao Jušić zvan Dildek (2), Kapan (6), Valent Kovač (5), Đuro Grgić (1939. - 1945.), Martin Grgić (1), Josip Grgić (15), Ivan Sabolić iz Repaša (1,5), Pinatar iz Miholjanca (1), Mijo Đurtan (2), Petar Grgić (2) i Stjepan Ivurek (1970. - 1975.).⁵⁴

Od kalinovačkih mlinara, povjesničarka Mira Kolar navela je slijedeće: Mijo, Jozo i Đuro Sobota (zabilježen 1874.), Bolto Miklić (1884.), Đuro Špoljar (1887.), Martin Šokec (1889. - 1919.) i Josip Matica (1894.). Od spomenutih, vjerojatno je poneki imao mlin u samome Kalinovcu, na primjer kao Petar Franjić (1910., motorni mlin).⁵⁵ Đurđevečke i kalinovačke crkvene matične knjige⁵⁶ kalinovačke mlinare spomenule su tek nekoliko puta. Postoji samo jedan podatak o mlinaru *Pod Sečom*. Đurđevečka matica krštenih evidentirala je 1862. godine Miju Molvarca, mlinara u mlinu *Pod Sečom*, koji je stanovaao u Đurđevcu.⁵⁷ Ostale sam pronašao u kalinovačkoj matici umrlih. Jedan je Andrija Kuntarić, kojem je 1893. godine supruga umrla na putu u selo. Znači da je živio u nekom obližnjem mlinu, jer su krenuli u Kalinovac k liječniku. Ostali su Stjepan Belša (1896.) i Đuro Živko (1911.), koji su živjeli u selu.⁵⁸ Mira Kolar navodi mlinare, odnosno mlinove, i u ostalim selima: iz Virja Josipa Markača (zabilježen 1875.), Đuru Šiljka (1892.), Fabijana Piskora, Boltu Šklebara, Lovru Hapavela, Matu Slamića, Fabijana Janija i Tomu Živka (svi 1907.); iz Budrovca Martina Mihalića (1866. - 1913.) i Đuru Igračića (1918.), iz Šemovaca Ivana Cvetkovića (1916. - 1927.), a iz Sirove Katalene Boltu Novaka (1886. - 1913.), Martina Rujnića (1907.), Josu Vedriša (1907.), Martina Rabadiju (1911.), Štefu Lovraka (1925.), zadruge Sabolić i Osman (1913.), te zajednički mlin obitelji Ščerbić (Đuro, Ilija i Mijo), Bukvić (Tomo i Štefo; Ivo i Mijo) i Đure Megeca.⁵⁹ Đurđevčan Josip Janči (rođ. 1845.) zabilježen je kao mlinar u Svetoj Ani od 1892. do 1895., a 1890. godine u Hampovici, kada je oženio Maru Debeljak iz susjednih Šemovaca. U drugome svetojanskom mlinu 1894. godine radio je Štefan Kolar (rođ. 1854.; kbr. 477), također iz Đurđevca, koji je oženio Baru Pintar,

⁵¹ Martin MATIŠIN, Iz prošlosti virovskih obrtnika, *Virje na razmeđu stoljeća*, zbornik V, Virje, 1993, 171.-172.

⁵² *Jognenec* je mlin s pogonom na plin drveni monoksid.

⁵³ M. DOLENEC DRAVSKI, Zaspali su ..., 59, 63.

⁵⁴ M. DOLENEC DRAVSKI, Zaspali su..., 66.

⁵⁵ M. KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Od zrna i klipa ..., 31.

⁵⁶ Župa u Kalinovcu osnovana je 1881. godine, a istoimeno je područje prije pripadalo đurđevečkoj župi.

⁵⁷ Matica krštenih rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu (1858. - 1863.), <https://familysearch.org>

⁵⁸ Matica umrlih rkt. župe sv. Luke evangeliste u Kalinovcu (1881. - 1918.), <https://familysearch.org>

⁵⁹ M. KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Od zrna i klipa ..., 30, 32.

domaću djevojku, budući da mu je prva supruga umrla.⁶⁰ Oba svetojanska mлина stradala su u velikoj poplavi 6. lipnja 1895. godine, kada ih je nakon dvosatnog proloma oblaka snažna bujica potpuno razorila, a jednoga je voda odnesla sve do mosta i državne ceste koja vodi od Đurđevca prema Virju.⁶¹ Tako su Janči i Kolar zauvijek ostali bez posla. Svetojančani nisu mogli biti bez mлина, pa su odmah izgradili novi, koji se spominje 1907. godine zajedno s vlasnicom Jelom Pintar (rođ. Miletić). Vjerojatno ga je dala podići obitelj Pintar, odnosno njezin muž Ivo. Poslije je mlin vodio Mato Kolar (1926.).⁶²

6. DRAVSKE VODENICE

Smještaj vodenica uvelike je ovisio o konfiguraciji terena i hidrografskim odnosima. Bile su se postavljene na onim mjestima gdje je voda bila brza i gdje je najjače udarala, no ljudi su takve pozicije ponekad morali mijenjati jer je upravo na tim mjestima voda podrivala obalu i odnosila tlo. Zbog toga su vodenica bile smještene uglavnom u grupama, rjeđe pojedinačno. Drugi uvjet rada vodenica bila je prometna povezanost, odnosno slobodan pristup kolima. Bilo je više pogodnih lokacija na rijeci Dravi, ali se do njih nije moglo doprijeti jer nije bilo puta, ili je teren bio močvaran, odnosno često poplavljivan. Vlasnici dravskih vodenica bili su stanovnici obližnjih sela i *konaka*⁶³ uz samu Dravu. *Konake* su posjedovali Đurđevčani, Virovci i Molvarci, a u manjem broju Kalinovčani, Sesvečani i Kloštrani. Mlinari su stanovali u većim vodenicama i na spomenutim *konakima*, ili bi izvan sezone meljave odlazili u sela. Početkom 1780-ih godina na području Đurđevečke pukovnije bilo je 40 dravskih vodenica. Gledamo li uzvodno, kod Pitomače su dvije, kod Lipove grede 6, redom jedna iza druge, zatim četiri kod Brodića, te kod Vrbinke nadomak Broda⁶⁴ tri vodenice. Kod samoga Broda jedna je na lijevoj obali, uz đurđevečki *konak* Bakovci tri su također na lijevoj obali (nedaleko Vizvara), između virovske i molvarske skele (uz Medvedičku) je sedam virovske vodenica, dok je 6 molvarske nedaleko njihove skele. Dvije godine kasnije, na vojnoj topografskoj karti sada je osam virovske vodenica, dok Molvarci imaju jednu manje.⁶⁵ Vojna topografska karta iz 1910. godine također prikazuje ucertane dravske vodenice, no njih je sada osjetno manje; tri vodenice ponad Molva, četiri ponad Virja i tri ponad Ferdinandovca.⁶⁶

Najviše vodenica bilo je na području virovskega *konaka*, odnosno današnjega Novog Virja. Virovske matične knjige navode brojne mlinare (Tablica 2.). Većina njih bili su rodom iz drugih mjesta (Đurđevac, Hampovica, Ždala, iz Mađarske, Slovenije), ali su se prizetili kod Virovaca. U knjigama se spominje Pankarićeva vodenica, čiji su mlinari stanovali na Šestakovom *konaku*, zatim vodenica virovskog trgovca Tottara, Sabolićeva, te Markačeva vodenica (bivša Petkova, odnosno Varićakova).

⁶⁰ Matica umrlih rkt. župe sv. Martina biskupa u Virju (1878. - 1895.), <https://familysearch.org>

⁶¹ Podravac, br. 12, 15. VI. 1895.; Hrvatska, br. 132, 13. VI. 1895.

⁶² M. KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Od zrna i klipa ..., 32.; Status animarum (Stališ duša) sela Sveta Ana, Župni ured rkt. župe sv. Martina biskupa u Virju.

⁶³ *Konaki* su isprva bili stočarski stanovi podignuti na povиšenim šumskim gredama, gdje su ljudi napasali svoju stoku, a zimi bi se vraćali svojim domovima. Krajške vojne vlasti dozvolile su im kasnije krčenje okolnog šumskog prostora koji su pretvorili u obradivu zemlju. Početkom procesa raspada obiteljskih zadruga i diobe imovine mladi bračni parovi trajno naseljavaju takva mjesta stvarajući tako brojna raštrkana naselja od nekoliko pa do par desetaka kuća. Najveće takvo naselje postali su virovski *konaki*, od kojih je 1943. godine formirano Novo Virje, dok đurđevečki *konaki* danas pripadaju gradu Đurđevcu i općini Ferdinandovac, a manjim dijelom općini Kalinovac.

⁶⁴ Selo Brod nalazilo se na desnoj strani rijeke Drave, a 1844. godine moralo je biti preseljeno jer je Drava podrovala obalu i dobar dio naselja. Novo selo, nazvano Ferdinandovac, podignuto je na desnoj strani Drave, koji kilometar južnije.

⁶⁵ Hrvoje PETRIĆ, Rijeka Drava od štajerske granice do ušća u Dunav početkom 1780-ih godina, *Ekonomika i ekohistorija*, vol. VII. br. 7, Zagreb / Samobor, 2011., 63.; M. VALENTIĆ / I. HORBEC / I. JUKIĆ, Hrvatska na tajnim ..., sekcija 8 i 12.

⁶⁶ <http://lazarus.elte.hu/hun/digkoniyy/topo/200e/35-36.jpg>, 2. 7. 2013.

Slika 1. Vodenica na rijeci Dravi

Opširnije o virovskim vodenicama i mlinarima govori Miroslav Dolenc Dravski. Prema podacima koje je prikupio, vodenice su se nalazile na slijedećim lokacijama: Sekulina, Prališće, pod Molvarskom brodom, pod Ivezkovom, pod Hasanovem, pod Šetušičevem, Bukevlje, Karaš, Kingovo, Tršćice, Pri baraki i Repaš (predio Žitnjakove jaboke). U potonjoj vodenici je u razdoblju od 1946. do 1952. godine mljelo oko sedam vodenica. U predjelu pri Brodu mljelo je 1938. godine također sedam vodenica, čiji su vlasnici bili: Ivan Bušić (Dogi), Ivan Ivančan, Blaž Mrazek, Nikola Grivić, Franjo Lukić (Kobačka), čija je vodenica izgorjela 1953. godine, zatim Stjepan Kovačić (Pavlovica), Martin Ivančan i Martin Cepetić (Koščak). Kovačić je imao takozvani *pajtlin* (bijeli mlin). Cijeli mlin dopremio je 1936. godine motornim tegljačem (iz Apatina / Srbija) iz Križnice kod Pitomače, a dijelom su ga vukli i konjima. Selidba je trajala pet dana. U početku je postavljen na vodi, a poslije je radio na suhome i proizvodio struju za vlastite potrebe. Dioničari su mu bili Stjepan Kovačić, Valent Živko, Blaž Mrazek, Đuro Krčmar i Lovro Židovec. Kovačić je kasnije svoj dio ustupio zetovima Martinu Vraniću (Škrlec) i Stjepanu Židovcu. Oni su ga 1966. godine prodali Luki Bobovčanu iz Đurđevca. U Kingovu su mlinove imali Josip Carek (1 *zasipača*) i Martin Stružan (3 *zasipače*), Đuro Paunović (Šuluk), te Ferdinandovčani Ivan Kendelić i Ivan Fuček, čiji su mlinovi stradali u Drugome svjetskom ratu. U Tršćicama su radile dvije vodenice i mali pajtlin, a pod Hasanovem je postavljena vodenica 1942. godine po vlasnicima Ivanu i Stjepanu Aušpergeru, Miji Šignjaru i Martinu Škulcu. Radio je do 1955. ili 1956. godine. Spominje i vodenicu Pri baraki i Pod Ivančanovem, kao i njihove dioničare Mihovila Balatinca (3 *zasipače*) i Martina Dolenca zvanog Belec (1 *zasipača*). Balatinec je bio krojač iz Đurđevca, a njegovi mlinari Martin Patačko i Feichtinger⁶⁷, također Đurđevčani. Dotična vodenica sagrađena je 1921., a radila do 1944. godine. Jednu vodenicu kupili su 1961. godine Mirko, Martin i Stjepan Aušperger i Stjepan Šikulec od Molvaraca Kokše i Pupića, te Molnara iz Virja za 130.000 dinara. Vodenica je bila potopljena, pa su im trebala četiri dana za njenovo vođenje. Godine 1967. prodana je Ivanu Vujičiću iz Virja, koji je u njoj mljeo godinu dana. Ivurekovi, koji su posjedovali mlin na Zdelji, bavili su se od 1885. do 1923. godine i mlinarenjem na Dravi, kada je Martin Ivurek svoj udio prodao Andriji Mesarovu. U njemu su radili mlinari Petar Jančić i Luka Veličan. Mlinarenjem su

⁶⁷ Dolenc je prema sjećanju svojih kazivača zapisao prezime Feichtinger. Dotični mlinar prezivao se zapravo Pintar. Prezimena Feichtinger tada nije bilo u Đurđevcu. Pintaru je to bio obiteljski nadimak, jer se kod Feichtingera prizetio, a ženino ime postalo mu je nadimak.

Slika 2. Dvije dravske vodenice u nizu

se bavili i drugi: Ivan Plazek (Strban), Ivan Milek, Ivan Čižmešinkin (Gašparic), Mijo Lukanc, Ivan, Bolto i Šimun Tišjar, Martin Lauš, Mijo Kelemin, Fabijan Smesnik i Antun Kopljarević. Potom navodi i *melina jognenca*, kakvog je 1938. godine posjedovao Šimun Aušperger iz Drenovice, no ubrzo je bankrotirao. Nakon toga mu je pred sam Drugi svjetski rat cijelo selo pomoglo podići novi zidani mlin (dva para kamenja) kojeg je krasila jedna zanimljivost; imao je sirenu koja je javljala sate u šest ujutro, u podne i u šest sati navečer. Istovremeno su takav mlin podigli i Fabijan i Petar Matoničkin u Bukevlju na Martinacevom bregu. Tada je proradio još jedan mlin u Drenovici (s pilanom; pogon na vodenu paru), u vlasništvu dioničara Blaža Mrazeka i Vinka Matoničkina, koji je 1938. godine $\frac{1}{4}$ udjela prodao Đuri Krčmaru i Stjepanu Kovačeviću, dok je Mrazek određeni broj udjela prenio na sina Đuru. Strojar je bio Mato Mađerek a poslovoda Josip Furjanić, na čijem zemljištu je mlin podignut, za što je primao naknadu u naravi.⁶⁸

Matične knjige brodske, odnosno ferdinandovačke župe, spominju 30 mlinara (Tablica 3.). Većina njih bili su Hrvati rodom iz Ferdinandovca ili iz obližnjih sela s druge strane Drave (Boljevo, Vizvar, Bajča), jedan je iz Mičetinca, a tri mlinara su stranca. Ivan Ellmayer na primjer, rođen je u okolici Batine na Dunavu, odakle je otac Mijo s obitelji doselio u Ferdinandovac gdje se bavio ribolovom (1853.).⁶⁹ Crkvena knjiga umrlih zabilježila je i nesretnu smrt mlinara Mate Zvonara, koji se utopio u travnju 1920. godine.⁷⁰ Da su mlinari bili cijenjeni i ugledni obrtnici potvrđuje nam Đuro Korlin, koji je 1862. godine zabilježen kao seoski starješina, a mnogi su bili krsni i vjenčani kumovi.⁷¹ Od vlasnika mlinova znamo samo za nekog Lončarića (1840.). Poznata je tek jedna lokacija mлина, i to kod Brestića, gdje se nalazila skela, odnosno prijelaz na drugu obalu. Neke od mlinara i vlasnika mlinova s ferdinandovačkog i novovirovskog područja pobrojila je povjesničarka Mira Kolar, a koji u matičnim knjigama nisu evidentirani kao mlinari. To su na *konaku* Bakovci Ivan Rožić⁷² (1910.) i

⁶⁸ M. DOLENEC DRAVSKI, Zaspali su..., 61-63; Josip GRIVIĆ, Novo Virje ..., 238-340.

⁶⁹ Uabilježeno vjenčanje Ivana Ellmayera i Barbare Martinković, 3. ožujka 1878., dok mu se otac prvi put spominje 8. travnja 1853. kao krsni kum. Matica vjenčanih (1858. - 1878.) i matica krštenih (1832. - 1857.). rkt. župe sv. Ferdinanda kralja u Ferdinandovcu, <https://familysearch.org>

⁷⁰ Zvonar (34 god. star) se utopio na Dravi 30. travnja. Okolnosti utapanja nisu poznate, odnosno župnik ih nije pribilježio. Matica umrlih rkt. župe sv. Ferdinanda kralja u Ferdinandovcu (1878. - 1934.). <https://familysearch.org>

⁷¹ Matica vjenčanih rkt. župe sv. Ferdinanda kralja u Ferdinandovcu. (1858. - 1878.), <https://familysearch.org>

⁷² Vjerojatno Ružić, jer u matičnim knjigama nije zabilježeno prezime Rožić. Ružići su inače bili Đurđevčani.

mlin kojem su bili vlasnici Mato Zlatec i Ivo Barbir (1914.), a kojeg je kasnije preuzeo Mijo Kopričanec. Iz Ferdinandovca su to Blaž Hrvojić (1907.), Tomo Lončar (1907., 1914.), Jakov Škola (1907.), Vojtek Hrvoić (1907.), Ivo i Đuro Kovačev (1907.), Josip Tkalčec (1913.), te mlin na benzinski motor Josipa Padoša (1913.), koji od sljedeće godine glasi na Jozefinu Padoš, vjerojatno njegovu suprugu. Iz Novoga Virja to su Mijo Šoš (1913.), Mijo Kelemin (1913.), Lovro Levačić (1915.), Martin Ormanec (1916.) i Petar Živko (1916. - 1925.).⁷³

Podosta mlinara navode i matične knjige župe Molve, njih 37 (Tablica 4.). Kao i kod ostalih naselja, najmanje je bilo domaćih mlinara. U molvarskim vodenicama mljeli su mlinari sa svih strana, od Mađarske i Međimurja, pa do Štajerske. Mladi mlinari često su kao naučnici i kalfe išli od mлина do mlinara. U kojem su se mjestu oženili tu bi se i trajno nastanili, što se vidi iz priloženih podataka u tablicama. Prilikom uzimanja podataka o mlinarima iz matičnih knjiga jednu od nedoumica stvorili su i sami zapisivači, jer se njihova prezimena susreću i poslije od godina upisanih u tablicama, ali im je kao zanimanje navedeno da su seljaci. Možemo to smatrati njihovom greškom, ili su se dotični prestali baviti mlinarskim obrtom.

Đurđevčani su žito mogli mljeti i na dravskim vodenicama, pogotovo oni koji su živjeli na tamošnjim *konakima*, a oni iz samoga Đurđevca nešto kasnije kad su putovi bili prohodniji nakon niza melioracijskih radova. U ovome slučaju matica krštenih⁷⁴ navodi 1872. godine Josipa Mihalića, mlinara u Jančijevoj vodenici, znači da su već tada Đurđevčani podigli vodenice na Dravi. Njihove vodenice nalazile su se na đurđevečkim *konakima* Bakovci i Pri brestu, koji su se protezali u dužini od 15 kilometara, a nalazili su se između šume Lepa greda i starog dravskog korita kojim je voda tekla samo dijelom godine.⁷⁵ Mlinari su nam nepoznati, ali su to zasigurno neki od onih koji se spominju u đurđevečkim ili ferdinandovačkim matičnim knjigama, jer je dio đurđevečkoga konačkog područja pripadao isprva đurđevečkoj a potom ferdinandovečkoj župi. To su Ferdinandovčani Matija Podgorelec i Mijo Hasnić, koji se 1829., odnosno 1859. godine spominju u đurđevečkoj matici krštenih kao kumovi. Znači da su bili mlinari u vodenicama Đurđevčana s kojima su se zbližili i vezali kumstvom. Njima valja pridružiti i mlinare Ivana Kolara i Petra Cinderića, koji su određeno vrijeme radili u prije spomenutom Radmanićevom mlinu (1864.; 1872.) za kojeg znamo da je bio u vlasništvu Đurđevčana, a potom u vodenicama na Dravi.

Treba napomenuti da su Đurđevčani imali udjele čak i u mlinovima na Komarnici kod Javorovca. Tako je đurđevečka zadruga Legradi posjedovala udjele u mlinu zvanom Jelenička (po mlinarici Jeli), zadruga Korlin u Sokačevu mlinu, a Škurđijeva u Maturinom mlinu.⁷⁶

NEOBJAVLJENI ARHIVSKI IZVORI

Liber extraneorum (Knjiga doseljenih) rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu, Župni ured rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu

Nacrt Podravlja od Hlebina do medje virovitičke uz oznaku vodogradnja, Kartografska zbirka, sign. E.IX.39., Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (HDA)

Status animarum (Stališ duša) rkt. župe sv. Martina biskupa u Virju, Župni ured rkt. župe sv. Martina biskupa u Virju

Status animarum (Stališ duša) sela Sveta Ana, Župni ured rkt. župe sv. Martina biskupa u Virju

Tomo JALŽABETIĆ, Gjurgjevac - Narodni život i običaji, rukopis, sign. S.Z.54, Odjel za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (HAZU) u Zagrebu

⁷³ M. KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Od zrna i klipa ..., 30-31, 33.

⁷⁴ Matica krštenih rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu (1871. - 1875.), <https://familysearch.org>

⁷⁵ Mladen MATICA, Prostorni razvoj Đurđevca i njegov okoliš s posebnim osvrtom na pridravski prostor, *Podravina*, vol. X, br. 20, Koprivnica, 2011., 62.

⁷⁶ F. HORVATIĆ, Mlinovi na potoku Komarnici, *Podravski zbornik* 83, Koprivnica, 1983., 179.

OBJAVLJENI ARHIVSKI IZVORI

Mirko VALENTIĆ / Ivan HORBEC / Ivana JUKIĆ, Hrvatska na tajnim zemljovidima XVIII. i XIX. stoljeća, Đurđevačka pukovnija, Zagreb, 2003.

LITERATURA

- BLAŠKOVIĆ, Vladimir. "Osobitosti Drave i naše granice u Podravini". U *Podravski zbornik 76*. Koprivnica, 1976.
- CVEKAN, Paškal. *Ferdinandovac - od Broda na Dravi do Ferdinandovca u močvari*. Ferdinandovac: Općina Ferdinandovac, 1996.
- DOLENEC DRAVSKI, Miroslav. "Kajkavski božićni svetki". U *Božićnica*. Zagreb, 1993.
- DOLENEC DRAVSKI, Miroslav. "Zaspali su mlinovi na Zdelji i Dravi". U *Virje na razmeđu stoljeća*, zbornik I., Virje, 1981.
- GRIVIĆ, Josip. *Novo Virje - povijest i kronologija događanja do 2000. godine*. Novo Virje: Općina Novo Virje, Hrvatska kapucinska provincija sv. Leopolda Bogdana Mandića u Zagrebu, 2002.
- HOLJEVAC, Željko: "O mlinovima i mlinarenju na Dravi potkraj 18. i početkom 19. stoljeća". U *Ekonomika i ekohistorija*, vol. VII, br. 7, Zagreb / Samobor, 2011.
- HORVAT, Rudolf. *Povijest Gjurgevca*. Zagreb: Hrvatski tiskarski zavod, 1940.
- HORVATIĆ, Franjo. "Mlinovi na potoku Komarnici". U *Podravski zbornik 83*, Koprivnica, 1983.
- JERAS POHL, Zlata. *Đurđevac - Stari grad*. I. dio, konzervatorska studija. Zagreb: Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, 1985.
- KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Od zrna i klipa do kruha i kolača u Podravini do 1945. godine". U *Podravina*, vol. VIII, br. 15, Koprivnica, 2009.
- KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira i WAGNER, Elizabeta. "Vodenice u Hrvatskoj (18. - 20. stoljeće) kao primjer odnosa između ljudi i rijeka / potoka". U *Ekonomika i ekohistorija*, vol. III, br. 3, Zagreb / Samobor, 2007.
- LJUBOMIR LISAC, Andrija. "Mlinarstvo Zagreba od najstarijih vremena do početka XX. stoljeća". U *Zbornik odsjeka za povjesne znanosti Zavoda za povijest i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 8, Zagreb: 1977.
- MAĐER, Blaž. *Časti i dobru zavičaja*. Novigrad Podravski: Osnovna škola Blaža Mađera, 1992. (pretisak iz 1937.)
- MATICA, Mladen. "Prostorni razvoj Đurđevca i njegov okoliš s posebnim osvrtom na pridravski prostor". U *Podravina*, vol. X, br. 20, Koprivnica, 2011.
- MATIŠIN, Martin. "Iz prošlosti virovskih obrtnika". U *Virje na razmeđu stoljeća*, zbornik V, Virje: 1993.
- PETRIĆ, Hrvoje. "Molve i okolica. Prilozi poznavanju povijesti okoliša do sredine 19. stoljeća". Molve - ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju, zbornik radova sa znanstvenog skupa, Molve, 27. rujna 2008., Molve, 2010.
- PETRIĆ, Hrvoje. "Prilog poznavanju etnokonfesionalnih promjena u Podravini u XVII. stoljeću". U *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU*, br. 18, Varaždin, 2007.
- PETRIĆ, Hrvoje. "Prilozi poznavanju nastanka sela i razvoju stanovništva Molva u ranome novom vijeku". Molve - ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju, zbornik radova sa znanstvenog skupa, Molve, 27. rujna 2008., Molve, 2010.
- PETRIĆ, Hrvoje. "Rijeka Drava od štajerske granice do ušća u Dunav početkom 1780-ih godina". U *Ekonomika i ekohistorija*, vol. VII, br. 7, Zagreb / Samobor, 2011.
- SLUKAN, ALTIĆ, Mirela. "Hidroregulacija Drave i njezini utjecaji na transformaciju prirodnog i kulturnog pejzaža Podravine". U *Podravina*, vol. I, br. 2, Koprivnica, 2002.
- TURKOVIĆ, Josip. *Podravsko rukotvorje*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1978.
- VRBANIĆ, Fran. "Prilozi gospodarskomu razvoju hrvatsko-slavonske Krajine u 19. vijeku". U *Rad HAZU*, 144, Zagreb, 1900.
- Hrvatska (1895.)*
- Podravac (1895.)*
- <https://familysearch.org/search/image/index?uri=https%3A%2F%Ffamilysearch.org%2Frecords%2Fwaypoint%2FMM5K-GGH%3An1167353952%3Fcc%3D2040054> (1. 12. 2012. - 15. 9. 2013.)
- <http://lazarus.elte.hu/hun/digkoniyv/topo/200e/35-36.jpg> (2. 7. 2013.)
- www.ffzg.unizg.hr/pov/zavod/demografija/?q=node/3 (2. 7. 2013.)

SUMMARY

This paper outlines the exceptional importance of water mills as an economic activity, not only in Podravina, but also in other regions lying on water-rich rivers and streams. The mill itself represents transmission as one of the oldest forms of machinery, made of wood, which generated free energy. The mill was the work of master craftsmen, and owning and running a mill was a privilege of wealthy individuals; military officers and large landowners. The miller was a respected and important craftsman, and a wealthy and desirable bachelor. This paper outlines how even when there is a lack of historical material, significant data on a narrow geographical region can be obtained using rare sources. The majority of mills found their place in the natural environment of Podravina, on the water, by man, and man found his place here thanks to the environment and water - a perfect example of the cohabitation of man and nature.

DODATAK

Tablica 1. Popis mlinarskih radnika (Matične knjige rkt. župe Blažene Djevice Marije / sv. Jurja mučenika u Đurđevcu)

ime prezime	zanimanje	radio od-do	ostali podatci
? Starčić	mlinar	1751.	
Ivan Kovačić	mlinar	1755.-1760.	Imbrešićev mlin
Pavao Budaj	mlinar	1765.-1783.	Lakopićev mlin
Đuro Mađerić	mlinar	1768.	Imbrešićev mlin
Franjo Vida	mlinar	1769.	Imbrešićev mlin
Matija ?, Andrija ?	mlinari	1769.	
Đuro Petrić	mlinar	1771.-1784., 1813.	Imbrešićev mlin
Mijo Mlinarić	mlinar	1773.-1775.	Radmanićev mlin
Franjo Sedelić	mlinar	1776.	Imbrešićev mlin
Đuro Likoš	mlinar	1777., 1782.	Imbrešićev i Lakopićev mlin
Mijo Sokač	mlinar	1779.	Radmanićev mlin; supr. Elizabeta Božo iz Kalinovca
Martin Turek	mlinar	1780.	supruga Kata Vidaković
Josip Vrbanščak	mlinar	1781.-1782.	Senjanov mlin
Franjo Nađ	mlinar	1781.	Imbrešićev mlin
Đuro Halavić	mlinar	1784.	
Petar Budaj	mlinar	1784.	supruga Ana Šabarić
Ivan Nađ	mlinar	1788.	rođen u Brežnici u Mađarskoj
Josip Golub	mlinar	1791.	
Stjepan Horvat	mlinar	1789.-1801.	Imbrešićev mlin; supruga Kata Horvat
Lovro Hađaruš	mlinar	1801.	supruga Klara Peršić
Martin Rajzinger	mlinar	1803.-1818.	rođen u Brežnici u Mađ.; 1803. oženio Anu Olar
Ivan Gluy / Kluch ?	mlinar	1805.-1808.	Radmanićev mlin; supruga Ana Salbert
Josip ?	mlinar	1808.	Radmanićev mlin
Stjepan Ivković	mlinar	1808.	
Andrija Mlinarić	mlinar	1813.	Leščanov mlin
Pavao Mađar	mlinar	1814.	rodom iz Mađarske
Stjepan Sivoš	mlinar	1818.	
Stjepan Turnuš	mlinar	1818.	u kalinovačkom mlinu
Franjo Fridrich	mlinar	1823.	Radmanićev mlin
Matija Podgorelec	mlinar	1829.	
Đuro Zorc	mlinar	1858.	rođen u Vizvaru u Mađarskoj
Ivan Kolar	mlinar	1859.-1861.	Radmanićev mlin
Mijo Hasnić	mlinar	1859.	rođen u Ferdinandovcu

ime prezime	zanimanje	radio od-do	ostali podatci
Martin Mihalić	mlinar	1871.	rođen 1839., umro 1908.; mlin Pod sečom
Josip Vinkovec	mlinar	1872.	
Josip Markač	mlinar	1872.	
Petar Cinderić	mlinar	1872.	
Josip Konjarek	mlinar	1873.	rođen u Đurđevcu (1840.); supruga Marija Mramor, kbr. 341
Đuro Pavlović	mlinar	1873., 1887.	
Andrija Kolar	mlinar	1873.	
Josip Dolenčić	mlinar	1873., 1879.	
Ivan Burulic	mlinar	1873.	
Andrija Pavin	mlinar	1875.	živi u Budrovcu kbr. 17; supr. Rozalija Habun
Josip Štefec	mlinar	1877.	
Stjepan Kolar	mlinar	1878.	
Martin Vrabec	mlinar	1879.	
Janko Burulic	mlinar	1879.	
Ivo Flanjek	mlinar	1879.	
Mijo Leščan	mlinar	1880.	
Matej Smodek	mlinar	1881.	rođen u Đurđevcu (1856.), kbr. 141; supruga Bara Holer, kbr. 532
Ivan Ferenčić	mlin. kalfa	1882.	rođen 1858., supruga Barica Dolenčić, kbr. 210
Stjepan Fusić	mlinar	1885.	
Martin Podlesnik	mlin. pom.	1889.	rođen u Sleiningu / Celje (1864.), umro 1899.
Josip Korlin	mlinar	1890.	
Mihalj Šimonji	mlinar	1894.	
Franjo Lacković	mlinar	1893.-1902.	rođen u Kalinovcu (1867.); 1893. oženio Anastaziju Rep iz Šafarskog kod Štrigove (živi u Molvama), na stanu kbr. 622
Petar Petric	mlinar	1898.	
Franjo Pavetić	nadmlinar	1898.-1918.	supruga Cila Mrak
Bartol Derežić	mlinar	1899.-1914.	rođen u Sesvetama kbr. 194, umro 1914.; radi u Čepelovcu
Josip Pintar	mlinar	1884.-1900.	rođen u Virju (1854.), supruga Roza Feitinger; živi u Đurđevcu kbr. 567; mlin na Dravi
Ivan Novak	mlinar	1902.-1909.	pomoćnik, mlinar od 1904.; supruga Katica Svetec; na stanu kbr. 5
Karlo Valenčak	mlinar	1905.	pomoćnik; rođen u Legradu
Josip Böhm	mlinar	1906.	rođen u Drenovcima (1857.); umro 1906.
Karlo Levar	mlinar	1906.	supruga Marija Matković; došao iz Bjelovara
Stanko Carević	mlinar	1907.	rođen u Vel. Pisanici; supr. Ana Grumerec iz Kloštra
Andrija Stankić	mlinar	1908.	rođen 1862., umro 1908.; radi u Budrovcu
Franjo Patačko	mlinar	1905.-1908.	rođen u Đurđevcu (1879.), kbr. 562; 1905. oženio Mariju Ciganović iz Virja ; 1905. mlin. pomoćnik
Josip Žganec	mlinar	1911.	pomoćnik; rođen u Ludbregu
Franjo Šprem	mlinar	1911.-1913.	rođen 1889.; supruga Marica Kolar
Stjepan Sraka	mlinar	1912.-1913.	rođen 1885.; supruga Milka Držaić
Franjo Toth	nadmlinar	1914.	rođen u Haromfi u Mađarskoj (1865.); umro 1914.
Ivan Varga	mlinar	1915.-1920.	kbr. 1013
Ferdo Zadravec	mlinar	1915.	kbr. 423
Đuro Sabolić	mlinarski	1916.	pomoćnik; kbr. 1124, 1129

Tablica 2. Popis mlinarskih radnika (Matične knjige rkt. župe sv. Martina biskupa u Virju)

ime prezime	zanimanje	radio od-do	ostali podatci
Imbro Fait	mlinar	1856.	rođ. u Füdjezazi u Mađarskoj (1824.); kao udovac oženio Doru Šklebar
Ivo Juršić	mlinar	1856.	rođ. u Mađarskoj (1806.), kao udovac oženio Jalžu, kćer pokojnog Blaža Živka
Franjo Brestak	mlinar	1858.	rođen u Đurđevcu (1828.), kbr. 72; oženio Baru Crnjaković
Martin Kundrić	mlinar	1858.	sa suprugom Katarinom kumovi molvarskim Ciganima kraj Drave; radio u vodenici
Josip Šiandri	mlinar	1858.	rođen 1785., umro 1858.
Ivan Zupak	mlinar	1860.	supruga Barbara Pokec; Pankarićev mlin
Josip Malek	mlinar	1863.	rođen u Mađarskoj (1829.), umro 1863.
Jakob Pintar	mlinar	1866.	supruga Doroteja Hegedić; Hordukov mlin
? Petek		1867.	povjeren mu mjesni mlin u Virju
Stjepan Pintar	mlinar	1867.-1868.	supruga Terezija; mlinar u mjesnom mlinu u Virju; mlin je povjeren Bušiću; Pankarićev mlin (1868.)
Josip Mihalic	mlinar	1873.	supruga Ana Ferenčaba; mlin na posjedu Šestak
Mijo Lovašen	mlinar	1875.	rođen u Đurđevcu (1846.), kbr. 345; 1875. oženio Mariju Vencl
Ivan Bedenik	mlinar	1878.-1884.	rođen u Virju (1843.); prva supruga Mara Jušić / Jurišić; 1884. kao udovac oženio Mariju Fogl, iz Virja; mlin Petra Juranića (1878. i 1884.); 1882. stanovao u Šalvarijevom mlinu
Pavao Mihotović	mlinar	1854.-1880.	1880. Sabolićev mlin
Petar Pintar	mlinar	1852. 1866.-1881.	rođen 1826.; 1852. oženio Doricu Kuček; druga supruga Kata Šajko; žive na Ferenčićevom konaku (1881.)
Đuro Glavica	mlinar	1866.	rođen u Koprivnici (1834.), umro 1866.
Josip Volarić	mlinar	1853.-1870.	rođen 1831., umro 1870.; 1853. oženio Baru Živko; Tottarov mlin na Dravi (1870.)
Ivan Lak	mlinar	1872.	rođen u Samošanu u Štajerskoj (1823.), umro 1872.
Matija Đurišević	mlinar	1873.-1874.	rođen u Hampovici (1849.), umro 1874.; 1873. oženio Francisku Čorba; u virovskom mlinu
Stjepan Horvat	mlinar	1874.	rođen u Rasinji (1834.), umro 1874.
Josip Raušl	mlinar	1876.	rođen u Sloveniji (1836.), umro 1876.
Jakov Kosec	mlinar	1878.	virovski mlin
Josip Markač st.	mlinar	1881.	rođen u Đurđevcu; supruga Dora Kolar; živi u bivšem Petkovom i Varićakovom mlinu
Josip Markač, ml.	mlinar	1896.	rođen 1873., otac mu Josip Markač st., mlinar; 1896. oženio Trezu Fanc iz Virja, kbr. 579
Adalbert Mlinarić	mlinar	1883.	rođen u Brežnici (1851.); 1883. oženio udovu Magdalenu Drvosek rođ. Juraković iz Virja
Franjo Pokec	mlinar	1856.-1883.	rođ. u Füdjezazi u Mađarskoj (1831.); 1856. oženio Maru Juršić iz Drnja, kćer mlinara Ive Juršića; Juranićev mlin (1883.)
Franjo Kočić	mlinar	1883.-1884.	supruga Mara Župek; stanuje na konaku Bolte Šestaka; Pankarićev mlin (1884.)
Đuro Molnar	mlinar	1884.-1887.	rođ. u Kestelju u Mađarskoj; supruga Bara Kočić; Sabolićev mlin
Đuro Šiljak	mlinar	1883.-1891.	rođen u Preradu kod Ptuja (1857.); 1883. oženio Ana Fuček iz Đurđevca kbr. 362; Juranićev mlin
Gabor Kajtar	mlinar	1885.	supruga Rozalija Detari; živi na kbr. 455; Hordukov mlin

ime prezime	zanimanje	radio od-do	ostali podatci
Martin Đurtan	mlinar	1886.	rođen u Virju kbr. 218; živio u mlin na Dravi
Stjepan Sabo	mlinar	1886.	rođen na Bregima (1826.), umro 1886.; supruga Dora Gašpari; živjeli na virovskim konacima
Šimun Jakubin	mlinar	1884.-1887.	rođen 1845., umro 1887.; Virje kbr. 280
Ivo Potočnjak	mlinar	1887.-1889.	rođen 1844.; 1884. oženio Viktorija Turković iz Čepelovca; na Dravi na virovskim konakima
Tomo Šaran	mlinar	1888.-1889.	supruga Treza Šlabek; Sabolićev mlin
Antun Sarec	mlin. kalfa	1889.	neoženjen; rođen u Radislavu kod Lutenbergu u Štajerskoj; Markačev mlin
Mato Kraljiček	mlinar	1890.-1891.	supruga Dora Vlašić; Hunjetov mlin u Hampovici
Mato Cikoš	mlinar	1892.	supr. Treza Šklebar; Virje kbr. 195; Pankarićev mlin
Franjo Fleischinger	strojar	1893.	rođen u Moravskoj, supruga Terezija Polcar; paromlin Kemenović
Josip Đuranec	mlinar	1896.	supruga Eva Duga; mlin u Šemovcima
Petar Slibar	mlinar	1896.	rođen u Virju (1862.); 1896. oženio Evu Lukić iz Virja; otac Filip također mlinar
Andro Novogradec	mlinar	1894.-1896.	rođen u Molvama; supruga Jana Mađer; 1896. živi u Molvama kbr. 82; 1894. u mlinu u Šemovcima
Ivan Bedenik	mlinar	1897.	supruga Marica Fogl
Dragutin Vajda	mlinar	1897.	supruga Mara Varmuš; na stanu na virovskim konakima kod Kužeka
Franjo Petak	mlinar	1900.	rođen u Črečanu kod Sv. I. Zeline (1849.); prva supruga Agata Đuranec; 1900. oženio kao udovac Doroteju Jerešinović, udovu iz Virja; mlin u Šemovcima (1900.)
Đuro Grgić	mlinarski pomoćnik	1907.	rođen u Virju (1885.) kbr. 192/1402; oženio Mariju Koren iz Virja
Petar Janči	mlinar	1907.	rođen u Virju (1882.) kbr. 873/1352; oženio Mariju Široki
Mijo Hasan	mlinar	1910.	rođ. u Virju (1852.); oženio Anu Kelemin, udovu rođ. Martinjak

Tablica 3. Popis mlinarskih radnika (Matične knjige rkt. župe sv. Ferdinanda kralja u Ferdinandovcu)

ime prezime	zanimanje	radio od-do	ostali podatci
Franjo Svat	mlinar	1810.	
Franjo Komar	mlinar	1811.	
Ivan Novaković	mlinar	1815.	
Šestić	mlinar	1831.	umrla mu žena Ana u 40. godini života
Đuro Vidak	mlinar	1831.-1847.	rođen u Boljevu u Mađarskoj; supruga Klara Markes; 1844. u mlinu kod Lončarića
Josip Novaković	mlinar	1840.	rođen 1816.; 1840. oženio Veroniku Marić
Đuro Horvat / Široki	mlinar	1841.-1876.	supruga Elizabeta Široki; 1876. ženio sina Antuna
Josip Kovačević	mlinar	1842.	supruga Veronika Marić
Bartol Tomašek	mlinar	1846.-1848.	rođen u Ferdinandovcu
Mijo Šarić	mlinar	1846.-1857.	1857. mlinarski mešter; supruga Dora Tomašek
Matija Podgorelec	mlinar	1847.-1850.	
Ivan Radoja	mlinar	1848.-1862.	
Josip Zdrav	mlinar	1848.	naučnik; rođ. 1813. u Dvorištu u Mađ.; umro 1848.
Ivan Gelender / Podgorelec	mlinarski naučnik	1847.-1867.	rođen 1822.; mlinar od 1850.; 1847. oženio Doru Podgorelec, prizetio se; živi u Ferdinandovcu kbr. 7; 1862. u Radmanićevom mlinu
Tomo Cinderić	mlinar	1850.	naučnik; rođen 1806., umro 1850.; neoženjen

ime prezime	zanimanje	radio od-do	ostali podatci
Đuro Hadži	mlinar	1858.	na Dravi
Petar Cinderić	mlinarski naučnik	1857.-1877.	rođen 1835.; 1857. oženio Rozu Lončar, kbr. 99; tada piše: mlinarski dečko prosti u Đurđevcu; kasnije mlinar na Dravi; živi na kbr. 146; 1872. u Radmanićevom mlinu
Josip Horvat	mlinar	1860.	udaor kćer Katarinu
Đuro Bedić	mlinar	1861.-1872.	rođ. u Mičetincu, živi u Ferd.; supr. Terezija Bukvić
Ivan Maljer	mlinar	1862.	
Đuro Korlin	mlinar	1862.	seoski starješina
Ivan Kolar	mlinar	1863.-1871.	rođen u Fabši kod Vizvara u Mađarskoj (1818.), umro 1871.; supruga Eva Sabol iz Vizvara; do 1864. živio u Radmanićevom mlinu, poslije kbr. 128
Đuro Marijan	mlinar	1863.	
Mijo Hasnić	mlinar	1865.	umrla mu supruga Marica
Ivan / Janko Ellmayer	mlinar	1866.-1875.	rođen u Kiš Köseg kod Batine (1836.); 1878. oženio Barbaru Martinković, udovu; otac Mijo, ribar na Dravi (1853.)
Ivan Kolar	mlinar	1873.	udaor kćer Rozaliju; kbr. 25
Petar Pintar	mlinar	1874.-1876.	supruga Katarina Sajković; žive u Bajći u Mađarskoj
Antun Široki	mlinar	1877.-1897.	supruga Mara umrla 1897.; živi na Bakovcima
Lovro Matiša	mlinar	1919.	kbr. 187; oženio Anu Hrženjak
Mato Zvonar	mlinar	1920.	utopio se; rođen u Kalinovcu (1877.) kbr. 360; 1901. oženio Mariju Barkić iz Lukinog Mekiša

Tablica 4. Popis mlinarskih radnika (Matične knjige rkt. župe Uznesenja Blažene Djevice Marije u Molvama)

ime prezime	zanimanje	radio od-do	ostali podatci
Franjo Malek	mlinar	1858.-1891.	rod. u Füdjehazi u Mađarskoj (1816.), umro 1891.; na stanu kbr. 559
Emerik Đuranec	mlinar	1858.-1863.	supruga Ana Ledinski; molvarska mlin
Ivan Pečenec	mlinar	1858.-1871.	rođen u Molvama (1860.), 1867. oženio Barbaru Petrić, udovu rod. Ivančan
Blaž Vicenski	mlinar	1858.-1863.	rođen u Đurđevcu (1810.), umro 1863.; neženja; stanovao u mlinu
Đuro Žitnjak	mlinar	1859.-1862.	supruga Marija Vrbančić; u mlinu na Dravi
Josip Đerđević / Đerđi	mlinar	1860.-1888.	rođen 1834., umro 1888.; 1884. oženio Anu Špoljarić; na stanu na Pećevom konaku; 1888. živio je na Trstju u kolibi; mlin na Ledinama na Dravi
Ivan Lah	mlinar	1861.-1863.	supruga Ana Špiler; u mlinu na Dravi
Nikola Vurušić	mlinar	1861.-1879.	rođen u Kuzmincu (1823.), umro 1879.; živio u Molvama
Josip Kuzmić	mlinar	1859.-1871.	rođen u Ždali (1811.), umro 1871.; supruga Doroteja Ivančan; živio na kbr. 30
Martin Đaja	mlinar	1862.	rođen u Vizvaru u Mađarskoj (1802.), umro 1862.; neženja; na stanu kbr. 57
Josip Ivanković	mlinar	1862.-1880.	rođen u Đurđevcu (1836.); 1875. oženio Josipu Šanjić; živi na kbr. 222 i 148; u Šanjićevom mlinu
Josip Potočnjak	mlinar	1862.-1869.	
Ignac Podunajec	mlinar	1863.-1868.	
Ivan Kolar	mlinar	1865.	udaor kćer Tereziju
Matej Korlin	mlinar	1866.	rođen u Đurđevcu; supr. Barbara Ferenčić
Franjo Pečenec	mlinar	1866.-1889.	rođ. u Füdjehazi u Mađarskoj (1847.); 1874. oženio Anu Ivančan, udovu rod. Mlinar; kbr. 140, 28 i 92 (Mlinar)

ime prezime	zanimanje	radio od-do	ostali podatci
Đuro Peić	mlinar	1867.	neženja
Petar Špiller	mlinar	1868.	
Emerik Magdić	mlinar	1869.-1874.	
Jakob Jendrašić	mlinar	1870.	neženja
Ivan Frančić	mlinar	1870.-1873.	rođen u Keresturu u Mađarskoj (1847.), 1873. oženio Doroteju Kolar; živio u mlinu
Ivan Zadravec	mlinar	1872.-1897.	rod. u Füdjehazi u Mađarskoj (1842.); 1873. oženio Katarinu Ivančan; na kbr. 34
Đuro Hander	mlinar	1874.-1906.	rođ. u Füdjehazi u Mađarskoj, umoren 1906.; supruga Magdalena Žitnjak; živi na Ištvanovom konaku, od 1884. na kbr. 596; u mlinu Popec na Dravi
Ivan Rep	mlinar	1872.-1894.	rođen u Legradu (1848.), 1872. oženio Barbaru Gašparić; na kbr. 256
Ivan Vrbnjak	mlinar	1878.	rođ. u Lutenbergu u Štajerskoj (1852.), 1878. oženio Baru Frančić; živi u Molvama
Đuro Malek	mlinar	1858-1879.	rođ. u Füdjehazi u Mađarskoj (1823.), umro 1879.; 1860. oženio Anu Cenkovčan, udovu rođ. Lončar; na kbr. 207
Ivo Žitnjak	mlinar	1879.-1894.	supruga Dora Frančić; na stanu kbr. 117
Imbro Žitnjak	mlinar	1881.	rođen u Molvama (1857.); 1881. oženio Baru Ivančan
Franjo Kočiš	mlinar	1886.-1897.	supruga Ana Župek; na stanu kod Stazića u Gornjoj Šumi, od 1897. Molve Ledine
Mato Senjan	mlinar	1887.-1890.	supruga Mara Đanija; na kbr. 608
Blaž Horvat	mlinar	1888.	
Stjepan Buđek	mlinar	1888.-1892.	supruga Treza Vinković; na kbr. 320
Janko Fuks	mlinar	1891.	rođen 1851., umro 1891.; živio kod Kovačeka u Repašu
Franjo Borković	mlinar	1892.-1900.	rod. u Plavšincu (1895.); 1892. oženio Maru Kleinhaus, udovu rođ. Škiljan; na kbr. 117
Rok Sirovec	mlinar	1896.-1901.	rođen u Vidovcu (1837.), umro 1901.; supruga Mara Lončar iz Gole; živio u Repašu; mlin na Dravi kod skele
Petar Trnski	mlinar	1897.-1900.	
Franjo Goričanec	mlin. kalfa	1899.-1900.	rođ. u Nedelišću (1874.); 1899. oženio Maru Žitnjak, na kbr. 595; u mlinu na Dravi
Janko Pečenec	mlinar	1902.	rođ. u Füdjehazi u Mađarskoj (1834.), umro 1902.; na kbr. 163

PRILOZI O UTJECAJU RIJEKE DRAVE NA ŽIVOT STANOVNIKA KOPRIVNIČKE I ĐURĐEVAČKE PODRAVINE OD 1918. DO 1941. - POPLAVE, REGULACIJE, PROMETNI I KOMUNIKACIJSKI PROBLEMI

CONTRIBUTIONS TO DRAVA RIVER INFLUENCE ON LIFE OF KOPRIVNICA AND ĐURĐEVAC POPULATION IN DRAVA VALLEY FROM 1918 TO 1941 - FLOODING, WATER REGULATION, TRAFFIC AND COMMUNICATION PROBLEMS

Vladimir ŠADEK

Koprivničko-križevačka županija

Koprivnica

vladimir.sadek@kckzz.hr

Primljeno/Received: 1. 9. 2013.

Prihvaćeno/Accepted: 8. 11. 2013.

Pregledni rad/Review

UDK/UDC 711.4 (497.5-3 Podravina)

SAŽETAK

U ovom radu prikazuje se utjecaj rijeke Drave na život stanovništva koprivničke i đurđevačke Podravine od 1918. do 1941. Poseban fokus usmjeren je na poplave na tom području, regulacijske rade na Dravi i pritocima, te probleme s prometom i komunikacijama uz rijeku.

Regulacijski rade na rijeci Dravi prekinuti su 1915. zbog 1. Svjetskog rata, a ponovo su obnovljeni tek 1959. Unatoč brojnim problemima tijekom cijelog razdoblja monarhističke Jugoslavije povremeno su provođene samo djelomične regulacije na pojedinim lokacijama. Kao u gospodarstvu i drugim sektorima, bilo je to razdoblje nazadovanja Podravine i u pogledu izgrađenosti infrastrukture i brige o rijeci Dravi, a sve kao izravna posljedica beogradskog centralizma i velikosrpske politike vladajućeg režima.

Poplave Drave bile su redovita pojava svake godine, a dotad provedeni rade nisu bili dostatni za uspješnu obranu od poplave. Poplave u središnjoj Podravini dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća bile su uzrok uništenja mnogih domova i stotina hektara plodne zemlje. Mnogi seljaci morali su zbog toga iseliti iz svojih kuća.

Uspostavljanjem granice s Mađarskom Podravina je postala teritorij na samoj margini zemlje, a posebno je bilo teško u Prekodravlju koje je Dravom bilo odsječeno od ostatka hrvatskog teritorija. Promet i komunikacija s tim područjem bili su potpuno onemogućeni, čemu je dodatno pridonijelo i ukidanje željezničke stanice Gola. Na slabu prometnu vezu utjecalo je i loše stanje prometnica, a posebno u sezonomama kiša. Do Prekodravlja su uspostavljeni prijelazi Drave brodom kod Novačke i Gotalova, no za kvalitetniji promet nedostajao je most, koji u međuratnom razdoblju nije izgrađen.

Ključne riječi: rijeka Drava, poplave, štete, regulacija, promet

Key words: Drava river, flooding, damage, regulation, traffic

Rijeka Drava dugo vremena je snažno utjecala na život stanovnika Podravine. Ta divlja i nemirna rijeka koja je u svom srednjem toku derala obale predstavljala je veliku opasnost za Podravce sve do druge polovice 20. stoljeća. Svojim brzim tokom i velikom snagom Drava je stoljećima erodirala obale, mijenjala tok i poplavljivala naselja i plodnu zemlju.

Poplave Drave najčešće su se događale u vrijeme kišovite jeseni i za vrijeme otapanja snijega u proljeće. Prema podacima iz Botova iz 1780-ih trajale su obično dva tjedna, a nekad i do mjesec dana, a Drava bi tad poplavila selo i okolicu pola sata naširoko, te bi svi putovi bili zapriječeni. Poplave su ostavljale velike bare i močvare koje bi isušile vrlo rijetko.¹

Velike poplave na području Podravine zabilježene su 1770. godine, kad je selo Drnje bilo potpuno poplavljeno a pod vodom su bila i sva polja, zatim 1812. i 1814., a najveća poplava bila je 1827. kad je uništen most preko Drave. Velike štete tad su nastale u većem dijelu Podravine. Poplava 1847./1848. područje sela Brod je pretvorila u adu. Nakon gradnje nasipa jačina poplava je smanjena, no ponekad je rijeka probila i nasipe, kao npr. 1850. kad je ugroženo područje od Drnja do Pitomače.²

Prvo organizirano uređivanje rijeke Drave počelo je u 18. stoljeću. Radilo se uglavnom o presijecanju meandara što je skraćivalo plovni put rijeke i pridonosilo boljem otjecanju vode te smanjivalo rizik od poplava. Prvi projekt sustavnog uređivanja Drave datira iz 1780., kad nastaje i nacrt Podravlja od Hlebine do Varaždinske županije kojim je predviđeno presijecanje meandara i poboljšanje postojećih nasipa. Sredinom 19. stoljeća započela je i izgradnja kanala radi odvodnje zaobalnih voda te tad kreće uređivanje potoka Bistra, Komarnica, Zdela i Čivićevac.³

Nakon Hrvatsko-Ugarske nagodbe 1868. regulacije su izvođene osiguravanjem obale, produbljinjem korita, gradnjom odvodnih jaraka, itd. Utvrđivanje obale, gradnja nasipa i odvodnjavanje okolnih površina omogućili su znatnije korištenje poljoprivrednog zemljišta, pa tako i rast naselja uz Dravu.⁴ Austro-Ugarskom nagodbom uređenje Drave došlo je u nadležnost ugarske Vlade, nakon čega su krenuli radovi utvrđivanja lijeve, mađarske, obale Drave, a obećano je i uređenje desne obale. No poslovi na desnoj strani obale bili su povremeni, sve do bana Raucha početkom 20. stoljeća kad je počelo uređivanje desne obale sredstvima zemaljske vlade Hrvatske i Slavonije.⁵ Regulacijski radovi prekinuti su 1915. za vrijeme 1. Svjetskog rata, a ponovo su obnovljeni tek 1959. zajedničkim jugoslavensko-mađarskim ugovorom.⁶

O povijesti okoliša rijeke Drave i njenom utjecaju na Podravinu, te poplavama i regulacijskim radovima na Dravi u razdoblju do 20. stoljeća, najviše radova objavljeno je u znanstvenim časopisima Podravina te Ekomska i ekohistorija.⁷ O ovoj temi najviše su pisali Hrvoje Petrić, Mirela Slukan Altić i Mira Kolar Dimitrijević, a dio njihovih radova sam u ovom uvodnom pregledu i citirao. Nešto slabije je istražena povijest Drave u razdoblju 1918. - 1941.,⁸ te osim djelomičnog bavljenja temom nema objavljenih radova koji bi govorili o utjecaju rijeke Drave na stanovnike Podravine.

U ovom radu posvetit ću se stoga utjecaju Drave na život pučanstva središnjeg dijela Podravine, odnosno područja tadašnjih kotareva Koprivnica i Đurđevac, s naglaskom na poplave, regulacije, te

¹ Hrvoje PETRIĆ, Rijeka Drava od štajersko-hrvatske granice do ušća u Dunav početkom 1780-ih godina, Ekomska i ekohistorija 7, Zagreb, 2011., str. 49-63.

² Hrvoje PETRIĆ, Utjecaj rijeke na pogranična naselja : primjer rijeke Drave u 18. i 19. stoljeću, Ekomska i ekohistorija 1, Zagreb, 2005., str. 37-62.

³ Mirela SLUKAN-Altić, Povijesni atlas gradova : III. svezak - Koprivnica, Zagreb i Koprivnica, 2005. Str. 11-14.

⁴ Mirela SLUKAN-Altić, Hidroregulacije Drave i njezini utjecaji na transformaciju prirodnog i kulturnog pejzaža Podravine, Podravina 2, Koprivnica, 2002., str. 128. - 152.

⁵ Mira KOLAR-Dimitrijević, Granica na Dravi od 1848. do 1918. godine (primjer Podravine i Prekodravlja), Ekomska i ekohistorija 7, Zagreb, 2011., str. 80-92.

⁶ Andrija BOGNAR, Geomorfološka obilježja korita rijeke Drave i njenog poloja u širem području naselja Križnica, Hrvatski geografski glasnik 70/2, 2008, str. 49-71.

⁷ Bibliografija znanstvenih časopisa Podravina i Ekomska i ekohistorija može se vidjeti na sljedećim web stranicama: URL:<http://www.meridijani.com/?meridijan=magazines> (5. IV. 2012.) i URL:<http://podravina.org/> (3. V. 2012.) Pregled radova o Podravini do 2001., među kojima ima i radova o Dravi, može se vidjeti u knjizi: Dragutin FELETAR i Hrvoje PETRIĆ, Bibliographia Podraviana : izbor iz literature o Podravini knjiga 1, Koprivnica, 2001.

⁸ Nastankom nove 1918. naziv joj je bio Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), nakon proglašenja Vidovdanskog ustava 1921. naziv države je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, a kraljevim Zakonom o nazivu i podjeli države 1929. ime države je promijenjeno u Kraljevina Jugoslavija

prometne i komunikacijske probleme od 1918. do 1941. Nastojat će prikazati kako je zapostavljanjem hrvatskih zemalja od strane beogradskog režima posebno bila pogodjena Podravina, a jedan od najočitijih primjera za to je nebriga o Dravi i potrebama stanovništva uz rijeku.

POPLAVE DRAVE I NJENIH PRITOKA TE REGULACIJSKI RADOVI

Još u vrijeme 1. Svjetskog rata podravski zastupnici u Hrvatskom saboru upozoravali su na potrebu uređenja Drave, te prometa preko nje. Tako je član Hrvatske pučke seljačke stranke Tomo Jalžabetić iz Đurđevca uz druge gospodarske projekte tražio i izgradnju prijelaza preko Drave, dok je Stjepan Pavunić, rodom iz Virja a izabran u Sv. Ivanu Žabnu, upozoravao na probleme s regulacijom vodotoka rijeke Drave koja je zbog neuređenog korita odronjavala najplodnije tlo.⁹

O problemima Podravaca s Dravom govori Ivan Večenaj - Tišlarov u svojoj knjizi "Mojemu zavičaju". On prenosi podatke iz župne spomenice u Goli koji govore i o poplavama rijeke Drave, a također zanimljive podatke navodi i u kronici o mjestu Ždalu.¹⁰ Navodi kako se u lipnju 1924. dogodila velika poplava u Ždalu. Voda je tada do mjesta donijela mnogo ribe budući da je bujica Drave pokidala branu na nekom ribnjaku u Mađarskoj, pa su ribe obližnjim potokom došle do hrvatskog područja. Poplava je bila takva da se žito te godine želo u vodi. Večenaj u kronici piše: "Voda je bila iznad gležnja a ponegdje i veća." ¹¹ U lipnju 1927. Ždal je također zadesila velika poplava.¹²

Prema podacima iz župne spomenice u Goli 1926. godina bila je vlažna i kišovita, a Drava se više puta razlila i poplavila polja. Uslijed poplave te godine stradali su veliki mlinovi na Dravi.¹³ U siječnju i veljači 1929. bila je vrlo jaka zima. Drava se tako smrzla da su je ljudi prelazili natovarenim zaprežnim saonicama. Godine 1937. bila je vlažna i kišovita godina, posebno u proljeće i jesen. Drava je neprestano izlazila iz svog korita i nanijela mnogo štete na poljima kod Gole.¹⁴

Unatoč brojnim problemima između dva svjetska rata nije bilo opsežnijih regulacijskih radova na rijeci Dravi. Stvaranjem Kraljevstva SHS 1918. godine Drava je u značajnom dijelu svog toka na području hrvatskih zemalja postala granična rijeka, a u Podravini to nije bio slučaj u dijelu gdje Drava svojim koritom od ostatka hrvatskog teritorija odvaja Prekodravlje. Od tranzitnog područja Podravina (a naročito Prekodravlje) tako postaje teritorij na samoj margini nove državne zajednice. Zbog loših odnosa između mađarskih i jugoslavenskih vlasti tako će ostati u cijelom razdoblju od 1918. do 1941. Gospodarsko zapostavljanje hrvatskih zemalja u tom razdoblju bilo je itekako vidljivo u Podravini, a to potvrđuje i činjenica što su tridesetih godina prestala s radom najznačajnija poduzeća u Koprivnici: kemijska industrija Danica, metalna industrija - tvornica šarafa i Industrija ulja.¹⁵ Velik problem bio je i nedostatak investiranja u infrastrukturu jer u hrvatskim krajevima se nakon stvaranja Kraljevstva SHS nisu gradile ceste, niti su se značajnije regulirale rijeke radi čega je dolazilo do poplava. Svjetska gospodarska kriza tridesetih je godina došla i do hrvatskih zemalja, što je također loše utjecalo na investicije.¹⁶

Vidovdanskim ustavom 1921. Kraljevina SHS podijeljena je na oblasti, a kotari Koprivnica i Đurđevac potpali su pod Osječku oblast. Oblasti su se počele osnivati 1924. a tek 1927. osnovane su

⁹ Vladimir ŠADEK, Političke stranke u Podravini 1918. - 1941., Koprivnica, 2009. Str. 25-26.

¹⁰ Ivan VEČENAJ-Tišlarov, Mojemu zavičaju : Prekodravlje u povijesti, legendi i priči : knjiga četvrta, Gola, 1992. Str. 122-126. i 346.

¹¹ Isto, str. 346.

¹² Isto.

¹³ Mira KOLAR-Dimitrijević, Od zrna i klipa do kruha i kolača, Podravina 15, Zagreb, 2009., str. 17.

¹⁴ VEČENAJ-Tišlarov, n. dj., str. 122-126.

¹⁵ Nešto više o gospodarstvu Podravine u meduratnom razdoblju: Dragutin FELETAR, Podravina, Koprivnica, 1989., str. 289. - 304.

¹⁶ Mira KOLAR-Dimitrijević, Nezaposlenost u Hrvatskoj od vremena velike svjetske krize i javni radovi, Ekonom-ska i ekohistorija 1, Zagreb, 2005., str. 101-114.

samoupravne oblasne skupštine. Te godine održani su i izbori za Oblasnu skupštinu u koju je ušlo i nekoliko političara iz Podravine.¹⁷ Na prvom zasjedanju Skupštine podravski zastupnici su upozoravali i na problem s rijekom Dravom i njenim pritocima. Petar Gaži iz Hlebine je na četvrtoj sjednici 26. veljače zatražio hitnu regulaciju Drave kod Drnja, jer je ugrozila 35 kuća iz kojih su ljudi bili prisiljeni iseliti. Pavao Jakupić iz Koprivnice je pak tražio regulaciju potoka Koprivnica koji je u vrijeme kiša poplavljivao grad.¹⁸ Na zasjedanju u studenom 1928. zastupnik Andrija Plavec iz Torčeca zatražio je kredite za regulatorne radove na Dravi.¹⁹

Rad podravskih zastupnika u Oblasnoj skupštini u Osijeku, od kojih je većina bila iz redova Hrvatske seljačke stranke, pridonio je što su neki projekti u Podravini i ostvareni. Tako je za nabavu pospala za popravak ceste Osječka oblast u travnju 1928. dala pomoć od 8250 dinara Općini Ždala, dok je za uređenje ruševne obale Drave kod Molva izdvojila 20.000 dinara. Određeno je i uređivanje prijevoza preko Drave na cesti Molve-Repaš-Ždala, a pomoć za nabavu motornog čamca za prijevoz preko Drave dobili su Martin Žufika i Stjepan Pobi. U svibnju 1928. Drava je ugrozila oblasnu cestu od Molva do Molvarskega prijelaza, gdje rijeka nije bila uređena, te je određeno 20.000 dinara za radove, a sami stanovnici Molva su dali radnu snagu u vrijednosti do 30.000 dinara. U studenom 1928. Općina Gola dobila je 36.000 dinara za utvrđenje Drave kod Kozlišta i Otočke. Za izvođenje pregrade preko rukavca kod Gabajeve Grede odobrena je pomoć od 23.000 dinara.²⁰

Za uređenje dravske obale ulagalo se 1928. i od sredstava koje su općine uplatile u svrhu doprinosa za vodogradnju. Jedino Općina Novigrad Podravski nije uplatila ništa, što je istaknuto na sjednici odbora. Od lipnja 1928. Hidrotehnički odjeljak u Osijeku preuzeo je poslove kotarskog hidrotehničkog odjeljaka u Koprivnici. To je unatoč čestim poplavama doprinijelo slabijem ulaganju u Podravini.²¹

Koprivnički list *Hrvatsko kolo* najavio je u svom 2. broju da će 2. lipnja 1928. u Koprivnicu doputovati predsjednik Oblasnog odbora Osječke oblasti Ljubomir Maštrović, a očekivalo se da će donijeti odluku o donaciji novca za uređenje i nadogradnju desne obale potoka Koprivnica. Ti radovi bili su potrebni kako bi se stalo na kraj čestom razljevanju potoka i velikim štetama koje su poplave nanosile stanovništvu.²² Jedna takva velika poplava u Koprivnici se desila 1926. Maštrović je u Koprivnicu donio odluku koja se očekivala, jer 1928. su obavljeni veći radovi na uređenju potoka Koprivnica. Također su obavljeni radovi i na obnovi kanala u cijeloj Oblasti, pa tako i u drugim dijelovima Podravine.²³

Očito kanali tada nisu bili dovoljno uređeni ili su kasnijih godina bili zapušteni jer zbog obilnih kiša došlo je do poplava u lipnju 1939. Zbog proloma oblaka nad Bilogorom potoci su nabujali u tolikoj mjeri da su se razlili na livade i oranice te počinili veliku štetu. Livade su potpuno uništene dok je šteta na usjevima nastala tamo gdje je voda dulje vrijeme stajala. Prema procjeni poljoprivrednog referenta šteta je nastala na 6000 jutara livada i 900 jutara oranica. Ukupna vrijednost štete iznosila je 6.450.000 dinara.²⁴

¹⁷ Više o tome: ŠADEK, n. dj., str. 83-86. Oblasti su ukinute 1929. kraljevim Zakonom o nazivu i podjeli države kad je država podijeljena na banovine, a kotari Đurdevac i Koprivnica tad su potpali pod Savsku banovinu. Ova banovina je ukinuta 1939. stvaranjem Banovine Hrvatske.

¹⁸ Mira KOLAR-Dimitrijević, Stjepan Radić i Podravina u vrijeme oblasnih samouprava od 1927. do 1928. ,Podravina 7, Koprivnica, 2007., str. Str. 63.

¹⁹ Oblasna skupština u Osijeku, Hrvatsko kolo, 2(1928.), br. 2

²⁰ KOLAR-Dimitrijević, Stjepan Radić, str. 65-80.

²¹ Isto

²² Radikali - Madžaroni, Hrvatsko kolo, Hrvatsko kolo, 2(1928.), br. 2

²³ KOLAR-Dimitrijević, Stjepan Radić, str. 65-80.

²⁴ HDA XXI. Inv. br. 5528. Kotarsko načelstvo u Koprivnici - Tromjesečni izvještaj o radu opće uprave, 6. srpnja 1939.

Problemi s Dravom zabilježeni su i 1929. godine. Kotarski načelnik u Koprivnici izvijestio je da rijeka Drava ruši i otplavljuje velike površine na lijevoj obali, pa su mnogim gospodarima posjedi ugroženi, a nekima su odronjene znatne površine obradive zemlje. Naročito je teška situacija bila za vrijeme velikog vodostaja, kao npr. u studenom 1929. kad je bilo jako kišovito vrijeme. Kotarski načelnik je smatrao da je potrebno da se lijeva obala Drave, počevši od željezničkog mosta kod Gyékényesa u Mađarskoj, počne utvrđivati. Isto su primijetili i članovi inženjerske sekcijske Ministarstva vojske i mornarice prilikom službenog propuštanja.²⁵

Međutim i 1930. i 1931. godine kotarski načelnik u Koprivnici je u svojim izvješćima upozoravao na isto. Navodio je da Drava osim što svakodnevno ruši i otplavljuje zemljišta na lijevoj obali, opasno prijeti stambenim kućama i drugim objektima u blizini korita.²⁶ Početkom 1930. Koprivnicu i okolne općine posjetio je ban Savske banovine Josip Šilović koji se također imao prilike uvjeriti kako je Drava ponajveći problem stanovništva u Podravini. Tijekom posjeta Goli na svečanosti u općini vijećnici su ga zamolili da "zagovori i pospješi" provođenje regulacionih radova na Dravi.²⁷

Drava je naročito veliku štetu nanijela kod Virovskih Konaka, uništivši mnogo plodne zemlje. Zbog vrlo kritične situacije nadležne vlasti su donijele odluku o provođenju regulacije rijeke na tom području u duljini od 5 km. Regulaciju je provodila Terenska tehnička sekcija u Koprivnici, kojoj je na čelu bio ing. Krunoslav Španičić. Obala se učvršćivala umjetnim kamenom, a radovi su financirani sredstvima kredita. List *Koprivnički Hrvat* je 1930. hvalio što se počelo s radovima te zaključio kako se takvim projektima utječe na jačanje ekonomskog blagostanja naroda, jer se zemlja i domovi osiguravaju od sigurne propasti. Ovi radovi bili su samo kap u moru u odnosu na potrebe, no usprkos tome podravski seljaci i radnici također su prilikom regulacije imali priliku zaraditi nešto od nadnica.²⁸

Nakon ove regulacije na području đurđevačkog kotara narednih godina nisu zabilježeni daljnji radovi na Dravi. Kotarski načelnik tako u svom izvješću u siječnju 1933. navodi kako se regulacijski radovi na rijeci Dravi u proteklih nekoliko mjeseci nisu izvodili zbog pomanjkanja kredita.²⁹ No gradilo se djelomično na području Prekodravlja, gdje je 1932. kod Ždale napravljen nasip.³⁰

List *Koprivnički Hrvat* je u svom 33. broju 1930. godine naveo da je Drava u prethodnih 20 godina u koprivničkom i đurđevačkom kotaru uništila više od 400 jutara plodne zemlje i porušila preko 50 seljačkih domova.³¹ Mnogi seljaci morali su zbog toga iseliti iz svojih domova u druge sredine. Navedeno je da Drava u središnjoj Podravini ima vrlo žestok tok pa je, obzirom da je zemljište kojim prolazi korito rijeke mekano, stalno dolazilo do promjena korita. Drava je tako i početkom tridesetih godina uništavala oranice i livade.³²

U razdoblju od travnja do lipnja 1938. Drava je poplavila veće površine zemljišta na području općina Legrad, Gola i Hlebine. Koprivnički kotarski načelnik u svom je izvješću istaknuo kako su poplave Drave redovita pojava svake godine jer rijeka nije u svom toku bila regulirana, a dotad provedeni radovi nisu bili dostatni za uspješnu obranu od poplave.³³ Ove proljetne poplave su bile signal vlastima da se rijeka počne uređivati za obranu od poplava. Tako se početkom jeseni 1938. krenulo s

²⁵ HDA XXI. Inv. br. 1384, Sreski načelnik u Koprivnici - Kolektivni izvještaj o stanju javne uprave za mjesec novembar, 2. prosinca 1929. - Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine u Zagrebu

²⁶ HDA XXI. Inv. br. 1838, Kotarski načelnik u Koprivnici - Gradjevinska djelatnost, izvješće od 2. rujna 1930. ; HDA XXI. Inv. br. 2207, O struci gradjevinskoj i javnom saobraćaju, izvješće od 1. lipnja 1931.

²⁷ Ban g. dr. Šilović u Koprivnici i okolici, Podravske novine, 1(1930.), br. 15

²⁸ D.O., Regulacija Drave, Koprivnički Hrvat, 4(1930.), br. 20

²⁹ HDA XXI. Inv. br. 3050, Kotarsko načelstvo u Đurdevcu - Tromjesečni izvještaj o radu opće uprave, 2. siječnja 1933.

³⁰ VEĆENAJ-Tišlarov, n. dj., str. 346.

³¹ Regulacija Drave, Koprivnički Hrvat, 4(1930.), br. 33

³² Isto.

³³ Kotarsko načelstvo u Koprivnici - Izvještaj o radu opće uprave, 7. srpnja 1938.

utvrđivanjem obala Drave, a u radove je bila uključena i Općina Legrad koja je veće radove finansirala svojim sredstvima.³⁴

PROMETNI I KOMUNIKACIJSKI PROBLEMI

Već sam ranije u tekstu istaknuo kako je Podravina nakon stvaranja Kraljevstva SHS došla u ozbiljne probleme kao područje na margini nove državne zajednice. Posebno je pogodeno bilo Prekodravlje, kojem je komunikacija s ostatkom zemlje bila uvelike onemogućena. Odnosi s Mađarskom bili su tijekom međuratnog razdoblja prilično napetи, tako da su u područjima uz državnu granicу pojačano bile smještene oružničke snage koje su se vrlo loše odnosile prema stanovništvu. U Podravini su živjeli i brojni dvovlasnici koji su imali posjede u Mađarskoj, no i oni su granicu prelazili s posebnim dozvolama. Svakodnevna trgovina seljaka u mađarskim mjestima radi granice bila je one-mogućena, pa su stanovnici Prekodravlja bili prisiljeni sa svojim proizvodima ići na riskantan i skup prelazak Drave. Mnogi su se stoga odlučili na jeftiniju prodaju domaćih proizvoda raznim špekulantima.³⁵

U vrijeme Austro-Ugarske Monarhije Gola je imala svoju željezničku stanicu (pruga je dužinom od 6 km prolazila kroz Prekodravlje) kojom su Prekodravci lako dolazili u mađarske i hrvatske gradove. Međutim stvaranjem Kraljevstva SHS taj dio pruge je stavljen pod posebnu kontrolu a kasnije je i ukinut, kao i stanica Gola.³⁶ Večenaj-Tišlarov u svojoj knjizi zaključuje da je gubitkom željeznice Goli zadan težak udarac, gotovo smrtni.³⁷

Nakon stvaranja Kraljevstva SHS vlasti su najprije zabranile prelazak Drave zbog straha od komunizma (zbog revolucije Bele Kuna u Mađarskoj), a kasnije da se spriječi krijumčarenje. Zbog nemogućnosti prelaska granice dvovlasnici su mnogo gubili. Podravski glasnik iz 1921. prenosi pismo dvojice seljaka iz Đelekovca koji navode da su se posjedi u Mađarskoj danonoćno oštećivali, da nije bilo klijeti koja nije razbijena i orobljena, te da nije bilo kvalitetnije livade sa koje trava nije bila ukradena.³⁸ Krajem srpnja 1920. bilo je ipak dozvoljeno da seljaci prirod iz Mađarske dopreme svojim kućama. Deseci natovarenih kola tada su prevezeni preko Drave legradskim brodom. Vinogradni na Legradskoj gori već su tada bili propali i na njima su štete bile ogromne. U jesen 1920. su vlasti nenađano zatvorile granice pa Podravci nisu stigli posijati jesenske usjeve i napraviti poslove u vinogradima.

Teška situacija u Prekodravlju dobro se opisuje u pismu jednog seljaka objavljenog u koprivničkom *Podravskom glasniku* 1922. godine.³⁹ Pismo navodi kako je situacija koja se odužila poslije rata postala neizdrživa. Osim svakodnevnog terora oružnika opisuju se i prometno-komunikacijski problemi stanovništva. Događalo se tako da pošta iz Zagreba do Ždale stiže tek nakon tri tjedna, a novine nakon najmanje osam dana. Pošto u Prekodravlju nije bilo liječnika bolestan čovjek je trebao do njega ići u Đurđevac ili Koprivnicu.

U proljeće 1923. uspostavljen je željeznički promet s Prekodravljem preko mađarskog Gyekenye-sa, što je Prekodravcima olakšalo put do Koprivnice. Pokraj Gotalova je pak na Dravi postavljen čvrsti brod, pa se odvijao i promet preko Drave. Naveo je to dopisnik iz Gole u pismu u kojem se 1924. žalio Koprivničkim novinama na skupu cijenu prijevoza robe do Koprivnice.⁴⁰ Također je isticao potrebu za uvođenjem brzojava, telefona i poštanskih usluga kako Prekodravlje ne bi više bilo

³⁴ HDA XXI. Inv. br. 5195. Kotarsko načelstvo u Koprivnici - Izvještaj o radu opće uprave, 6. listopada 1938.

³⁵ ŠADEK, n. dj., str. 61-63.

³⁶ KOLAR-Dimitrijević, Granica, str. 91.

³⁷ VEČENAJ-Tišlarov, n. dj., str. 114.

³⁸ Zapreka prevoza preko Drave, propadanje seljačkoga dobra na milijune, Podravski glasnik, 3(1921.), br. 19

³⁹ Prekodravski jadi, Podravski glasnik, 4(1922.), br. 11

⁴⁰ Iz okolice : Prilike u Goli (od našeg dopisnika), Koprivničke novine, 1(1924.), br. 1

potpuno odsječeno od ostatka zemlje. Istiće kako bi za 10.000 stanovnika, koliko je tada otprilike živjelo u selima Prekodravlja, puno pomogla i ponovna uspostava željezničke stanice u Goli.

Na loše prometno-komunikacijske prilike u Prekodravlju upozoravali su i podravski vijećnici u Oblasnoj skupštini Osječke oblasti. Bio je toga svjestan i veliki župan Ljudevit Gaj koji je u svom govoru na prvoj sjednici Oblasne skupštine 23. veljače 1927. istaknuo važnost rada hidrotehničkog odjeljenja u Koprivnici i naveo da treba što prije izgraditi prijevoz na Dravi kod Gole.⁴¹ Brod za prelazak Drave kod Novačke prema Gabajevoj Gredi postavljen je 1928. i tu je ostao do 1938., kad je preseljen u Gotalovo. Brod je čeličnim užetom bio vezan za debele šipke.⁴²

Osim poteškoćama s prijelazima preko Drave problem su bile i ceste. Neuređeni cestovni prilazi do Drave u Prekodravlju otežavali su otpremu prodanih poljoprivrednih proizvoda do mjesta uskladištenja ili utovara u vagone. Troškovi transporta robe išli su na teret proizvođača, što je uzrokovalo smanjenje početne cijene njihovih proizvoda. Kupci i prekupci u Prekodravlju su naime uračunavali prijevozne troškove u cijenu. Kotarski načelnik u Koprivnici u svom izvješću krajem 1929. navodi da su nesređene prometne prilike i loša komunikacija Prekodravlja s ostatkom hrvatskog teritorija uzrokovali teškoće i mljekarima, budući da se i mlijeko u tom kraju otkupljivalo po nepovoljnoj cijeni.⁴³

Kotarski načelnik je u svom izvješću u prosincu 1929. upozoravao na lošu prometnu vezu s prekodravskim općinama Gola i Ždala, jer od Drnja i Botova do Drave i preko Drave nije bilo niti jedne uređene prometnice. Put je išao po pašnjaku, a preko Drave se radi odrona rijeke pomicao na privatne posjede.⁴⁴ Naročito je kritična situacija na cestama bila u studenom 1929. kad je javni promet otežan zbog kišovitog razdoblja pa su putovi bili prilično blatni. Načelnik je stoga smatrao da je neophodno urediti pravac od Drnja do Gotalova, radi čega je bila nužna subvencija Banovine. Samouprava ukinute Osječke oblasti dala je trasu dva mjeseca ranije iskolčiti, te je obećala pomoći od 30-40 tisuća dinara za tu svrhu, no do radova radi ukinuća oblasti nije odmah došlo.⁴⁵ Plan za izgradnju dijela ove dionice, ceste od Drave do Botova, počeo se ostvarivati početkom 1932.⁴⁶

Kasnijih godina se također nije značajnije ulagalo u Podravini. Kotarski načelnik iz Koprivnice u svojim izvješćima iz 1930. i 1931. navodi da je djelatnost građevine bila slaba zbog nestašice novca, te da javnih radova nije bilo jer ni država ni općine nisu grade ništa. Teretni promet iz Prekodravlja se tih godina vodio preko prijelaza Drave brodom kod Gotalova i Novačke, što je stanovništvu nosilo vrlo visoke troškove i gubitak vremena. Posebno se to bilo osjećalo u vrijeme sajmova i transporta poljoprivrednih proizvoda.⁴⁷

Neuređen prelazak rijeke Drave doprinio je i brojnim ljudskim žrtvama, a najveća nesreća dogodila se sredinom kolovoza 1930., kad se dogodila strašna tragedija uzrokvana ljudskom nepažnjom. Tridesetak ljudi iz Prekodravlja (najviše iz Repaša) je poginulo prilikom prijelaza rijeke čamcem kod Repaša. Bili su to hodočasnici koji su se vraćali iz Molva s proštenja koje se održavalo uz blagdan Velike Gospe. Čamac se prevrnuo udarivši nedaleko od obale u drugi, veći, čamac a nesreći je doprinijelo i to što je u čamac ušlo čak 40 ljudi, a inače ih je primao između 15 i 20.⁴⁸ Radi ove nesreće

⁴¹ KOLAR-Dimitrijević, Stjepan Radić, str. 62.

⁴² VEĆENAJ-Tišlarov, n. dj., str. 306.

⁴³ HDA XXI. Inv. br. 1384, Sreski načelnik u Koprivnici - Kolektivni izvještaj o stanju javne uprave za mjesec novembar, 2. prosinca 1929. - Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine u Zagrebu

⁴⁴ Hrvoje PETRIĆ, Općina i župa Drnje : povjesno-geografska monografija, Drnje, 2000., str. 113

⁴⁵ HDA XXI. Inv. br. 1384, Sreski načelnik u Koprivnici - Kolektivni izvještaj o stanju javne uprave za mjesec novembar, 2. prosinca 1929. - Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine u Zagrebu

⁴⁶ PETRIĆ, Općina, str. 113.

⁴⁷ HDA XXI. Inv. br. 1838, Kotarski načelnik u Koprivnici - Gradjevinska djelatnost, izvješće od 2. rujna 1930. ; HDA XXI. Inv. br. 2207, O struci gradjevinskoj i javnom saobraćaju, izvješće od 1. lipnja 1931.

⁴⁸ Velika nesreća kod mjesta Molve na Dravi, Podravske novine, 1(1930.), br. 26

su prilikom jednog političkog sastanka u Molvama u travnju 1931. mještani od banskog vijećnika Tome Jalžabetića tražili da se založi kako bi se uredio prijevoz preko Drave kod Repaša i Ledina.⁴⁹

Najveći problem stanovnika Prekodravlja ipak je bilo nepostojanje mosta preko Drave, a očito nije bilo ni sluha ni sredstava vladajućih da se taj problem riješi. Problem s prijelazom preko Drave bio je česta tema političkih sastanaka, a tek s formiranjem Banovine Hrvatske 1939. stekli su se uvjeti da se ipak počne razmišljati o mogućoj gradnji mosta. I samo vodstvo Hrvatske seljačke stranke podržavalo je gradnju mosta na Dravi, što je predsjednik stranke Vladko Maček istaknuo prilikom gostovanja na sastanku gradske i kotarske organizacije HSS-a u Koprivnici 1940. Istaknuo je da se most preko Drave mora podići, pa makar bio i pontonski.⁵⁰ Možda bi se most narednih godina i izgradio da nije uskoro došlo do rata.

ZAKLJUČNO

Nastankom Kraljevine SHS Podravina je postala područje na margini nove državne zajednice, izolirana od većine važnijih zbivanja na državnoj razini. Gospodarsko zapostavljanje hrvatskih zemalja snažno se osjećalo na tom prostoru na kojem je u međuratnom razdoblju došlo do propasti najvećih poduzeća. Bolje nije bilo ni u pogledu investicija u infrastrukturu i uređivanju vodotokova. Unatoč stalnim poplavama rijeke Drave i njenih pritoka minimalno se ulagalo u njihovu regulaciju, što je doprinisalo neprocjenjivim štetama. Drava je svojim snažnim tokom otplavila stotine hektara plodne zemlje i uništila mnoge kuće pokraj nje, pa je stanovništvo bilo prisiljeno i na iseljavanje.

Drava je najveći problem predstavljala za stanovništvo Prekodravlja koje se nakon 1918. našlo izolirano od ostatka države. Prijelazi preko rijeke uspostavljeni su brodovima kod Gotalova i Novačke, što ni približno nije nadoknadio ukidanje željezničke stanice u Goli. Problemi s transportom robe iz Prekodravlja uvelike su utjecali na plasman proizvoda seljaka, pa je stanovništvo bilo prisiljeno robu ispod cijene prodavati prekupcima. Loše je bilo i stanje cesta, tako da je u vrijeme kiša prijevoz do Drave s obije strane rijeke bio otežan. Međutim radova na sanaciji prometnica u Podravini bilo je vrlo malo. Od strane vladajućeg režima nije bilo sluha niti u traženjima da se trajno riješi problem prelaska rijeke Drave do Prekodravlja, odnosno da se izgradi most. Stanovništvo je često bilo prisiljeno rijeku prelaziti i čamcima radi čega je dolazilo do nesreća, nerijetko s ljudskim žrtvama.

Takva politika izazivala je veliko nezadovoljstvo stanovništva i bila jedan od razloga jačanja protudržavnih političkih opcija. Naočitiji je primjer javljanje ilegalne ustaške organizacije u Podravini '30-ih godina, te suradnja podravskih dvovlasnika s pripadnicima ustaške emigracije u Mađarskoj.⁵¹ Najviše je to bilo izraženo u Prekodravlju, gdje su, slučajno ili ne, i problemi s rijekom Dravom bili najveći.

LITERATURA

Andrija BOGNAR, Geomorfološka obilježja korita rijeke Drave i njenog poloja u širem području naselja Križnica, Hrvatski geografski glasnik 70/2, 2008.

Dragutin FELETAR i Hrvoje PETRIĆ, Bibliographia Podraviana : izbor iz literature o Podravini knjiga 1, Koprivnica, 2001.

Dragutin FELETAR, Podravina, Koprivnica, 1989.

Mira KOLAR-Dimitrijević, Granica na Dravi od 1848. do 1918. godine (primjer Podravine i Prekodravlja), Ekonomski i ekohistorija 7, Zagreb, 2011.

Mira KOLAR-Dimitrijević, Nezaposlenost u Hrvatskoj od vremena velike svjetske krize i javni radovi, Ekonomski i ekohistorija 1, Zagreb, 2005.

⁴⁹ HDA XXI. Inv. br. 2199.

⁵⁰ Most preko Drave mora se podići!, Podravske novine, 11(1940.), br. 11

⁵¹ Više o ustaškoj organizaciji u Podravini: Vladimir ŠADEK, Ustaše i Janka-puszta : Prilozi o djelovanju logora Janka-puszta i razvoju ustaško-domobranskog pokreta za vrijeme monarhističke Jugoslavije, Molve, 2012.

- Mira KOLAR-Dimitrijević, Od zrna i klipa do kruha i kolača, Podravina 15, Zagreb, 2009.
- Mira KOLAR-Dimitrijević, Stjepan Radić i Podravina u vrijeme oblasnih samouprava od 1927. do 1928., Podravina 7, Koprivnica, 2007.
- Hrvoje PETRIĆ, Rijeka Drava od štajersko-hrvatske granice do ušća u Dunav početkom 1780-ih godina, Ekonomski i ekohistorija 7, Zagreb, 2011.
- Hrvoje PETRIĆ, Utjecaj rijeke na pogranična naselja : primjer rijeke Drave u 18. i 19. Stoljeću, Ekonomski i ekohistorija 1, Zagreb, 2005.
- Hrvoje PETRIĆ, Općina i župa Drnje : povjesno-geografska monografija, Drnje, 2000.
- Mirela SLUKAN-Altić, Hidroregulacije Drave i njezini utjecaji na transformaciju prirodnog i kulturnog pejsaža Podravine, Podravina 2, Koprivnica, 2002.
- Mirela SLUKAN-Altić, Povjesni atlas gradova : III. svezak - Koprivnica, Zagreb i Koprivnica, 2005.
- Vladimir ŠADEK, Političke stranke u Podravini 1918. - 1941., Koprivnica, 2009.
- Vladimir ŠADEK, Ustaše i Janka-puszta : Prilozi o djelovanju logora Janka-puszta i razvoju ustaško-domobranskog pokreta za vrijeme monarhističke Jugoslavije, Molve, 2012.
- Ivan VEĆENAJ-Tišlarov, Mojemu zavičaju : Prekodravlje u povijesti, legendi i priči : knjiga četvrta, Gola, 1992.
- Hrvatski državni arhiv, Zbirka XXI Politička situacija i izbori
- Podravski glasnik, Koprivnica, 3(1921.) ; 4(1922.)
- Koprivničke novine, Koprivnica, 1(1924.)
- Hrvatsko kolo, Koprivnica, 2(1928.)
- Koprivnički Hrvat, Koprivnica, 4(1930.)
- Podravske novine, Koprivnica, 1(1930.) ; 11(1940.)
- <http://www.meridijani.com/?meridjan=magazines> (5. IV. 2012.)
- <http://podravina.org/> (3. V. 2012.)

SUMMARY

This paper shows the influence Drava river had on the life of Koprivnica and Djurdjevac local population in Drava valley, from 1918 to 1941. A special focus was given to flooding in this region, on water regulation on Drava river and its tributaries, and problems in traffic and communication along the river.

Water regulation on Drava had been interrupted in 1915 due to World War One, and restarted only in 1959. Despite numerous problems over the entire period of monarchy-led Yugoslavia, occasional water works and regulations were undertaken in certain locations. Drava valley had negative growth in economy and other sectors, as it lagged behind in infrastructure and Drava river regulations, all due to Belgrade-centered domination and Greater Serbia-oriented ruling regime.

Drava flooding was regular each year, and undertaken regulation was insufficient to provide an effective defense against flooding. The central part of Drava valley flooding in 1920s and 1930s caused many homes destroyed and hundreds of acres of arable land lost. Many farmers were forced to leave their homes.

The newly established state frontier with Hungary made Drava valley (Podravina) a marginalized territory, and it was particularly difficult for the Croatian population on the other side of the river, being cut off from the rest of Croatian lands and territory. The traffic and communication here were totally disabled, and elimination of railway station Gola only worsened the situation. The poor traffic connections were helped by terrible conditions of the roads, especially in rain seasons. To reach this desolate side, the new river crossings were established - by boat (nearby Novacka and Gotalovo), however, a better quality crossing demanded a bridge, which was missing and never was built in this interwar period.

PROMETNA I TURISTIČKA VALORIZACIJA PODRAVSKE MAGISTRALE

TRANSPORT AND TOURISM SIGNIFICANCE OF THE PODRAVINA HIGHWAY

Goran KOS

e-mail: goran.kos@itzg.hr

Institut za turizam

Vrhovec 5, HR-10.000 Zagreb

Primljeno/Received: 1. 10. 2013.

Prihvaćeno/Accepted: 8. 11. 2013.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK/UDC 341.748.061 (497.5 Podravska magistrala)

Petar FELETAR

doktorand

e-mail: pfeletar@fpz.hr

Fakultet prometnih znanosti

Vukelićeva 4, HR-10.000 Zagreb

Matija OREŠIĆ

e-mail: matija.oresic@gmail.com

Touring Croatia d.o.o.

Držićeva 4, HR-10.000 Zagreb

SAŽETAK

U radu je analizirana državna cesta D-2 poznatija pod nazivom Podravska magistrala, čija je trasa u većem dijelu nastala još u rimske doba. Ova značajna dvotračna longitudinalna cesta koja povezuje Sjeverozapadnu i Istočnu Hrvatsku u duljini od 350 kilometara prolazi u dravskom koridoru kroz veće gradove (Varaždin, Koprivnicu, Viroviticu, Osijek) i mnogo mjesta i naselja. Cesta ima i međunarodno značenje jer povezuje sjeveroistočni prostor Republike Slovenije i sjeverozapadni prostor Republike Srbije kroz hrvatski teritorij. Podravska magistrala analizirana je s prometnog stajališta (propusna moć ceste i razina sigurnosti prometa) te s turističkog aspekta (vrste i broj atrakcija i njihovo označivanje na magistrali). Analizom trajektorije ceste i njenih elemenata date su preporuke za izgradnju novih obilaznica gradova. Također, temeljem obavljenih ostalih istraživanja, moguće je povećati i razinu sigurnosti prometa na magistrali, budući je stupanj rizika od događanja prometnih nesreća neprihvatljivo visok. Podravska magistrala prolazi i kroz turistički značajna područja. Stoga su istražene turističke atrakcije u gravitacijskoj zoni Podravske magistrale i date preporuke za dodatna označivanja sredom (turističkom) signalizacijom.

Ključne riječi: podravska magistrala, promet, sigurnost prometa, turizam, turističke atrakcije

Key words: Podravina Highway, traffic, traffic safety, tourism, tourism attractions

1. UVOD

Razvitak prometa u uskoj je vezi s razvitkom potreba čovjeka za kretanjem odnosno promjenom mesta. Tako su u pretpovijesno doba ljudi svojim odlascima u lov i životinje, odlascima na rijeku stvorili staze. Na taj način su nastali prvi stalni pravci kretanja, odnosno putovi. Tek kasnije, kada je

čovjek počeo svjesno poboljšavati te puteve (poravnavanjem i označivanjem terena, pravljenjem prijelaza preko manjih potoka i sl.) počinje zapravo i povijesni razvoj cesta, a time i odvijanja prometnih tokova [1].

Ceste su nastale na trasama kojima su se ljudi kretali iz različitih razloga, dok je najvažniji bio radi vojne logistike i razmjene materijalnih dobara (npr. cesta soli, svile, jantara i sl.). Tako je i Podravska magistrala samo jedan dio cestovne poveznice od Alpa do Crnog mora, odnosno ima svoje, u današnjim okvirima, nacionalno i međunarodno značenje. Da bi se u potpunosti shvatio značaj ceste kroz povijest, u radu je dat razvitak Podravske magistrale od rimskog vremena do danas, a ono što je najupečatljivije je što trasa Podravske magistrale prolazi, u malim odstupanjima, trasom današnje magistrale.

Daljnji razvitak Podravske magistrale događao se nakon Drugog svjetskog rata sve do kasnih osamdesetih godina prošlog stoljeća kada je u cijelosti asfaltirana i postala glavna poveznica između Sjeverne i Istočne Hrvatske. Daljnja modernizacija slijedi izgradnjom obilaznica gradova, međutim njih je na trasi nedovoljno jer cesta i dalje prolazi kroz većinu naselja. Time je ugrožena sigurnost domaćeg stanovništva, a stvaraju se i prometna zagrešenja u većim mjestima. Još jedna od negativnosti je i velika prisutnost teških teretnih vozila koja dijelom prometuju Podravskom magistralom radi toga što nema alternativnih puteva, a dijelom radi izbjegavanja naplate cestarine na autocesti A-3 (Bregana-Zagreb-Lipovac).

U radu je analizirana trasa Podravske magistrale i njeni geometrijski elementi. Analizirane su obilaznice gradova i raskrižja na trasi te stanje sigurnosti prometa. Na kraju prikazane su mogućnosti u poboljšanju Podravske magistrale sa stajališta propusne moći i sigurnosti prometa.

Podravska magistrala analizirana je i s drugog aspekta, a to je njen turistički značaj. U tu svrhu prikupljene su važnije međunarodne i nacionalne turističke atrakcije u užoj zoni utjecaja, te ostale atrakcije. U tu svrhu date su preporuke oko dalnjeg označivanja atrakcija turističkom (smedom) signalizacijom, odnosno dati su prijedlozi unapređenja prometnog i turističkog značaja Podravske magistrale.

2. POVIJESNI RAZVITAK PODRAVSKE MAGISTRALE (D-2)

2.1. Podravska magistrala u rimsko i tursko doba

Kao što je napomenuto, ceste starih naroda bile su građene u ratne svrhe, a tek su sekundarno služile trgovini i općim potrebama prometa. Veliki napredak u učvršćenju postojećih cesta, i izgradnji nastao je za vrijeme Rimskog carstva, i neke su se od tih cesta, uz određene rekonstrukcije, održale do danas. Njihov sustav tvrdih cesta bio je tako izvrstan da još i danas postoje neki njezini dijelovi, pa su se mogle arheološki istražiti.

Rimljani su povezali cestama čitavo svoje carstvo, od Hadrijanova bedema do Perzijskog zaljeva i od gorja Atlas do Kavkaza [1]. To su sve izveli kad su se nalazili na vrhuncu svoje moći. Ceste su projektirali što ravnije, preko stepa i planina, isušujući močvare i gradeći mostove na onom stupnju tehnike što su ga razvili njihovi graditelji (aedifico). Rimske su ceste bile sagrađene tako da mogu izdržati u svim klimama i da u svaku dobu godine omoguće sigurnu komunikaciju legijama u maršu i brzim glasnicima na konju, taljigama i kolima.

Za gradnju cesta služili su se materijalom koji se dao pronaći u blizini. Rimski su graditelji u pravilu načinili podlogu ceste od velikih grumenja kamena i pokrili je slojem sitnog izlomljenog kamenja i pijeska. Površina cesta bila je izgrađena od blokova bazalta ili od šljunka umiješanog u vagnenu žbuku. Kada nije bilo pri ruci prikladnog kamena, pogotovo u močvarnim krajevima, Rimljani bi gradili drvene ceste na balvanima. Većina cesta imala je rubno kamenje, a u gradovima bi izgradili uzdignute nogostupe sa svake strane ceste.

Ceste su u doba Rimskog carstva bile izgrađene od nekoliko slojeva kamenog materijala te im je debljina kolnika iznosila i preko jednog metra. Osim cesta, bili su izgrađeni cestovni objekti kao što su mostovi, propusti, vijadukti, tuneli, potporni i obloženi zidovi itd. U podnebljima gdje su često

Slika 1. Primjer očuvane rimske ceste u usponu s centralnom odvodnjom oborinske vode

Slika 2. Primjer rimske ceste ogradijene rubnim kamenom i s bočnom odvodnjom oborinske vode

padale jake kiše, ceste su bile dobro tehnički izvedene s bočnom odvodnjom oborinskih voda (Slika 3). Kad je Rimsko Carstvo propalo, mnoge su se ceste počele urušavati, jer se nitko nije njima služio i nisu bile adekvatno održavane.

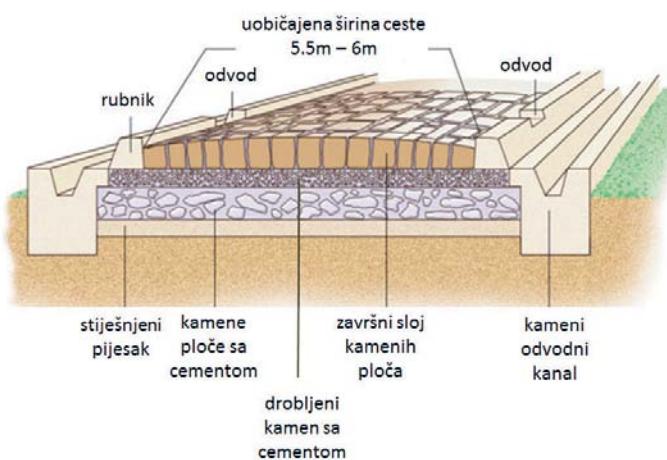
Rimljani su izgradili osnovnu cestovnu mrežu koja je imala oko 150.000 km, pokrivala je gotovo cijelu Srednju Europu i s oko 29 cesta povezivala je Rim sa sjevernom Afrikom i Azijom. Ceste su u doba Rimskog carstva sveukupno dosegle brojku od oko 320.000 km.

Južna Panonija karakterističan je primjer rimske gradnje budući da su ceste bile napravljene uz Savu, Dravu i Dunav u longitudinalnim pravcima. Također, i transverzalne ceste bile su položene uz vodotoke i prolazile kroz doline. Prema dostupnim podacima, u kasnoj antici, cesta uz Dravu bio je rimski prioritetni pravac u Panonskoj nizini [2]. Naime, u rimsko doba podravskim koridorom je prolazila vrlo važna rimska magistrala, koja se protezala od Aquileia (Ogley - sjeverna Italija) do Singidunuma (Beograda). Duljina magistrale iznosila je 368 rimske milje, tj. 544 km (Slika 4).

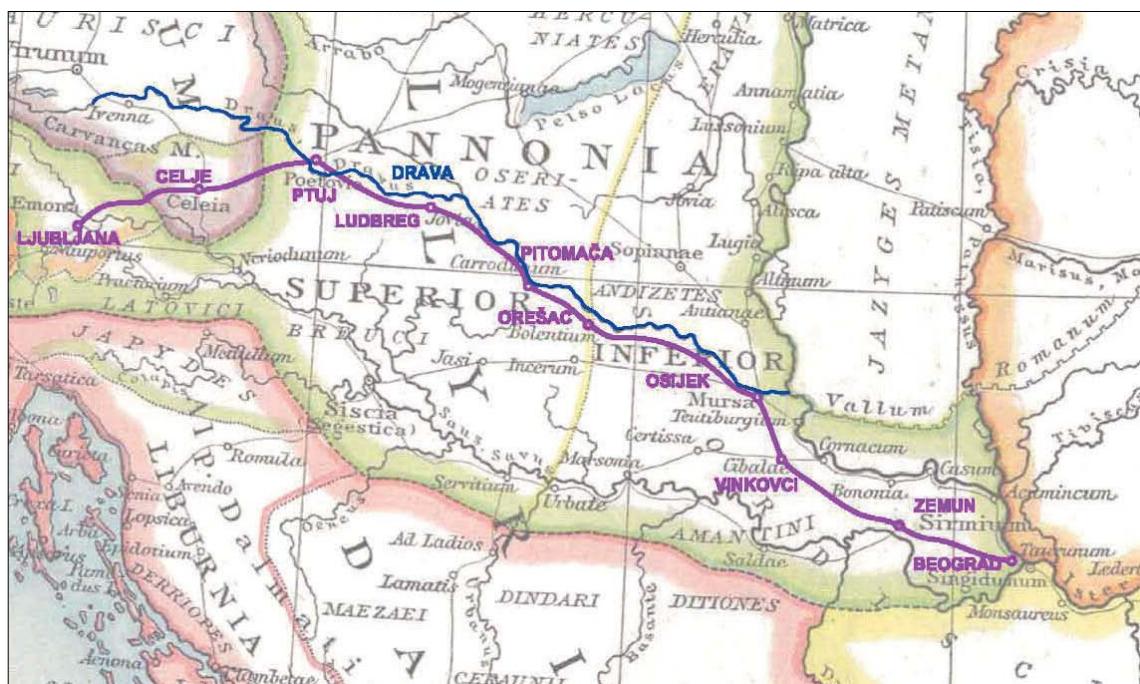
Propašću Rimskog carstva 476. godine, prestaje u Europi gotovo svaka djelatnost na gradnji novih cesta sve do XII stoljeća. Tek stvaranjem većih naselja i razvitkom trgovine počinje opet izgradnja cesta. Kod toga se brže razvijaju gradske ceste nego ostale zemaljske ceste. Brojni rimski putovi su napušteni, a samo preko nekih se je odvijao promet. Za potrebe trgovine i u vojne svrhe grade se nove ceste za karavane. Kasnije u tijeku čitave prve polovine srednjeg vijeka gotovo i da se nisu gradile ceste na europskom kontinentu.

Ostaci rimskih cesta nalaze se i danas u Engleskoj, Njemačkoj, Francuskoj, Italiji, Hrvatskoj i drugim zemljama Europe.

Podravska magistrala je glavni cestovni pravac kojim se, kroz Podravinu, povezuje Slavonija sa zapadnjim dijelovima Hrvatske na današnjoj trasi. Formirana je nakon istjerivanja turske vojske iz Slavonije 1684. godine. Formiranje današnje trase povezano je s formiranjem novih, poslijeturskih naselja i obnavljanjem prijeturskih naselja na relaciji od Osijeka do Koprivnice, Ludbrega i dalje prema zapadu.

Slika 3. Poprečni presjek karakteristične rimske ceste s bočnom odvodnjom oborinske vode (obrada autora 2013.)

Slika 4. Prikaz rimskega provincija (Illyricum, Macedonia, Dacia, Moesia, Pannonia i Thracia) i podravske ceste uz rijeku Dravu od Ljubljane do Beograda. (Izvor: obrada autora 2013.)

2.2. Razvitak Podravske magistrale do danas

Konture današnje Podravske magistrale u potpunosti su vidljive već prvih desetljeća 18. stoljeća. Trasa Podravske magistrale uglavnom prati tok rijeke Drave, odnosno trasu navedene rimske ceste (zvane i *Via magna* ili *Velika cesta*).

Podravska magistrala bila je izvedena kao cesta s tucanikom. Do 1945. godine na području Republike Hrvatske bilo je malo cesta izvedenih sa suvremenim kolnikom (zastorom). U sjeveroistočnoj Hrvatskoj takvih cesta nije bilo dok je u sjeverozapadnoj Hrvatskoj bilo izvedeno nešto više od stotinjak kilometara suvremenih cesta i to oko Varaždina i Zagreba (Slika 5).

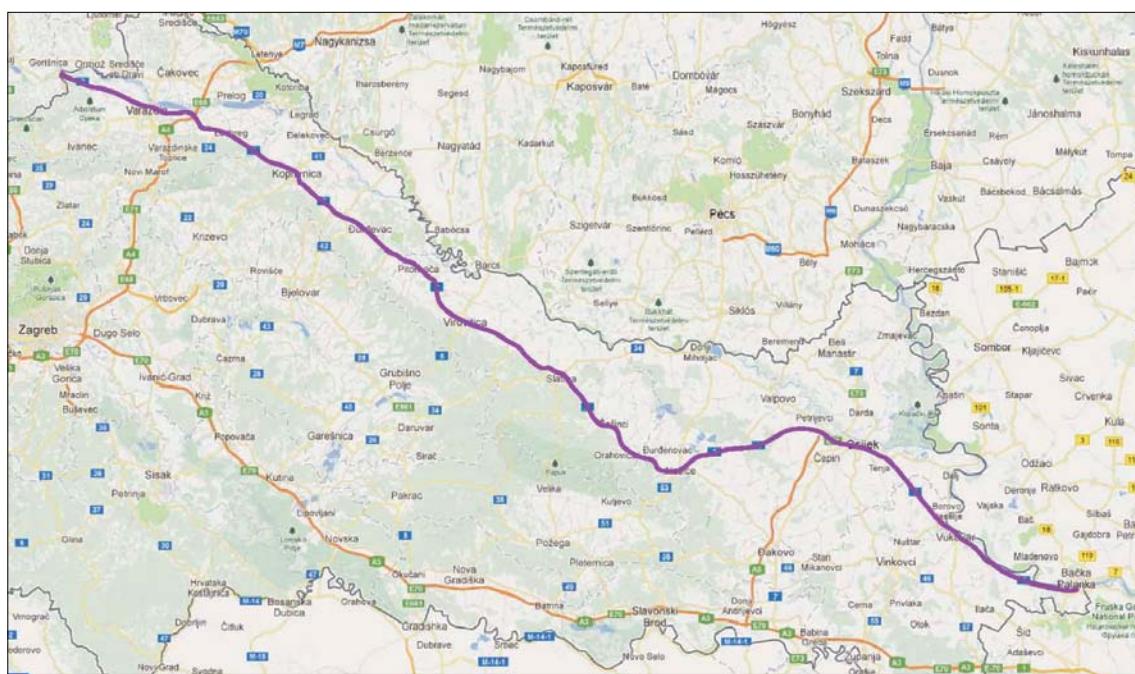
Slika 5. Cestovna mreža u sjeveroistočnoj i sjeverozapadnoj Republici Hrvatskoj 1945. godine (ceste izvedene od tucanika, tamno - suvremene ceste) (Izvor: Prijedlog strategija prometnog razvijanja Republike Hrvatske, Institut prometa i veza, Zagreb, 1998.)

U narednih 40 godina obnovljene su gotovo sve ceste u Republici Hrvatskoj, kao dvotračne ceste s asfaltnim kolnikom. Tako je i Podravska magistrala u cijelosti bila izvedena sa suvremenim zastrom (Slika 6).

Na slici 7 prikazan je današnji položaj Podravske magistrale, odnosno državne ceste D-2. Podravska magistrala započinje na granici s Republikom Slovenijom (od graničnog prijelaza Dubrava Križovljanska - Varaždin - Virovitica - Našice - Osijek - Vukovar - granični prijelaz Ilok).

Slika 6. Cestovna mreža u sjeveroistočnoj i sjeverozapadnoj Republici Hrvatskoj 1985. godine (ceste izvedene od tucanika, tamno crveno - suvremene ceste) (Izvor: Prijedlog strategija prometnog razvitka Republike Hrvatske, Institut prometa i veza, Zagreb, 1998.)

Slika 7. Današnji položaj Podravske magistrale, odnosno državne ceste D-2 (od graničnog prijelaza Dubrava Križovljanska (granica s Republikom Slovenijom) - Varaždin - Virovitica - Našice - Osijek - Vukovar - granični prijelaz Ilok) (Izvor: obrada autora 2013.)

3. ANALIZA PROMETNOG ZNAČAJA PODRAVSKE MAGISTRALE

3.1. Analiza trase podravske magistrale

Podravska magistrala (državna cesta D-2) proteže se od graničnog prijelaza Dubrava Križovljanska na sjeverozapadu Hrvatske do njezina krajnjeg istočnog dijela, Grada Iloka. Cijela trasa s većim gradovima može se prikazati kao: granični prijelaz Dubrava Križovljanska (granica s Republikom Slovenijom) - Varaždin - Koprivnica- Virovitica - Našice - Osijek - Vukovar - granični prijelaz Ilok (granica s Republikom Srbijom). Ukupna duljina trase iznosi 347,4 km, a glavni čvorovi trase D-2 prikazani su u tablici 1.

Tablica 1. Glavni cestovni čvorovi (raskrižja) na Podravskoj magistrali (D-2)

GLAVNI ČVOROVI NA D-2	
OZNAKA CESTE	MJESTO
D-3, D-35, D-510, D-528	Varaždin
D-24	Ludbreg
D-41	Koprivnica
D-210	Virje
D-43	Đurđevac
D-5	blizu Virovitice
D-34	Slatina
D-53, D-515	Našice
D-34	Josipovac
D-7, D-213	Osijek
D-55, D-57, D-519	Vukovar

Izvor: obrada autora 2013.

kanalima uz rub ceste i mnoštvom propusta koji vode u kućna dvorišta što je, sa stanovišta sigurnosti prometa iznimno opasno.

Trasa D-2 prolazi mnogim mjestima i gradovima. Većinu mjesta karakterizira longitudinalni oblik odnosno obilježe pružanja uzduž magistrale, prateći njezinu trasu i ne šireći se daleko od nje. Iz tog razloga često se događa da je više mjesta sraslo jedno uz drugo, pa su mjesta odvojena administrativno. Čest je slučaj da se na jednom prometnom stupu nalaze dvije table oznake naselja, jedna koja označava kraj jednog te druga koja označava početak novog mjesta.

Državna cesta D-2 uglavnom je dvotračna cesta, s po jednim trakom za svaki smjer vožnje, s izvedenim proširenjima za lijeve ili desne skretanje na važnijim raskrižjima. Zbog svojeg položaja od vitalnog je značaja za stanovništvo koje živi uz nju i za stanovništvo okolnih mjesta čije se prometnice spajaju s njom.

3.2. Analiza raskrižja Podravske magistrale

Denivelirana raskrižja nisu mnogo zastupljena, te su najčešće na mjestima gdje se Podravska magistrala križa s cestom visoke razine uslužnosti i uglavnom su starije izgradnje, no u dobrom su stanju.

Kružna raskrižja većinom se nalaze na ulascima odnosno izlascima s gradskih obilaznica. Ovakva rješenja najzastupljenija su u Varaždinskoj županiji. Kružna raskrižja spadaju u srednje velika kružna raskrižja. Glavna namjena im je osiguravanje velike propusne moći uz dostatnu sigurnost prometa. Kružna raskrižja na Varaždinskoj obilaznici imaju fizički odvojeni trak za desno skretanje na onim smjerovima gdje je to zahtijevala prometna potražnja. Sva raskrižja su novije izgradnje te su projektirana po modernim smjernicama za ovakav tip raskrižja. Kružno raskrižje na obilaznici oko Ludbrega ima i provozni dio u slučaju prolaska izvengabaritnih vozila.

Državna cesta D-2 prolazi kroz pet županija i to kroz Varaždinsku, Koprivničko-Križevačku, Virovitičko - Podravsku, Osječko - Baranjsku i Vukovarsko - Srijemsку. Na graničnom prijelazu s Republikom Slovenijom trasa se dalje pruža u smjeru Maribora i zatim dalje prema Republici Austriji. Na istočnoj strani završava na graničnom prijelazu sa sjevernim dijelom Republike Srbije.

Cijela trasa pruža se relativno ravnom putanjom od svoga početnog do završnog dijela. Zavoji su najčešće dugi i blagi. Cesta ima i mnogo ravnih dionica jer je takav način vođenja trase bio najpoželjniji u vrijeme njenog projektiranja. Kasnija istraživanja pokazala su da je takav način vođenja monoton za vozače, te nesigurniji od vođenja s blagim suprotnim zavojima. Uzdužni nagibi na cesti su blagi, a cesta je velikim dijelom izgrađena na niskom nasipu, s dubljim odvodnim

Semaforizirana raskrižja slabo su zastupljena i nalaze se samo na gradskim obilaznicama. Uglavnom su novije gradnje, zauzimaju relativno veliku površinu i izvedene su sa zasebnim trakama za lijeve skretanje iz svih smjerova vožnje.

Velika T-raskrižja zastupljena su na obilaznicama gradova ili većim mjestima, najčešće u neposrednoj blizini proizvodnih hala ili distribucijskih centara. Karakteriziraju ih zasebne trake za lijevo skretanje na D-2 te veliki radijusi skretanja za teška teretna vozila.

Najveći broj konfliktnih prometnih točaka križanja na podravskoj magistrali nalaze se na kolnim ulazima. Kako je već spomenuto, najčešći prostorni oblik mjesta uz Podravsku magistralu je longitudinalnog oblika. Ovakav način pružanja niza kuća nije ostavio mjesta za sabirne ulice (ceste) u koje bi se ulijevala vozila. Takve sabirne ceste bi se zatim križale s magistralom na raskrižima koja bi mogla biti geometrijski i prometno pravilnije izvedena.

Zbog navedenog, gotovo svako dvorište ima izravan pristup s kolnog ulaza na magistralu. Takav način pristupa vozila izravno na državnu cestu doveo je do toga da ima tisuće malih T-raskrižja. Uobičajene karakteristike takvih kolnih ulaza su ortogonalni pristup te relativno dobra preglednost u oba smjera, čime se donekle umanjuje mogućnost rizičnih manevara koji bi mogli dovesti do prometnih nesreća. Međutim, dodatna negativnost sudrvoredi koji značajno smanjuju preglednost sudionicima u prometu.

S druge pak strane, ovakvi ulazi najčešće imaju izrazito male radijuse skretanja, što zahtijeva od vozača da se gotovo zaustave prije nego započnu manevar skretanja što je vrlo loše u smislu sigurnosti ali i propusne moći na glavnoj prometnici. Ovakav tip konfliktnih točaka nije moguće riješiti konvencionalnim metodama, odnosno rekonstrukcijom ili proširenjem postojeće prometnice. Razlog tomu su privatni posjedi uzduž prometnice u koje bi bilo potrebno zadirati kako bi se mogle izgraditi dodatne trake za lijeve odnosno desne skretanje. Nekadašnji koridor predviđao je uže trake za motorna vozila nego što su nužne u današnje vrijeme. Iz tog razloga ponekad traka prometnice seže gotovo do same ograde privatnog posjeda, bez potrebnog mesta za pločnik ili biciklističku stazu (trak).

Općenito, privatni posjedi uz magistralu prepreka su za veće rekonstrukcije, među ostalim i sporednih cesta koja se križaju s magistralom. Takva križanja čine drugu najzastupljeniju skupinu raskrižja, a to su T-raskrižja do manjih sela ili obradivih površina uz magistralu. Za razliku od kolnih ulaza, ovakva raskrižja često znaju biti pod vrlo oštrim kutom u odnosu na magistralu, pogotovo kada se radi o makadamskim cestama. Za makadamske ceste (prema graditelju cesta McAdamu oko 1820., op. a.) je karakteristično i gusto raslinje s obje strane ceste koje seže sve do raskrižja. Iz tog razloga je uključivanje na magistralu s ovakvih ulica vrlo rizično.

Osim već navedenih loših elemenata raskrižja, ovakav tip raskrižja uglavnom koriste traktori i zaprežna vozila kojima je potrebno mnogo vremena za manevar uključenja odnosno isključenja s magistrale što predstavlja dodatnu poteškoću za sigurno odvijanje prometa. Traktori i zaprežna vozila često se nalaze na magistrali, pogotovo u vrijeme poljoprivrednih radova. Tada dodatno smanjuju sigurnost prometa budući da traktorskim kotačima prljaju kolnik zemljom s poljoprivrednih površina uz magistralu.

Asfaltirana manja T-raskrižja najčešće nemaju nikakvu horizontalnu signalizaciju. Na Podravskoj magistrali nalaze se znakovi A-04 (spajanje sporedne ceste pod pravim kutom s lijeve strane) i A-05 (spajanje sporedne ceste pod pravim kutom s desne strane), dok su na sporednim cestama postavljeni znakovi B-02 (obvezno zaustavljanje). Karakteristike tih raskrižja su vrlo mali radijusi skretanja te slaba uočljivost raskrižja s magistrale jer se često raskrižje nalazi među kućama. S ovakvim položajem sporedne ceste nije moguće izvršiti proširenje bez zadiranja u privatne posjede. Također, neke od cesta koje se spajaju s magistralom gotovo su paralelne s njom, pa su vozači prisiljeni izvoditi polukružno okretanje kako bi se uključili odnosno isključili s magistrale. Kvalitetna rješenja su izgradnja obilaznica gradova i mesta na cijelom potezu magistrale.

3.3. Analiza obilaznica na trasi Podravske magistrale

Obilaznice gradova služe za rasterećenje gradova i gradskih centara od tranzitnog prometa. Veliki gradovi imaju malo tranzitnog prometa (npr. Grad Zagreb manje od 10 posto), dok je udio tranzitnog prometa kod manjih mjesta veći i od 90 posto (npr. Virje). Prema tablici 2 vidljivo je da postoji samo osam obilaznica većih gradova i mjesta dok su 23 grada i mjesta potpuno zapostavljeni i kroz njih teče tranzitni promet.

Tablica 2. Postojeće obilaznice na Podravskoj magistrali s kraćim opisom

MJESTO	POSTOJEĆE OBILAZNICE	
	NAZIV	NAPOMENA
1 Grad Varaždin	Jugozapadna obilaznica	Obilaznica oko Varaždina nalazi se s jugozapadne strane grada. Kolnik je novije izgradnje, kao i raskrižja koja se nalaze na njoj. Duljina obilaznice iznosi 17,5 km. Niveleta ceste je loše postavljena budući da se događaju prometne nezgode uslijed horizontalnih i vertikalnih lomova i smanjene preglednosti. Raskrižja su u razini, semaforizirana ili kružna. Nedostaje sjeverna obilaznica Grada.
2 Grad Ludbreg	Sjeveroistočna obilaznica	Ludbreška obilaznica nalazi se sjeveroistočno od samoga grada. Kolnik i raskrižja su novije izgradnje. Duljina obilaznice iznosi 4,5 km. Obilaznica se nalazi u niskom nasipu te ima kanale uzduž trase što smanjuje sigurnost prometa. Raskrižje na ulazu u Ludbreg (željezničko-cestovni prijelaz) je potrebno rekonstruirati.
3 Grad Koprivnica	Južna obilaznica	Povezuje cestu prema Varaždinu izravno na Podravsku magistralu kod Štaglinca.
4 Grad Đurđevac	Jugozapadna obilaznica	Obilaznica je duljine je 3,5 km. Cesta se nalazi u blagom nasipu, te se uz nju nalaze plitki kanali, što narušava sigurnost. Kolnički zastor je na mjestima ispucao. Potrebne su rekonstrukcije raskrižja sa spojnim cestama.
5 Grad Slatina	Sjeveroistočna obilaznica	Obilaznica Grada Slatine duljine je 5,3 km i položena je u smjeru sjeveroistoka, s izvedenim kružnim raskrižjima na spojevima.
6 Grad Našice	Sjeverozapadna obilaznica	Duljina obilaznice je 2,5 km. Obilaznica dijelom prolazi kroz nastanjena područja. Kolnički zastor je u lošem stanju, asfalt je star i djelomično ispucao. Također, duž trase obilaznice nalaze se kanali.
7 Grad Osijek	Južna obilaznica	Duljina južne obilaznice iznosi 12,1 km. Kolnički zastor je u dobrom stanju. Uz obilaznicu se mjestimično nalaze kanali. Obilaznicu je potrebno u cijelosti izgraditi s dva odvojena kolnika po dva prometna traka i u cijelosti je denivelirati.
8 Grad Ilok	Južna obilaznica	Duljina južne obilaznice iznosi 5,7 km.

Izvor: obrada autora 2013.

Pregledom cijele trase vidljiv je nedostatak mnoštva obilaznica mjesta kroz koja magistrala prolazi. U tablici 3 prikazana su mjesta između pojedinih dionica Podravske magistrale na kojima bi se trebale izraditi obilaznice gradova i mjesta po prioritetima. Jedan od kriterija može biti i opterećenje magistrale. Tako bi se, u prvome redu, trebale graditi obilaznice s PGDP-om većim od 8.000 voz/dan, a kasnije i ostale.

Tablica 3. Prikaz potrebnih novih obilaznica na trasi Podravske magistrale

DIONICA	POTREBNE OBILAZNICE	
	I PRIORITET	II PRIORITET
1 GP Dubrava Križovljanska - Varaždin	Petrijanec Sračinec Hrašćica	Gornje Vratno
2 Grad Varaždin	Sjeverna obilaznica	
3 Varaždin - Đurđevac	Trnovec Bartolovečki Koprivnica Novigrad Podravski Virje	Subotica Podravska
4 Đurđevac - Virovitica	Kloštar Podravski Pitomača	Stari Gradac
5 Grad Virovitica	Južna obilaznica	
6 Virovitica - Slatina	Suhopolje	
7 Slatina - Našice		Feričanci Donja Motičina
8 Grad Našice	Obilaznica Martina	
9 Našice - Osijek	Koška Bizovac	Jelisavac Breznica Našička
10 Osijek - Vukovar		
11 Grad Vukovar	Jugozapadna obilaznica	
12 Vukovar - GP Ilok		

Izvor: obrada autora 2013.

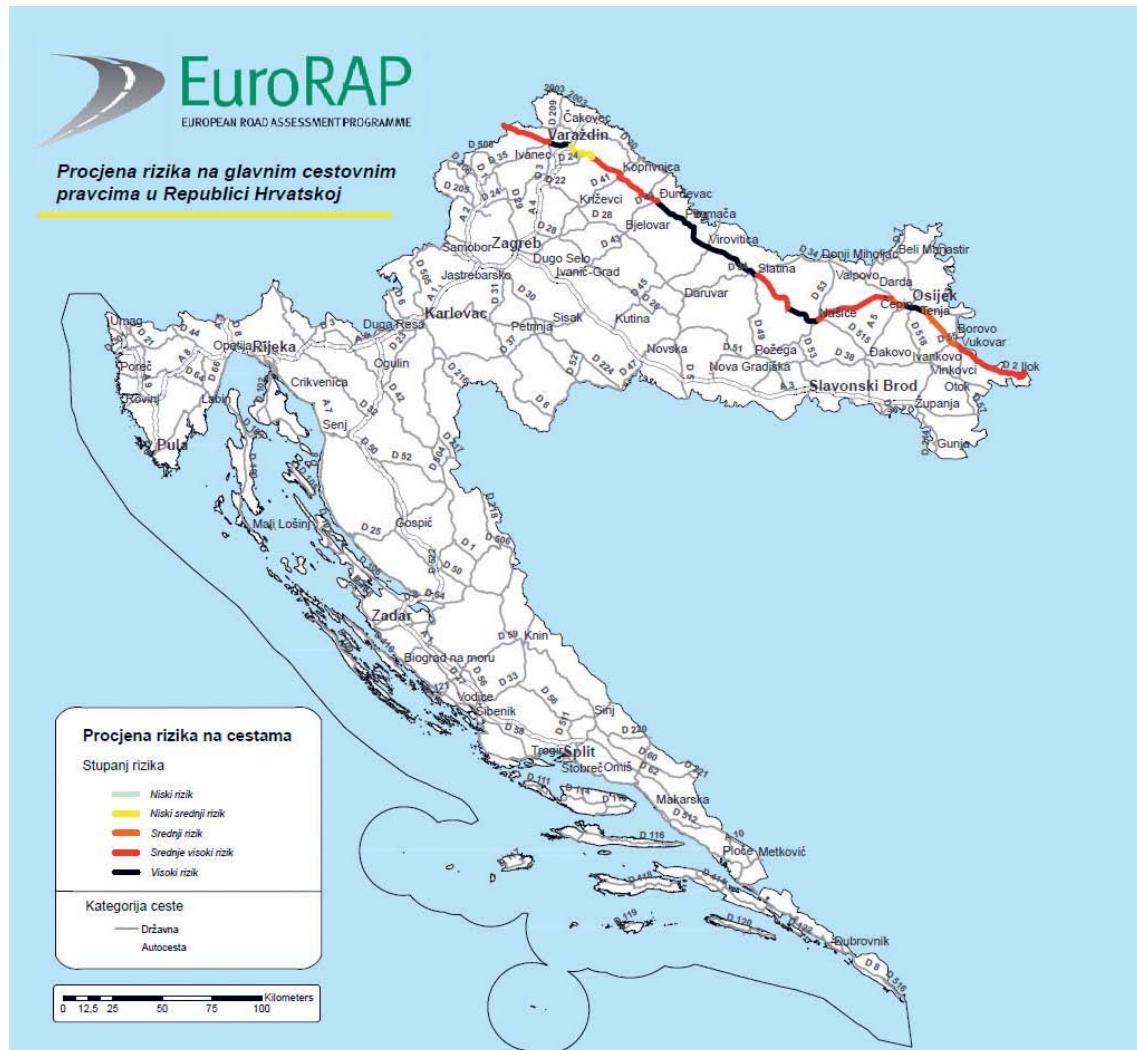
Postojeće obilaznice gradova preferiraju motorni promet i nisu u funkciji povezivanja dijelova gradova ili većih mjesta. Radi toga nema izgrađenih biciklističkih (i pješačkih) staza, neke ne udovojavaju sa stanovišta preglednosti, većina ih nije rasvijetljena i ima puno nedostataka u prometnoj signalizaciji. U budućnosti ti bi se nedostaci trebali ispraviti, a posebno nedostaci u izvedbi raskrižja u razini.

3.4. Analiza stanja sigurnosti

Najznačajniji elementi koji utječu na sigurnost državne ceste D-2 su veliki broj kolnih ulaza, manjih T-raskrižja, loše stanje kolničkog zastora te dionice cesta sa fizičkim preprekama u neposrednoj blizini kolnika.

Problem kolnih ulaza nije moguće jednostavno riješiti, obzirom da je koridor kojim prolazi cesta gotovo u potpunosti ispunjen kolnikom i bankinom u naseljenim mjestima. Slično kao i kod malih T-raskrižja, problemi kolnih ulaza su vrlo mali radijusi skretanja što posljedično dovodi do toga da se vozila gotovo moraju zaustaviti na D-2 kako bi obavila manevar skretanja. Time nastaje rizik od naleta drugog vozila straga. Isti problem javlja se i kod ulijevanja, kada se vozila malim brzinama priključuju na D-2. Općenito, na raskrižjima su vrlo rijetko izvedene trake za ulijevanje.

Najveća prijetnja sigurnosti na cesti D-2 su prepreke neposredno uz cestu. U naseljenim mjestima to su uglavnom betonske dvorišne ograde i stupovi, te odvodni kanali uz cestu, širine i dubine otprije 0,5 m. Na otvorenim dionicama ceste D-2 se velikim dijelom nalazi u niskom nasipu. Na ovim dionicama također se pojavljuju odvodni kanali te stabla drveća. Spoj navedenih elemenata izrazito je nepovoljan sa stajališta sigurnosti. Prepreke uz cestu predstavljaju veliku opasnost za vozila koja izgube nadzor te slete s ceste. U slučaju izljetanja vozila s ceste koja se nalazi na niskom nasipu, vozač nije u mogućnosti efikasno kočiti. Obzirom na brojne objekte uz cestu, mogućnost udara u jednu od nepomičnih prepreka prilikom izljetanja je velika. Postavljanje zaštitnih ograda na ovakvim dionicama trebao bi biti prioritet.

Slika 8. Procjena rizika od prometnih nesreća na Podravskoj magistrali

Cilj EuroRAP programa je dati ocjenu stupnja rizika od fatalnih ili teških ozljeda korisnika ceste. EuroRAP Star Ratings opisuje stupanj rizika od fatalnih ili teških ozljeda osoba u vozilu u slučaju sudara. Stupanj rizika definira se ocjenjivanjem utjecaja cestovne infrastrukture pri zaštiti osoba u vozilu u slučaju sudara (Slika 8).

EuroRAP model kategorizira ceste zvjezdicama od 1 do 5 te se na taj način ocjenjuje stupanj rizika fatalnih ili teških ozljeda osoba u vozilu. Pet zvjezdica definira kategoriju vrlo sigurne ceste, a jedna zvjezdica označava cestu s najvećim rizikom. Ocjena ceste temelji se na rezultatu dobivenog, odnosno izračunatog rizika. Rezultat rizika je mjera relativnog rizika dijela ceste temeljenog na ocjeni tri čim-

benika: slijetanja, direktnog sudara i raskrižja. Rezultat rizika je dobiven kalkulacijom sume rezultata tri vrste rizika. Svaki pojedinačni rezultat određenog tipa opisuje komponentu stupnja rizika za osobe u vozilu baziranu na vjerojatnosti sudara do kojeg dolazi uslijed cestovne infrastrukture i zaštite koju omogućuje cestovna infrastruktura osobama u vozilu u slučaju sudara. Svaki rezultat tipa sudara je dobiven kalkulacijom produkta rezultata rizika, vjerojatnosti rezultata rizika i faktora tipa sudara.

Za podravsku magistralu napravljena je mapa rizika u projektu *Izrade digitalnog video snimka dionica državne ceste D-2 s analizom sigurnosti* u Institut prometa i veza, u prosincu 2010. za potrebe Hrvatskog autokluba (Slika 8). Analizom dionica D-2 došli su do zaključka kako su pojedine dionice cesta izuzetno opasne, dodjeljujući im najniže moguće ocjene. Od mogućih 5 zvjezdica, 32% trase ocijenjeno je s tri zvjezdice, dok je čak 37% trase ocijenjeno s dvije zvjezdice. Prema istraživanju EuroRAP-a, više od 80% trase nalazi se u zoni visokog ili srednje visokog rizika od nesreća sa smrtnim ili teškim posljedicama. Ovo ukazuje na nužnost rekonstrukcije ili dogradnje pojedinih elemenata D-2 kako bi se sigurnost dovela na zadovoljavajuću razinu.

4. ANALIZA TURISTIČKOG ZNAČAJA PODRAVSKE MAGISTRALE

Podravska magistrala proteže se gotovo tristo pedeset kilometara od Sjeverozapadne do Istočne Hrvatske i prolazi kroz mnogo prirodnih (reljefnih) raznolikosti. Prolazi uz područje Mure i Drave, a to područje proglašeno je Regionalnim parkom. Regionalni park treba potaknuti i omogućiti očuvanje tog prostora, a planiranje specifičnih gospodarskih aktivnosti (npr. održivi turizam/ekološki turizam) trebalo bi omogućiti njegov održivi razvoj. Regionalni park obuhvaća poplavno područje duž riječnih tokova, a uključuje i prijelazno područje s poljoprivrednim površinama i manjim naseljima uz rijeke sve do ušća Drave u Dunav kod Aljmaša. Podravska cestovna magistrala ne nalazi se u samom Regionalnom parku, već se paralelno pruža uz Dravu, ali svojim uzdužnim smjerom Varaždin - Koprivnica - Osijek, može se reći da prati zaštićeno područje.

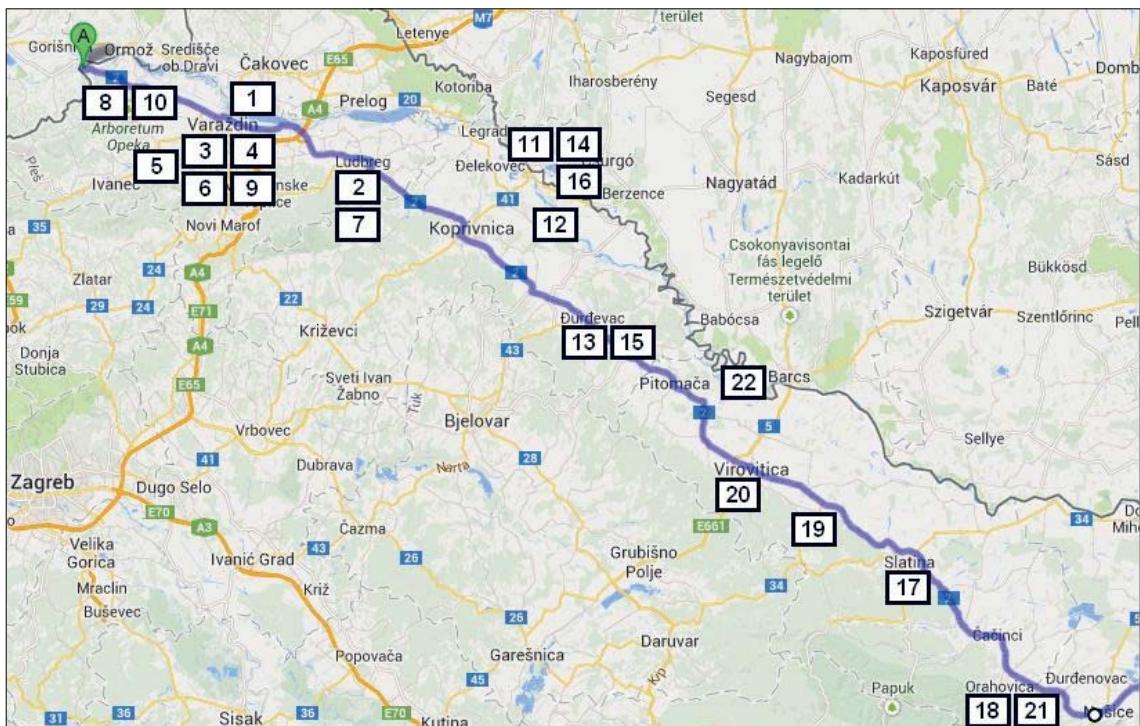
Podravska magistrala prolazi uz mnogo turističkih atrakcija, međutim mnoge od njih nisu obilježene na samoj magistrali. Analizirane su stalne turističke atrakcije od nacionalnog i međunarodnog značaja u zoni Podravske magistrale (Tablice 4 i 5, Slike 9 i 10). U tablici je naznačeno koje su atrakcije označene turističkom (smeđom) signalizacijom, a koje bi trebalo dodatno označiti. Turističke atrakcije treba označivati prema *Pravilniku o turističkoj i ostaloj signalizaciji na cestama (NN 87/02)*. Prilikom odabira turističkih atrakcija glavni kriterij je bila relativna manja udaljenost atrakcije od Podravske magistrale.

Tablica 4. Turističke atrakcije na trasi Podravske magistrale u Varaždinskoj, Koprivničko-križevačkoj i Virovitičko-podravskoj županiji

ATRAKCIJA	VRSTA ATRAKCIJE	VAŽNOST N-nacionalna M-međunarodna	ATRAKCIJA OZNAČENA
VARAŽDINSKA ŽUPANIJA			
Kupalište Aqua city - Trnovec	kupalište, bazen	N	Da
Svetište Presvete krvi Isusove u Ludbregu	svetište	N	Ne
Gradski muzej Varaždin	muzej, galerija	N	Ne
Dvorac Varaždin	dvorac, palača	N	Ne
Dvorac Maruševec	dvorac, palača	N	Ne
Varaždin (crkva Uznesenja Blažene djevice Marije, Palača Patačić)	očuvana veća urbana cjelina	M	Ne
Ludbreg s dvorcem Bathiany	očuvana veća urbana cjelina	N	Ne
Lovište Zelendvor	lovište, ribolovno područje	N	Ne
Varaždinsko groblje	park, botanički vrt, arboretum	M	Ne
Arboretum Opeka	park, botanički vrt, arboretum	N	Ne

ATRAKCIJA	VRSTA ATRAKCIJE	VAŽNOST N-nacionalna M-medunarodna	ATRAKCIJA OZNAČENA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA			
Stara gradska jezgra Koprivnica	muzej, galerija, crkve, bedemi	N	Ne
Kupalište Šoderica	kupalište, bazen	N	Ne
Podravski muzeji naivne umjetnosti (Hlebine, Gola, Molve, Kalinovac)	muzej, galerija	M	Ne
Utvrda Đurđevac	utvrda, stari grad	N	Da
Regionalni park Drava - Mura (Čambina, Legrad)	atraktivna rijeka	M	Ne
Đurđevački peski	geološka znamenitost	N	Ne
Biciklistička staza Drava Route	biciklistička staza	N	Ne
VIROVITIČKO-PODRAVSKA			
Imanje i ergela arapskih konja u Višnjici	konjički turizam	N	Ne
Kupalište Jezero u Orahovici	kupalište, bazen	N	Ne
Crkva Sv. Terezije Avilske u Suhopolju	sakralna baština	N	Da
Dvorac Pejačević u Virovitici	dvorac, palača	N	Da
Stari grad Ružica	utvrda, stari grad	N	Ne
Ribolov uz Dravu (Križnica, Belišće)	lovište, ribolovno područje	M	Ne

Izvor: Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine (NN 55/13), Glavni plan i strategija razvoja turizma Republike Hrvatske, Institut za turizam, Zagreb, 2012., autorska baza podataka turističkih atrakcija prof. dr. sc. Zorana Klarića, Institut za turizam, 2013. godina

Slika 9. Prikaz odabranih turističkih atrakcija (22) na trasi Podravske magistrale u Varaždinskoj, Koprivničko-križevačkoj i Virovitičko-podravskoj županiji (Tablica 4)

Tablica 5. Turističke atrakcije na trasi Podravske magistrale u Osječko-baranjskoj i Vukovarsko-srijemskoj županiji

ATRAKCIJA	VRSTA ATRAKCIJE	VAŽNOST N-nacionalna M-međunarodna	ATRAKCIJA OZNAČENA
OSJEČKO-BARANJSKA ŽUPANIJA			
Bizovačke toplice	toplice, lječilište	N	Da
Zavičajni muzej u Našicama	muzej, galerija	N	Ne
Muzej Slavonije i Arheološki muzej u Osijeku	muzej, galerija	N	Ne
Templarska crkvica Svetog Martina kod Našica	sakralna baština	N	Ne
Osječka katedrala	sakralna baština	N	Ne
Crkva Svetog Antuna Padovanskog u Našicama	sakralna baština	N	Ne
Dvorac Princa Eugena Savojskog u Bilju	dvorac, palača	N	Ne
Dvorac Prandau Normann u Valpovu	dvorac, palača	N	
Dvorac Pejačević u Našicama s parkom	dvorac, palača	N	Ne
Osječka "Tvrđa"	očuvana veća urbana cjelina	M	Ne
Osječki ZOO	zoološki vrt, akvarij	N	Ne
PP Kopački rit	močvarno područje	M	Da
Dunavski limes (Batina, Erdut, Dalj, Vukovar, Illok)	arheološki lokalitet	M	Ne
Rijeka Dunav	atraktivna rijeka	M	Ne
VUKOVARSKO-SRIJEMSKA ŽUPANIJA			
Vinogradarsko imanje Principovac	kultura života i rada	M	Ne
Muzej Grada Vukovara	muzej, galerija	N	Ne
Muzej Grada Iluka u dvorcu Odescalchi	muzej, galerija	N	Ne
Muzej Vučedol	muzej, galerija	M	Ne
Rodna kuća Lavoslava Ružičke u Vukovaru	spomen kuće poznatih osoba	N	Ne
Vukovarsko groblje, memorijalni centar Ovčara i vodotoranj	memorijalni lokalitet, spomenik	M	Da (Ovčara)
Dvorac Eltz u Vukovaru	dvorac, palača	N	Ne
Vučedol kod Vukovara	arheološki lokalitet	M	Ne
Stari grad Illok (podrum, dvorac odescalchi, crkva, zidine)	očuvana veća urbana cjelina	M	Da
Srijemsko vinogorje	vinogorje	M	Ne
Rijeka Dunav	atraktivna rijeka	M	Ne

Izvor: Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine (NN 55/13), Glavni plan i strategija razvoja turizma Republike Hrvatske, Institut za turizam, Zagreb, 2012., autorska baza podataka turističkih atrakcija prof. dr. sc. Zorana Klarića, Institut za turizam, 2013. godina

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Podravska magistrala cesta je koja je od velike važnosti još od rimskih vremena za daljinska putovanja, dok je njena funkcija danas u povezivanju hrvatskih županija unutar savskog i mursko-dravskog koridora i unutaržupanijskih mjesta od Istočne do Sjeverozapadne Hrvatske. Cesta je položena većinom u ravničarskom reljefu i prolazi kroz najvažnija mjesta u dravskom longitudinalnom koridoru. U ovom radu napravljeno je istraživanje ove državne dvotračne ceste s prometnog i turističkog aspekta, odnosno napravljena je njena valorizacija s najvažnijih gledišta.

Slika 10. Prikaz odabranih turističkih atrakcija (23-47) na trasi Podravske magistrale u Osječko-baranjskoj i Vukovarsko-srijemskoj županiji (Tablica 5)

S prometnog aspekta ispitana je trajektorija Podravske magistrale, njene obilaznice i raskrižja na njoj. Prometnica prolazi još uvijek kroz mnoštvo srednjih i manjih mjesta i time smanjuje kvalitetu života mještana radi buke, vibracija, smanjene sigurnosti prometa i smanjene propusne moći koju uzrokuje tranzitni promet kroz ta mjesta. Drugi problem je u mnoštvu raskrižja koja nisu kvalitetno izvedena, odnosno vrlo su nesigurna s prometnog gledišta. Posebno je nedostatak tisuća kućnih priključaka koja izravno izlaze na magistralu. Nadalje, cesta je položena u nasipu i većim dijelom se uz cestu nalaze odvodni kanali koji cestu čine iznimno opasnom za odvijanje prometa. Sam promet na cesti je mješovit s velikim udjelom teretnog prometa koji izbjegavaju autoceste. Također, velika je prisutnost traktora i drugih gospodarskih vozila koja utječe na nehomogenost prometnog toka.

Propusna moć Podravske magistrale smanjena je uglavnom radi toga što ne postoje prometni trakovi na za lijeve i desne skreća osim na najvažnijim raskrižjima. Malo je izgrađenih biciklističkih traka i pješačkih nogostupa. Obilaznice gradova nemaju biciklističke trake, te nisu kvalitetno rasvijetljene.

Zaključno, sigurnost prometa je na niskoj razini, odnosno rizik od prometnih nezgoda je visok (na 80 posto mreže postoji srednji ili visoki rizik od prometnih nesreća s opasnim i/ili smrtnim posljedicama) što je pokazalo i EuroRAP istraživanje koje govori u prilog prioritetnog saniranja te prometnice u većem dijelu.

Podravska magistrala istražena je i s turističkog aspekta. Istražene su turističke atrakcije koje se nalaze u gravitacijskoj zoni prometnice te njihova obilježenost smeđom (turističkom) signalizacijom. U zoni Podravske magistrale nalazi se mnogo turističkih atrakcija poput očuvanih urbanih cjelina, arheoloških lokaliteta, stari gradovi, utvrde, parkovi, botanički vrtovi, arboretum, geološke znamenitosti,

tosti, muzeji, galerije, kupališta, bazeni, svetišta i putovi hodočašća, toplice, lječilišta, sakralna baština, zoološki vrt, akvarij, močvarna područja, termalna vrela, vinogorja, lovišta, ribolovna područja, atraktivne rijeke, biciklističke i pješačka staze, seoska gospodarstva i sl. To govori o iznimno zanimljivoj cesti koja je i sama turistička atrakcija. Međutim, trebalo bi je kvalitetnije označiti smeđom (turističkom) signalizacijom. Isto tako, na cesti nema kvalitetnijih odmarališta odnosno pratećih uslužnih objekata (PUO) koji bi se mogli locirati u blizini većih turističkih atrakcija. Njihovo lociranje i izgradnja trebala bi se temeljiti na kvalitetnim prometno-turističkim studijama kako bi se izbjegle pogreške koje su se dogodile s PUO-vima na hrvatskim autocestama (izgradnja u neatraktivnim područjima, odmorišta i restorani locirani su uz kolnik u tzv. stresnoj zoni kao i parkirališta za kamione, slaba informiranost turista i izletnika itd.).

Za poboljšanje propusne moći i sigurnosti prometa trebalo bi, uz provedena istraživanja, napraviti i termin plan odnosno priorite za sanaciju najopasnijih mjesta. Slijedeća faza bila bi izgradnja novih obilaznica Podravske magistrale prema navedenim prioritetima te sanacija ostalih raskrižja. Također, na cijeloj prometnici potrebno je postaviti prometne znakove i oznake na kolniku prema pozitivnim pravilnicima i smjernicama. U postavljanju turističke signalizacije potrebno je, temeljem napravljenog istraživanja napraviti novo idejno rješenja za postavljanje turističke signalizacije. To se također može izvesti u dvije faze, ovisno da li je atrakcija od međunarodnog ili samo nacionalnog značenja.

Ovaj rad predstavlja smjernice u dalnjem prometnom i turističkom razvitku Podravske magistrale koja bi mogla biti jedna od cestovnih okosnica kopnenog turizma dravskog koridora. Također, potrebno je dodatno istražiti i druge brojne mogućnosti koje bi aktivirale zemljišta i ljudske resurse uz Podravski magistralu.

6. LITERATURA

- Dadić, I., Kos, G. et al.: **Teorija prometnih tokova**. Fakultet prometnih znanosti, Zagreb, 2009.
- Gračanin, H: **Rimske prometnice i komunikacije u Kasnoantičkoj južnoj Panoniji**, Scrinia Slavonica 10, p. 9-69, Slavonski Brod, 2010.
- Božičević, J.: **Ceste**. Fakultet prometnih znanosti, Zagreb, 1985.
- Koncepcija prometnog razvijanja Grada Varaždina**. Institut prometa i veza, Zagreb, 1999.
- Koncepcija prometnog razvijanja Grada Osijeka**. Institut prometa i veza, Zagreb, 2004.
- Koncepcija prometnog razvijanja Grada Virovitice**. Institut prometa i veza, Zagreb, 2008.
- Bauer, Z.: **Razvoj i planiranje prometa u gradovima**. Informator, Zagreb, 1989.
- Kuzović, Lj.: **Teorija saobraćajnog toka**. IRO "Građevinska knjiga", Beograd, 1987.
- Malić, A.: **Geoprometna obilježja svijeta**. Nakladna kuća "Dr. Feletar", Koprivnica, 1998.
- Kos, G., Milojević, D., Feletar, P.: **Razvitak prometnog sustava Grada Virovitice kao središta Podravine**. Podravina, vol. 11, br. 21, p. 186 - 205, Koprivnica, 2012.
- Prirodna resursna osnova i razvoj turizma u Regionalnom parku Mura - Drava u Koprivničko-križevačkoj županiji**, Institut za turizam, Zagreb, 2010.
- Klarić, Z., Gatti, P.: **Ekoturizam**, u knjizi **Hrvatski turizam - plavo, bijelo, zeleno**, Institut za turizam, Zagreb, 2006.
- Kos, G., Brlek, P., Meic, K., Vidović, K.: **Increase the safety of road traffic accidents by applying clustering**. The VIth International Scientific Conference "C.A.R. 2013", Road research and Administration, 04-05.07.2013., p. 745-751, e-proceedings, (editor Carmen Racanel), Bukurešt, Rumunjska, 2013.
- Kos, G., Milojević, D., Feletar, P.: **Razvitak prometnog sustava Grada Virovitice kao središta Podravine**, Podravina, vol. 11, broj 21, p. 186-204, Koprivnica 2012.,
- Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine**, (NN 55/13)
- Glavni plan i strategija razvoja turizma Republike Hrvatske**, Institut za turizam, Zagreb, 2012.
- Kos, G., Brlek, P., Poić, K., Vidović, K.: **Correct Temporary Regulation in Cities in the Function of Traffic Safety** Proceedings / 11th International symposium Road accidents prevention 2012, Novi Sad, 11.-12. October 2012, Faculty of Technical Sciences, Novi Sad (et al.).
- Kos, G., Brlek, P., Vidović, K.: **Shared Space Concept in Local Communities: Case Study**. 8th International Conference "Road Safety in Local Communities", Valjevo, Republika Srbija, 2013.

Klarić, Z.: **Smeđa i druga turistička signalizacija uz državne i druge važnije ceste. Prateći uslužni objekti uz ceste u Hrvatskoj** / Legac, Ivan (ur.). Zagreb: Hrvatsko društvo za ceste, 2003. p. 23-31.

Horak, S., Kušen, E., Krasić, D.: **Tourism and transport in Croatia**. 4th IRF Road Congress for South East Europe; Mlinarić, Darko (ur.). Zagreb : Ceste i mostovi, 2005., p. 86-91.

Kos, G., Ševrović, M., Brlek, P. et al.: **Izrada digitalnog video snimka dionica državne ceste D-2 s analizom sigurnosti**. Institut prometa i veza, Zagreb, 2010.

SUMMARY

This paper provides an analysis of the D-2 state road, better known as the Podravina Highway, whose route over the majority of its course dates back to the Roman era. This significant two-lane longitudinal road connects Northwest Croatia with Eastern Croatia over a length of 350 kilometres, and passes through the Drava corridor through several cities (Varaždin, Koprivnica, Virovitica, Osi-jek) and through many smaller towns and settlements. The road has international significance as it connects the northeastern area of the Republic of Slovenia and the northwestern area of the Republic of Serbia through Croatian territory. The Podravina Highway is analysed from a transport perspective (permeability strength of the road and level of transport safety) and from the tourism perspective (number and type of attractions and their signage along the highway). An analysis of the trajectory of the road and its elements include recommendations for building new city bypasses. Based on the conducted research, it also is possible to increase traffic safety on the highway, considering that the degree of risk of traffic accidents is unacceptably high. The Podravina Highway also passes through significant tourism areas. Therefore, the research tourism attractions are in the gravitational zone of the Podravina Highway, and recommendations are provided for increasing the amount of tourism (brown) signage along the route.

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

ZNANSTVENI SKUP I IZLOŽBA KREŠIMIR FILIĆ - VARAŽDIN I VARAŽDINSKE TEME, VARAŽDIN, PROSINAC 2012.

U povodu 40-godišnjice smrti profesora Krešimira Filića, zaslужnog varaždinskog znanstvenika, kulturnog i javnog djelatnika, Zavod za znanstveni rad Hrvatske akademije u Varaždinu i Gradski muzej Varaždin organizirali su krajem 2012. godine znanstveni skup na temu "Krešimir Filić - Varaždin i varaždinske teme" i izložbu o ovome sabiratelju varaždinske baštine. Uz skup su tiskani i radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin sa tridesetak priloga u kojima se raspravlja o velikom broju tema izravno ili neizravno povezanih uz rad i lik Krešimira Filića - od njegova djelovanja kao muzealca i povjesničara varaždinskog kraja, kao gimnazijskog profesora, kao kazališnog djelatnika, kao publiciste i kao organizatora kulturnoga života do rasprava koja se dotiču pitanja širih kulturno-povijesnih tema Varaždina i varaždinskog kraja.

Izložba u Palači Herzer varaždinskog Muzeja predstavila je život i rad profesora Filića te predočila kulturni, društveni i politički ambijent vremena u kome je on živio i radio. Autorice izložbe, istaknute kustosice GMV Marina Šimek, Ljerka Šimunić i Spomenka Težak koncepciju izložbe postavile su tako da u prvome dijelu predstavljaju, uz pomoć dokumenata, predmeta i muzejske građe Filićev lik i djelovanje dok u drugome dijelu rekonstruiraju duh i način varaždinskog građanskog života u prošlome stoljeću. Pri definiranju takva pristupa autorice izložbe su se rukovodile saznanjima kako je riječ o jedinstvenoj pojavi u čijem se djelovanju isprepleću raznorodni istraživački, sakupljački, publicističko-znanstveni i organizacijski interesi i da je u pitanju jedan od rijetkih, ali za to doba konstituiranja i osnaživanja moderne kulturne prakse tipičnih i zadnjih pojava homo universalisa. Određen romantičarskim vizijama, nukan samorazumljivom misijom kulturnoga i društvenog zanesenjaka u sredini bez značajnih prethodnika, Filić je nužno svoj rad razvijao u dvostrukom smislu: istraživanju i sistematiziranju osnovnih podataka i spoznaja o lokalnoj kulturnoj povijesti, ali i sasvim praktičnom organizacijom i provedbom temeljnih institucionalnih zahvata u muzejskoj, kazališnoj, knjižničarskoj, glazbenoj, prosvjetnoj i u drugim djelatnostima.

Totalitet zahvata i univerzalistička mjera iz današnjega kuta superspecijalizacije i informatičke obuhvatnosti mogu nekome izgledati kao svaštarenje bez temeljnih obaveza. Međutim, Filić nije bio usputni, amaterski zanesenjak koji se lača posla bez da promišlja o posljedicama nego renomirani i do kraja svjestan posvećenik. Dokaz za to je ne samo obimna bibliografija (knjige, znanstveni i stručni radovi, članci i prilozi) nego i niz praktičnih, organizacijskih rezultata čije se pozitivne posljedice itekako vide i danas.

Takav spoj istraživačkog, znanstveno-spisateljskog i praktičnog rada uvijek je rezultirao pomaci-ma: u praksi, u svijesti ljudi i u odnosima. Filić, dakle, nije bio tip zatvorenog, kabinetorskog znanstvenika nego promotor, animator i organizator, idealima društvenog i kulturnog napretka svoje sredine inspirirani javni djelatnik. Naočiglednije i s najjasnijim rezultatima to je vidljivo u muzejskoj djelatnosti. On je bio ne samo začetnik muzealne djelatnosti u Varaždinu i jedan od organizatora poznate Kulturno-historijske izložbe grada Varaždina koja je 1923. godine postavljena u varaždinskoj Gimnaziji već je, nakon otvorenja Muzeja u prostorima gotičko-renesansne utvrde 1925. godine, postao i njegov prvi kustos i ravnatelj. U poslu koji je obavljao volonterski Filić je djelovao s vizijom koja je i dalje aktualna, s karakterom koji je i danas inspirativan i sa rezultatom koga i današnji profesionalci rijetko dostižu: temeljne vrijednosti njegove muzeološke orientacije, muzeografske prakse i zaštitarske metodologije sastavni su dio recentnoga djelovanja varaždinskog Muzeja. Ako smo nekada,

inspirirani inovacijskim procesima u teoriji i muzejskom radu ovakvu praksu olako stigmatizirali kao tradicionalno djelovanje, onda se danas mora priznati da su razmišljanja, postupci, metode i rezultati Filića, Brozovića (u Koprivnici), Bauera (u Vukovaru), Hoffmana (u Slavonskom Brodu), Leskošeka, Zajeca i drugih pionira bili ne samo produktivni u svome vremenu nego u nekim elementima itekako moderni. Stalni postav varazdinskog Muzeja, na primjer, još je uvjek u znaku i na tragu Filićeva muzeološkog koncepta, osobito u dijelu koji se odnosi na osnovne postulate tzv. ambijentalnog postava. Nećemo, dakako, govoriti o premoščivanju vremena ili anticipaciji, ali valja znati da su ti entuzijasti u svojim sredinama, najčešće polazeći od nule, dostizali muzejske standarde koji se dugo godina nakon njihovih djelovanja nisu imali potrebe mijenjati.

Izložba o Krešimiru Filiću postavljena je u prizemlju i u podrumskim prostorijama palače Herzer. Sastavljena je od nekoliko tematskih cjelina koje su vezane jedna uz drugu, ali ne robuju pravolinjskom slijedu i suhoj kronologiji. Uz svjesno izbjegavanje linearнog postava i izлагаčki prostori uvjetuju neke prijelaze, ukrštavanja i parbole: to doprinosi lakov kretanju kroz veliku količinu originalnih dokumenata, predmeta, fotografija i faksimila (preko 260), kretanju koje sili na diskontinuitet, zatože i povremena vraćanja. Namjera autora je, dakle, podjednako dati što detaljniju informaciju i formirati narativ, ali i pružiti mogućnost za samostalnu analizu vremena i ambijenta Filićeva angažmana. Sve to, pak, unutar relativno ograničenih mogućnosti prostora i bez tehnoloških eskapada i potpore multimedije. Rekli bismo: pregledno, informativno, dinamično, možda odveć klasično, ali s visokim uvažavanjem potreba i senzibiliteta današnje publike.

Marijan ŠPOLJAR

PODRAVSKI ZBORNIK 39/2013: UREDNIK ROBERT ČIMIN. - KOPRIVNICA: MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, 2013. - 296. STR.

Ovogodišnji 39. broj Podravskog zbornika sukladan je novoj uređivačkoj politici usvojenoj 2012. godine kada je novim urednikom imenovan Robert Čimin i obnovljeno Uredništvo. Očituje se kroz jasnou koncepciju, novu strukturu, nove standarde proizašle iz preporuka uredništva, novu likovnu opremu, preglednost rubrika kao i uvođenje novih. Nakon novina koje je donio prošlogodišnji 38. broj, namjera poboljšanja, do onog konačnog, nastavlja se i u ovom broju što jasno dolazi do izražaja u novoj rubrici Podravske kronike. Ovogodišnji broj otvara i jednu novu perspektivu Zbornika, objavljuvanjem prvog međunarodnog rada koji dolazi iz susjedne Republike Mađarske. Što će spomenuta činjenica, u kontekstu europeizacije, značiti za budućnost Zbornika i hoće li imati utjecaja na redefiniranje njegovog koncepta, pokazati će buduće vrijeme. Proteklo vrijeme koje obuhvaća razdoblje od izlaska prvog broja (1975.) do danas, u kojemu je objavljeno 39 brojeva, potvrda je pak da se ovdje radi o godišnjaku s reputacijom najdugovječnijeg, kontinuiranog izlaženja u Podravini. Već sama ta činjenica govori o potrebi za takvom vrstom publikacije, ali isto tako o odgovornosti izdavača i nakladnika, maru urednika i uredništava, a ponajprije dugogodišnjim suradnicima i autorima koji su ispisali brojne stranice Zbornika. Dobar primjer toga je i ovogodišnji broj koji donosi radove čak 32 autora.

I ovaj broj slijedi usvojenu, prošlogodišnju, strukturu čiju okosnicu čine Članci, zatim Prilozi, Književni prilozi, Podravsko nakladništvo i Podravske kronike.

Nakon *Riječi urednika* slijedi rubrika Članci koja donosi niz radova različitih stručno znanstvenih sadržaja iz života Podravine.

Prvi rad s pravnog aspekata razmatra jednu suvremenu pojavu. Autor Alen Golub u radu *Obnova zemljische knjige za katastarsku općinu Legrad* [str. 7-18] prikazuje zakonske osnove i teorijske okvire postupka obnove zemljische knjige kroz usklađivanje zemljišnoknjižnog i stvarnog stanja nekretnina koja je provedena za k.o Legrad i navodi da ažuriranje podataka pridonosi pravnoj sigurnosti u pro-

metu nekretninama, povećava vrijednost nekretnina, osnova je za prostorno planiranje, poljoprivrednu i sustav poticaja u poljoprivredi, zaštitu okoliša i prirode, promet i statistiku te tako obnovljena i dopunjena zemljšna knjiga za k.o.Legrad temelj je za učinkovito gospodarenje prostorom i pravnu sigurnost u prometu nekretninama.

Integrirano upravljanje rijekom Dravom [str. 19-28] rad je suradnika Zbornika Mladena Matice i Maje Turinski koji obrazlažu projekt SEE (skraćenica South East Europa) River kao pilot područje na kojem će se težiti integriranom upravljanju riječnim koridorima. Sastavni dio projekta je rijeka Drava koja na našem području zauzima prostor od ušća rijeke Mure u Dravu sve do Repaškog mosta. Rezultat ovog projekta je analiza riječnog korita na spomenutom području koju donosi ovaj rad, a cilj mu je približiti različite vizije kako bi se postiglo integrirano upravljanje rijekom Dravom. Rad je popraćen vrlo lijepim kartografskim ilustracijama u boji.

Branka Španiček autorica je članaka *Geokološke značajke Đurđevačkih peski* [str. 29-36] u kojem analizira prostor Posebnog rezervata Đurđevački peski od načina i vremena njegovog nastanka, fizičko-geografskih značajki, preko pregleda dosadašnjih istraživanja, do istraživanja širenja vegetacije i rezultata istraživanja. Postavlja se i pitanje očuvanja rezervata, a u zaključnom razmatranju autorica navoda i moguća rješenja. I ovaj rad prate slikovni prilozi u boji.

Neka razmišljanja o "malom ledenom dobu" i mogućim utjecajima na Podravinu [str. 37-48] zanimljiv je ekohistorijski rad Hrvoja Petrića u kojem autor na temelju brojnih izvora daje uvid u klimatske promjene koje su se odrazile i na Podravinu u ranome novom vijeku, opisne kao "malo ledeno doba", te njihov utjecaj na život ljudi i prirode, pri čemu ukazuje i na uzroke ovih klimatskih promjena.

Nakon ekohistorijskog rada slijedi nekoliko povjesnih tema. *Koprivnica od 1935. do 1939. godine* [str. 49- 69] rad je neizostavne, dugogodišnje suradnice Mire Kolar-Dimitrijević, čijim podnaslovom *Posebni osvrt na gradske i kotarske načelnike* precizira temu u kojoj su dr. Branko Švarc i prof. Ivo Ključka kao gradonačelnici te Stevo Bogić i dr. Alfons Bagoly kao kotarski načelnici glavni akteri ove priče vezane uz život Koprivnice navedenog razdoblja.

Nakon dugogodišnje pauze ponovo se u Zborniku javlja njegov prvi urednik i začetnik Dragutin Feletar, radom o *Koprivničkim ljekarnama 1945.-1947.* [str. 71-80]. Uvodni dio rada donosi kratku povijest koprivničkih ljekarni, dok se drugi bavi njihovom nacionalizacijom.

Politički put Franje Novakovića i tragična sudbina njegovih sinova za vrijeme Drugog svjetskog rata [str. 81-90] naslov je biografskog teksta, povjesničara i suradnika Vladimira Šadeka. U radu autor prikazuje životni i politički put Molvarca Franje Novakovića istaknutog političara iz redova HSS između dva svjetska rata, te kako je njegov politički put utjecao na sudbinu njegovih sinova

Slijedi rad, sada već dugogodišnjeg suradnika Vladimira Miholeka, autora brojnih tekstova u kojima povjesnim prikazima rasvjetjava razne segmente javnog života u Đurđevcu. Ovaj put to je rad *Đurđevački kazališni amaterizam kroz povijest* [str. 91-104] u kojem autor obrađuje amatersko i kazališno stvaralaštvo u Đurđevcu od sredine 19. stoljeća do danas.

Osnovna škola Hlebine do kraja Prvog svjetskog rata: prilozi za poznavanje rada škole [str. 105-115] rad je Ivane Posedi, u kojem autorica prati rad škole od njenog osnutka, oko 1815., pa sve do Prvog svjetskog rata, i donosi podatke o učiteljima, učenicima, ulozi i zadaći školskog odbora, školskoj knjižnici i neizostavnom, pratećem sadržaju gotovo svake škole navedenog razdoblja, školskom vrtu.

I slijedeći rad obrađuje školsku tematiku, no za razliku od prethodnog, u njemu autorica Božica Anić razmatra samo pojavu školskih knjižnica i njihov radu u okviru školskih zakona, pravila, naredbi i odluka vlasti, druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća. U drugom djelu rada naslovljenog *Knjižnice koprivničkih pučkih škola do Drugog svjetskog rata: prilozi za povijest školskih knjižnica* [str. 116-136] prati pojavu knjižnica koprivničkih škola i njihov rad u kontekstu propisanih zakona i pravila.

Zvonimir Ištvan autor je zanimljivog muzikološkog rada pod naslovom *Tamburaški sastav Franci ceki iz Gole* [str.137-148], simpatičnog imena koje je proizašlo iz činjenice da su čak četiri člana, od

njih šest, nosili ime Franjo. Sastav je djelovao od 1953. do 1973. a sažeti prikaz vrijednosti njihovog rada autor navodi u zaključnom razmatranju rečenicom da su Franceki jedan os sastava koji su uspjeli, ne samo prenositi narodne pjesme na društva(...), već su jedan dio pjesama uspjeli i snimiti te ih tako sačuvati od zaborava.

Kultura prehrane u Podravini : u potrazi za autentičnim podravskim jelima [str.149-164] rad je autorica Marije Mesarić i Nade Matijaško u kojem autorice ukazuju da je kultura prehrane u Podravini važan element tradicijske kulture, pa je kao takva bila predmet istraživanja etnologa koji su već od kraja 19. stoljeća pomnije počeli istraživati prehranu hrvatskih regija. Interes za tradicijskom prehranom ne jenjava, dapače, danas je predmet interesa brojnih stručnjaka, institucija, gospodarstava i industrije. U prilog tome govori i ovogodišnji projekt pokrenut istoimenom izložbom *Kultura prehrane u Podravini*, pri Muzeju grada Koprivnice.

Slijede tri arheološka rada. Prvi je značajan i zanimljiv iz nekoliko razloga. Dovoljno je spomenuti da dolazi iz Mađarske akademije znanosti-Instituta za arheologiju iz Budimpešte, pa je među prvim radovima koji dolazi iz susjedne nam zemlje, da tematski obrađuje prostor iz našeg najbližeg susjedstva (regija Berzenc), a sud o arheološkom značenju rada dati će struka, o kojemu se već pozitivno izrazio urednik-arheolog. Autorica rada je Csilla Zatyko, a naslov *Obrasci naselja: korištenje kraljika u srednjovjekovnom Berzencu (Mađarska)*[str.165-172]. Tekst je objavljen na engleskom, ali i na hrvatskoj inačici, prate ga prilozi u boji.

Pregled dosadašnjih arheoloških istraživanja na lokalitet Torčec-Cirkvišće [str. 173-180], rad je Siniše Krznara u kojemu autor daje prikaz dosadašnjih arheoloških istraživanja na srednjovjekovnom lokalitetu Torčec - Cirkvišće, s kojima se započelo 2002. godine. Rad je također popraćen s nekoliko priloga u boji.

O interpolaciji arheologije u društvo [str. 181-194] piše Robert Čimin koristeći se dosadašnjim arheološkim iskapanjima u Podravini, pri čemu izdvaja samo neka, koja su mu poslužila kao primjeri arheologije u službi javnosti. To su: franjevački samostan u Koprivnici (2009.), sv. Martin u Virju (2009.), koprivnička tvrđava (2012.) i burg Kamengrad u Starigradu (2013.).

Dvije su teme iz prirodoslovja. O *Kartiranju staništa u Posebnom ornitološkom rezervatu Veliki Pažut* [str.195-206] piše Goran Šafarek. Područje Velikog Pažuta zaštićeno je 1983. kao posebni ornitološki rezervat, na kojemu se neprestano odvija sukcesija staništa. Dosadašnjim istraživanjima ustavljeno je i kartiran niz staništa, većinom vezanih uz dinamički sustav rijeke te poplavnih šuma. Rad je popraćen lijepim fotografijama rezervata.

Kestenova osa šiškarica [str. 207-211] tekst je Krunoslava Arača u kojemu autor govori o prvim nalazima ose šiškarice na pitomom kestenu koji potječu iz svibnja 2013. godine s području Koprivničko-križevačke županije. Inače vrsta je po prvi puta zabilježena u Europi 2002. godine, a u Hrvatskoj 2010. Ovo je ujedno i zadnji rad rubrike. Slijede ju Prilozi u kojim 8 vrsnih autora donosi aktuelne, stručno popularne prikaze uvjek i iznova izuzetno zanimljivih tema.

Prvim opsežnim prilogom Dražen Jalšovec predstavlja *Povijest Košarkaškog kluba Koprivnica*, vezujući ju uz četrdesetu obljetnicu njegovog osnutka. Milivoj Dretar podsjeća na 100. godišnjicu rođenja Marije Winter, poznate prosvjetarke, povjesničarke, spisateljice i vjerne suradnice Podravskog zbornika. *Razapeti Miškina* prilog je koji dolazi iz obiteljskog miljea Pavlek, u kojemu Zvonimir Pavlek, unuk Mihovila Pavleka, koristeći sjećanja, priče i doživljaje članova obitelji konstruira događaje vezane uz Miškinu, koji do sad nisu zabilježeni. Zdravko Šabarić pak uz 30. godišnjicu smrti donosi prilog o poznatom narodnom liječniku i medicinskom prosvjetitelju dr. Petru Bazijancu, koji još uvijek živi u sjećanjima starijih Đurđevčana. Stalni suradnik Zbornika koji nas uvek iznova ugodno iznenađuje svojim prelijepim prilozima o naivnom slikarstvu Podravine Vladimir Crnković, ovaj put, kroz *Krhotine pamćenja* prisjećajući se trenutaka provedenih u društvu Ivana Večenaja, kroz njihovu suradnju ili prijateljevanje, vodi do 13. veljače 2013. godine kad je u koprivničkoj bolnici umro Ivan Večenaj. Slijedi još jedan prilog nekadašnjeg suradnika i urednika Podravskog zbornika Vjekoslava Prvčića, koji se također nakon dugo vremena ponovo javlja u Zborniku. Ovaj put prisjeća se velikog multimedijalnog projekta održanog prije 26 godina u ondašnjem Muzejskom

prostoru(Galerija Klovićevi dvori) u Zagrebu, odnosno izložbe poznate pod naslovom *Pijetao na Griču. Urbani i ruralni prostori u pjesništvu Dubravaka Ivančana* je prilog Marija Kolara i na kraja prilog Doroteje Jendrić o godinu dana slobode generala Mladena Markača.

Književni prilozi donose kratku priču mladog autora Marka Gregura *Glupi mobitel, makar nije stvar u njemu*, te nekoliko pjesama autora Hrvoja Havaića, Milana Frčka i Siniše Cmrka.

Rubrika *Podravsko nakladništvo* i ove godine pokušala je objediniti i obuhvatiti sve one publikacije i događaje zabilježene u katalozima, programima, vodičima tijekom 2012. i 2013. u Podravini i o Podravini.

I na kraju su *Podravske kronike*, nova i uspješna rubrika Podravskog zbornika koja Koničaru, ako je suditi po uvodu, zadaje poprilično muka.

Božica ANIĆ

DRAGAN GAŽI SE VRATIO U HLEBINE

U Galeriji naivne umjetnosti u Hlebinama od 28. rujna do 27. listopada 2013. godine mogla se vidjeti manja retrospektiva, koliko je prostor dozvoljavao, svjetski priznatog autora, klasika naivne umjetnosti - Dragana Gažija. Retrospektiva je obuhvatila 40-ak djela (prikljenih iz galerija i muzeja širom Hrvatske, privatnih zbirki te iz fundusa Galerije Hlebine) koja zorno predočuju sve stvaralačke i životne faze Dragana Gažija. Kao pripadnik tzv. druge generacije slikara Hlebinske škole u svom relativno kratkom i mukotrpnom životu uspio je stvoriti reprezentativna djela, nadrasti svoje "mentore" i izgraditi svojstven individualiziran stil i poetiku. Izložba otvorena povodom 30-e godišnjice smrti vraća ga njegovim korijenima i izvorištu umjetničkog, ali i životnog sazrijevanja.

Dragan Gaži počinje slikati prilično rano, u mладim, tinejdžerskim godinama (oko 1946/7. godine) na poticaj Ivana Generalića koji u to vrijeme okuplja zainteresirane mlade ljude i podučava ih osnovama tehnike slikanja. Povremenim savjetima i dalje je prisutan Krsto Hegedušić koji ih usmjerava prema slikanju onog što stvarno vide i osjećaju oko sebe. U samim počecima stvaralaštva ovi će autori uvelike utjecati na Gažijevo slikanje i likovno izražavanje. Prateći utemeljenu podjelu Vladimira Crnkovića (koji autorovo stvaralaštvo dijeli u nekoliko faza) autor postava izložbe Marijan Špoljar na početak priče o Gažiju smješta dva olovkom crtana portreta (*Portret brata*). Portreti otkrivaju maniru koja još uvijek nosi obilježje amaterizma. Usprkos tome, ovi su radovi značajni jer oslikavaju same početke rada, nesvesno dajući nagovještaj tematike koja će u kasnijim fazama zaokupljati autora. Razvijajući i mijenjajući sebe, svoju osobnost i životne okolnosti, slikar usporedno mijenja i izgrađuje likovni jezik i način izražavanja, ali uvijek na neki način ostaje kod portretiranja.

Upravo su portreti ono čime stječe najveća priznanja i svjetsku slavu. To su portreti ljudi koji ga okružuju, suseljana s kojima se svakodnevno druži i komunicira, istovremeno u glavi stvarajući skice za buduća djela. Od sredine 1950-ih nastaju paradigmatska djela u kojima detaljističkom i verističkom izvedbom izraza lica nastoji uhvatiti tragiku ljudskog života. Kompozicijski, slike čine dva plana - u prvom je prikaz biste figure, većinom u poluprofilu, dok drugi plan čini jednolična i tamna pozadina (*Dijakova baka, Gabajev starec*). Pritom ga ne zanima ono što je konvencionalno lijepo, već ono što je izražajno. Osim fizičke sličnosti, nastoji proniknuti u karakter i samu bit konkretne osobe koju prikazuje. Stoga ne čudi da se (naj)češće odlučuje na prikaz staračkih lica koja iza nabornih lica skrivaju brojne priče i iskustva te su samim time vrlo ekspresivna. Istinsko bilježenje života u slikama, kroz koje se nazire i autorov unutarnji svijet, vlastito poimanje stvarnosti, učinilo ga je glavnim predstavnikom psihološkog portreta u naivnoj umjetnosti. Spomenute značajke prepoznatljive su na jednom od najpoznatijih djela - *Na kraju puta/ Mrtvi otec* - iako u promatraču izaziva nelagodu suočavajući ga s neizbjegnim, minuciozna realističnost i ekspresivnost prikaza djeluje gotovo hipnotizirajuće. Zlokobna pozadina tamnozelenkastih tonova, rastvara se prikazom usamljenih drveća u daljinu,

što će postati karakteristika kasnijih portreta (*Roza*) kod kojih će pozadinski pejzaž biti u službi dodatne karakterizacije prikazane figure. Osim ovih mučnih, turobnih tema "ima i radosti i veselja, popevku vu goricaj dok mošt curi i vino se pije s dobrim ljudima, uspjesi na našim poljima i livadama" - u prikazima skupnih žanr-scena tipičnih seoskih motiva portretiranje više nije u tolikoj mjeri individualizirano, već se javljaju karakteristični, tipizirani likovi (*Prošćenje u Novigradu*). S vremenom (od druge polovice 1960-ih godina) pejzažna tematika, praćena većim formatima slika, počinje prevladavati. Tonalitet postaje svjetlij, kompozicija je sve više simetrična, konture se u zadnjim planovima gube, rasplinjuju pretvarajući se u nejasne mrlje i plohe boje pridonoseći liričnosti prikaza. I u ovom je razdoblju prepoznatljiv utjecaj Ivana Generalića, no za razliku od njega (koji u to vrijeme koketira s iracionalnim, fantastičnim elementima), kod Gažija pejzaž uvijek ostaje konkretan i prepoznatljiv. No, ni ovdje Gaži ne odustaje od svojevrsnog portretiranja ("Zima je mrtvac zatvorenih očiju."),¹ slikajući pejzaž kao da istovremeno nastoji fiksirati određeno psihološko stanje, ali i odati počast snazi i ljepoti prirode, upozoravajući nas pritom na otuđenje od (vlastite) prirode.

Dragan Gaži tijekom cijelog svog stvaralaštva, koje je nažalost prerano završilo, preispituje velika egzistencijalna pitanja, pa i sam kaže: "Svatko traži svoj put da izbjegne osjećaj mučnine. Ja sam ga našao u slikarstvu."² - njegove nam slike otkrivaju unutarnji, skriveni svijet radišnog, samozatajnog autora, majstora portretiranja. U povodu 30. obljetnice smrti, Družba Braća Hrvatskoga Zmaja podigla je Dragunu Gažiju spomen-ploču na njegovoj kući u Hlebinama.

Helena KUŠENIĆ

DRAGUTIN FELETAR: BELUPO - USUSRET NAŠIH POLA STOLJEĆA, PRINOS POVIJESTI LJEKARNIŠTVA I FARMACEUTSKE INDUSTRIJE U SZ HRVATSKOJ, BELUPO I MERIDIJANI, KOPRIVNICA 2013.

Nakon što je još 1980. objavio jednu od najtemeljitijih monografija o poduzećima u Hrvatskoj - o koprivničkoj Podravki, prof. dr. sc. Dragutin Feletar sada je dovršio i obimnu knjigu o koprivničkoj farmaceutskoj industriji BELUPO. On je ovu monografiju i uredio, a recenzenti su bili stručnjaci iz Belupa: Stanislav Biondić, Snježana Foschio Bartol, Anica Job, Irena Barišić i Nikola Felak. Knjiga je moderno grafički prezentirana, a sadrži i više od 500 grafikona, karata, tablica i fotografija.

U predgovoru Hrvoje Kolarić, predsjednik uprave Belupa i Stanislav Biondić, član uprave, pišu i slijedeće: Samozatajno smo osnovali našu prvu tvornicu u Ludbregu 1971., zatim se radovali novoj tvornici lijekova i kozmetike na Danici u Koprivnici 1981., pa potom modernoj tvornici krutih oblika lijekova 1999., tvornici polukrutihi i tekućih oblika lijekova 2004. i drugim značajnim investicijama. Moderne tehnologije, uz poštivanje najviših svjetskih standarda u proizvodnji i odnosu prema okolišu, a ponajviše predani, visokoeducirani i vjerni zaposlenici digli su Belupo u sam vrh farmaceutske industrije u ovom dijelu Europe. S oko 1250 zaposlenih i više od 320 pakiranja raznih lijekova, po broju komadne prodaje Belupo je lider na hrvatskom tržištu. Belupo je lider u prodaji bezreceptnih programa, kao i u nekim važnim grupama lijekova, kao što je grupa kardiovaskularnih bolesti, dermatika i psihoterapeutika. Belupo je proizvodnju proširio i na Bosnu i Hercegovinu (2008.), te će budućim akvizicijama postati sve važnija regionalna farmaceutska industrija. Osobit uspjeh je rast Belupova izvoza - samo deset zadnjih godina Belupo je povećao izvozne poslove od 15 na gotovo 50 posto svojeg ukupnog prihoda. Osobiti uspjesi ostvareni su na tržištima istočne i srednje Europe.

U obradi povijesti industrijskih poduzeća, Feletar je razvio svojstvenu metodu povezujući metodologiju povijesnih, geografskih i ekonomskih znanosti. Ova je knjiga vrstan znanstveni rad, koji

¹ CRNKOVIĆ, V, 1983, 34.

² CRNKOVIĆ, V, 1983, 46.

pridonosi razvoju novog pristupa prikazivanju povijesti poduzetništva. Iako je u osnovi velika građa razrađena kronološkom metodom, unutar svih poglavlja javlja se analitička obrada nadahnuta metodama proučavanja historiografa, geografa, ekonomista, ekohistoričara, demografa i drugih susjednih struka.

Prvo poglavlje knjige osobito je zanimljivo. Po prvi put je na jednom mjestu dat prikaz razvoja ljekarništva u sjeverozapadnoj Hrvatskoj (od Varaždina i Štrigove do Virovitice). Naime, sve do polovice 20. stoljeća ljekarnice su bile i osnovni nukleusi proizvodnje lijekova, te po tomu izravno pretvorene razvoju farmaceutske industrije. Feletar stoga razrađuje sve oblike ljekarništva u tom području do Drugog svjetskog rata. Počinje s velikim rimskim (antičkim) lječilištem u Varaždinskim Toplicama (Aquae Iasae), te nastavlja s ljekarnama u brojnim samostanima (isusovci, pavlini, franjevci, uršulinke), vojnokrajiškim ljekarnama i završava s razradom razvoja brojnih građanskih ljekarni. Posebno je detaljno obrađen razvoj ljekarništva u Ludbregu i Koprivnici.

Zatim slijede poglavlja o osnivanju i razvoju farmaceutske industrije Belupo. U prvom poglavlju toga dijela knjige govori se o uvjetima i o osnivanju prve farmaceutske industrije u Podravini - u Ludbregu 1971. i 1972. godine. Knjiga se nastavlja razradom razvoja ove industrije od 1972. do 1981. godine, kada je sagrađena nova, velika tvornica u Koprivnici. Dat je temeljiti prikaz razvoja tehnologija i investicija, strukturi proizvodnje lijekova i kozmetike, te pokazatelja poslovanja i kadrova. Na sličan način razrađen je i razvoj Belupa od 1981. do 1991. godine, kada Belupo postaje samostalna tvrtka u vlasništvu Podravke.

Slijedeće poglavlje donosi načine i rezultate prestrukturiranja u novim uvjetima, te važnost novih investicija - osobito nove tvornice krutih oblika lijekova 1999. godine. Na početku toga poglavlja dat je i temeljiti prikaz uloge Belupa i Belupovaca u Domovinskom ratu. Razvoj Belupa od 2001. do 2012. najtemeljiti je razrađen, sa svim relevantnim elementima proizvodnje, poslovanja i kadrova. Istaknuta je važnost izgradnje tvornice tekućih i polukrutih oblika lijeka 2004., kao i akvizicije tvornice lijekova u Sarajevu 2008. godine. To je i razdoblje izrazite izvozne orientacije, osobito na rusko tržište. Knjiga završava popisom svih zaposlenih u Belupu potkraj 2012. godine.

Petar FELETAR

VIRJE NA RAZMEĐU STOLJEĆA, ZBORNIK, BROJ 7, OPĆINA VIRJE, VIRJE 2013.

Ovaj put nije trebalo dugo čekati na novi broj stručnoga godišnjaka Virje na razmeđu stoljeća. Između petog i šestoga broja učinjena je stanka od gotovo 20 godina, a sada eto novi broj izlazi odmah drugu godinu za redom. To je rezultat rada vrlo angažiranoga novoga uredništva, ali i svesrdne potpore vodstva Općine Virje. Za nadati je da će tako biti i slijedećih godina, jer je ovaj virovski zbornik uređivan sve bolje, te pripada među nezaobilazna izdanja za proučavanje povijesti Podravine. I ovaj broj uredili su Dražen Podravec i Dragutin Feletar, a u uredništvu su još Mirko Perok, Marica Cik Adaković, Kristina Filipović i Hrvoje Petrić.

Najopsežnija tema u novom broju posvećena je 20. obljetnici osnivanja Općine Virje (1993.-2013.). Članak potpisuju Dražen Podravec, Dragutin Feletar i Kristina Filipović, a donosi sve podatke o političkom životu i samoupravnom ustrojstvu općine, zatim pregled djelovanja u gospodarstvu, obrazovanju, kulturi, komunalnim djelatnostima, sportu i drugim segmentima važnim za život Virovaca. O značajnim Virovcima, Ivici i Zdravku Tišljaru, koji su i dobitnici visokih općinskih priznanja, piše Dražen Podravec. Arheolog Robert Čimin daje prilog poznavanju populacije Virja na prijelazu iz kasnog srednjeg vijeka u rani novi vijek, a na temelju provedenih arheoloških istraživanja kod crkve Sv. Martina. Prof. dr. sc. Mira Kolar Dimitrijević piše o spoznajama ilirca Ferde Rusana u vremenu boravka u Šemovcima i Virju, s posebnim osvrtom na njegovu ljubav prema kazalištu. Ova dva pri-

loga, koje je Ferdo Rusan otposao kao pisma, vrlo plastično oslikavaju život Hrvata u sjevernim krajevima polovicom 19. stoljeća.

Doc. dr. sc. Hrvoje Petrić u arhivu je pronašao popise vojnika u utvrđi Virje (tada Weisenthurn, osnosno Prodavić) iz razdoblja od 1630. do 1678. godine, dakle u vrijeme kada su se Osmanlije nalažile gotovo na puškomet prema istoku. Apsolvent povijesti iz Đurđevca, talentirani mladi povjesničar Nikola Cik, piše o primaljama (babicama) u Virju u 19. stoljeću, a glavni izvor su mu bile matične knjige virovske župe Sv. Martina iz toga doba. Energetski stručnjak Mladen Ferenčić piše o važnoj funkciji zaštite okoliša, koja se sustavno unapređuje u pogonima triju centralnih plinskih stаницa u Molvama.

Književnik Vjeskoslav Prvčić donosi emotivan a ujedno i dokumentaristički opis i doživljaj Bilogore, njegovih vinograda, klijeti i specifičnog načina života. Na virovskom kajkavskom govoru, Petar Petrićec piše o stoljetnim navadama vezanim uz virovske kolinje (svinjokolju). Na kraju se nalaze dva kraća rada o 20. obljetnici Kajkavskog etnokviza u Virju (Marica Cik Adaković) i radu Etnogrupe pri virovskoj osnovnoj školi (Silvana Bebek). Dodatak zborniku je uobičajena rubrika Ako niste znali..., koja donosi niz vijesti iz prošlosti i sadašnjosti Virja. Ovaj put su objavljene crtice o bratimljenjima DVD-a, likovnim radionicama (kolonijama), virovskoj radio-postaji, nastupima virovske društava u inozemstvu, referendumu o ulasku u EU, Virovcima u Afganistanu, o aleji virovske velikana, o listu Podravac, o darovima zagrebačkom Etnografskom muzeju, nekadašnjem virovskom kinu, te o virovskoj javnoj kupaonici.

Petar FELETAR

DRAŽEN PODRAVEC: SJEĆANJA - AUTOBIOGRAFSKI ZAPISI JEDNOG UČITELJA, OSNOVNA ŠKOLA VIRJE I DRUŽBA BRAĆA HRVATSKOGA ZMAJA, VIRJE 2013.

Ova obimna knjiga (350 str.) izdana je u povodu 70. godišnjice života virovskog prosvjetitelja, piscu i istaknutog društvenog radnika mr. sc. Dražena Podravca. Ona je s jedne strane rezultat kolokvija o životu i djelu Dražena Podravca, koji je u Virju održan u proljeće 2013. godine. S druge strane, najveći dio knjige sadrži autobiografske zapise, koji kronološki prate životni put Dražena Podravca. Knjigu je izvrsno grafički uredio Zdravko Tišljar, a urednik je prof. dr. sc. Dragutin Feletar.

Dražen Podravec je hrvatski intelektualac enciklopedijskog formata, koji je uvijek vjerovao u snagu i značenje prosvjetiteljstva. Zato su njegovi interesi, pa stoga i raspon djelovanja, vrlo široki i raznovrsni. Ako se želi istaći njegov najznačajniji životni prinos, a nakon 70 godina prijeđenoga puta, onda je to svakako Podravec pedagoški i društveni rad. Kao nastavnik i ravnatelj značajkim i upornim radom, od virovske pučke škole stvorio je u duhovnom, odgojnem i materijalnom smislu jednu od najboljih osnovnoškolskih ustanova u Hrvatskoj. Uz to, ova je škola postala i istinska jezgra cje-lokupnog društvenog, kulturnog i sportskog života općine Virje. Najvažnije aktivnosti u Virju u zadnjih pola stoljeća na neki način nose potpis i pečat Dražena Podravca. Vrlo duboku prosvjetiteljsku brazdu Podravec je ostavio i u Gornjem Jesenju u Hrvatskom zagorju, gdje je radio u mladosti.

Usporedno Podravec je razvijao i svoj spisateljski i znanstveni rad, a postao je i najplodniji istraživač povijesti Virja i virovske Podravine. Autor je više od deset knjiga i nekoliko desetaka stručnih članaka, te suradnik brojnih novina, radija i televizije. Što je osobito važno za ovaj dio Podravine, Podravec je godinama bio ne samo odgajatelj i poticatelj razvoja mlađih generacija, nego i okupljatelj značajnih podravskih i hrvatskih intelektualaca. On je takvim svojim djelovanjem postao neprijeporni dojen kulturnih i društvenih djelatnika virovske Podravine.

U prvom, najobimnijem dijelu knjige, Podravec živopisno i neporedno opisuje svoj životni put od rođenja u Virju 1943. pa skoro do danas. Opisi skiciraju veliki broj ličnosti iz Virja i Hrvatske s kojima

ma je Podravec došao u doticaj, a vrlo plastično je prikazan život virovske obitelji u dugom trajanju od Drugoga svjetskoga rata do danas. Osim što ovaj tekst ima i određenu literarnu vrijednost, on je značajan prilog hrvatskoj memorialistici i prinos poznavanju povijesti Virja, Podravine i Gornjeg Jesenja. Tako je ova knjiga postala i značajan izvor za povjesničare i druge istraživače Podravine.

U drugom dijelu knjige uvršteni su radovi s kolokvija o Draženu Podravcu, a iz pera istaknutih hrvatskih znanstvenika i pisaca. Doc. dr. sc. Hrvoje Petrić piše o životnom putu Dražena Podravca, njegovim prinosima istraživanju povijesti Podravine, te donosi kompletну Podravčevu bibliografiju (s popisima društvenih i drugih funkcija, nagradama i sl.). Prof. dr. sc. Ivan De Zan piše o Draženu Podravcu kao dobitniku najvišeg priznanja za pedagoški rad - Nagrade Ivan Filipović. Prof. dr. sc. Vladimir Strugar iscrpno i sistematično razrađuje velike prinose Dražena Podravca u njegovu polustoljetnom pedagoškom djelovanju. Prof. Marica Cik Adaković opisala je djelovanje Dražena Podravca kao nastavnika i ravnatelja Osnovne škole Franje Viktora Šignjara u Virju. Kao generacijski drug, prof. Ivan Bušić, plastično je prikazao prijateljevanje s Draženom Podravcom iz školskih dana. Ljerka Dragoslavić Malogorski prikazala je život i djelovanje Dražena Podravca u Gornjem Jesenju. Dipl. ing. Mirko Lukić s mnogo podataka prikazao je političko i društveno djelovanje Dražena Podravca u Virju, gdje je bio i načelnik općine. Dr. med. Davorin Hećimović prikazao je rad Dražena Podravca kao ekologa i etnologa, a književnik Vjekoslav Prvčić kao okupljatelja i prijatelja (s posebnim osvrtom na brojna druženja u njegovoj klijeti na Bilogori). Dipl. ing. Zvonimir Ištván s obiljem izvora prikazao je rad Dražena Podravca u društvenom, kulturnom i humanitarnom djelovanju. Konačno, prof. dr. sc. Dragutin Feletar, koji je i vodio znanstveni skup, prikazao je djelovanje Dražena Podravca, Zmaja Virovskog od Stare gore, u Družbi Braća Hrvatskoga Zmaja, u kojoj djeluje kao pročelnik Zmajskog stola križevačkog.

Petar FELETAR

MIJO KOVAČIĆ: ČUDESNOST IZ GORNJE ŠUME

U sklopu 19. Podravskih motiva otvorena je impozantna retrospektiva živuće legende i majstora naivnog slikarstva Mije Kovačića, u čast 60. obljetnice rada i djelovanja. Autorica postava Draženka Jalšić Ernečić retrospektivu, koja je obuhvatila stotinjak reprezentativnih djela, je odlučila razmjestiti na četiri lokacije, osim u Galeriji naivne umjetnosti Hlebine i Galeriji Koprivnica, izložba je predstavljena i u zagrebačkoj Galeriji Mijo Kovačić te u Atelieru u Gornjoj Šumi - gdje je zapravo sve i počelo.

Gornja Šuma malo je podravsko mjesto - zabačeno, skoro pa zaboravljen, do nedavna gotovo i izolirano. Zahvaljujući tome, mjesto je sačuvalo stare tradicijske i patrijarhalne običaje, vjerovanja, razmišljanja. Odrastajući uz majku, Mijo Kovačić često je slušao mnoge narodne priče, legende, bajoslovla koja su na njegov senzibilan duh bila lako prijemčiva i upečatljiva. Vizije i dojmovi koji su ključali u nutrini njegova bića, priliku za "oživotvorenje" dobili su 1953. godine kada upoznaje Ivana Generalića - "Nisam puno očekival od njega, ali mi je povedal ono kaj je mogel, a ja sam sve brzo shvatil..."¹ - i zakoračuje sigurnim korakom na svoj slikarski put. Uči "promatranjem", prvenstveno prirode, života, čovjeka, a onda i (tuđih) slika. Početkom 60-ih godina usavršava tehniku slikanja na staklu i nastavlja "tradiciju" simbolističke upotrebe boja, snovitosti, stanovite iracionalnosti te većih formata slika koju u ovu generaciju unosi Ivan Generalić (posredstvom i usmjerenjem Dimitrija Bašičevića). Njegovim će stopama krenuti i Ivan Večenaj koji će fantastičnost svojih prizora prikazivati agresivnim koloritom koji će punim sjajem buknuti i na Kovačićevim slikama. Već u ovim godinama formiraju se glavne okosnice njegova stila i budućeg opusa - otkriva se fascinacija vodom

¹ DEPOLO, J: <http://www.mijokovacic.com> (5.11.2013)

(poplavljena zemljišta, močvare, ribiči) i svojevrsnim deformacijama u ljudskim likovima. Kontrast između ljudi i prirode je uvijek prisutan - priroda iako ponekad zlokobna, uvijek je prikazana minucioznim, do detalja promišljenim pokretima, pomno odabranim bojama interesantnih, neuobičajenih tonova (ljubičasta, tirkizna), dok su ljudske figure krajnje stilizirane, karikaturalno izvedene, u prikazu često dovedene do groteske i apsurda. Odgovor takvom izričaju leži u prostoru koji ga okružuje u kojem vrijeme kao da je stalo pa kroz ovo individualno stvaralaštvo tek progovara kolektivna svijest patrijarhalnog sela.² Slike Mije Kovačića djeluju poput davno zaboravljenog svijeta - svijeta u kojem mitovi, legende i religija ravноправno supostoje te u mnogome određuju život njegovih sumještana koji su prikazani baš onakvi kakvi jesu - izmoreni od svakodnevnog posla, pomalo zatupljenog i umornog pogleda, ali i gubavi, ubogi i bolesni. Mijo Kovačić ne boji se i ne bježi od estetike ružnog. Naprotiv, on je prigrluje, vadi iz mraka, izguruje s margina na svjetlo slikarskog stakla - sirovu i ogoljenu. Svaka scena kod ovog je autora prožeta aurom mističnosti, simbolike, tajanstvenosti, bilo da se radi o žanr-scenama ili prikazima pejzaža, što osim kompozicijskim načelima, narušavanjem logičnosti u proporcijama, najviše akcentuiru bogatim i jarkim koloritom čime postaje prepoznatljiv kao izraziti majstor ugođaja.³

Posljednjih nekoliko godina zamjetan je povećan broj mrtvih priroda i pejzaža. Usprkos svojevrsnom smirivanju kolorita, dramatičnost je i dalje prisutna. Baš kao i živost u velikog slikara koji kaže kako u njegovom opusu još nije naslikana najbolja slika. "O njoj stalno mislim. Radim za dušu, da ostavim nešto obitelji, narodu, potomcima. Da se zna gdje sam bio, zašto sam živio. Najveća mi je želja vrijeme: htio bih završiti sve što sam započeo."⁴ Nadamo se da će mu se želja ispuniti.

Helena KUŠENIĆ

ANNA MEGYERI: A FÖLDRE ÉPÍTEK, AZ ÉGBEN BÍZOM, A MORANDINI ÉPÍTÉSZCSALÁD A MONARCHIÁBAN, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, ZALAEGERSZEG 2010.

Narodni kulturni savez, uz potporu drugih nakladnika, izdao je u mađarskom Zalaegerszegu monografiju o znamenitoj obitelji arhitekata i graditelja - Morandini. Povjesničarka Anna Megyeri temeljito je istražila i analizirala djelovanje članova ove obitelji tijekom 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća. Morandiniji su bili najznačajniji graditelji u gradovima jugozapadne Mađarske i sjeverozapadne Hrvatske, osobito u vrijeme historicizma (klasicizma) i secesije.

Metodološki je knjiga podijeljena na poglavlja koja kronološki, ali i po pojedinim lokalitetima djelovanja, razrađuju povijest obitelji Morandini (odnosno nekoliko njezinih krakova). U uvodnom dijelu razrađeno je podrijetlo Morandinijevih iz talijanskoga grada Gemona del Friuli, te njihovo angažiranje u graditeljstvu mađarskih, hrvatskih i slovenskih mjesta. Posebna poglavlja posvećena su djelovanju članova obitelji Morandini u Čakovcu, Velikoj Kaniži, Varaždinu i Zalaegerszegu, dok se spominje i niz drugih objekata koje su izgradili u drugim naseljima ovoga područja.

Za gradove sjeverozapadne Hrvatske važno je graditeljsko djelovanje Morandinija u Čakovcu i Varaždinu, a najviše traga ostavila su četiri člana obitelji: Valent Morandini (1835.-1918.), Tomo Morandini (1869.-1921.) i Roman Morandini (1851.-1922.), te Valentin Morandini, junior. Oni su u Varaždinu i Čakovcu imali i svoje kuće, te su bili vrlo djelatni i u društvenom i političkom životu. Morandinijevi su u posjedu imali i veliku ciglanu u Šenkovcu, gdje su izgradili moderne pogone. Uz

² CRNKOVIĆ, V, 2006, 20.

³ CRNKOVIĆ, V, 2006, 160.

⁴ <http://www.mijokovacic.com/> (5.11.2013)

ciglanu, na Ksajpi izgradili su i svoj ljetnikovac, koji se danas koristi u lječilišne svrhe. Njihova je bila i ciglana u Mihovljani.

Uz brojne zgrade i vile u Varaždinu, Morandinijevi su ostavili najdublji trag u graditeljstvu Čakovca iz razdoblja historicizma i secesije. Najviše se njihovih građevina nalazi u užoj gradskoj jezgri, kojima se i danas divimo. Između ostalih brojnih zgrada, Morandinijevi su u Čakovcu izgradili zdanje knjižnice i čitaonice (kazino) u stilu prekrasne mađarske secesije, zatim palaču Scheyer, zgradu učiteljske škole (preparandije), Čakovečke štedionice, vatrogasnog doma (srušeno), nove gradske vijećnice itd. Njihova historicistička obiteljska kuća nalazi se u blizini čakovečke tržnice. Morandini je gradio i crkvu u Dekanovcu, Festetićev majur u Čakovcu (danasa bolnica), kaštel u Pribislavcu, župni dvor u Svetom Jurju u Trnju i druge objekte. Njegovo su djelo i željezničke stanice u Čakovcu, Pragerskom, Zalaegerszegu, Velikoj Kaniži i drugdje.

Možda će ova knjiga biti poticaj da se istraži i objavi povijest djelovanja obitelji Morandini i u Hrvatskoj, ili da se barem prevede ova postojeća knjiga na hrvatski jezik.

Dragutin FELETAR

IVAN VEČENAJ: O ŽIVOTU U GOLI KROZ DVJESTO GODINA. GOLA, BOGADIGRAFIKA, 2013. STR. 159.

Svjetski poznati slikar Ivan Večenaj (Gola, 1920. - Gola, 2013.), jedan od najznačajnijih predstavnika tzv. naivnog slikarstva, osim slikarskom kistu, velik dio života posvetio je i spisateljskom peru. Za života je objavio sedam knjiga. Prve dvije izашle su 1989. godine, kada je već dobrano bio afirmiran kao likovni umjetnik. Bili su to povjesni romani *Tajne dvorca Pepelare* i *Krik divlje djevojke*, u kojima romanesknu radnju temelji na nekim predajama svojeg prekodravskog zavičaja. Povjesnu romanesknu triologiju 2000. godine zaokružio je romanom *Velika ftica*. Osim tih proznih djela, 1994. objavio je i pjesničku zbirku *Prekodravlje tak popeva*, a u knjizi *Poslovice, izreke i zagonetke iz Prekodravlja* (1997.) sakupio je usmenoknjiževno blago svojega zavičaja. Knjiga *Mojemu zavičaju* (1992.) za razliku od ostalih, nije književna, već govori o povijesti Gole i Prekodravlja. Posebnu važnost ima i *Rječnik govora Gole* (1997.) u kojem je uz pomoć jezikoslovca Mije Lončarića sakupio riječi svojeg golskog mjesnog govora. Posthumno, malo više od pola godine nakon njegove smrti u 93. godini života, objavljena je i njegova knjiga *O životu u Goli kroz dvjesto godina*, na kojoj je radio do pred samu smrt. Knjigu je izdala Bogadigrafika iz Koprivnice, u suzdravstvu s Izdavačkom kućom *Meridijani* i Družbom Braća Hrvatskoga Zmaja, čiji je bio počasni član. Knjigu je uredio Dragutin Feletar.

Kao što joj govori i podnaslov – *Seljak-slikar Ivan Večenaj i njegovi preci* – Večenaj u knjizi govori o sebi i svojim bližim i daljima precima. No, zanimljivo je da više govori o svojim precima, nego o sebi. U tom smislu, to nije klasična autobiografska knjiga, iako govoreći o svojim precima indirektno govori i o sebi, a u pojedinim dijelovima opširnije govori i o nekim važnim događajima iz svojeg života. Knjigu, dakle, čine biografsko-kontekstualne skice o Večenajevim precima protkane autobiografskim medaljonima. U svakom slučaju, s obzirom na omjer autobiografskog i biografskog o njegovim precima, Večenaju je očito više bilo stalo skrenuti pažnju na živote svojih predaka, nego na vlastiti život.

Citajući o Večenajevim bližim i daljim precima u ovoj knjizi, na trenutke mi se činilo da čitam roman. Jer ima tu napetih fabula, zanimljivih anegdota, životnih dijaloga, ali i nestvarnih bića i pojava. No, ovo nije roman. Iako, nije niti povijest. Večenaj, naime, sam navodi da biografije svojih predaka većinom rekonstruira prema pričanju ili samih tih osoba ili drugih kazivača o njima. Dakle, to su priče. Osim toga, piše ih po sjećanju pa postoji mogućnost da je i tom prilikom došlo do izjavljivanja činjeničnosti. Na djelu je, moguće, dvostruko odstupanje od onoga što i kako je stvarno bilo.

No, mislim da to nije najvažniji rakurs kroz koji bi trebalo motriti ovu knjigu, iako treba ga biti svjestan prilikom njezina čitanja.

A povijest, ili bolje reći, Večenajeva priča o povijesti njegovih predaka predstavlja nam njihove teške života, koje su odreda obilježili siromaštvo i bijeda, kojima su se nerijetko pridružili i bolest i rat. Vrijedi to i za Večenajeve pretke s očeve i s majčine strane. Knjiga, naime, ima dva središnja poglavlja. U prvome se govori o precima s majčine strane (obitelji Gal, Pali i Tot), a u drugome s očeve strane (obitelj Večenaj).

Što se tiče predaka s majčine strane, Večenaj priču počinje s prabakom Anom rođenom Gal, koja je živjela polovinom 19. stoljeća. Njezina sudbina bila je vrlo dramatična. Nakon što joj je muž umor, roditelji je nisu htjeli primiti natrag pa je bila beskućnik. Zatim se udala za mađarskog izbjeglicu koji je bio jednako siromašan pa su jedva preživljivali... Njezina sudbina najavljuje dramatične životopise protkane siromaštvom i bijedom i ostalih predaka. Od predaka s majčine strane, Večenaj najviše pažnje posvećuje djedu Blažu, kojem je i posvetio knjigu. Kod njega i bake Ane Večenaj je, naime, često boravio kao predškolac, i ti su trenuci u njemu ostali trajno zapisani. Večenaj se prisjeća svetih slika koje su visjele na njihovim zidovima i o kojima mu je baka pričala vrlo zanimljive priče. Posebno mu je ostao u sjećanju djedov voćnjak, kojega vrlo detaljno i lirski opisuje: "Cijelim voćnjakom širio se ugodan miris domaćeg cvijeća, a posebno u proljeće kad su u voćnjaku cvale jabuke, šljive i višnje, ispod čijih krošanja je cvalo i livadsko cvijeće oko kojeg je zujalo na tisuće pčelica. U djedovom voćnjaku nije bilo ugodno samo za tijelo, već i za dušu. Kao neko blaženstvo! U voćnjaku je bilo ugodno i zato što su po granama skakale i pjevale razne ptice oko svojih gnijezda i tako uveličale ugodaj čovjeku, koji bi prolazeći djedovim voćnjakom, stazom u sredini između drugog i trećeg reda, sve to doživljavao". U posebnom sjećanju osim voćnjaka, ostao mu je i djedov bunar, iz kojega su se, pogotovo ljeti, zahvaljujući djedovoj dobrohotnosti, redovito krijeplili prolaznici kroz Golu. Za djeda Blaža i baku Anu vezane su još mnoge zgode, kao npr. ona kada se gotovo ugušio grahom prilikom naizgled bezazlene igre, ili pak ona kada je djeda u šumi Pilajevo napao (nadstvarno) veliki crni pas kojem niti sjekira nije mogla naškoditi.

S očeve strane Večenaj u knjizi kreće s precima koji su živjeli sredinom 18. stoljeća, pozivajući se ovaj puta i na hrvatske i mađarske matice rođenih i umrlih. Naime, po svoj prilici, pojedini Večenajevi preci mađarskog su podrijetla te su se, vjerojatno sklanjajući se pred Turcima, naselili na hrvatsku obalu Drave. Inače, kroz tih dvjestotinjak godina (1850-te – 1950-te) Večenaj navodi ogroman broj svojih predaka, od kojih većini samo spominje imena, a detaljnije govori samo o nekim od njih. Poseban prostor posvećuje svojim roditeljima, ocu Andriji i majci Mariji, rođenoj Pali, koji su također vrlo teško živjeli sa svoje šestero djece, od kojih je Ivan bio najstariji. Koliko im je bilo teško zorno ilustrira sljedeći citat: "Roditelji su imali veliku brigu kako prehraniti toliku obitelj. U vrijeme odrastanja djeca su tražila kruh kao dodatak jelu koje im nije bilo dovoljno. Majka je bila prisiljena peći kiseli kukuruzni kruh kako bi se manje jeo. O kruhu od pšeničnog brašna mogli smo samo sanjati. Bilo je to žalosno[.] ali istinito".

Kao i kada govori o djedu i baki, tako i prilikom govora o roditeljima malo više pozornosti posvećuje i događajima iz vlastita života. Konkretno, govoreći o polovici 20. stoljeća, opisuje kako je kao bivši domobran 1945. završio u jednom od križnih puteva, gdje je gotovo i ubijen, no spasili su ga sreća i hrabrost. Sreća jer ga je od partizanskih batina, koje su mogle završiti i smrću, spasio stari prijatelj koji se priklonio partizanima, ali se ipak zauzeo za njega, a hrabrost jer je u jednom trenutku naprsto pobjegao iz kolone smrti i tako se spasio. Nakon te zgode kratko govori i o počecima svojeg slikarstva 1950-ih, nabralja i neke svoje uspjehe, ali sve kroz stranicu-dvije, ne posvećujući tome previše pažnje. Isto tako, spominje i svoju sadašnju obitelj, suprugu Katicu, sinove Josipa i Mladena, snahe i unuke, braću, šogore i nećake, ali tek kratko. No, to ne znači da su mu oni manje važni u životu, nego da za njih u ovoj knjizi nema mjesta jer ju je namijenio onima koji su živjeli prije njega, a ne onima koji žive s njime. To je vidljivo i iz sljedećeg citata, u kojem govori o roditeljima: "O mojim roditeljima trebao bih ja, ili trebala bi se napisati knjiga s tisuću stranica. Budući da ja to ne mogu, neka ostane bar ovo nekoliko riječi, iako ni milijun riječi hvale za sve što su za nas učinili ne

bi bilo dosta pa da se iskaže što su sve pretrpjeli i kako su se žrtvovali da bi nas postavili na noge. Neka im je hvala i od Boga plaća". Ovom knjigom Večenaj očito, osim rekonstrukcije vlastitog rodo-slovnog stabla koje će mu dati odgovor na pitanje tko je i odakle dolazi, želi i zahvaliti svim precima koji su, unatoč teškom životu, uvijek činili sve kako bi svojoj djeci osigurali bolji život.

Pri kraju knjige Večenaj iznosi, čini mi se, i svojevrstan moto, odnosno ideju vlastite knjige, koji konačno objašnjava misiju koju knjiga ima i viziju kojom se vodio prilikom njezina pisanja: "Ne trebamo se stidjeti našega jadnoga, ali časnoga seljačkog podrijetla, a još manje onih očeva i majki koje su u prošlosti, pa makar i neke u sadašnjosti[,] u krpama hodile radeći i najgore poslove kojima su bile prisiljene da zarade koru kruha ili čup mlijeka za svoju djecu. Svi mi zahvaljujući ovakvim majkama i očevima ostali smo na životu i završili škole. Zaboraviti svoje seljačko podrijetlo neoprostivo je od pametnih ljudi". Pišući ovu knjigu gotovo doslovno do pred samu smrt, Večenaj, dakle, nije htio da se njegova životna priča završi, a da cijelom svijetu ne ukaže da se jedan izvanredan umjetnički talent izradio iz stoljećima siromašne, seljačke obitelji, kako je i sam započeo svoj život nakon ženidbe. Njegov se život kasnije pretvorio u nešto posve drugo, i u duhovnom i u materijalnom smislu, no ovom knjigom Večenaj želi glasno svima, bez imalo ustručavanja, obznaniti svoje podrijetlo, koje netko – poimajući ga iz današnje perspektive kao velikog slikara – možda nikada ne bi pretpostavio.

Knjiga je popraćena brojim fotografijama Večanaja i njegovih predaka, a pojedine od njih, pogotovo one iz razdoblja kada još nije bilo fotoaparata, Večanaj je ilustrirao. Osim ovog glavnog dijela knjige u kojem govori o sebi i svojim precima, pri kraju se nalaze i dodaci. Prvi čini rukovet Večenajevih pjesama, a drugi tekstovi o nekim običajima Prekodravlja. Na kraju knjige nalaze se i govori predstavnika pojedinih institucija i udruga na komemoraciji i posljednjem ispraćaju ovog velikog umjetnika 15. veljače 2013. godine u Goli.

Mario KOLAR

MIRA KOLAR I PODRAVINA: ZBORNIK RADOVA SA ZNANSTVENOG SKUPA U POVODU 80. OBLJETNICE PROF DR. SC. MIRE KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, UREDILI HRVOJE PETRIĆ I DRAGUTIN FELETAR, IZDAVAČKA KUĆA MERIDIJANI, POVIJESNO DRUŠTVO KOPRIVNICA, DRUŠTVO ZA HRVATSku EKONOMSKU POVIJEST I EKOHISTORIJU ZAGREB, KOPRIVNICA, 2013., STR. 175.

Nakon što je 2003. godine Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu objavio *Zbornik Mire Kolar Dimitrijević* u povodu 70. rođendana svoje bivše djelatnice, deset godina kasnije, u povodu njezina 80. rođendana, pojavljuje se novi zbornik u čast ove vrsne povjesničarke. Zbornik *Mira Kolar i Podravina* nastao je temeljem referata sa znanstvenog skupa koji je u lipnju 2013. u Koprivnici organiziralo Povijesno društvo Koprivnica, čiji je prof. Kolar počasni član. U predgovoru urednici zbornika Dragutin Feletar i Hrvoje Petrić navode da Mira Kolar-Dimitrijević "pripada među najplodnije i najsvestranije suvremene hrvatske povjesničare" s oko 660 znanstvenih i stručnih radova te dvadesetak knjiga, napominjući kako je "svojom visokom kompetencijom, akribijom i iznimnom upornošću dala nemjerljiv prinos hrvatskoj historiografiji". No, glavna tema skupa bila je ipak doprinos prof. Kolar istraživanju povijesti i drugih područja Podravine, s obzirom na to da je prof. Kolar i "jedan od najaktivnijih sudionika u razvoju historiografskih i geografskih istraživanja o Podravini i Podravcima".

Zbornik otvara članak *Presjek kroz život i rad Mire Kolar-Dimitrijević* u kojem Hrvoje Petrić govori o podrijetlu njene obitelji, školovanju te radu nakon završetka studija. Podrobnije se opisuje njezin rad u Državnom arhivu Zagreba i Institutu za historiju radničkog pokreta (danas Hrvatski institut za povijest), gdje je isprva radila u arhivu, a kasnije je bila znanstvena djelatnica i direktorica.

Nadalje se govori o njezinoj profesorskoj karijeri na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu.

Članak *Srednja Europa u radovima Mire Kolar-Dimitrijević* Ivice Šutea analizira historiografska djela Mire Kolar-Dimitrijević u kojima se bavi prostorom Srednje i Jugoistočne Europe te Hrvatske i Podravine. U okviru toga autor naglašava njezino istraživanje problema hrvatske industrije, banaka, mnogostrukog djelovanja privrednika ili različitih osoba iz političkog života Hrvatske koje uključuje u širi vremenski i prostorni kontekst. Osim toga, istaknuto je da Mira Kolar-Dimitrijević gleda problem Podravine i Hrvatske kroz kolanje ljudi, robe i ideja te oblike životnih komunikacija kojima je Podravina i sjeverna Hrvatska bila uključena u srednjoeuropski prostor. Na kraju se ističe njena preokupacija pitanjem prekinutih veza ovih naših prostora s panonskim prostorom nakon sloma Austro-Ugarske Monarhije.

Članak *Mira Kolar - profesorica Filozofskog fakulteta u Zagrebu 1988.-2003.* Damira Agića govori o profesorskoj karijeri Mire Kolar na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu od njenog zaposlenja 1988. godine do umirovljenja 2003. godine. Mira Kolar-Dimitrijević je, između ostalog, posebno uspješno predavala Ekonomsku povijest novoga vijeka, a kasnije Gospodarsku i socijalnu povijest na Katedri za svjetsku povijest novog vijeka. Nadalje se govori o njenoj izdavačkoj djelatnosti koja je povezana s njenom profesorskom djelatnošću, temama koje je predavala, a istaknuti su i njeni znanstveni projekti i mentorstva. Uz članak je priložena tablica koja donosi popis kolegija koje je predavala od 1988. do 2003. godine koja bjelodano svjedoči o njezinoj profesorskoj vrsnosti.

U članku *Prinosi Mire Kolar gospodarskoj povijesti Podravine* Dragutin i Petar Feletar daju osvrt na mnogobrojne autoričine radove iz tog možda i glavnog područja u njezinoj dugogodišnjoj karijeri. Naime, od 80-ak radova o sjeverozapadnoj Hrvatskoj, gotovo polovica bavi se gospodarskom povijesu, napose prve polovice 20. stoljeća. Najviše radova objavila je o koprivničkoj industriji, mlinarstvu, bilogorskim rudnicima, svilarstvu, agraru i radništvu, a dala je i sinteznije doprinose, kao što u opći pregled razvoja gospodarstva i pojedinih njegovih grana.

Članak *Doprinos prof. dr. sc. Mire Kolar u istraživanjima značenja Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj (Osvrt na Podravinu)* Zlate Živaković-Kerže ističe doprinos autoričinih istraživanja poznatih i nepoznatih Nijemaca i Austrijanaca koji su utjecali na gospodarski, društveni politički i imi život i djelovanje u Hrvatskoj, s posebnim osvrtom na Podravinu. Članak je napisan na temelju analize radova prof. Kolar nastalih nakon njenog izlaganja na znanstvenom skupu *Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu*.

Članak *Doprinos Mire Kolar Dimitrijević proučavanju povijesti podravske književnosti* Marija Kolara govori o autoričinim knjigama o Mari Matičec, Ferdi Rusanu i Mihovilu Pavleku Miškini te manjim radovima o nekim drugim podravskim autorima. U svim radovima Mira Kolar-Dimitrijević je, smatra autor, prije svega govorila o biografijama proučavanih autora i društveno-političkom kontekstu njihova vremena, čije je onda odjeke tražila u njihovu književnom stvaralaštvu. Autor članka ističe da su njezini radovi prvenstveno ustvari biografske i kontekstualne studije koje mogu poslužiti kao idealno polazište za kasnija književnoanalitička i književnopovijesna istraživanja.

Članak *Podravina u radovima Mire Kolar o oblasnoj samoupravi* Suzane Leček govori o radovima Mire Kolar-Dimitrijević kojima je među prvima istražila problem dokidanja hrvatske tradicionalne samouprave i stvaranja centralizirane države. U okviru toga, Mira Kolar Dimitrijević je govorila o posebnom položaju Podravine u oblastima, utjecaju istaknutih Podravaca na rad oblasti te o mjerama kojima je njihova uprava pokušala unaprijediti život u kotarevima Koprivnica, Ludbreg, Križevci i Đurđevac između 1921. i 1929. godine.

Članak *Radovi prof. Mire Kolar o Prvom svjetskom ratu u Podravini i šire* Vijole Herman Kaurić donosi prikaz i najvažnije znanstvene dosege radova prof. Kolar iz socijalne povijesti Prvoga svjetskoga rata. Autorica napominje da je Mira Kolar-Dimitrijević napisala 16 izvornih znanstvenih radova o gospodarskim i socijalnim temama iz razdoblja Prvoga svjetskoga rata, od kojih većina govori o Podravini, a neki i o zbrinjavanju gladne djece na području Hrvatske i Slavonije. Autorica članka je

analizirala njene radove kroz tri tematske cjeline: radovi iz opće povijesti Hrvatske, radovi o socijalnoj problematici i radovi o neposrednom poraću.

U prvom dijelu svojeg članka *Socijalne teme Podravine i Prigorja u djelima Mire Kolar Dimitrijević* Tomislav Bogdanović sistematizira i grupira autoričine radove o tim temama po razdobljima u kojima su nastali. Analiza je izvršena na temelju kriterija tematike, prostora i vremena koje obrađuju. Posljednji dio rada donosi kratak prikaz četiriju autoričnih monografija koje obrađuju podravsku i prigorsku socijalnu problematiku. Članak je popraćen trima grafikonima koji prikazuju broj objavljenih članaka u razdoblju od 1975. do 1988. godine, prikaz članaka u razdoblju od 1988. do 2003. godine i prikaz članaka objavljenih u razdoblju od 2003. do 2012. godine u časopisima *Podravski zbornik*, *Podravina*, *Kaj*, *Cris*, *Virje na razmeđu stoljeća* i ostalima. Osim navedenog, članak sadrži i grafikon koji prikazuje zastupljenost socijalnih tema Podravine i Prigorja u djelima prof. Mire Kolar-Dimitrijević u pojedinim časopisima i razdobljima nastanka.

U članku *Križevci i križevački kraj u djelima Mire Kolar Dimitrijević* Ivan Peklić prvo prikazuje autoričine radove iz tog područja, koji su se kretali od onih o gospodarskoj povijesti tog kraja (rudnici, svilarstvo, vodenice, željezničke pruge itd.), preko socijalnih tema, do istraživanja povijesti političkih stranaka, ponajprije HSS-a. Nakon analize spomenutih radova autor dolazi do zaključka da je doprinos Mire Kolar Dimitrijević u istraživanju križevačke povijesti nezaobilazan.

Članak *Preci i rođaci prof. Mire Kolar Dimitrijević u Podravini* Nikole Cika prikazuje podatke o obitelji prof. Mire Kolar-Dimitrijević koje je ona sama objavila u svojim radovima ili se nalaze upisani u crkvenim matičnim knjigama. Na temelju toga autor je u suradnji s Ivanom Škurdijom izradio rodoslovno stablo obitelji Kolar i tablu predaka prof. Mire Kolar-Dimitrijević iz kojih se vidi da je prof. Kolar porijeklom Đurđevčanka i da su njeni preci iz Koprivnice i Ferdinandovca, ali iz mnogih zemalja poput Austrije, Slovenije, Češke i Mađarske. Autor uočava povezanost autoričinog zanimanja za ekonomsku povijest i činjenice da su njeni preci većinom bili obrtnici. Kao posebnu zanimljivost autor ističe rodbinsku povezanost obitelji Mire Kolar-Dimitrijević s nekoliko značajnih osoba, kao što su Đuro Basariček i Viktor Pogačnik.

Posljednji dio knjige čini *Bibliografija Mire Kolar Dimitrijević od 1960. do 2013. godine*, koju je priredio Hrvoje Petrić. Osim popisa knjiga, časopisa, zbornika, neobjavljenih rukopisa i izbora enciklopedijskih tekstova Mire Kolar-Dimitrijević, bibliografija donosi i izbor napisu o autorici njezinim radovima.

Ovaj zbornik, koji bi se mogao nazvati poviješću jedne povjesničarke, pokazuje neke od glavnih znanstveno-istraživačkih preokupacija Mire Kolar-Dimitrijević u njezinoj dugogodišnjoj karijeri. Kao što je iz članaka njezinih više-manje nekadašnjih kolega i suradnika, ali i studenata, ili pak poklonika njezina djela vidljivo, mnogo je pažnje posvećivala Podravini, i to njezinoj gospodarskoj povijesti. S obzirom na pomnu analizu njezinih doprinosa tim područjima, ovaj zbornik ustvari može poslužiti i kao temelj istraživanju gospodarske povijesti Podravine. No, radovi objavljeni u ovom zborniku upozoravaju i na činjenicu da je Mira Kolar-Dimitrijević dala nemali doprinos i nekim drugim područjima te da svakako predstavlja jednog od najznačajnijih znanstvenika iz Podravine u drugoj polovici 20. stoljeća.

Matej IŠTVAN

**VIDA PAVLIČEK, MARIJATEREZIJANSKI URBARI VARAŽDINSKE ŽUPANIJE
1774-1778., SVEZAK 1, UVODNA STUDIJA, DRŽAVNI ARHIVU U VARAŽDINU,
VARAŽDIN 2011., STR. 171**

**MARIJATEREZIJANSKI URBARI VARAŽDINSKE ŽUPANIJE 1774-1778.
(UREDNUĆA VIDA PAVLIČEK, ZA TISAK PRIREDILE KARMEN LEVANIĆ I
VIDA PAVLIČEK U SURADNJI S KRISTINOM GRABAR, IVANOM POSEDI I
KRUNOM SUDECOM), SVEZAK 2, DONJOPOLJSKI KOTAR, DRŽAVNI ARHIVU U
VARAŽDINU, VARAŽDIN 2011., STR. 861**

Državni arhiv u Varaždinu je 2011. pokrenuo ediciju o urbarima Varaždinske županije iz doba jednog dijela vladavine Marije Terezije 1774. - 1778. Do sada su objavljeni uvodna studija koju je napisala urednica cijelog projekta Vida Pavliček, te prvi svezak priređenog arhivskog gradiva za donjopoljski kotar Varaždinske županije koji su za tisak priredile Karmen Levanić i Vida Pavliček u suradnji s Kristinom Grabar, Ivanom Posedi i Krunkom Sudecom. Recenzenti su Josip Kolanović, Nataša Štefanec i Mirela Slukan Altić. U iduća tri sveska očekuje se objavljivanje urbarijalnog gradića za Gornjopoljski, Donjozagorski i Gornjozagorski kotar Varaždinske županije.

Poznato je kako je urbarijalna regulacija provedeno u vrijeme Marije Terezije u velikom dijelu Habsburške Monarhije. Time je u drugoj polovici 18. stoljeća središnja vlast nastojala na javnopravni način uređiti odnose između kmetova i vlastelina kako bi podložnike zaštitala od samovolje vlastelina, a što je najvažnije državi osigurala redovne porezne prihode. Na području tadašnje Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije urbarijalna regulacija uvodi se po pojedinim županijama u razdoblju od 1774. do 1784. godine pa tako i na području Varaždinske županije. Postupak se provodio po sučijama, odnosno pojedinim selima u pojedinoj sučiji. U Varaždinskoj županiji je u urbarima popisano preko 330 sela, 5 trgovišta i jedna zajednica slobodnjaka.

Objavljeni dokumenti čuvaju se u Državnom arhivu u Varaždinu, Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, Gradskom muzeju Varaždina, Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, dok je jedan prilog i iz Mađarske nacionalne knjižnice u Budimpešti.

U prvom svesku odnosno Uvodnoj studiji Vide Pavliček analizirano je marijaterejansko urbarijalno uređenje s težištem na provedbu ovog uređenja u Varaždinskoj županiji. Knjiga donosi mnoga saznanja o upravnom i pravnom djelovanju županije te o provedbi postupka na razini sučija i pojedinih naselja. Autorica je uspješno utvrdila strukturu spisa te izradila opširne opise preko dvadesetak tipskih dokumenata korištenih u postupku po pojedinim mjestima. Tako Uvodna studija daje zanimljiv uvid u pravni život i svakidašnjicu na području Županije u 18. stoljeću.

U drugom svesku koji se odnosi na Donjopoljski kotar 1774. - 1784. objavljeni su izvornici, spomenuti tipski dokumenti za područje Donjopoljskog kotara koji se prostirao na prostoru oko Varaždina, na sjeveru do Drave, na zapadu do Petrijanca i Cerja, na jugu do uz goru Železnici i rijeku Bednju, a na istoku se kod sela Poljana granica kretala od rijeke Bednje prema sjeveru te se uz Martijanec i okolna cela ponovno spajala s Dravom. Obuhvaćao je 25 sučija sa 96 sela, trgovištima Petrijanec i Toplica, danas Varaždinske Toplice, te općinu slobodnjaka varaždinske utvrde i selo Novaki koji su bili uklopljeni u ondašnja podgrađa grada Varaždina. U ovom su svesku prikazani spisi nastali od početka postupka 1774. godine do izrade završnih dokumenata 1780., odnosno za pojedina sela i do 1784. godine. Za prostor Podravine ovaj je svezak od osobitog značenja jer obuhvaća i jedan dio podravskog prostora, u užem (onako kako se obično definira tradicijska Podravina) i u širem smislu (Gornja hrvatska Podravina gledano geografski).

Objavljena dokumentacija vezana uz urbare Varaždinsku županiju predstavlja prvorazredni izvor za gospodarsku povijest, a posebno za poznavanje povijesti seljaštva. Objavljeni podaci iz urbara mogu biti vrlo korisni i za povijest okoliša. Novi podaci će predstavljati bitan korak prema naprijed u poznavanju agrarnih odnosa, nakon niza pojedinačnih radova, ali i nezaobilaznih knjiga Milivoja Vežića, *Urbar-hrvatsko slavonski* (1882.), Josipa Bösendorfera, *Agrarni odnosi u Slavoniji* (1950.) i

Slavka Gavrilovića, *Uvođenje urbara u Požeškoj županiji 1745-1762* (1958.) te njegovih radova o urbarijalnom pitanju u Srijemskoj županiji. Nadamo se da će ovaj poticaj iz Varaždinske županije možda potaknuti i objavljivanje građe i za druge županije.

Hrvoje PETRIĆ

IZLOŽBA HRVATSKA KNJIGA 18. I 19. STOLJEĆA IZ KNJIŽNIČNE ZBIRKE STARE I RIJETKE KNJIGE MUZEJA GRADA KOPRIVNICE: MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, 29. KOLOVOZA DO 30. RUJNA 2013. AUTORICA IZLOŽBE BOŽICA ANIĆ

U Muzeju grada Koprivnice tijekom rujana 2013. godine održana je izložba hrvatske knjige 18. i 19. stoljeća na kojoj su predstavljene knjige iz knjižnične zbirke rijetkosti ili kako ih knjižničari ponekad nazivaju, omiljenim imenom, rariske. Knjižnična zbirka broji 240 naslova u približno 400 svezaka, a počeci njenog nastanak vezuju se uz početke prikupljanja građe za budući muzej, sada već davne 1945.

Poticaj za izložbu bila je činjenica da su izložbe knjižne građe rijetka pojava, što do sada niti jedan dio zbirke nije predstavljen koprivničkoj javnosti, pogotovo ne "hrvatska knjiga" koja je iz niza razloga izuzetno zanimljiva i s kojom se upravo želio započeti neki budući, eventualni, knjižni izložbeni ciklus. Problem koji se pri tome pojavio tražio je razrješenje i odgovor na pitanje što se podrazumijeva pod hrvatskom knjigom i što izložiti pod hrvatskom knjigom, jer zbirku tvore knjige hrvatskih autora pisane latinskim jezikom, njemačkim, vrlo mali broj ih je na talijanskom jeziku, dok je znatan dio njih pisani narodnim jezikom, u našem slučaju kajkavskim izričajem i tiskane su u domaćim i stranim tiskarama. Odgovor na prvo pitanje daleko je složeniji od odgovora koji se može trenutačno ponuditi i to iz više razloga, ali svakako jedan od elemenata je jezik kojim je knjiga pisana. Odgovor na pitanje što izložiti kao hrvatsku knjigu, ostane li se u knjižničarskom kontekstu, nešto je jednostavniji. Odlučeno je da se izlože knjige hrvatskih autora pisane bilo kojim od spomenutih jezika koji su bili u uporabi u našim krajevima, kao i na narječjima naših krajeva, anonimna djela za koja je utvrđeno da pripadaju hrvatskoj knjizi, knjige stranih autora tiskane u stranim tiskarama ali sadržaj ih povezuje s Hrvatskom i knjige koje ne udovoljavaju niti jednom od spomenutih kriterija ali su imale široku primjenu (udžbenici).

Razlog ovakvom odabiru, uz već spomenuti, želja da se izloži "hrvatska knjiga", svakako je bio pokazati i povjesnu stvarnost 18. i 19. stoljeća koja je na knjizi ostavila vidljiv trag te ju učinila izuzetno zanimljivom, što nam mogu potvrditi i naredni primjeri. Višejezična tradicija Habsburške monarhije, koja upravo lijepo dolazi do izražaja u našim krajevima gdje se susreću i različite kulturne, etničke i konfesionalne strukture, direktno se odrazila na knjigu kroz pisani riječ. Povjesne pak okolnosti druge polovice 18. i prve polovice 19. stoljeća izravno su utjecale na tendencije, potrebe i oblike ondašnjeg tiskarstva i izdavaštva, što je rezultiralo bogatstvom i raznolikošću knjižnih formi. Samo jedan primjer može pokazati kako određena okolnost utječe na niz promjena. Valja se prisjetiti odraza prosvjetiteljskog svjetonazora na evropske vladare. Nama blizak primjer su reforme Marije Terezije, posebice one školske, koje su rezultirale uvođenjem obveznog školstva s jedinstvenom nastavnom osnovom, uvođenjem jedinstvenih udžbenika pa time i pojavom školskog nakladništva. To ne znači da udžbenika nije bilo i ranije, međutim oni sada čine jednu zasebnu izdavačku skupinu nastalu iz danih okolnosti. Kao posebna knjižna forma zastupljeni su i na izložbi. Ovdje valja navesti nekoliko zanimljivih i vrijednih primjeraka koji su bili izloženi. To su: Relkovićeva *Nova slavonska i nimačka gramatika* (...) (1767.), latinski priručnik *Flos Latinitatis* (1796.) Francisca Pomeya, *Anleitung zur deutsche Sprachlehre zum gebrauche der Nationalschule* (1815.), ovdje svakako treba dodati i poznati Belostenčev *Gazophilacy* (1740.).

Zanimljiva pojava 18. stoljeća je mnoštvo malih knjižica, najčešće iz područja gospodarstva, medicine, veterine koje se mogu nazvati stručnima, pisanih na narodnom jeziku da bi bile razumljive onima kojima su i namijenjene, a svrha im je bila pružanje pomoći i novih saznanja u obradi zemlje, uzgoju bilja, liječenju životinja, prepoznavanju bolesti i pružanju samo pomoći. Na izložbi je bilo nekoliko takovih primjeraka, ali svakako pažnju je plijenila rukopisna veterinarska ljekaruša iz 19. stoljeća posuđena za potrebe izložbe od koprivničke Knjižnice i čitaonice "Fran Galović"

Kao primjere stručno znanstvenih ili "učenih" knjiga, pisanih latinskim ili njemačkim, koje su bile također izložene mogu se navesti; *Historiarum chatedralis ecclesiae Zagrabiensis* (s.a.) Adama Baltazara Krčelića, dva djela Matije Petra Katančića, *Tentamen publicum*(...) Franje Klohamera, djela Ivana Lučića *De regno Dalamiae(...)* (1758.) i *Memorie istoriche di Tragurio*. Zatim su tu i razne stručno znanstvene rasprave iz različitih područja autora Dimitrija Demetra, Aleksandra Drčića Gregoriusa Đurkovića ...

Književna djela također su bila zatupljena na izložbi. Ovdje svakako treba spomenuti poznata djela nabožne književnosti kao što su; *Cvet szveteh* Hilariona Gašparotija, *Hrana duhovna* Stefana Zagrebcu i Fučekove *Historie*. Vrijedno je ukazati i na jedinu rukopisnu knjigu zbirke - *Lieder Buch der verschidene deutschen Lieder zuschreiben*, nastale u Koprivnici 1833. Kao primjer osebujne vrste pjesama bilo je izloženo nekoliko budnica i prigodnica.

Posebnu vrijednost zbirke čini knjiga za puk, a na izložbi je bila predstavljena s tipičnim primjerima narodne knjige - uvijek rado čitanim pučkim kalendarima i molitvenicima koji su u tom razdoblju imali višestruko značenje.

Ovaj kratki prikaz izložbe, osim što ukazuje na raznovrsnost knjižnih formi, daje ujedno i dobar uvid u samu knjižnu zbirku za koju se može reći da predstavlja izvrstan uzorak "hrvatske knjige" 18. i 19. stoljeća, kao i da se radi o rijetkim knjigama jer su sačuvane u malom broju.

Izložbom je bilo predstavljeno stotinjak naslova. Osim muzejskih, bile su izložene i dvije knjige Knjižnice i čitaonice "Fran Galović", a iz knjižnice Franjevačkog samostana posuđena su 22 zanimljiva djela. Time je koprivnička javnost po prvi puta mogla vidjeti knjižno bogatstvo hrvatske provenijencije sačuvano u koprivničkim knjižnicama.

Božica ANIĆ

UPUTE SURADNICIMA

Časopis "Podravina" objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzentskom postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni i stručni moraju imati dvije pozitivne recenzije.

Recenzirani radovi kategoriziraju se na sljedeći način:

1. Izvorni znanstveni članci, kratka priopćenja, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenog skupa sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku. Oni moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost rezultata istraživanja.

2. Pregledni radovi sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela u kojem autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena uloga autorova izvornog doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i iscrpan pregled tih radova.

3. Stručni rad sadrži korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Časopis objavljuje i tekstove koji spadaju u grupu "građa" koja sadrži, prema pravilima za objavljivanje, pripremljene izvorne dokumente.

Kategoriju **članak** predlažu dva recenzenta, a u slučaju njihova neslaganja konačno mišljenje donosi uredništvo. Kategorizacija se navodi i objavljuje u zagлавju članka.

Uredništvo i urednici pridržavaju pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga, ali tako da to bitno ne utječe na sadržaj i smisao članka.

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim prilozima. Časopis izlazi u pravilu dva puta godišnje, a rukopisi se ne vraćaju.

Osim recenziranih članaka, časopis "Podravina" objavljuje recenzije i prikaze knjiga te periodike, a prema potrebi obavijesti, bilješke, reagiranja i slično.

Jednom prihvaćeni članak obvezuje autora da ga ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatio, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Prilozi za časopis "Podravina" moraju biti pisani na računalu, u jednoj od verzija programa MS Word (od 6.0 nadalje) ili iznimno u nekom od programa koji su kompatibilni s MS Word. Svi tekstovi moraju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta (*.doc). Potrebno je koristiti font Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored 1,5. U bilješkama je veličina slova 10, a prored jednostruki (single).

Uredništvu treba dostaviti jedan ispis teksta i disketu (ili CD).

Članci se mogu predati osobno uredniku ili se šalju na adresu (s naznakom: Za časopis "Podravina"):

- urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica
- Meridijani, Obrtnička 26, 10430 Samobor, meridijani@meridijani.com
- urednik Hrvoje Petrić, Vinka Vošickog 5, 48000 Koprivnica, hpetric@ffzg.hr

Članci ne bi smjeli prelaziti opseg od dva arka (32 kartice), a autori dobivaju besplatno primjerak časopisa "Podravina" te prema mogućnostima i do deset primjeraka separata.

Tablice, grafički prilozi (crteži, karte i dr.) i fotografije moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti paralelno s tekstrom. Grafički prilozi se prilažu u originalu, svaki na posebnoj stranici, formata do A4. Naslov tablice (skraćeno Tab.) stavlja se iznad, a izvor ispod nje. Izvorni znanstveni članci u pravilu ne smiju koristiti grafičku dokumentaciju drugih autora. Ako se koristi takva dokumentacija, obvezno treba citirati autora. Kod objavljivanja starih karata i grafika treba navesti autora, izvor ili ustanovu gdje se grafički prilog čuva te signaturu ako postoji.

Svaki je autor dužan dostaviti sljedeće podatke o članku i sebi:

- a) naslov članka
- b) ime(na) autora

- c) naziv i adresu ustanove u kojoj autor radi
- d) za članke koji se recenziraju potrebno je priložiti sažetak, a on treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i kratki zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike, a optimalan opseg sažetka je tekst koji ima oko 250 riječi
- e) ključne riječi na jeziku članka.

Članci se objavljaju u pravilu na hrvatskom, njemačkom, slovenskom i engleskom jeziku.

CITIRANJE I PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora piše se velikim tiskanim slovima (verzal), a ime običnim slovima (kurent). Naslov članka se piše običnim slovima, a naslov djela udesno nagnutim slovima (kurziv). Kod citiranja članka se može, ali i ne mora staviti "str." ili "s." Najbolje je samo napisati broj stranice. Kada se isto djelo ponovno navodi u članku na drugome mjestu, treba upotrijebiti skraćeni naziv, a navodi se samo prvo slovo imena autora i prezime te prvih nekoliko riječi djela ili članka i broj stranica.

Drugi način ponovna citiranja sadrži prezime autora, prvo slovo imena verzalom, godina izdanja i broj stranice. Ako je isti autor iste godine napisao dva ili više teksta, onda se citira godina s dodatkom malog slova po abecedi, 1991.a, 1991.b, 1991.c itd.

Na kraju članka se može, ali i ne mora priložiti popis literature i izvora, i to abecednim redom.

A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS

"Podravina" magazine publishes articles and papers, subject to review and those which are not. Papers, categorized as scientific, must have 2 (two) positive reviews.

The reviewed papers are categorized in the following manner:

1. *Original scientific articles, short notes, previous notes, scientific conference presentation* - with yet unpublished results of original research in complete or preliminary form; must be laid out so that accuracy of research can be verified.
2. *Revised papers* - with original, abbreviated, concise and critically viewed summary of a certain field of work or its part, with active participation of the author; his/her original contribution in the field, in comparison to already published papers and their detailed overview, must be included.
3. *Professional articles* - with useful contributions in the field of expertise, and/or aimed at professionals in that field; this does not have to be an original research.

The magazine also publishes articles from the category Materials/Documents, regulated as prepared original documents.

The category is proposed by two reviewers. In case they disagree on the category, it will be decided by the Editorial staff. The category is listed and published in the article title/heading. The editors have the right to make small amendments, corrections and editing of written and graphic material, as long as it doesn't affect the content and meaning of article in a substantial way.

The editorial staff will not be responsible for opinions expressed in articles and published papers. As a rule, the magazine is published twice a year; contributed papers and documents are not returned to senders.

"Podravina" magazine also publishes reviews on books and periodicals; occasionally, it will publish notes, annotations, comments, reactions etc.

Once an article is accepted, the author cannot publish it elsewhere without editorial approval, provided the republishing is done with remarks on where it had been published first.

Contributions for magazine must be computer-written, in a Microsoft Word format (Word 6.0 and newer versions); in extreme cases, we accept a MS Word-compatible program; all texts must be in a word-format (***.doc); accepted font is Times New Roman, size 12 with 1,5 paragraph spacing; notes should be lettersize 10, with single spacing. The editors should receive 1 hardcopy printout and a copy on a floppy disk (or CD-ROM).

Articles and papers can be delivered to the editors in person, or sent to the below listed addresses, with a note - "Podravina" magazine:

- Editor Hrvoje Petrić, Department of History, Filozofski fakultet, Ivana Lucica 3,
HR - 10000 Zagreb, Croatia, e-mail: hpetric@ffzg.hr, or
- Publisher "Meridijani", Meridijani, p.p. 132, 10.430 Samobor (for "Podravina"), e-mail meridijani@meridijani.com

The articles should not exceed the size limit of 60.000 characters (32 pages); authors get a free copy of the magazine.

Tables, graphics (designs, charts, etc) and photographs should be numbered and be allocated in the text in a parallel manner, so it can be inserted next to the text. Graphics must be in their original, each on a separate sheet/page of A4 format; the table heading (abbrev. 'Tab') should be above the table, and the source below it. In general, original scientific papers cannot use graphic documentation by other authors; if such documentations/graphics is used, the original author should be quoted; in using old maps, charts and graphics, author name should be included, together with the source and/or institution where the original graphics is kept, as well as signature, if existing.

Each author must submit the following data on the paper and the author:

- a) paper title
- b) author name(s)
- c) institution name/address the author is employed with
- d) reviewed articles must be accompanied with a summary in english language, and additional summary in one of the world's languages; summary should have a general overview of the topic, methodology, results and short conclusion; it should be in neutral gender, avoiding passive verbs; ideally, it should be a 250 word-summary.
- e) key words in Croatian language or in english.

QUOTATIONS AND REMARKS

Author's last name is written in printed, capital letters, with first name in small letters; the title should be in small, regular letters, while the work is in italics; in quoting books and articles, it's optional to include page, with "p" (page); the best practice is to write the page number only; when the same work is cited in the paper somewhere else, an abbreviated title should be used, with author's last name and first name initial, first few words of the paper/article and number of pages.

Another way to quote is to use the author's last name, his first name initial (small letters) publication year and page number; if the same author in the same year has 2 or more texts published, then the year is cited with a letter appendix (ie., 2005a, 2005b, 2005c, etc).

Finally, the article/paper may, but not necessarily, be submitted with a list of literature ad sources used in alphabetical order.

Izdano u Hrvatskoj, za nakladnika Petra Somek